

DERSAADETTEN HARAMEYN'E

SURRE-İ HÜMAYUN

HAZIRLAYAN

YUSUF ÇAĞLAR-SALİH GÜLEN

DERSAADET'TEN HARAMEYN'E

SURRE-İ HÜMAYUN

Yusuf ÇAĞLAR - Salih GÜLEN

DERSAADET'TEN HARAMEYN'E

SURRE-İ
HÜMAYUN

HAZIRLAYAN

YUSUF ÇAĞLAR - SALİH GÜLEN

DERSAADET'TEN HARAMEYN'E SURRE-İ HÜMAYUN

Copyright © Yitik Hazine Yayınları, 2009

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'ye aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Yayıncılık Tic. A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör
Salih GÜLEN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Bekir YILDIZ

ISBN
978-9944-766-11-1

Yayın Numarası
29

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası Sarnıç Yolu Üzeri No: 7
Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Ocak 2009

Genel Dağıtım
Gökkuşluğu Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey / İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Yitik Hazine Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.hazineyayinlari.com

hazine@hazineyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Yayıncının Notu.....	13
İslam Âlemi'nin Yitik Hazinesi Surre.....	15
Doksan Yıl Sonra Surre Alaylarını Yâd Etmek.....	19

BİRİNCİ BÖLÜM

DERSAADET'TEN MEKKE VE MEDİNE'YE GÖNDERİLEN SURRE-İ HÜMAYUN

MAHMİL-İ ŞERİF'İN SURRE-İ HÜMAYUN'LA İSTANBUL'DAN HARE- MEYN'E HAC YOLCULUĞU: Yusuf ÇAĞLAR.....	29
Surre Hakkında Malûmat.....	29
Surre Emîni Tayini ve Akkâmlar.....	32
Yolculuk Hazırlığı.....	34
Surre Alayı.....	34
Evkâf Nezâreti'ndeki Meşguliyet.....	36
İstanbul'dan Hareket.....	37
Rodos'u Ziyaret.....	39
Rodos'tan Ayrılış.....	40
Beyrut'a Muvâsalat.....	40
Yahya Aleyhi's-selâm.....	40
Tren Yolculuğu.....	40

Reyyâk.....	41
Şam'a Varış.....	41
Konaktan Otele.....	41
Şam'da Yapılan Alaylar.....	41
Mum Alayı.....	41
Sancak Alayı.....	42
Mahmil Alayı.....	42
Ziyaretgâhlar Hakkında Birkaç Söz.....	44
Gideceğimiz Yollardaki Kışın Dehşeti.....	45
Çöldeki Seyahat İçin Yapılan Tedârikât.....	45
Hicaz Demiryolu'yla Yaptığımız Yolculuk.....	46
Hamidiye Hicaz Demiryolu.....	46
İlk İstasyonda Bir Vak'a.....	47
Amman İstasyonu.....	47
Hâlâ Devam Eden Soğuk.....	48
Maan İstasyonu ve Maan Kazası.....	48
Maan İstasyonu'nda Bir Tören.....	49
İranlı Hacıların Beklenilmesi.....	49
Az Kaldı Trenimiz Kazaya Uğrayacaktı.....	50
Surrenin Muhafazası Çadırcıların.....	51
Efsane Sandığım Bir Hakikat.....	52
Urbân.....	53
Yollardaki Su Sıkıntısı ve Sakalar.....	53
Garib Dağcıklar.....	53
Urbâna Yapılan Tevzîât.....	54
Konak Mahallerinde Görülen İntizam.....	54
Seyyar Pazar.....	54

Kum Fırtınası.....	55
Kafilenin Gece Hâli.....	55
Gece Gündüz Yola Devam.....	55
Hiç Durmadan Edilen Seyahat.....	56
Hediye Eşmesi.....	56
İbnü'r-Reşid ve İbnü's-Suûd Hazretleri.....	57
Nehirden Farkı Olmayan Seylâb.....	57
Medine'den Gelen Heyet.....	58
Medine-i Münevvere'ye Giriş.....	59
Hücre-i Saadeti Ziyaret ve Harem-i Şerif.....	59
Medine'de Yapılan Teslimât.....	61
Medine'den Çıkış.....	61
Yine Koşarcasına Yürüyüş.....	62
Serâb.....	63
İhrâma Girmek Ne Demektir.....	63
Şühedâ Mevkiine Muvâsalat.....	64
Vâli ve Emir Ziyareti.....	64
Mekke Şehri.....	64
Kâbe'yi İlk Defa Görüşümüzdeki Sevinç.....	65
Tavâf.....	65
Sa'y.....	66
Arafat'a Çıkış.....	66
Ayn-ı Zübeyde.....	67
Mısır Mahmili.....	67
Lebbeyk Allahümme Lebbeyk.....	67
Arafat'tan Dönüş.....	68
Bayram Namazı ve Mina Mevkii.....	68

Kurban Kesme	69
Mina'da Kaldığımız Üç Gün	69
Şeytan Taşlama = Recm-i Cemerât	69
Abdülhamid'in Gönderdiği Mektubun Okunması	69
Mekke ve Kâbe Hakkında Malûmat	70
Zemzem Kuyusu ve Makam-ı İbrahim Aleyhi's-Selâm	72
Kâbe Örtüsü	73
Mevlid-i Nebî	73
Râtib Paşa'nın Hediyesi	74
Mekke'de Yapılan Teslimât	74
Mekke'den Dönüş	75
Cidde'de	75
Tur Tahaffuzhânesi	76
Süveys Kanalı	76
DUA-İ SURRE-İ HÜMAYUN	77
Hac Yolunun İlk Duracağı AYRILIK ÇEŞMESİ: Ö. Faruk ŞERİFOĞLU	79
HAREM'DEN HAREMEYN'E SURRE-İ HÜMAYUN'UN DENİZDEN İHRACI: Şakir BATMAZ	81
Gemilerle Harem'den Beyrut'a Nakil	81
Mabeyn-i Hümayûn Baş Kitâbet-i Celîlesine	89
Taif Gemisiyle Yolculuk	90
Beyrut Tahaffuzhanesine Çekilme	94
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine	94
Son söz	97
BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLERİNDEKİ SURRE DEFTERLERİ: Hüseyn ÖZDEMİR	99
Surre Tertibi ve Borç Alınarak Surre Gönderilmesi	102

Surre Defterlerinden Örnekler:	104
Bazı Urban İsimleri	107

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DAN HAREMEYN'E SURRE GÖNDERİLMESİ

MAHMİLLER VE TARİHLERİ: İbrahim Rifat Paşa	113
Irak Mahmili	113
Yemen Mahmili	114
Şam Mahmili	114
Mısır Mahmili	115
HİLAFETİN MÜHİM BİR SEMBOLÜ OLARAK MISIR MAHMİLİ: Murat KARGILI	119
Merasimler	122
Mahmil Alayı Nasıl Yapılırdı	124
Bir Geleneğin Sonu	126
BİR OSMANLI PAŞASININ GÖZÜYLE MISIR MAHMİLİ: Salih GÜLEN	129
Mahmil Alayında Yer Alan Görevliler	130
Görevlilerin Yaptığı Merasimler	131
Mahmille Gönderilen Örtüler	133
Mahmil-i Şerif Merasimi	133
Demir Yoluyla Süveyş'e Yolculuk	136
Deniz Yoluyla Cidde'ye Yolculuk	137
Mekke'ye Varış	138
Kâbe'nin Yıkanması	139
Arafat'ta İki Mahmilin Buluşması	140
Sultanının Fermanının Okunması	140
Kurban Bayramı	142

Kâbe'ye Yeni Kisvenin Giydirilmesi	142
Mekke'ye Veda	143
Medine'ye Varış	144
Mahmilin Mescid-i Nebevi'ye Girişi	144
Medine'den Kahire'ye	146
Hicaz'a Ulaşan Surre Yardımları	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKE VE MEDİNE'YE SURRE ALAYI İLE GÖNDERİLEN ÖRTÜLER

OSMANLI SARAYINDAN KÂBE'YE GİDEN MAHMİL-İ ŞERİF:

Hülya TEZCAN	155
Osmanlı Öncesi Gönderilen Mahmil-i Şerif	160
Osmanlı Döneminde Gönderilen Mahmil-i Şerif	163
Mahmil-i Şeriflere Ait Münferit Parçalar ve Tahtirevanlar	168
Mahmil-i Şerif'in Geri Dönüşü	170
MEDİNE-İ MÜNEVVERE ÖRTÜLERİ: Selin İPEK	173
I. Grup Palmetliler	174
II. Grup Armudî Madalyonlular	175
III. Grup Kılaptanlılar	177
IV. Grup Tarihli Kumaşlar	179
V. Grup Yeşil Zemin Üzerine Kandil Desenliler	181
VI. Grup Koyu Yeşil Zemin Üzerine Çiçeksizler	181
VII. Grup Koyu Yeşil Zeminliler	182
VIII. Jakarlılar	182
Dinî Örtülerin İkinci Kullanımları	186
KÂBE'NİN KİSVESİNE HARCANANLAR: İbrahim Rifat Paşa	190

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI HAC KERVANLARI HAC YOLU GÜZERGÂHI
VE MEVLİD ALAYI

KAÇAR DÖNEMİ SEFERNÂMELERİNDE OSMANLI HAC KERVANLARI: Esra DOĞAN	195
Osmanlı Hac Kervanında İranlı Hacıların Sayısı.....	198
Surre Emini.....	200
Mahmil.....	203
Karşılama.....	204
Kervan.....	207
Emniyet.....	208
Emniyetin Zayıflaması.....	210
Medine'ye Giriş.....	212
Mekke'ye Giriş.....	213
Kurban Bayramı Törenleri.....	215
Kâbe Örtüsü.....	217
Osmanlı Padişahlarının Hizmetleri.....	219
HAC YOLU GÜZERGÂHI VE MASRAFI (Kara Yolu, 1253/1837): Münir ATALAR.....	223
SON SÖZ YERİNE MAHMİL-İ ŞERİF'İN DÖNÜŞÜ VE MEVLİT ALAYI.....	267
GENEL KAYNAKÇA.....	271
Yayımlanmamış Hatıratlar.....	271
Sefernameler.....	271
Başbakanlık Osmanlı Arşivi.....	272
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi.....	273
Makaleler- Bildiriler.....	273
Kitaplar.....	276
İNDEKS.....	281

YAYINCININ NOTU

Surre ile alakalı bilinen hatalı bilgiler bir yana en büyük noksanlığımız kültürümüzün bu mühim ögesini gelecek kuşaklara aktarmakta ve günümüz insanına öğretmekte geç kalmış olmamız olsa gerek.

Geçtiğimiz yıl yayınladığımız “Dersaadet’ten Haremeyn’e Surre-i Hümayun” isimli eserin gördüğü alaka ve okurlarımızdan gelen istihamlar üzerine prestij çalışmanın metinlerine herkesin ulaşabilmesi için elinizdeki eseri beğeninize arz ettik.

Prestij çalışmada kullanılan gravür, fotoğraf vs. görsellere yer verilmeden hazırlanan bu çalışmanın maksadı surre ile alakalı bilgiler edinmek isteyenlere kaynak bir kitap olmasıdır.

Surre ile alakalı şimdiye kadar yapılan en kapsamlı çalışma olan elinizdeki kitap, ilerde daha iyisi çıkacak olan eserler için küçük bir adım olursa kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Bu itibarla eserin hazırlanmasında kıymetli metin katkıları yapan değerli akademisyen ve araştırmacılara şükranlarımızı sunarız.

Yeni kitaplarda buluşmak dileğiyle...

Yitik Hazine Yayınları

Şam'da Ma'mûl-i Şerîf Merasimi [Yusuf Çağlar Koleksiyonu]

İslam Âlemi'nin Yitik Hazinesi Surre

Surrenin anlamı “İçine akçe konulan kese” iken; yüzlerce yıl içinde ayrılık çeşmesi, hacı kervanları, mahmil alayları, feraşet çantaları, Medine-i Münevvere'nin tozu toprağı, hacıların sevinç gözyaşları, tarifsiz ıtır kokuları, mevlid-i şerifler, top sesleri, binbir çileli yolculuklar, ibadetler, dualar ve daha nice güzelliklerle çoğalıp zenginleşmiştir.

Surre, padişahın Name-i Hümayun'ununu Arafat'ta hac vazifesini tamamladıktan sonra Mina'da bayramlaşmaya duran hacılara ulaştırmak ve bu bayram sevincini bütün dünya Müslümanlarıyla paylaşmak isteğidir.

Surre alayı ile Üsküdar'dan ayrılan hac yolcuları, Anadolu'dan Şam'a, Medine'den Mekke'ye kadar dualarla yol alırlar ve ibadet neşvesi içinde menzillerinden asla geri kalmak istemezlerdi. Gittikleri yerlere de çil çil altınlar serpen bu dua kervanının tek bir maksadı vardı. Hiçbir kimseye ve hiçbir beldeye külfet etmeden Allah'ın davetine koşmak, yeryüzünün merkezi Kâbe'ye sağ salim ulaşmak... Onun için bu kutlu kervan geçtiği her şehirde, ziyaret ettiği her beldede, sevinçle karşılanır ve hürmetle uğurlanırdı.

Surre, aynı zamanda Haremeyn'e uzanan güzergâh boyunca uğrılan kalelerde Mahmil-i Şerif'i hürmetle bekleyen Mehmetçiklerin selamı da olmuştur. Böylece her durakta, her vilayette, her hac yolculuğunda anlamı zenginleştikçe zenginleşmiş bu kutlu yolculuğun... Surre, gökteki yıldızlar gibi parlayan hava-i fişeklerin, çölün sakin yolcuları cefakâr develerin, kervana yol veren fedakâr akkamların, uykuları bir kâbus gibi bölen urbânın, acı kuyu sularının, dillerdeki

hüzünlü terennümlerin, annelerin gözyaşlarıyla büyüyen ayrılık çiçeklerinin, her durakta ayyuka çıkan satıcı naralarının, sohbet sıcaklığında yeryüzüne yayılan kahve kokularının, hasret harfleriyle yazılmış mektupların, is kokan simsiyah mürekkeplerin, huzur iklimi limanların, uzak yakın ziyaretgâhların, kadim zamanlara doğru hızlıca akan bir yolculuğun kendisi oluvermiş...

Bir de surre alayının ve hacı adaylarının Payitaht'tan Haremeyn'e kadar taşıdığı altın ve değerli hediyelerden daha önemli bir emanetleri olurdu kervanda: Mahmil-i Şerif. Surre alayı düzenlendiği zaman Mahmil-i Şerif mutlaka baş tacı yapılır ve surre devesinin üzerinde dualarla, Kur'an'ın kalplerde yankılanan ayetleriyle karşılanırdı. İstanbul'da, Şam'da, Mısır'da, Medine'de, Mekke'de; Peygamber kutlu devesi Kusva'nın sırtında Mahmil ile taşınıyormuş gibi Müslümanların karşısına çıkar ve Asr-ı Saadet zamanlarını, hüzünlü ayrılıkları, fetihle yazılmış destanları canlandırır. Mahmil-i Şerif ve onun mütemmim bir cüzü olarak yanı başında hürmetle taşınan Sancak-ı Şerif'in uğranılan her şehirde büyük sevinçlerle karşılanması ve gözyaşlarıyla uğurlanması da bundandı.

Surre kervanı her yıl Ramazandan önce Saray-ı Hümayun'dan yola çıkmış ve Mekke'ye kadar uzanan kutlu yolculuğunu Kurban Bayramı'yla tamamlamıştır. Karadan develerle, denizden gemilerle, demiryollarından trenlerle geçip giden kervanın, yüzyıllardır sevgi ve kardeşliğe büyük katkıları olmuştur.

Farklı coğrafyalardan ve farklı meşreplerden gelen Müslümanlar bu kervanla kaynaşmış ve yekvücut olmuşlardır. Elbette bedevîlerin tacizlerinden nasibini alacak kadar uzun ve problemlili yolculukları da olmuştur surre kervanının.

Bir de surre demek Kisve-i Şerif demektir aynı zamanda. Kâbe'nin yeni örtüsüne kavuşmasıdır. Yıl boyunca inceden inceye göz nuru ve dualarla örülen Kisve-i Şerif, surre kervanının her yıl taşıdığı mukaddes emanetlerden biri olur. Başka örtüler de taşınır kervanda... Mekke'de,

Medine'de yaşayan akrabalara gönderilen hediyeler de vardır. Feraşet çantalarında taşınan emanet, Haremeyn'in temizliğini yapan müminlere ulaşır, Hicaz toprağından kopamayan annelere, babalara, eşe dosta selamlar, mektuplar, havadisler yollanır...

Surre emini kervanın en başında, elinde Name-i Hümayun'la yürür, dualarla alaylarla gelip geçer menzilleri. Hızla gelip geçer Üsküdar'dan, Rodos'tan, Beyrut'tan, Şam'dan, Hicaz'dan... Anadolu'da, Şam'da, Kudüs'te, Mekke'de, Medine'de gittiği her vilayette surreleri birer birer dağıtır sahiplerine. Hadim-ül Haremeyn-iş Şerifeyn olan Osmanlı Padişahı ve İslam halifesi adına yol alır ve hürmet görür.

Mekke ve Medine'nin şerefli insanları unutmamışlardı, Yavuz Sultan Selim'le birlikte hilafetin nişanını taşıyan bütün Osmanlı padişahlarının ataları Sultan Yıldırım Bayezid'in, Sultan Çelebi Mehmed'in, Fatih Sultan Mehmed'in ve Sultan II. Bayezid'in maddi manevi himmetlerle kendilerine ulaştırdıkları surreleri... Peygamberin soyundan gelen şeriflerin ve seyyidlerin daima hürmetle karşılanıp saygı gördüklerini...

Surre aynı zamanda ayrılık da demektir Mekke'den, Medine'den...

Mahmil-i Şerif yeniden sevgi ve kardeşlik kervanını oluşturmak için Haremeyn'e doğru çıkacağı günü hüznle beklemektedir. Surre alayının yalnızca Medine'ye, Şam'a kadar gidebildiği günler, Mahmil-i Şerif'in bir türlü Mekke'ye ulaşamaması, sevgi ve kardeşliğin yerini işgal ve ihanetin aldığı da göstermiştir. Bu sebeple surre ruhunu canlı tutan en küçük bir anı bile; evlerimizde, saraylarımızda mukaddes birer emanet gibi saklanmıştır.

Yusuf Çağlar

19 Ekim 2007/ Üsküdar

Sultan V. Mehmet Reşad (1844-1918) zamanında Dolmabahçe'den gönderilen surre alayı. Alay, Kabataş İskelesi'ne ulaşınca dualar ve top atışlarıyla Üsküdar İskelesi'ne uğurlanacak. [Fotograf: Sebati- Joaillier]

Doksan Yıl Sonra Surre Alaylarını Yâd Etmek

Doksan yıl evvel bu topraklardan mukaddes beldelere doğru son surre alayı yola çıktı ve o gün bugündür surre alayı bu coğrafyada görülmez oldu...

İstanbul'dan Mekke'ye uzanan bu gönül köprüsünü bir eserin sayfaları içinde yeniden kurmak, o şaşaalı günleri, o görkemli yılları yeniden yaşamak; o yılların hatırasını surre alaylarının heyecanıyla bir nebze olsun yaşatmak maksadıyla bu eseri bir mektup gibi sizlere yolladık...

Günümüz dünyasının koşuşturmaları içinde unutilan ve onca hatırat, onca belge, onca yadigâr bırakmışken çok az bilinen surre hususunda uzun bir çaba ve sabırla birbirinden önemli bilgilere-belgelere ulaştık.

Medine'ye ulaşan son surrenin üzerinden tam tamına doksan yıl geçti. Şam'a kadar gidip de geri dönen alayın üzerinden de seksen dokuz yıl. Milletlerin hafızaları için belki çok uzun süreler olmasalar da bazı değerlerin unutulması için yeterli süreler... Bu sürelerde unutilan surrelerin doksan yıl sonra bir kitapta dahi olsa yola çıkmasını kültürümüzün bir ögesinin yeniden hatırlanması adına mühim bir adım olarak görüyoruz.

Yavuz Sultan Selim Mercidabık'ta Memlûk ordusunu mağlûp ettikten sonra Halep Ulu Camii'nde Abbasi Halifesi El Mütevekkil'in huzurunda kendisine "*Hâkim-i Haremeyn-iş Şerifeyn*" unvanı ile hitap edilmesine karşı "*Hadimü'l Haremeyn-iş Şerifeyn Harem-i Şerif'in Hizmetkârı*" olduğunu bildirdi. Bu davranış Osmanlıların Haremeyn'e bakışının, Osmanlı tevazuunun yıllar yılı en mühim kriteri oldu. Oysa

Memlûk sultanları “*Hamii’l Haremeyn* /Haremeyn’in koruyucusu” unvanını kullanırlardı.

Mekke’ye ve Medine’ye ‘*hâkim*’ değil, ‘*hadim*’ olduğunu belirten bir milletin her sene muntazaman gönderdiği Surre-i Hümayun, mukaddes beldelere gönderilen önemli miktardaki maddi yardımların ötesinde Osmanlılardaki Peygamber sevgisinin sembolleşmiş bir şeklidir. Surre alayının en başında giden alımlı deve; Hz. Peygamber’in devesini, onun taşıdığı Mahmil-i Şerif ise Hz. Peygamber’i ve ailesini götüren mahmil olarak remzedilmiş ve yıllarca bu şekilde ihtiram görmüştür.

Surre alayının en önünde giden Peygamber remzi, âdeta Sina Çölü’nü geçerken Osmanlı ordusunun en önünde yürüyen Nebi’yi gören bir ulu hükümdarı hatırlatır.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kademinden kendine bir sorguç yaptırıp kavuğuna iliştiren Sultan Ahmed’den, Hz. Peygamber’in türbesini yeni baştan yaptırtan Sultan II. Mahmud’a, Peygamberinin muştusu için İstanbul’u fetheden Fatih’ten, fethedilen İstanbul’dan Peygamber köyüne ulaşan demir yolunu yaptırtan Sultan II. Abdülhamid’e kadar süregelen bir sevgi geleneğimiz vardır. Peygamberinin en ufak bir hatırasını yaşatmak isteyen bir milleti tarih bu şekilde not etmektedir.

İslam âlemi, Osmanlıları Batı saldırganlığına karşı kendilerini savunan tek güç olarak görmüş ve pek çok devlet Osmanlılara bağlılıklarını Devlet-i Âliyye’nin son dönemlerine kadar sürdürmüştür. 1517 yılında Yavuz’un Kahire’de bulunduğu bir dönemde bir Portekiz donanması Mekke’ye saldırmak için Kızıldeniz’e girer. Mekke şerifi tepelere kaçmaya hazırlanırken Hicaz halkı Osmanlı Amiralî Kaptan Selman Reis’ten kendilerini yalnız bırakmaması için yardım isterler. Selman Reis, Mekke’nin iskelesi olan Cidde’yi Portekizlilere karşı savunarak onların kaçmasına sebep olmuştur. Yavuz Sultan Selim, Akdeniz donanması haricinde Süveyş’te Kızıldeniz donanması hazırlanması emrini vererek Kızıldeniz’de Osmanlı hâkimiyetini tescil ettirir. Artık Portekizliler ne Kızıldeniz’e girebilecek ne de Cidde’ye Mekke’ye saldırabileceklerdir.

Akdeniz'de ve Ege'de Rodos, Kıbrıs ve Girit'in fethedilmesinde bu adalarda yaşayan şövalye veya korsanların hac gemilerine saldırmalarının büyük tesiri olmuştur. Hindistan'dan gelen hac yolcularına Portekizlilerin saldırımları üzerine Kızıldeniz ve Akdeniz'in birleştirilmesi için Süveyş Kanalı'nın ilk açılma çalışmaları da bu dönemde yapılmış ancak muvaffak olunamamıştır.

Hz. Peygamber'in Hırka-i Saadet'ine dahi asırlarca gösterilen ihtimam dikkate alındığında bu milletin Mekke ve Medine'ye yaptıkları hizmetler daha iyi anlaşılacaktır. Mekke'yi korumak için yapılan Ecyad, Fülful, Hind Kaleleri, Medine'ye yapılan surlar, Haremeyn'e yapılan onca karakolhane, kışla bu muhafaza duygusunun birer timsalidir. Onca hastane, misafirhane, hacılara yardım için çabalayan Osmanlı eserleridir. Medine'de Cennetü'l Baki'ye Mekke'de Cennetü'l Mualla'ya yaptırılan kubbeler, Hz. Peygamber'in ve dört halifenin evlerinin korunması, Asrı Saadet'teki hatıraları yaşatan mescitlerin ayakta tutulması hep bu sevginin iktizasındandır.

Osmanlı padişahı ve halkı tarafından gönderilen para ve kıymetli eşyaları Mekke ve Medine'ye götüren surre alayı âdetâ Haremeyn hadimi olmanın ete kemiğe bürünmüş hâli gibidir. Gönderilen paralarla hac yolu üzerinde doğru dürüst geçim kaynağı olmayan ve eşkıyalık yapmaya müsait insanların şakilik yapmalarına mânî olunarak hac kervanlarının güven içinde yüzyıllarca gidip gelmeleri sağlanmıştır. Aç insandan her türlü zararın gelebileceğinin farkında olan bir medeniyet, gerek imarethaneler gerekse sadaka taşları gibi pek çok sosyal müessesesiyle sosyal barışı sağlarken öte yandan da hac yolunun emniyeti için tehlikenin baştan çözülmesi yoluna gitmiştir. Hac yolu üzerinde zaman zaman nahoş hadiseler cereyan etmişse de yüzyıllarca süregelen bir yolculukta bu vakalar istisna kabilindedir.

Bütün Müslümanların halifesi olan Osmanlı padişahı haccın güvenliğini sağlamayı, dünyanın çok farklı coğrafyalarından gelen on binlerce insanın ibadetlerini rahatlıkla yapmasını, Harem-i Şerif'te yer alan

Hız. Peygamber'den ve diğer sahabilerden kalan hatıraların yaşatılmasını kendisine vazife edinmiştir.

Anadolu'dan binlerce kilometre uzaktaki bu topraklara yapılacak imar faaliyetlerinde bölgede yeterli sayıda mühendis ve işçi bulunmayışı, nakliye masrafları, bölgenin iklimine uygun bina yapılmasının güçlüğü gibi zorluklarla karşılaşmıştır. Bütün bunlara rağmen Haremeyn'in kutsiyetinden dolayı yapıların en kaliteli malzemeden inşası için elden gelen bütün fedakârlık yapılmış, bazı malzemeler Anadolu'dan kilometrelerce yol alarak mukaddes beldelere ulaştırılmıştır.

Mukaddes topraklara Abbasi halifelerin zamanında âdet edinilen ve sonraki İslam devletleri tarafından da gönderilen surre alayları hiçbir dönemde Osmanlılardaki gibi teşkilatlı ve teşrifatlı olmamıştır. Osmanlıların kurduğu bu gönül köprüsünün bir iktizası olsa gerek, 1558'de Osmanlı şeyhülislamı ve büyük din âlimi Ebussuûd Efendi'nin vefat haberi Mekke ve Medine'ye ulaşınca Arap uleması gıyabi cenaze namazını kılmışlardır ki bu ilmî büyüklüğe karşı gösterilen en son ihtiram nişanesidir. Aynı Ebussuûd Efendi Kanuni Sultan Süleyman'a, Beytullah'ın tamirinin caiz olduğuna dair 959'da (1552) fetva vermiştir. Ebussuûd Efendi'nin gıyabi cenaze namazı, tamirine cevaz verdiği Kâbe'nin önünde kıldırılırken; yüz on iki yıl sonra Evliya Çelebi, babasının yaptığı Altınoluk'u Kâbe üzerinde Anadolu'ya bakarken görmektedir. İki yüz kırk beş yıl sonra Haremeyn'de, Çanakkale'de çarpışan Mehmetçiklerin muzafferiyeti için eller duaya kalkmaktadır.

Yavuz döneminde gönderilen surre, surre defterinde kayıtlı bulunanlara iki kadı nezaretinde görevli bir memur tarafından dağıtılmış ve surre alan kişiler hatimler indirmiş daha sonra da padişah için dualarda bulunmuşlardır. Otuz hafız belirlenip her gün bir cüz okumaları istenmiş, böylece her gün bir hatim indirilmesi sağlanmıştır. Bu hafızlar için senelik on iki altın verilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra şehirdeki fakirler çağrılarak isimleri deftere işlenmiş, ve hane halkının her birine her sene surrenden üç altın verilmesi sağlanmıştır.

Yine Yavuz döneminde gönderilen memur, fakirleri bir meydanda toplayıp her birine birer altın vererek Yavuz Sultan Selim'in annesi (Ayşe Hatun) niyetine umre yapılmasını istemiş ve bu insanlar ihrama girerek umre yapmışlardır.

Tarih boyunca pek çok devlet ve hükümdar surre göndermiştir, ancak en çok surre alayı göndermek Yavuz Sultan Selim'in biricik oğluna, kırk altı yıl ile Osmanlı saltanatının en uzun süreli hükümdarı olan Kanuni Sultan Süleyman'a nasip olmuştur.

Surre Alaylarının teşkil edilmesi, bu alaylarla gönderilecek para ve hediyelerin nerelere ne kadar ulaştırılacağı, ulaştırılan hediye ve paraların kimlere verileceği gibi hususlar surre defterlerine işlenmiştir. Bugün pek çoğu Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan bu defterler, hangi padişahın hangi yıl ve ne miktarda Surre gönderdiğini göstermektedir. Surre defterleri Hac yolunda kafilenin salimen gidip gelmelerine yardımcı olan oymakların isimlerini ve aldıkları yardım miktarlarını belirten bir dağıtım defteri özelliğini de haizdir.

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Medine'nin boşaltılmasına karar verilince kaybolma ve yağmalanma tehlikesine karşı surre alaylarıyla Mekke ve Medine'ye gönderilen hediyelerin bir kısmı mukaddes emanetlerle birlikte Medine Müdafii Fahreddin Paşa tarafından Topkapı Sarayı'na gönderilmiştir. Bu eserlerin çoğu bugün Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Bölümü'nde muhafaza edilmektedir.

Hemen hemen her padişahın gönderdiği surre, bölge halkının önemli bir geçim kaynağı olmuş ve surre sayesinde bu insanlar dünyevi işlerle çok fazla meşgul olmadan "Bekâ-yı devlet-i sultan-ı zaman ve rahmet-i rıdvan-ı Âl-i Osman için" dualar etmişlerdir. Sanırız Osmanlıların altı asır yaşayıp üç kıtaya hâkîm olmasının sırları arasında bu duaların da mühim bir yeri vardır.

"Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun" alanında uzman pek çok ismi bir araya getirdi. Ülkemizde surre alayları ile ilgili ilk çalışmaları yapan isimlerden değerli tarihçi Prof. Dr. Münir Atalar, kara yolu ile gönderilen surre alaylarını yazdı. Osmanlı Arşivlerinde surre ile

ilgili 1601-1909 yılları arasını kapsayan ve 4.170 adet surre defterinin olduğunu ve bu defterlerin hususiyetlerini Osmanlı Arşivleri Uzmanı Dr. Hüseyin Özdemir bilgilerinize sundu. Ülkemizde donanma tarihi üzerine çalışmalar yapan akademisyenlerden Yrd. Doç. Şakir Batmaz, deniz yoluyla gönderilen surre alaylarını yayımlanmamış bir hatırrattan da faydalanarak kaleme aldı.

İki buçuk yıllık zaman zarfında bu zor projeyi birlikte yürüttüğümüz araştırmacı Yusuf Çağlar ülkemizde tek nüshası kendi arşivinde bulunan ve ilk defa gün yüzüne çıkarttığı bir surre seyahatnamesini özetleyerek “Mahmil-i Şerif'in Surre-i Hümayun'la İstanbul'dan Haremeyn'e Uzanan Hac Yolculuğu” isimli yazıyı hazırladı.

Kendisi gerek kendi koleksiyonunda bulunan gerekse çevresindeki sahaf ve koleksiyonculardan destek alarak pek çoğu ülkemizde ilk defa yayımlanacak belge, fotoğraf ve gravürleri bu kitap için bir araya getirdi.

Surre alaylarının sadece İstanbul'dan gitmediğini biliyorduk ve yalnızca İstanbul'dan gönderilen surre alaylarını anlatmanın hususen Mısır tarihine vefasızlık olacağını düşündük. Nihayetinde bu eser, bir anlamda tarihe vefa için hazırlanıyordu. Kıymetli koleksiyoncu Murat Kargılı, yıllardır yaptığı araştırmalar sonucunda ulaştığı pek çok eserin kullanılması için kılavuzluk görevini sevinçle üstlendiği gibi “Mısır Mahmili”ni de yazarak bu kadim geleneğin hilafetle ilişkisine işaret etti. Biz de yine ülkemizde henüz yayımlanmamış olan İbrahim Rifat Paşa'nın Miratü'l Haremeyn isimli iki ciltlik eserinden özetleyerek “Bir Osmanlı Paşasının Gözüyle Mısır Mahmili” isimli çalışmayla katıldık esere.

Şüphesiz surre alayları ile gönderilen paranın ve maddi hediyelerin bir ehemmiyeti olmakla birlikte bu alaylarla gönderilen ve mühim bir kısmı günümüzde Topkapı Sarayı'nda bulunan Mahmil-i Şeriflerin ve diğer örtülerin inceliklerini de öğrenmek gerekiyordu ki bu konuları saraydan konunun iki uzmanı kaleme aldı. Doç. Dr. Hülya Tezcan,

Mahmil-i Şerif'in hazırlanmasından, üzerindeki ayetlerin neler olduğuna kadar pek çok konuda bizi aydınlattı. Yine Surre Alayları ile Medine'ye gönderilen Mescid-i Nebevi örtülerini ise Araştırmacı Selin İpek "Medine-i Münevvere Örtüleri" yazısında işledi.

Surre çalışmalarının Osmanlı hac yolculuklarının İran kaynaklarında nasıl görüldüğü konusunu ise Esra Doğan "Kaçar Dönemi Sefernâmelerinde Osmanlı Hac Kervanları" isimli ilgi çekici yazısında dile getiriyor.

Bugün yüzlerce insanın önünden habersiz geçip gittiği Ayrılık Çeşmesi'ni Sanat Tarihçisi Ömer Faruk Şerifoğlu, "Hac Yolunun İlk Durağı: Ayrılık Çeşmesi" isimli yazısında anlatıyor.

Osmanlılarda üç aylar denilince ilk akla gelen geleneklerden olan surre alaylarının, bugün tarih kitaplarında dahi istenen seviyede yer almadığını düşününce bu eserin önemli bir boşluğu referans olacak düzeyde dolduracağına inanıyorum. Eserin düşünce aşamasından kitaplaşmasına kadar geçen süre içinde değerli katkılarını eksik etmeyen kurum, sahaf, yazar, koleksiyoncu, kütüphaneci ve araştırmacılara; eserin grafik tasarım ve uygulamasında değerli emeklerinden dolayı Sn. Engin Çiftçi ve Sn. Şaban Kalyoncu'ya, ayrıca kıymetli desteklerinden dolayı Bank Asya'ya teşekkürlerimi sunuyorum.

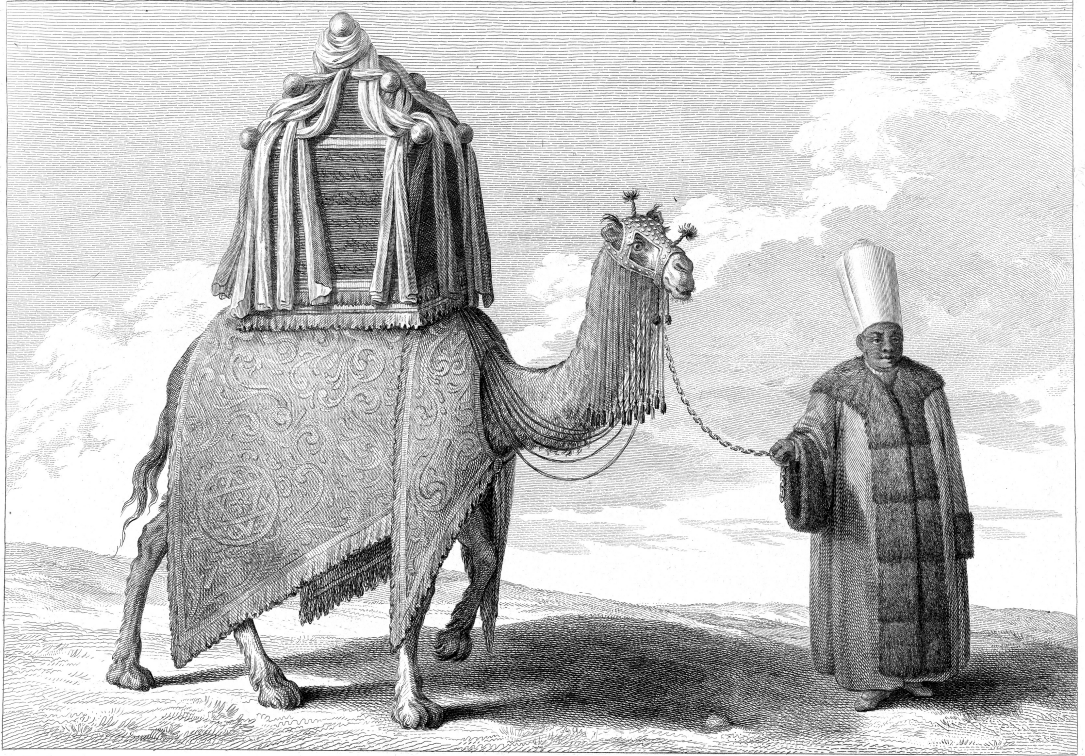
Salih GÜLEN

Çamlıca-Mart 2008

BİRİNCİ BÖLÜM

DERSAADET'TEN MEKKE VE MEDİNE'YE
GÖNDERİLEN SURRE-İ HÜMAYUN

CHAMEAU SACRÉ

A. P. D. R.

Surre devesi ve darüssaade ajasını tasvir eden bir gravür. [Tableau Général de L'Empire Othoman'dan]

Mahmil-i Şerif'in Surre-i Hümayun'la İstanbul'dan Haremeyn'e Hac Yolculuğu

Hazırlayan: Yusuf ÇAĞLAR¹

Hac vazifesini, hicrî 1323 (m.1905) yılında İstanbul'dan Haremeyn'e (Mekke-Medine) gönderilen Surre-i Hümayun'da görevli olarak yerine getiren *Kethüdâ Selahaddin*² tarafından kaleme alınan surre hatıratından buraya yalnızca dörtte birlik bir kısım özetlenerek alınmıştır:

Surre Hakkında Malûmat

Mekke ve Medine şehirleri ahalisine pek çok senelerden beri gönderilmekte olan para ve eşyaya *surre*³ denir. Mezkûr şehirlere surre göndermeyi Abbasilerden Muktedir Billâh icad etmiştir.

Peygamber Efendimiz Hazretlerinin levâzımını taşıyan deveye *mahmil* denir.

Mahmil tertip ve irsâli Emevîler zamanında vukû bulmuştur. Bunlardan sonra Osmanlı padişahları tarafından mahmil tertibiyle muntazaman surre gönderilmeye başlanmıştır.

---

1 Araştırmacı.

2 Kethüdâ Selahaddin'in 1939 yılında Osmanlıca ve el yazısıyla kaleme aldığı 217 sayfalık surre hatıratı Yusuf Çağlar Arşivi'nde bulunmaktadır. Hatıratın sahibi Hicaz'a gidişini şu satırlar-la izah eder: Hicri 1323 senesinde surre eminliğine tayin edilmiş olan babam Mülgâ Beytülmal Müdürü Hüsnü, beni kethudâlığa ve eniştem Ali Gâlib'i kâtipliğe intihab ederek tayin ettirmişti. Bu vesile ile Hicaz'a gitmiştim. Çok yorucu ve tehlikeli fakat pek tatlı olan yolculuğumda gördüğüm yerleri, tesadüf cylediğim ahvâli ve başımdan geçenleri, aynı zamanda hacı olmak için ne yapılmak lazım geldiğini ve ne yapıldığını, vatandaşlara ve ahlâfa anlatarak nâçizâne bir yadigâr olmak, tarihî bir folklor etüdü itihâz kılınmak emel ve arzusuyla bu satırları yazdım.

3 Surre'nin lügat manası malûm olduğu üzere akçe kesesi demektir. Bu kelime her sene muayyen vakitte muntazaman bir kimseye gönderilen veya verilen herhangi bir şey için dahi mecâzen kullanılır.

İlk surre 791 [1389] senesinde Edirne'den gönderildiği gibi 1336 [1918] senesinde de son surre İstanbul'dan gitmiştir.

Hicaz vilâyetinde vâliden başka emir namıyla bir ikinci âmir daha bulunuyordu. Padişah emiri, şürefâ arasından hükümete, en doğrusu kendisine sadakati olanlardan intihab ve tayin ederdi. Bu cihetle mezkûr vilâyet Osmanlı hükümetinin diğer vilâyetlerinden çok farklı idi. Devlet Hicaz'dan asker almadığı gibi vergi de almazdı.

Fazla olarak birçok masraf ihtiyârıyla her sene Şaban ayının on beşinde yukarıda söylediğim gibi İstanbul'dan şürefâya ("şerîf" in cem'i olan *şürefâ* unvanı Peygamber Efendimiz Hazretlerinin ahfâdından ve zürriyetlerinden olan zatlara âlem olarak kullanılmıştır) sâdâta ("sâdât" in müfredi olan *seyyid* kelimesi de Hazreti Resûl-i Ekrem'in nesil ve sülâlesinden bulunan zatlara teşmîl olunmuştur), mücâvirlere (Mekke ve Medine şehirlerine sâir memleketlerden hicret ederek ölünceye kadar oralarda yaşayanlara verilen isimdir), Harem-i Şerif müstahdemîn ve hademelerine cesim meblağlar ve kabâil ve urbâna azîm mürettebât ve eşya irsâl kılınırdı. Dinî bir vazife olarak hüsn-i niyetle gönderilen mezkû[r] mebâliğ sırf muhabbetten neşet ettiğinden çok görülmez ve bu sayede hüccâc ve züvvâr urbânın tasallutundan kurtarılarak yollardaki istirahatleri temin olunurdu.

Evvelce surre karadan yani Üsküdar'dan Anadolu'yu yararak hac vaktinden beş altı ay evvel yola çıkar ancak hac zamanı Mekke'ye muvâsalat, hacdan sonra aynı vechile İstanbul'a avdet edermiş ki surreyi gönderen heyet şu hâlde bütün seneyi yollarda geçirmiş oluyordu. Sonraları surrenin Beyrut'a kadar denizden ondan sonra karadan gitmesi daha kolay olacağı, hem vakitten hem de nakitten istifade edileceği düşünülerek ol vechile hareket edilmeye başlanmıştı.

Surre hicrî 1334 senesine kadar öyle gitmiştir. 1914'teki umûmî muharebe dolayısıyla 1335, 1336 hicrî seneleri surreleri Haydarpaşa'dan demiryolu ile gitmişlerdir. Son surre Medine'den ileriye gidememiştir.⁴

4 1916-17 yılında surre alayı Medine'den öteye gidememiştir. 1918-19 yıllarında Surre-i Hümayun Şam'a kadar ulaşabilmiştir. 1920-1922 yıllarında ise Sultan Mehmed Vahdeddin Hare-meyn fukarasına sadaka dağıtmıştır. Son Hali-fc Abdülmecid Efendi ise 1923-1924 yıllarında bu geleneğe son vermiştir.

Surrenin karadan sevkinde ve Anadolu seferlerinin bazılarında hükümet erkânı ile ahalinin bazıları Haydarpaşa'daki Ayrılık Çeşmesi'ne kadar giderek yolcuları buradan geçirdiklerinden yani heyet-i seferiye ile ayrıldıklarından nâşi mezkûr çeşmeye yukarıki ismin verilmiş olması muhtemeldir.

Mekke'de Beyt-i Muazzamı, yani Kâbe'yi ve Medine'de Resûl-i Ekrem Efendimiz Hazretlerinin civar-ı saadetlerini süpürenlere ferrâş ve Mekke'de zevrak denilen topraktan mamul uzun destilerle hacılara zezem dağıtanlara saka tesmiye olunur.

İstanbul ahalisinden bazıları bu mukaddes hizmetleri yapmış olmak niyet ve maksadıyla bahs ettiğim ferrâş ve sakaların kendilerine vekil ittihâz ederek ferâşiyet ve zevrak vekâleti namı ile her sene az çok bunlara muâvenette bulunurlardı.

Ferâşiyet ve zevrak mektupları husûsî çantalar ile irsâl kılınırdı. Bir tarafında gönderenin, diğer cihetinde alanın yani vekilin adresleri kırmızı renkteki meşin üzerine siyah ibrişim ile işlenmiş idiler. Çantası bulunmayanlar mektuplarını çantası olanlara verirlerdi. Bir evden aile efrâdına göre muhtelif miktarda ferâşiyet ve zevrak mektupları gönderildiği olurdu. Mezkûr çantalar makbuz mukâbilinde Evkâf Nezâreti'ne⁵ teslim olunur nezâret de bunları sandıklara yerleştirip surre ile Medine ve Mekke'ye gönderirdi. Surrenin avdetinde herkes çantalarını eldeki makbuzlar ile mezkûr nezâretten istirdâd ederdi.

Cevaben gelen mektupların zarfları evlerde açılır iken çoluk çocuk bunların içlerinden ne çıkacak diye dört gözle bakar ve sevinirlerdi. Gelen hediyeler muhtelif cins ağaçlardan imal edilmiş tesbihler ile gümüş yüzük ve halka, sürme, nebâtî kürdan, misvak, öd ağacı, timur, kurs⁶, kına ve daha sâir bunlara benzer ehemmiyetsiz ufak tefek hediyelerden ibaret olurdu. Bazen de zarfların içinden bir iki tane kuru hurma zuhur ederdi. Hediyeler büyük ve küçüklere münasip vechile dağıtılırdı.

⁵ Şimdiki Vakıflar Umum İdaresi.

⁶ Güzel kokulu bir takım maddelerden yapılmış üzeri yaldızlı yuvarlak fakat yassıca bir nev'i tütsüdür.

Türkler eski devirde İstanbul'a gelen Hicaz ahalisine, hürmette kusur etmezler i'zâz ve ikramda bulunurlardı. Hatta hacı efendi yahut hacı baba diyerek elini öperler ve hayır duasını dilerlerdi.

Mekke ve Medine şehirlerinin isimleri geçtikçe bunların sonlarına birer mükerreme ve münevvere gibi sıfatlar ilave edilerek o havaliye karşı olan ta'zim âsârı bunun ile de isbat ve izhâr olunurdu. Buna bugün de riâyet edilmekte olduğu memnuniyetle görülmektedir.

Yine Türkler ferâşiyet ve zevrak mektuplarının zarfları üzerlerine Mekke-i Mükerrerme kerremehallâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-kıyâmede... yani tekrîm edilmekte olan Mekke şehrini Cenâb-ı Allah kıyamet gününe kadar mükerrem kılsın ve Medine'ye gönderdiklerinin üzerlerine Medine-i Münevvere nevverahellâhu te'âlâ ilâ yevmi'l-kıyâmede ... yani münevver olan Medine şehrini Cenâb-ı Allah kıyamet gününe kadar nurlandırsın dualarını yazarak hürmetlerini bu suretle de izhâr ederlerdi.

Surre Emîni Tayini ve Akkâmlar

O zamanlar surre emînliğinin birçok tâlibi bulunduğundan bir sene subaydan bir sene mülkiyeden olmak üzere iki meslekten münâvebe suretiyle surre emîni intihâb ve tayin edilirdi.

Surre emîninin bir kethudâsı, bir kâtibi olur; bunlar da irâde ile tayin edilirdi. Bunlardan başka saraydan hazine muhafızı, haftân ağası ve müjdecibaşı namları ile üç memur intihâb ve sevk olunurdu. Evkâftan da bir imam gönderilir idi.

Akkâmlar⁷ dahi surrenin ehemmiyetli unsurlarından idiler.

Vakit gelip de o senenin surre emîni taayyün eder etmez akkâmbaşı ve akkâmlardan bazıları surre emîninin evine giderler, evi allı yeşilli bayrak ve tüyler ile süslerler ve davul ve nakareler çalarak birçok

7 Akkâm diye Şam ahalisinden surre ile beraber gidip gelen, yollarda surrenin ve hacıların her işlerini gören adamlara denir. Bunlar tahtirevancı, mahfeci, hazineci, çadırcı, meşaleci ve saka gibi altı kısma ayrılırlar. Bu takımların birer başı olmakla beraber hepsine emreden her işten mesul bir de akkâmbaşı vardır.

oyunlar oynar ve hünerler yaparlardı. Sonra bahşişlerini alıp çekilirlerdi. Evin önünden geçenler burasının o sene Hicaz'a gidecek olan surre eminine ait olduğunu kolaylıkla anlarlardı. Akkâmlar bu işi başardıktan sonra ikişer üçer kişi olarak İstanbul'un muhtelif mahallerine dağılırlar. Kezâlik nakareler çalarak ve Allah müyesser diyerek duada bulunurlardı.

Akkâmbaşının bir işi de Üsküdar'da Karacaahmet'te dükkânı bulunan araba yapıcısı bir ustaya iki tahtirevan ısmarlamak olurdu. Yapıtırılan tahtirevanlardan birisi surre emininin kendisine mahsus idi ki her tarafı altın yıldızlı koyu kırmızı renkte idi. Tepesinde altın kaplama sarı madenden mamul her tarafa uçları bulunan müsenna bir güneş vardı. Diğer eminlik işi içindi. Bunun rengi mâi idi. Tahtirevanların içleri tıpkı o zamanki kupa arabalarında olduğu gibi ipekli kumaşlar ile döşenmiş ve pencerelerine perdeler takılmıştı. Tahtirevan bir kişilik kapalı sedye gibi olup iki katır tarafından taşınmaktadır.

Para sandıklarını taşıyan develerden en önde gideninin üstüne konmak için üzerinde yirmi beş adet çingirak takılı bir metre en ve boyunda bir tahta yaptırmıştı. Buna çingirak tahtası denirdi. Deve yürüdüğü zaman tahta sallanır, çingiraklar mutarrid ve ahenkli bir ses çıkarırlardı.

Akkâmbaşının tavsiyesi üzerine hacca gidecek olan adamların hepsine kulplarında zincir ve kancası bulunan bakırdan ufarak birer tane ibrik yaptırdık. İbriklerin zincir ve kancalı olmalarındaki maksad deveye asılmaları içindir.

Yine akkâmbaşının gösterdiği lüzum üzerine mükemmel ve husûsî bir tarzda yaptırmış olduğumuz sandıkların içlerine Karakulak suyuyla doldurduğumuz ikişer damacanayı koyarak ve otlar ile iyice sıkıştırarak Beyrut, Şam, Medine, Mekke ve Cidde şehirlerine namımıza olarak gönderdik. Sandıkların üzerlerine içinde kırılacak eşya olduğunu gösteren ve mutaddan olan işareti yapmış, ayrıca kırılacak eşyadır ibaresini yazmış idik.

İhtiyâten bir sandık Karahisar maden suyunu da beraberimizde götürmüş idik.

Yolculuk Hazırlığı

Yollarda kullanmak için kendimize lazım olan ve seyahat esnasında icab edenlere verilmesi iktiza eden eşya ve levâzımı ve yiyeceğimiz erzakı ala ala ve yaptıra yaptıra bitiremedim.

Hicaz vâli ve kumandanı olan Râtib Paşa için bir hediye almak iktiza eylediğinden müzakere esnasında akkâmbaşı her surre emininin bir çay takımı götürdüğünü söyledi. Nedendir bilmem ben bunun alınmaması için ısrar ettim ve muvaffak da oldum. Beyoğlu'nda Tünel'in karşısında tramvayın geçtiği köşede mağazası bulunan gözlük ve dürbün ve tarasud alan satan meşhur Verdu'dan henüz gümrükten çıkmış olan İngiliz mamulâtından havanın ahvâlini matbu çizgili haftalık kağıtlar üzerine mürekkeb ile işaret eden ve daha bazı şeyler gösteren oldukça büyük bir âlet satın aldık. Mahsûsen yaptırdığımız küçük bir sandığa koyduk. Yollarda bozulup kırılmaması için ne gibi ihtimam lazım ise onu yaptık.

Muhtemel her türlü hastalıklara karşı aile doktorumuzun tavsiyesi üzerine birçok ilaç mübâyaa eyledim.

Surre Alayı

Şaban ayının on beşinci cumartesi günü surre alayı icra kılınacaktı. Alayda bulunmaları mutad olan zevât ile beraber hepimiz Yıldız Sarayı'nda idik. Öğleye doğru bahçede kurulmuş olan çadırlarda yemekler yendikten sonra evkâf-ı memurîn ve hademesinden surre işi ile meşgul olanların, Enderun hafızları ile Mabeyn bekçi ve kapıcılarının ve teşrifâttan verilen defterde isimleri yazılı bulunanların âidât ve mürettebâtı tarafımızdan tevzî' ve i'tâ kılındığı gibi alayda bulunacak olan ilmiye mensuplarının âidâtını da Evkâf Nezâreti tesviye etti.

Kurbanlar kesildi. Sultan Hamid (II. Abdülhamid) Mabeyn penceresinde görüldü. Alay başlamıştı. Pek eski âdetten olduğu üzere mahmielin devesini Evkâf Nâzırı Turhan Paşa yularından tutarak surre eminine teslim eyledikten sonra emin de deveyi üç defa bahçede dolaştırdı. Yine mutaddan olduğu vechile Sultan Hamid tarafından Mekke emiri Şerif Ali Paşa'ya hitâben yazılmış olan mektup ki buna Nâme-i Hümayun

denirdi. Kırmızı atlas kese içinde olduğu hâlde yine müşârün ileyh tarafından öpülerek surre eminine teslim olundu. Emin dahi kezâlik öpüp ta'zim ile bana verdi. Ben de aynı surette alarak iki elimle yüksekte tutup mevcut sırma hâşeli kır ata bindim. Atın yularını istabl-ı âmire hademesinden iki kişi tutup hayvanı idare ediyor vazifeyi bana bırakmıyordu. Kezâlik hayvan üzerinde olan surre emininin arkasında gidiyordum. Surre kâtibi ile hazine muhafızı, haftân ağası ve müjdecibaşı her bir nezâretin reisleri ve başlarındaki sırma şeritli sarıkları ile ulema ve rütbe sahibi olan ve olmayan İstanbul şehrinin bilumum camilerinin imam ve hatipleri hayv[a]nlar ile surrede bulunuyorlardı.

Üniformalarını giymiş ve nişanlarını takmış bulunan Evkâf Nezâreti erkânı ve surre ile beraber gitmeyecek olan birçok zevât süvâri olarak alaya iştirak etmişlerdi. Bu minvâl üzre dışarıya çıkıldı.

Alayın ön ve yanlarındaki erler arasında ellerinde buhûrdân bulunan müteaddit Enderun hafızları yüksek sesle tekbir alıyorlar, vakit vakit buhûrdânların içlerine öd ağacı koyuyorlardı. Mahmil ile babamın tahtırevanından sonra develere yükletilmiş olan üstleri meşin kaplı sandıklar ve katırların taşıdıkları para hurçları ve daha birçok lüzumlu lüzumsuz eşya kezâlik develerin üzerlerinde oldukları hâlde yol alıyorlardı. Hayvanlar al, yeşil bayraklar ve birçok tüylerle süslenmişlerdi. Bunlardan mâ'adâ Habeş İmparatoru Ulu Menelik tarafından hediye olarak Abdülhamid'e gönderilmiş olan nâdide ak deve de yavrusuyla beraber başıboş bulunmakta idi.

Alayın arasında yirmi akkâm mahsûsen yaptırmış olduğumuz bir örnek esvâbları ile nakarelerini çalarak gidiyor akkâmbaşı at üstünde bir aşağı bir yukarı hayvanını sürerek bunları idare ediyordu. Resmî esvâbli polisler ile sivil polisler de görülüyordu.

Saraya mensup kadınlar lando ve kupa arabaları ile alayın arkasında bulunuyorlardı. Böylece Beşiktaş'a gelindi. Ayasofya Camii kürsü şeyhi tarafından surrenin selameti için ifa edilen duadan⁸

8 İdare-i mahsûsa sonradan seyr-i sefâin ve daha sonra da Ak Ay ismini alan bu kerre devlet deniz yolları işletme umum müdürlüğü idaresi altında seyr ü sefer etmekte olan vapurların idaresi idi.

sonra iskelede hazır bulunan *idare-i mahsûsanın* Fenarbahçe Vapuru'na binildi.

Fenarbahçe'nin direğine hacı vapuru olduğunu bildiren büyük yeşil bayrak ile alay bayrakları çekilmişti. Vapurumuz denize açılınca Dolmabahçe'den toplar atılarak surre selâmetlendi. Üsküdar'da büyük iskeleye yani araba vapurunun yanaştığı iskeleye çıktık. Vapurun mürettebâtına âidâtları verildi. Alayda bulunanların çoğu İstanbul'da kaldığından Üsküdar mutasarrıflık erkânının iştirakiyle yine bir alay kuruldu.

Paşakapısı denilen mutasarrıflık dairesine giderek daha evvel hazırlanmış olan havludaki çadırlara eşya ile para sandıkları konuldu.

Gerek İstanbul cihetinde gerekse Üsküdar tarafında alayı seyretmek için ahali toplanmıştı. Tarif olunamayacak derecede galebelik vardı.

Evkâf Nezâreti'ndeki Meşguliyet

Alaydan sonra Evkâf Nezâreti'ndeki işleri ve saire husûsâtı görmekle meşgul oldum.

Surre-i Hümayun tertibât-ı nakdiyesinin bi't-ta'dâd keselere vaz' ve bendine mübâşeret olunacağından ve muamele-i resmîye ve mutadede huzuru lâbüd idüğünden bahisle hitâm-ı ta'dâda değin evkâf idaresine gelmesi hakkında surre eminine hitâben Evkâf Nâzırı tarafından yazı ile vâki olan tebliğ ve iş'âr üzerine babam da birkaç günler nezârete gitmişti. Bu işin sonuna kadar ben bulunmuş idim. Nezâret ile işlerimizi tesviye ettik. Yani para ve eşya ile bunların nerelere ve kimlere verileceğine dair olan cedvel ve defterleri ve Beyrut ve Suriye vilâyetlerine muhavvel mütebâki mebâliğin tesviyesi hakkındaki Maliye ve Evkâf Nezâretleri'nin mektuplarını havâle nameleriyle beraber aldım. Paralar sarı meşinden yapılmış torbaların içlerine konmuştu. Bunların ağızları sicim ile bağlanıp uçları pirinçten döktürülmüş ortası çukur pulların deliklerinden geçirilmişti. Sonra sarayda bunların içlerine kırmızı balmumu koyarak Mühr-i hümayûn [Hünkârın mührü] ile mühürlendiler. İki yüz otuz iki aded olan torbaların çoğunda biner altın bulunmakta

idi. Bunların derûnundaki altınların miktarı sağ akçe iki milyon altı yüz otuz iki bin dokuz yüz altı guruş on beş para idi. Nerelere ne miktar verildiği aşağıda gösterilmiştir.

790,226 16	Mekke'nin kadim surresi ile ber vech-i peşin irsâli lazım gelen vezâif ve hidemât zammı ve memurînin maaşı vesâire
68,931 10	Yine Mekke'ye teferruât olarak gönderilen.
1,559,039 16	Medine'nin kadim surresi ile peşin olarak irsâli lazım gelen vezâif ve hidemât zammı ve memurîn maaşı vesâire
203,162 13	Medine'ye teferruât olarak gönderilen
7,938	Kuds-i Şerif için
1,275	Şam'a irsâl olunan
2,334	Bürkeler için
2,632,906 15	

İşbu bin üç yüz yirmi üç senesinde (m.1905) ihraç olunan Surre-i Hümayun alay-ı vâlâsında bâlâda muharrer yalnız iki yüz otuz iki aded Surre-i Hümayun kesesiyle dört aded bohça ve dört aded defter ve on bir sandık memlû buhûrun bi't-tamam ahz olunduğunu mübeyyin işbu bir kut'a makbuz senedim Hazîne-i hümayûn kethudâlığı cânib-i âlîsine i'tâ kılındı.

Fî 15 Şaban sene 323 ve fî 1 Teşrinievvel sene 321

Surre Kethudâsı Selahaddin

İstanbul'dan Hareket

Mübâyaa olunacak ve imal ettirilecek eşya hitâma erdiğinden ve vakit de geldiğinden keyfiyyet arz ile hareketimiz için irâde alındı. Yani yola çıkmaklığımıza müsaade kılındı.

Erlerin nezâreti altında bulunan Üsküdar mutasarrıflık dairesi havlusundaki surre alınıp Ramazan'ın yirmi birinci cuma günü küçük bir alay ile Hazreti Nasûhî Dergahı'na gelindi. Surrenin selâmeti için burada duada bulunuldu. Alay Haydarpaşa Rıhtımı'na geldiği zaman kurbanlar kesildi. İcab edenlere bahşişler verildi.

Bizi götürecek olan idare-i mahsûsanın Tâif vapuru rıhtımda idi. Vapura girdik. Surre sandıkları baştaki kamaraya yerleştirildi. İşler akşam ezanına kadar sürmüştü. Güneş batmış, ortalık kararmaya başlamıştı. Baş süvari bir saat sonra vapurun hareket edeceğini, binaenaleyh misafirlerin gemiyi terk etmelerini söyledi. Bizi geçirmek için gelmiş olanlar ile vedalaştık.

Tâif üç defa düdük çalıp oradakileri selamladıktan sonra limandan çıktı. Marmara'ya doğru ilerledi. Arabî ayının sonu olduğundan mehtâb yoktu. Vapurumuzun elektrik istihsâli için olan motoru bozuk olduğundan tabii karanlıkta yol alıyorduk.

Ahırkapı fenerini geçtik, İstanbul'dan uzaklaşıyorduk. Hepimiz kış üstündeki güvertede idik. Soğuk vardı. Aramızdan birçokları kamara-larına indiler. Ben biraz daha durdum. Zeytinburnu fenerini arkamızda bıraktık. Bunun aydınlığı gittikçe azalıyordu. Karadan uzaklaşıyorduk. Artık ben de kamarama indim... Uyumuşum. Sabah oldu. Güverteye çıktım. Hâlâ Rumeli sahilini takip ediyorduk.

Çanakale'yi geçiyoruz. Babamın bâlâ rütbesini hâiz bulunması ha-sebiyle vapurumuzun baş direğine sancak çekilmişti. Bunu gören harb gemileri ile kumandan gemisi ve sağ ve solumuzdaki istihkâmlardan sancak ile bazı yerlerde bizzat erler tarafından selamlanıyorduk. Tabii vapurumuzun kıçtaki bayrağını üç defa aşağı indirip yukarıya çıkararak mukâbelede bulunuluyordu...

Boğaz genişliyordu. Boğazdan çıkmak üzreyiz. Artık Anadolu sahi-lini takibe başladık. Geçtiğimiz bir iki burundan sonra Rumeli'yi büs-bütün gâib ettik. İmroz adasıyla Bozcaada'yı da geçtik. Beşike Limanı önünde güneş gurûb etti. Hâlâ güvertedeyiz. Yemek çingırağı çalındı. Yemeye gittik.

Midilli adasındaki Sığrı feneri yanıyordu. Ortalık ağardı. Sabah oldu. Namaz vakti Sakız adası görüldü. Bugün pazar.

Koyun adalarının önünden geçiyoruz. İki saat oldu, hâlâ bu adala-rın önündeyiz. Üç saatte ancak geçebildik. Şimdi Sisam adası görüldü.

Çok şükür bu adayı da geçtik. Yemeğe davet olundu. Vaziyet iktizası hep adalar arasından gidiyorduk. Yarın sabahleyin Rodos'a varacağımız tahmin ediliyordu.

Sabahleyin erkenden Vekilharc Sâlih Efendi kamarama geldi. Rodos adası hizasından geçmekte olduğumuzu ve limana yaklaştığımızı, aynı zamanda ortalığın pek latif olduğunu haber verdi.

Rodos'u Ziyaret

Limanın gerisinde iki şerefeli minaresi olan bir cami görünüyordu. Arkadaşımla camie bakmakta ve konuşmakta iken o aralık yanımızdan geçen tayfadan biri söze karışarak: "Gördüğünüz camii minaresi başka camilerin minareleri gibi yalnız ezan okumaya mahsus değildir. Bunun bir vazifesi daha vardır." dedi ve devam etti: "Müezzin öğle ezanını okumak için minareye çıktığı zaman minarenin tepesindeki direği eliyle göstererek, işte şu göndere bir bayrak çeker ikinci ezanını okuduktan sonra bayrağı indirir." dedi. Buna sebep gemicilerin vakitlerini bilmeleri için olduğunu söyledikten sonra işine gidiyordu. Camii adını sormak aklıma geldi. O da bunu hatırlamış olmalı ki bizim tarafa dönmüştü. Sordum. Süleymâniye Camii olduğunu anladım.

Vapurumuz Rodos Limanı'na demir attı. Etrafımız küçük, büyük kayık ve sandallar ile doldu. Adayı gezmek arzu edenler takım takım karaya çıktılar. Tâîf'ten indirilen sandal ile biz de çıktık. Âdetten olduğu üzere hem kendilerini ziyaret etmek hem de surrenin selâmeti için duada bulunulmak üzere Türk kahramanları Borazânî Ali Baba ile Murad Reis'in türbelerine gidilerek İstanbul'dan getirmiş olduğumuz kurbanlar kestirildi.

O devirde Girid adası bir vilâyet olarak idare olunuyor, Akdeniz'deki küçük büyük adalar bir vilâyet sayılıyordu. Adına Cezayir-i Bahr-i Sefid vilâyeti deniyordu. Vâli Rodos adasında ikâmet ederdi. Yani vilâyetin merkezi burada idi.

Rodos'tan Ayrılış

Çarşıda gördüğümüz turfanda bakla ile semiz otu ve daha bazı taze sebze ve yumurta mübâyaa olundu. Vapurdaki meyvelerimize kavun, karpuz da ilave edildi.

Adaya çıkmış olanların hepsi avdet etmiş idi. Vapurun merdiveni alındı. Öğleden bir iki saat sonra Beyrut'a doğru yola çıkıldı. Geminin başı düzeltilip hesap memuru tarafından pusula tanzim kılındı. Vapura tam yol verildi!

Bugün Ramazan ayının yirmi altıncı çarşamba günü yani vapura bindiğimizin sonu olduğundan akkâmlar ile hacılara ve gemi amirleri ile tâifelere daha doğrusu bütün vapurda bulunanlara irmik helvası verilmek âdetten imiş. Helva pişti ve dağıtıldı.

Beyrut'a Muvâsalat

Ramazan'ın yirmi yedinci perşembe gecesi Beyrut'a vâsıl ve ertesi gün seher vakti asıl limana dahil olduk. Vapur alay bayrakları ile donatılmıştı. Sabahleyin erkenden teşrifâttan verilen defter mücebince vapurun süvarisiyle kapudan ve makinistlerine saat ve kordonlar ve mürettebâta da atiyeler tevzî' kılındı. Vazifenin hitâmından sonra vapura gelen memurlar ile karaya çıktık. Surre sandıkları ve eşya emin bir mahalle konuldu. Belediyenin bize tahsis eylediği Büyük Marsilya Oteli'ne gidip istirahat olundu. Babam defterdârlığa hitâben yazılmış olan mektupları vermek üzere hükümet dairesine gitti.

Yahya Aleyhi's-selâm

Beyrut'ta mutaddan olduğu üzere Hazreti Yahya aleyhi's-selâmın makamı ziyaret olundu. Burada Yahya aleyhi's-selâmın başının medfun bulunduğunu söylediler. Kurbanlar kestirilerek türbedâra biniş ve atiyeye verildi.

Tren Yolculuğu

Şevvalin birinci yani ramazan bayramı olan pazartesi günü güneş doğmadan evvel rıhtıma indik. Trene buradan binilirdi. Surreyi kapalı

vagona koyduk. Trenin arkasına bağlattık. Eşyamızı açık vagona yerleştirdik. Eşya bizden sonra hareket edecek olan marşandiz treni ile Şam'a gönderilecek idi. Kumpanya vasatî saat isti'mâl eylemekte olduğundan sabahleyin saat altıda tren hareket eyledi. Nehrül-Kelb'i geçtik. Cebel-i Lübnan'a dâhil olduk...

Reyyâk

Reyyâk Kavuşak İstasyonu'nda trenimiz Şam'dan ve Haleb'den gelen trenler ile telâki etti. Baalbek'e gidecek olan arkadaşımız Haleb trenine binmek üzere vedalaşıp bizden ayrıldı. Aktarma edecek diğer yolcular da vagonlarını terk ettiler.

Şam'a Varış

Akşam üzeri Şam'a vâsıl olduğumuz zaman vâli ve kumandan paşalar ile vilâyet erkânı ve şehrin ileri gelen zevâtı tarafından karşılandık. Yeni istasyon o zaman henüz yapılmamış olduğundan şehrin haricindeki Brameke İstasyonu'ndan Şam'a girdik. Seyahatimiz on saat sürmüştü.

Konaktan Otele

Burada da surre emin bir yere bırakılarak bizim için hazırlanmış olan konağa indik. Bayramın haftasına kadar burada kaldık.

Şam ahali gayet misafirperver ve mihmannevas olup eşrâftan birçokları Salihîye ve Mezze'deki sayfiyelerini ve şehirdeki konaklarını mefruşât ve araba ve hayvanları ile meccânen ikâmetimize tahsis edeceklerini, buna muvâfakat edilmez ise mahzun olacaklarını ifade ile insanîyet gösterdikleri hiçbir vakit unutulamaz ve bizim de kimseye yük olmamak için diğer hane isticâr eylemekliğimiz tayîb olunamaz.

Şam'da Yapılan Alaylar

Mum Alayı

Bayramın üçüncü günü önde musika olduğu hâlde mum alayı icra kılındı. Alay polisi ve belediye memurları ve birtakım ahali tarafından yapılır. Şöyle ki:

Cami mihrâblarının her iki tarafında bulunan büyük ve kalın mumlar şeklindeki sekiz tane mumun her birini şallara sarıp ikişer kişi omuzlarına alarak dördü bir tarafta dördü de diğer tarafta bulunur. Bunların arasında giden bir adam gülebdân ile her iki cihetteki ahaliye gülsuyu serper. Ayrıca iki kişi başında büyük billur kavanozlarda üstü örtülü gülsuyu götürür ve arkada bulunan birtakım adamların ellerinde ve kucaklarında küçük, büyük boy boy mumlar vardır. Medine ve Mekke'ye gidecek olan bu mumlar böyle alay ile imal oldukları mahalden alınarak komutanlık dairesine getirilir.

Sancak Alayı

Şevval'in dördüncü günü sancak alayı olur. Kale içerisinde kâin Sancakdâr Camii'nde öğle namazının farzı kılındıktan sonra son sünnet kılınmadan, dua edilmeden kalkılıp camiin içindeki bir odada mahfuz bulunan Ömerü'l-Faruk radiyallahu anh hazretlerinin alemi ki buna sancak-ı şerîf derler buradan alındı. Sırma işlemeli kırmızı esvâbını giymiş olan sancakdâr aynı renkteki kadife kılıfının içinde bulunan mezkûr sancağı eline aldı. Sancağa bağlı olan iki kordondan sağ tarafını surre emini, sol cihettekini hac muhafızı tuttu. Böylece dışarıya çıkardıktan sonra emin ile muhafız kordonları bıraktılar, sancak-ı şerîfin arkasında kemâl-i ta'zim ile yürümeye başladılar. Önde musika ve erler bulunuyorlardı.

Bunların arkasında iki sıra talebe ve birçok kişilerin iştirâkiyle hiç geçmediğim sokaklar dolaşıldıktan sonra kezâlik mezkûr komutanlığa getirilerek yukarı kattaki büyük salonda evvelce hazırlanmış olan mahalle dikine olarak konuldu. Durması için ipe bağlandı.

Mahmil Alayı

Şevvalin beşinci günü yapılan mahmil alayı pek ehemmiyetli idi. Komutanlık dairesinin gayet geniş olan meydanında alay teşkil kılındı.

Önde surre emininin tahtirevanı, akkâmlar ve erler, vilâyet memurları daha sonra okullu çocuklar, başları kefyeli ve sarıklı birtakım

adamlar bulunuyorlardı. Sancakdâr sancak-ı şerîf ile beraber bir devenin üzerinde idi. Bunlardan sonra surre emini ile hac muhafızı gidiyorlardı. Mahmil-i Şerîf akkâmlar arasında büyük bir devenin üstünde sağa sola sallanarak kendisini gösteriyordu. Mumlar kezalik mum alayında olduğu gibi götürülüyorlardı. Bunların arkasında surre sandıkları ile Haremeyn'e Mekke ile Medine'ye gidecek olan eşya ve para sandıkları, develer ve katırlar üzerlerinde bulunuyorlardı. Musikanın arkasında yine bir miktar er ile hecin-süvar alayı, polisler ve aklımda kalmayan daha birtakım resmî ve gayr-ı resmî adamlar ve çocuklar gidiyorlardı. Kadem-i Şerif İstasyonu'na kadar teknil sokaklar, meydanlar, arsalar ve evler ile damlar birçok irili ufaklı bayraklar ile donatılmış ve müsait olan mahallere tribünler yapılmıştı. Alayın geçeceği yollardaki binaların pencereleri ile tribünler alayın icrasından çok evvel tutulmuşlardı. Kahvehânelerin ve diğer dükkânların önlerine birbirlerinden yüksekçe konulan sandalyeler ile kerevetlerin üzerlerinde birçok seyirciler bulunuyorlardı. Ortalık kadın, erkek ve çoluk çocuk ile dolu idi. İnsan kütlelerinden dolayı alay güçlkle geçiyordu. Velhasıl mahşeri bir galebelik vardı. Yollarda süslenmiş taklara da tesadüf olunuyordu. Yarım saat çok çok üç çaryek saat çeken Kadem-i Şerif mevkiine tam üç saatte varmıştık. Yolda birkaç defa duruldu. Dualar edildi. Bizden evvel buraya gelmiş olan Vâli Nâzım Paşa ile ekâbir ve eşrâf-ı belde taraflarından karşılandık. Toplar atıldı. Surre selamlandı. Hava sıcak ve kurak, geçtiğimiz yollar âdî şose ve toprak olduğundan ortalık toz duman içinde idi.

Bu mahalle Kadem-i Şerif isminin verilmesi vaktiyle Peygamber Efendimiz Hazretlerinin buraya kadar gelip Şam'a girmeden avdet buyurmalarından nâşi imiş. Aynı isimdeki istasyon civarına kurulmuş olan çadırlara yerleştirilen surre sandıkları ile diğer eşya Üsküdar'da Paşakapısı'nda olduğu gibi erlerin muhafazasına terk edildi. Alayın hitâmından sonra şehre avdet ve vazifeye gayret olundu. Babam vilâyete giderek hevâlât için gönderilmiş olan ve kopyaları aşağıya derc edilen mektupları verdi.

Evkâf-ı hümayyûn Nezâreti'nden Suriye vilâyeti defterdârlığına yazılan 1 Teşrinisani sene 1921 tarih ve fevkalâde numaralı mektup kopyası:

Akabe civarında sakin üç aşiret rüesâsıyla tevâbi'-i meşâyihine atıyye ve zehair esmânu olarak ber mutad Surre-i Hümayun emanetine tevdiân irsâli muktezâ gayr-i ez te' cîl elli bin sekiz yüz kırk gurusun Surre-i Hümayun tertibine mahsus sergiden bi'l-mahsûb vilâyetin üç yüz yirmi iki senesi emvâl-i umûmiyesinden tesviyesi zımnında hazîne-i evkâf emrine tanzim olunan havâlenâmesinin leffiyile taraf-ı vâlâlarına hitâben Maliye nezâret-i celîlesinden yazılan tahrirât leffen irsâl kılınmakla meblağ-ı mezburun Surre-i Hümayun emini atûfetliü Hüsnü Efendi Hazretlerine teslim ve i'tâsi bâbında.

Maliye Nezâreti'nden Suriye vilâyetine yazılan 24 Teşrinievvel sene 321 tarih ve dört yüz elli dört numaralı mektubun kopyasıdır:

Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere ahali-i kirâmına makam-ı sâmi-i sadâret-uzmâdan beher sene irsâli mutad olan gayr-i ez ösr beş yüz yetmiş aded rub'iyenin üç yüz yirmi üç sene-i hicriyesine mahsûben bedeli bulunan yirmi yedi bin sekiz yüz doksan gurusun sergisinden mahsûb olunarak vilâyetin üç yüz yirmi iki senesi emvâl-i umûmiyesinden evkâf-ı hümayyûn nezâret-i celîlesi emrine bâ-sened tesviyesi zımnında muhasebe-i umûmiye-i maliyece tanzim olunan havâlenâme leffen irsâl kılınmıştır ol bâbda.

Mâliye Nezâreti'nden Suriye defterdârlığına yazılan 24 Teşrinievvel sene 321 tarih ve dört yüz elli beş numaralı mektubun kopyasıdır:

Üç yüz yirmi üç sene-i hicriyesi kilar-ı hac ve cerde-i seniyye mesârifi olarak üç milyon beş yüz yetmiş dört bin gurusun sergisinden mahsûb olunarak vilâyetin üç yüz yirmi iki senesi emvâl-i umûmiyesinden Evkâf-ı hümayyûn nezâret-i celîlesi emrine bâ-sened ifası zımnında muhasebe-i umûmiye-i maliyece tanzim olunan havâlenâme leffen irsâl kılınmıştır ol bâbda.

Ziyaretgâhlar Hakkında Birkaç Söz

İşten ihtilâs-ı vakit edildikçe birçok yerleri gezdim. Ziyaret edilecek makamlara gitmeyi ihmal eylemedim.

Cami-i Emeviye'nin havlusunda kapısı olan Koca Selâhaddin Eyyûbi'nin Türbesi'ne de bir gün namazdan sonra gidip ziyarette bulundum.

Gideceğimiz Yollardaki Kışın Dehşeti

Gececeğimiz yollardaki karın pek fazla olduğunu, bazı yerlerde telgraf direklerine kadar çıktığını haber alan hac muhafızı⁹ Abdurrahman Paşa bunu bize söylediği zaman şaşırarak kaldık. Sözde Arabistan'da bulunuyoruz. Kendisinin çok zamandan beri bu vazifede bulunduğu hâlde şimdiye kadar böyle bir kışın mislini görmemiş olduğunu da ilave eyledi.

Çöldeki Seyahat İçin Yapılan Tedârikât

Teşrifâtta ve evkâftan tevdi' kılınan defterler mücebince şehirdeki şeyh, imam ve hatiplere biniş, kaput, sako ve saat ile muhasssatları vesâirlerine verilmesi lazım gelen mebâliği tevzi'e başladım. Şu meşâgil on beş, yirmi günde ancak hitâma erdi. Hacıların kiralayacakları mahfe¹⁰ ile develerin eksiltmeleri usulden olduğu üzere vilâyet idare meclisinde icra olundu. Bu meyanda surreye muktezâ develerin kiralarının dahi eksiltmeleri yapıldı.

Eksiltme neticesi üzerinde kalan adama mukavvim denir.

Altı baş binek bargiri mübâyaa ettim. Bunlara lüzumu olan başlık ve eğerler ile birçok su tulumu ve kırbaları ve yolcularımızın içecekleri suları koymak için köseleden yapılmış şerbeleri satın aldım. Yolda yenilecek erzakı ikmâl eyledim.

Kendimiz ve maiyyetimiz için mübâyaa eylediğimiz çadırlar pek mükemmel idiler. Bu branşta dahi Şamlılar ustalıklarını göstermişlerdi. Bizim çadır iki katlı idi. Aralık çadırın eteklik taraflarında bir metre kadar geniş bırakılarak burası koridor makamında kullanıldığı gibi burada bulunan pencerelerin ipten yapılmış dört köşe parmaklıkları vardı.

Mahsûsen yaptırdığımız kürsü tabir olunan tıpkı portatif tahta yol karyolaları şeklinde açılır kapanır büyük ve yüksek bir divan vardı ki,

9 Hac Muhafızı yollarda surreye nezâret etmek ve kâfileyi muntazam surette hareket ettirmek üzere her sene surre ile beraber Şam'dan Mekke'ye gider, hacdan sonra yine kâfile ile Şam'a döner. İsminden de pekâlâ anlaşılacağı üzere surrenin muhafazası ona ait ve cümlü mesuliyet ona râcidir.

10 Mahfç tahtadan yapılan, devenin iki tarafına konan üstü çadır bezi ile kapalı nakil vasıtasıdır. Bununla iki kişi seyahat eder.

konak yerlerinde çadırın ortasına kurarlardı. Buna surre emini ve misafirleri oturlardı. Bunun gerisine kurulan karyolalarımız görünmezdi. Tahtırevanların biri kürsünün sağında diğeri solunda dururdu. Portatif sandalyeler çadırın ötesine berisine konurdu.

Hicaz Demiryolu'nun Maan'a kadar olan kısmının inşası ikmâl edilmiş ve işlemeye açılmış olduğundan deve ile on konakta yani on günde gidilecek olan mezkûr yolu trenle geçeceğimizden develer ile hayvanları ve akkâmlar ile erleri ağırlıkları ile beraber şevvalin yirmi üçüncü çarşamba günü Şam'dan Maan'a gönderdik.

Hicaz Demiryolu'yla Yaptığımız Yolculuk

Yol levâzımı ikmâl edildikten ve o kadar gayret olunduğu hâlde havâlelerden daha ziyade tahsilat icrası kâbil olamayacağı anlaşıldıktan sonra Zilkade'nin ikinci perşembe günü hareket etmemiz kararlaştı. Bize tahsis kılınacak trenin o gün hazır bulunması hakkında Hicaz Demiryolu idaresine yazı ile malûmat verildi. Mezkûr günde Şam'dan Kadem-i Şerif'e gidildi.

Hamidiye Hicaz Demiryolu

Surrenin ve hacıların suhuletle gidip gelmeleri maksadıyla Mekke'ye kadar bir demiryolu yapılmak üzere Hamidiye Hicaz Demiryolu Nezâreti namı altında bir daire teşkil olunmuş ve nazırlığına Kâzım Paşa tayin edilmiş idi.

Başlıca vâridât tabii olarak arzuhal ve emsâli evrâka yapıştırılmak üzere bir guruşluk pul ihdas olunmuş idi. O devirde arzuhallere birer guruşluk pul ilsâk olunuyordu. Fakat pul ile toplanan para ecnebi memleketlerden istikrâz olunan mebâliğin itfâsı için Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'ne rüsûm-ı sitte namıyla karşılık gösterilerek tahsis kılınan altı vâridâttan birisi olduğundan mezkûr pul, kullanılmakta olan pulların beş altı misli büyüklüğünde yaptırılarak varaka adı verilmişti.

Varaka namı altındaki mezkûr pullar Çemberlitaş'ta Osman Bey Matbaasında basılmış idi. Demiryolu için söylediğim varakalardan hâsil

olan mebâliğden başka memurîn aylıklarından cüzî miktar bir şey kesildiği gibi birtakım hayırsevenler de teberruâtta bulunurlardı. Husûsiyle Hindistan ve Rusya gibi Müslüman ahalisi olan ecnebi memleketlerden külliyetli para gönderilirdi.

İlk İstasyonda Bir Vak'a

Kadem-i Şerif'ten sonra ilk durduğumuz istasyon Kisve idi. Buraya akşama doğru gelmiştik. Burada memurlar için bir daire, bir kuyu, bir de su deposu vardı. Civarda da bir karye görünüyordu. Gurûba bir saat vardı ki trenimiz burayı terk eyledi. Tam sekiz istasyonu durmadan geçip ertesi gün sabahleyin yüz yirmi üçüncü kilometrede Der'a İstasyonu'na geldik.

Dört istasyon daha geçerek sabahleyin erkenden iki yüz iki kilometre ve yedi yüz elli metrede Aynü'z-zerka İstasyonu'na vâsıl olduk. Tren durduğu zaman “Yangın var.” diye bağırımlar işitildi. Ben bu seslerden evvelki istasyonda olduğu gibi vagonların dingillerinden birisinin yine tutuşmuş olduğunu sanarak ehemmiyet vermemiş idim. Vagondan indiğim vakit soğuşun hatırı sayılıyordu. Lokomotifin arkasına bağlı olan ve içlerinde bütün eşyamız bulunan açık iki vagondan birine lokomotifin bacasından ateş sıçrayarak çadırların ve eşya denklelerinden birisinin birer taraflarının tutuşmuş olduklarını görünce soğuşu, üşümeyi unutmuş idim. Çok şükür hem ortalık ağarmış yani sabah olmuş hem de bir istasyona gelmiş idik. Hepimizin gayreti ile pek az zamanda ateşi söndürmeye muvaffak olduk.

Amman İstasyonu

Yolun açık olduğuna dair Amman İstasyonu'ndan alınan telgraf üzerine buradan hareket eyleyip iki yüz yirmi iki kilometre dört yüz metrede bulunan mezkûr Amman İstasyonu'na geldik.

Amman'dan sonra beş istasyon daha kezâlik durmadan geçilerek bir rampanın başlangıcında trenimiz durdu. Gideceğimiz istasyon Katrani idi. Rampayı makinemiz çıkamayacağından makinistler de iki lokomotifi

bir arada kullanamadıklarından mecburen treni ikiye ayırdılar. Orada hazır bulunan bir lokomotif ile iki katar olarak yokuşu çıktık.

Hâlâ Devam Eden Soğuk

Üç yüz yetmiş yedi kilometre sekiz yüz altmış metredeki Elhasa İstasyonu'na seher vakti muvâsalat olundu.

İstasyonda su çekmek için istim ile müteharrik motorlu tulumba bulunduğu gibi ayrıca bu iş için bir de hava fırlıdağı vardı. Hava açık idi. Fakat dehşetli soğuk vardı. Lokomotiflere lazım gelen su deposu donmuş olduğundan kovalar ile kuyudan alınmış idi. Alınan su öyle beş on kovanadan ibaret olmayıp tamam beş yüz kova idi.

Gece yolculuğumuza devam eyledik. Trenimizi Aneze İstasyonu'nda bedeviler bastı. Ne yalan söyleyeyim aklım başımdan çıktı. Yapılacak bir şey yoktu. Yukarıda dediğim vechile ihtiyatsızlık edip erleri akkâmlar ile beraber evvelce Maan'a göndermiş idik. Birçok gürültü ve patırtıdan sonra Benî Seher kabilesinden olan bedevilerin bizim husûsî trenimizi yolcuya mahsus zan ederek bindiklerini anladık ama kimde hâl kalmıştı. Bunları güçlkle trenden indirebildiler. Yolumuza devam ettik.

Amman İstasyonu ile Elhasa İstasyonu arasında on gözlü bir köprü ve büyük bir tünel vardır. Bir müddet daha gittikten sonra şevvalin yirmi üçünde Şam'dan yola çıkarılmış olan er ve akkâmlar ile beraberlerinde gidenlere Maan İstasyonu'na birkaç kilometre kalarak rastladık. Makinist bunları görünce treni durdurdu. Birçoklarımız vagonlarından indiler. Gelenler ile konuştular. Tren hareket etti. Cumartesi günü dört yüz elli sekiz kilometre sekiz yüz on dört metrede vâki Maan büyük istasyonuna vardık.

Maan İstasyonu ve Maan Kazası

Maan o devirde Suriye vilâyetine tâbi iki bin nüfuslu ve beş yüz haneli bir kaza idi. Çoluk çocuk ile beraber burayı ziyaret ettik. Binalar kerpiçten olup yontma taşlardan yapılmış olanlara da tesadüf ediliyordu.

Kazanın akarsulu bahçelerinde her türlü sebze ve meyve yetiştirilmiş. Bizimle Mekke'ye gidecek olan satıcılar daha evvel buraya gelip pazar mahallerinde olduğu gibi sergiler kurarak satışta bulunurlardı.

Maan'dan Akabe Körfezi yirmi dört saattir. Maan'da kaldığımız müddet zarfında vagona yatıp kalkmakta ve yiyip içmekte idik.

Maan İstasyonu'nda Bir Tören

İstasyon civarında inşa edilmiş olan üç pavyon ve yetmiş yataklı muvakkat hastahanenin küşâd resmini babam yapmıştı. İkmâl edileli hayli gün olduğu hâlde Hamidiye Hicaz Demiryolu nazırı olan Kâzım Paşa tarafından verilen emir üzerine biz oraya gidinceye kadar bu işi tehir etmişlerdi. Törende askerî heyet ile beraber, kaza erkânı ve ilkokul talebeleri bulunuyorlardı. Sıra ile dizilmiş olan çocuklar, büyükler ve şeyhler gibi giyindiklerinden başlarındaki kefyelerin üzerlerine sardıkları egiller ile göze pek hoş görünmekte idiler.

Kurban kesildi. Dua edildi. Hecin-süvar bir alayı tarafından geçit resmi yapılarak törene nihayet verildi.

İranlı Hacıların Beklenilmesi

İran devleti tebaasından bu sene hacca gidecek olan ziyaretçi ve hacıların sahâbet ve sıyânetleri hakkında mukaddemâ verilmiş olan buyurultuyu te'kiden İstanbul'dan bir emir daha aldığımızdan miktarı her seneden ziyade olan mezkûr hacıların arkası alınıncaya kadar çaresiz beş gün Maan'da kalmaya mecbur olduk. Vakit dar olduğundan henüz yolculara açılmamış olan Hicaz Demiryolu'nun ikmâl edilmiş olan kısmından istifade etmek istedik. Maan'dan üç konak ilerideki Müdevvere Kalesi'ne pek yakın bir mahalle kadar trenle gidilebilecekti. İnşaat işine karışan zât ki bu bir yarbaydı. Yola getirinceye kadar hayli müşkilât çektik. Vakit darlaştığı cihetle surrenin zamanında Mekke'ye yetişemeyeceğinden bahisle birçok ricada bulunduktan sonra ancak muvâfakatini alabilmiş idik.

Az Kaldı Trenimiz Kazaya Uğrayacaktı

Zilkade'nin dokuzuncu perşembe gecesinden itibaren Maan İstasyonu'nda tertip olunan yolcu ve eşya trenlerinin Müdevvere'ye kadar sevkinden sonra bizim tren ayın onuncu cuma günü akşam üstü istasyonu terk etti. İhtiyât makasında biraz durduktan sonra tren tekrar yoluna devamla vâsi' bir ovoidan geçerken güneş gurûb etti. Ortalığı istila eden karanlık içinde yol alıyorduk. O gayr-i meskûn ve ucu bucağı görünmeyen ovada muntazaman seyr u hareket etmekte olan lokomotifin çıkardığı sadâ sanki medeniyet âleminde kendisinden başka daha nice nice mamûriyet eserleri bulunduğunu iftiharla bildirmekte idi. Hayli müddet gittikten sonra bir sath-ı mâilin yamacında fenerler ve ateşler yakılarak tenvîrât yapıldığını gören makinist treni durdurmuştu. Donanmanın hatta çalışan erler tarafından surreyi tebcîlen icra kılındığını anladığımız zaman ziyadesiyle mütehasis olmuştuk. Vagonlarımızdan çıktık. Subaylar tarafından ikram edilen çay ve kahveleri içtik. Biraz tevakkuftan sonra teşekkür ederek yolumuza devam ettik.

Gulyabani karnı demek olan Batni'l-gul'dan gece geçtiğimiz için la-yıkıyla göremediğim burasının isminden de anlaşıldığı üzere pek fena bir yer olduğunu bazı emârelerden istidlâl ediyordum.

Çok çukur ve korkunç mahallerden geçmekte olduğumuzu solgun olan ay ışığından görerek bir dereceye kadar anlayabilmiştim.

Son tren seyahatimiz gece yarısından sonra ikmâl edilmiş olduğundan geceyi vagonlarda geçirdik. Müdevvere Kalesi'ne kadar olan üç kilometrelik yolun her ne kadar tesviye-i türâbiyesi ve balast ferşiyâtı ikmâl edilmiş ise de raylar döşenmemiş olduğundan ertesi gün şimendüfere veda eyledik. Surre emini ile eşi tahtirevanlarına, bizler de kendi vasıtalarımıza ilk defa olarak bindik. Mezkûr kale karşısındaki kum meydanına geldik. İşte bu noktadan itibaren yani trenden inip develer ile kısacık yolu kat eyledikten sonra ileride çekeceğimiz zahmet ve meşakkatin ne demek olduğunu anladık.

Müdevvere Kalesi'ne geldiğimizizin ertesi yani Zilkade'nin on birinci cumartesi sabahleyin ilk defa olarak kabile hazırlanıp Zatü'l-hac adındaki konak mahalline gitmek üzere yola çıkmıştı.

Müdevvere'den sonra geçtiğimiz yerlerde demiryolunun inşaat amelişi bulunuyordu. Bazen mühendislere de tesadüf olunuyordu. Epeyce galebelik vardı. Ekser defa Medine telgraf hattının geçmiş olduğu yollardan istifade ederdik.

Müdevvere'den hareketimizin altıncı saatinde avâf¹¹ için bir dağın sath-ı mâilinde develerden inilip yemek yendikten ve öğle namazları kılındıktan sonra tekrar yola çıkıldı.

Surrenin Muhafazası Çadırcıların

Bir binbaşı kumandasında piyade ve süvari ve topçudan mürekkebe askerî müfrezenin himayesinde yol alıyorduk. Erler pîşdâr, dümdâr, sağ ve sol cenahdâr olmak üzere dört kısma ayrılmışlardır. Bu suretle hacıları urbânın tasallutundan muhafazaya ikdâm ederler. Geceleri kafilenin etrafını kuşatan nöbetçilerin uyumamaları için sabaha kadar birbirlerine karakol diye bağırdıkları ve 'hazır ol' diye cevap verdikleri işittir. Her menzilde bu seyyâr şehrin etrafını kordon altına alıp dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya girip çıkmanın memnûatını ilan eden birer ve hareket vaktinde de yarım saat fasıla ile ikişer top atarlar. Atılan ilk hareket topunda hacılar hazırlanır. Çadırcılar çadırları söküp develere yükletirler. Hiç beklemezler. Vakit gelince hacının üzerinden çadırı derhal kaldırırlar. Bunda her ne kadar taksîm-i a'mâl kaidesinin dahli varsa da Şamlıların himmet ve gayretleri takdire şâyândır.

Avâf zamanı top atılarak bildirilir. Top atılır atılmaz heman herkes olduğu yerde durur. Öğleye kadar kabile ile beraber giden çadırcılar avâf yapmazlar. Durmadan geçer yollarına devam ederler. Tabii çadırları vesâir bunlara ait levâzımı hâmil olan develeri dahi sürüp beraber götürürler. İşte çadırcılar bu sebepten yarım saat evvel konak mahalline varıp dört bin belki daha fazla hacıyı istîâb edecek olan müteaddit

11 Öğle zamanı kafilenin yarım saat istirahat etmesine avâf denir.

çadırları kurarlar. Hareket edileceği vakit yine o kadar müddet zarfında çadırları söküp develere yükletirler. Avâf esnasında kafilenin baş tarafında tek bir küçük çadır görülür ki bu surre emininin abdest alması ve öğle namazını kılması içindir.

Kafilenin gece hareketi esnasındaki istirahat zamanında ve sabah namazı vaktinde havai fişengi atılır.

Kafilenin ardında yarım saat geride egil alayı ardında ester süvar bir müfreze er gider. Kafileden ayrılmış ve yollarını gâib etmiş hacılar var ise bunları kafileye isâl eder.

Efsane Sandığım Bir Hakikat

Zâtü'l-hac mevkiine vardığımız zaman çadırımıza gelen bedevi şeyhlerine atıyye ve hil'atler verilerek kahve ve şerbetler ikram olundu.

Mezkûr mevkiden Zilkade'nin on ikinci pazar günü sabahleyin yola çıktık. Birtakım arızalı yerlerden geçerek öğle vaktinden çok sonra vâsî' bir çölde avâf yapıp yolumuza devam ettik. Akşam sahrada kurulmuş olan çadırlarda yattık. Mezkûr ayın on üçüncü pazartesi günü buradan yine sabahleyin yola revan olduk...

Az bir zaman sonra süvarilerin öteye beriye koşuşmakta ve silah atmakta olduklarını gördüm. Kafilenin en önünde bulunan ve Medine şehrine gidecek olan buğday yüklü yirmi yedi deveden yedisini urbân alıp götürmüştü. Süvariler hayvanları beyhude yere öteye beriye koşuşturmaya devam ederek fuzûli yere fişenk sarf ediyorlardı. İhtiyâten erler silah başına geçtiler. Toplar ta'biye edildi. Velhasıl bulunduğumuz mahal âdeta muharebe meydanı şeklini aldı. Bereket versin çok düz yerde idik. Yani çölde bulunuyorduk. Tehlike tabii azdı. Herkes devesinden ve hayvanından çoktan inmiş idi. Kafile efrâdının çoğu doğruyu anlamak için ötekinden berikinden ne olduğunu soruyordu. Bu el çabukluğunu yapan urbânı takip eden erler tesadüf eyledikleri diğerlerine ait birkaç deveyi zabt ederek geri gelmişlerdi.

Urbân

Arabistan Yarımadası'nda yaşayan muhtelif isimlerdeki Arap kabilelerinin efrâdına urbân denilir. Bunlar aç ve çıplaktırlar. Yapacak esaslı bir işleri yoktur.

Şayet bunlardan birisine bir şey vermeden geçilmiş olsa urbân aç kurt gibi saldırmış. Akkâmların ifadesi doğru ise bazı seneler bunlar ile âdeta muharebe olurmuş. Öyle sarp yerlerden husûsiyle iki sıradağların arasından geçerdik ki bunların tepelerinden kervana değil silah, taş atılmış olsa mahv etmeye kâfidir. Böyle mahallerden geçerken taarruza uğrayacağız diye yüreğim titrerdi. Hamd olsun hiçbir taarruz vukû bulmadan sâlimen geçerdik.

Şeyhlerin gayrı urbân amerikan bezinden uzunca bir gömlek giyerler. Bellerine bir kuşak, başlarına bir parça bez sararlar. Çıplak ayaktırlar. Fakat hepsinin elinde tüfenk belinde cenbiye dedikleri hançer gibi eğri bir silah vardır.

Yollardaki Su Sıkıntısı ve Sakalar

Kafilenin su ihtiyacını kolaylaştırmak için avâf mahallerini su bulunan yerlerde yapmaya gayret ederler. Vaktiyle inşa edilmiş olan bürke dedikleri cesim havuzlar, yahut yolcuların ihtiyaçlarına kâfi derecede suyu bulunan kuyular intihâb edilir. Bürkelerin suları kuyulardan dolap vasıtasıyla çekilir. Kuyu bulunmayan mahallerde bürkeler yağmur suları ile dolar. Bu gibi yerlerdeki bürkelerde bir hayli müddet kalmış olan suyun hem taaffün ettiği hem de kurtlandığı görülür. Bazı hacılar, Şamlılar bir şey yapmadan bu sulardan içerlerdi. Bir filtreden geçirmeden yahut kaynatmadan kullanmazdık...

Sakaların bürkelerden su çekmeleri pek eğlencelidir. Güzel şarkı ve maval okuyarak tulumları doldururlar.

Garib Dağcıklar

Urbân tarafından vukû bulan taarruz günü birçok zamanımız geçtikten sonra nihayet kafiye hazırlandı. Buradan ayrıldık. Bir kuyudan

sularımızı doldurduk. İki buçuk saat süren bir boğazdan geçip Tebük'e geldik. Buradaki dağların garâbeti hayret ve ibreti mûcibtir. Sipsivri yahut yassı ve heman düşeceği zan edilen alttaki küçük üstteki büyük olanlar ve daha hâtır ve hayale gelmeyen gayr-ı muntazam şekillerde tepecikler ve dağcıklar vardır.

Urbâna Yapılan Tevzîât

Zilkade'nin on dördüncü salı günü sabahleyin şafak vakti Tebük'ten hareketle ilk konak sahrada olmak üzere on beşinci çarşamba günü iki saatten fazla imtidâd edilen Ahzar Boğazı'ndan geçilip aynı isimdeki kaleye geldik. Benî Atiyye aşiretinden olan urbân kaç günden beri bizi burada bekliyorlarmış. Malûm olan sebepler dolayısıyla geç kalmıştık. Tevzîâta başladık. Pek çok fes ile gömlek ve para verdik. Kadınlara ve çocuklara fazla olarak akkâmbaşının bilhassa burası için mübâyaa ettirmiş olduğu dikiş iğnesi ve iplikleri ve kadınlara lüzumu olan diğer bazı eşyayı dağıttık.

Konak Mahallerinde Görülen İntizam

Kafile seyir esnasında intizam üzere hareket ettiği gibi konak yerlerinde dahi bu hâl nazara çarpar. Gece yatılacak yere varıldığı zaman, yolcular her şeyi terk etmiş oldukları şekilde bulurlar. Çadırlar sanki bir mühendisin yapmış olduğu plan mücebince kurulmuş gibidirler. Herkesin çadırının yanlarındaki açıklıklar, komşu çadırları hatta sokaklar, yine oldukları yerlerde bulunurlar.

Akşamları konaklayacağımız yere geldiğimiz zaman söylediğim vec-hile çadırlar çölün ortasında ve kumun üzerinde aynı minvâl üzere kurulmuş olduklarından bunun farkında olmayan eniştemin küçük kızları babama “Büyükbaba akkâmbaşı bizi sabahtan akşama kadar gezdirip dolaştırıp ne için yine buraya getiriyor?” demişlerdi. İşte çocukların şu sözlerinden çadırların intizamı anlaşılır.

Seyyar Pazar

Kafilede her türlü esnâf mevcuttur. Yollarda ayak kahvecileri kahve ve çay sattıkları gibi kuru yemiş ve meyve satanlar hem gider

hem alış-verişte bulunurlar. Satıcıların nidâları deveçilerin mavalları hayvan ve develerin kişneme ve höyküremeleri yolcular için garip bir eğlence teşkil eder. Kafile durduğu dakikadan itibaren diğer esnâf mallarını meydana çıkarır. Müşteriye muntazır olur. Menzil mahallerinde bunların çadırları kezâlik muntazam ve toplu olarak aynı yerde ve aynı vaziyette kurulurlar. Bu usul asla değişmez. Herhangi bir konakta ne zaman bir şey almak arzu eden olur ise heman oraya gidip işini görür. Şamlılar gide gele meleke hâsıl ettiklerinden ve kendileri gayet tetik ve cevval olduklarından işler muntazamdır.

Kum Fırtınası

Bir gün yolda giderken hava çok sıcaktı, âdeta bunalıyorduk. Ne yapacağımızı bilemiyorduk. Rüzgâr çıktı. Sevindik. Gittikçe şiddetini artıran rüzgâr fırtına şeklini aldı. Kumlar havada uçuşuyorlar, saçma gibi insanın yüzüne gözüne çarpıyorlardı. Herkes yüzlerini kapamış oldukları hâlde hayvanların götürdükleri tarafa gidiyorlardı. Kumlar bir taraftan kalkıyor diğer tarafa konuyorlardı. Bu hâl tıpkı kar savruntusuna benziyordu. Herkes ne yapacağını şaşırılmış idi.

Yazın husûsiyle sam zamanı daha şiddetli olurmuş. Bereket versin kış içinde bulunduğumuzdan fırtına çok sürmedi. Tahminime göre bir buçuk iki saat kadar imtidâd etmişti. Tedrîci surette sükûnet hâsıl oldu.

Kafilenin Gece Hâli

Seyyar bir şehre benzeyen kabilemiz geceleri görülmeye sezâ bir hâl alırdı. Tam kış ortasında bulunduğumuzdan gece havanın gâyet soğuk olması hasebiyle konakladığımız yerlerde iştigâl olunan geniş sahanın ötesinde berisinde ateşler yanar. Bunlara inzimâm eden meşaleler ile fenerlerin ışıkları araziye donatmış bir şehre benzetirdi. Bir an evvel Mekke'ye varmak için gidilecek konak mahallinin mesafesi hesaplanarak kafile gecenin muhtelif saatlerinde kalkar, yola düzülürdü.

Gece Gündüz Yola Devam

Zilkade'nin on altıncı perşembe gününün akşamı yatsıdan sonra Darü'l-hamre Kalesi civarına kurulmuş olan çadırlarımıza girdik. Ahzar

Kalesi ile bu kalenin arası on dört saattir. Darü'l-hamre'den ayın on yedinci cuma günü hareket edilip bir taşlık mahalde hazırlanmış olan çadırlarımıza indik. Cuma ve cumartesi günleri haccı kaçırmamak maksadıyla tatlı uykumuzu ve rahatımızı terk ile geceleri sabahlara ve gündüzleri akşamlara kadar nice mihan ve meşâk ile dağlardan ve çöllerden geçilerek yolumuza devam ettik. Yollar hem eğri büğrü hem inişli ve yokuşlu idiler. Kervan güçlkle gidiyordu. Öyle boğazlar ve geçitler vardı ki buralardan iki deve bir arada geçemezdi.

Hayvanlar teker teker yürürlerdi. Geçtiğimiz yerlerde rahatsızlıktan başka hiçbir fevkalâdelik olmadı. Nihayet Medâyin-i Sâlih'e vardık.

Hiç Durmadan Edilen Seyahat

Zilkade'nin on dokuzuncu pazar gününün gecesi sabaha karşı kafimiz Medayin-i Sâlih'ten hareketle mezkûr günde ikindi üzeri Biyar-ı Ganem Boğazı'ndan geçip Sehlü'l-Matran Ovası'na geldi. Kurulmuş olan çadırlarımıza girdik. Geçilen boğazda içindeki suyu tuzluca bir kuyusu bulunan o isimde bir kale vardır.

Ayın yirminci pazartesi gecesi her yerde olduğu gibi yine sabaha doğru buradan ayrılarak öğleden sonra Birü'z-zümrüd Kalesi'ne varıldı. Biraz bayır olan bu mahalde yemek yedik, biraz da dinlendik. İkindi zamanı kalkıp ayın yirmi birinci salı gecesi yatsıdan sonra Bir-i Cedîd Kalesi'ne güçlkle geldik. Sabah olunca buradan da hareketle güneş batıncaya kadar yol yürüdük. Bir çölde biraz istirahatten sonraki tam gece yarısı idi tekrar yola çıktık. Hayli ilerlemiş idik. Karanlık ile aydınlığın birleşip ayrılmak üzere oldukları o şafaktan evvelki yarım aydınlıkta, sanki bütün tabiat sessizce bizim din ve ibadet yolculuğumuza hürmet ediyormuş gibi, ulvî ve hazin bir sükûnet içinde yol alıyorduk...

Hediye Eşmesi

Ayın yirmi ikinci çarşamba günü sabahleyin Hediye eşmesi adındaki kale mahalline geldik. Burada toprak bir metre eşilince gâyet mebzûl su meydana çıkar. Sakalar bu sulardan kolaylıkla tulumları doldururlar. Su

biraz acı ve bittabi bulanıktır. Buraya Hediye Eşmesi isminin verilmesi toprağı eşerek kolaylıkla su çıkmış olmasından ileri geldiğine şüphe yoktur.

İbnü'r-Reşid ve İbnü's-Suûd Hazretleri

Âidâtını almak üzere mezkûr Eşme mevkiine İbnü'r-Reşid tarafından gönderilen şeyhlerden Abdullah adındaki zâta otuz altı bin guruş ile İbnü'r-Reşid'in kendisine mahsus yakası üç şemseli¹² ve içi atlaslı bir ve maiyyetindeki şeyhlere ikişer ve birer şemseli otuz aded al çuhadan mamul hi'lat teslim olundu. Mûmâileyhin hâmil olduğu Abdülaziz ismi mahkûk İbnü'r-Reşid'in yüzük biçimindeki küçük mührüyle defterler diğer yerlerde yapıldığı gibi mühürlendi. Ayrıca kendisinden de Arapça yazılı iki kıt'a sened alındı. Bu işler ile bir saat kadar meşgul oldum.

İbnü'r-Reşid ile İbnü's-Suûd ki şimdi Hicaz kralıdır çok zamanlardan beri birbirlerine hasm olduklarından daima muharebe ederlerdi. Araları bozuktu. İbnü's-Suûd Hazretleri her zaman gâlib olurdu. Bu zatlar Arabistan Yarımadası'nda en çok nüfuslu ve kuvvetli iki büyük kabilenin emirleridirler. Bizden ayrılan Hicaz'a Şerif Hüseyin'in kral olduğu, sonra burasının İbnü's-Suûd Hazretleri tarafından zabt edilerek elyevm Vehhâbîlerin taht-ı idare ve işgalinde bulunduğu malûmdur.

Nehirden Farkı Olmayan Seylâb

İşimizi bitirdikten sonra Istablianter'e doğru yola çıktık. Hava latif fakat etraftaki dağlar karanlık idi. Gâyet uzaktan şimşek çaktığı görülüyor ve derinden derine gök gürlemesi işitiliyordu.

İleride giden çadırcılar birdenbire önlerine çıkan ve âdeta nehir hâlini almış olan seylden şaşırarak ve korkarak konak yeri olmayan bir dağ eteğinde çadırları kurmuşlar, buraya vardığımız zaman bunun sebebinin suyu geçememelerinden ileri geldiğini söylemişlerdi. Orada bulunan urbân şeyhlerinden üç kişi yanımıza geldi. Uzaktaki kararmış olan dağları gösterip oralara pek çok yağmur yağmakta olduğunu, bir iki

12 Güneş şeklindeki sırma işlemeye şemse denir.

saate kadar daha ziyade sular gelerek seylin kabarıp geçit vermeyeceğini söyledi. Şeyhler, iki üç gün devam edecek olan suyun herhalde şimdiden öte tarafına geçilmesinin muvâfık olacağını ilaveten bildirdiler. Eğer şeyhlerin dedikleri gibi seylin öte tarafına geçilmeyip de kurulmuş olan çadırlarda kalınacak olsa idi birkaç gün daha geçeceğinden ve vaktin pek ziyade darlaşacağından muhakkak surette hacca yetişilemeyecekti.

Seylâbın genişliği tahminen kırk metreye yakındı. Fırat Nehri'ni andırıyordu. Bazı hayvanlar sulara kapılacak hâle geliyorlardı. Bazıları da kapılarak bir müddet yan yan gidiyorlardı. Suyun his olacak derecede yükselmekte olduğu görülüyordu. Baş akkâmların sa'y u gayreti ile bir merkepten başka zâyîât vermedik. Ortalık kararmadan evvel çadırlar kurulmuş, herkes kendi yerini bulmuştu.

Bu kadar çekilen zahmet ve sıkıntıdan sonra nihayet İstablîanter'e gelebildik.

Medine'den Gelen Heyet

Zilkade'nin yirmi üçüncü perşembe gününü cuma gününe bağlayan gece yarısı ikinci topta yola çıktık. Sabaha kadar yol yürüdükten sonra şafak atarken mugeylan ağaçları ile müzeyyen kumsal düz bir araziye vardık. Mevkiin letâfetine toz ve kumları bastırarak kadar yağın yağmurun da inzimâmıyla hava âdeta İstanbul'un ilkbahar mevsimini andırıyordu. Mevkib de gâyet latif vadilerden geçerek ve bütün gün yürüyerek gece yatsıdan sonra Biyarnasî'ya geldi.

Şeyhü'l-harem¹³ Osman Paşa tarafından gönderilen Şeyh Diyab adında bir zâtın başkanlığında Medine şehri ahalisinden bazıları ile beraber birtakım şeyh ve delîllerin burada bize muntazır olduklarını gördük.

Delîl malûm olduğu üzere delâlet edici demektir. Hacıları, ziyaret edilecek makam ve mahallere götürüp okunacak Arapça duaları ve yapılacak âdâbı öğreten adamlara denir.

13 Medine-i Münevvere'de mutasarrıflık vazifesini gören zâta Şeyhü'l-harem derler. Şeyhü'l-harem'in başlıca işi Resûl-i Ekrem Efendimiz Hazretlerinin hizmetlerinde bir güne kusura edilmemesi için nezâret cylemektir.

Medine-i Münevvere'ye Giriş

Aynı ayın yirmi dördüncü cuma günü Biyarnasıf'tan hareketle ertesi gün Medine şehrine bir saat mesafesi olan Bi'r-i Osman adındaki mahalde Şeyhü'l-harem Osman Paşa ile memurlar ve Medine ahalisinden bazıları taraflarından karşılandık.

Medine ahali pek nazik ve mükerrem insanlardır. Bunlara ehl-i Medine derler. Bizim için kurulmuş olan çadırlara indiğimiz zaman mükellef bir sofranın hazır bulunduğunu gördük. Güzel ve nefis olmakla beraber bahâratı biraz fazla olan yemeklerden yedik. Hicaz Emiri Şerif Ali Paşa ile Vâli Râtib Paşa taraflarından şürefâdan bir zât ile gönderilmiş olan mektupları aldık. Kafile bizden ayrılıp yoluna devam etmiş, şehre girmişti. Bizler de üniformalarımızı giyerek ve nişanlarımızı takarak Şeyhü'l-harem ve Harem-i Şerîf müdür ve memurları ile ehl-i Medine'den bazıları ve Harem ağaları tarafından tertip edilmiş olan küçücük bir alay teşkiliyle Babü's-şâmî'den Medine-i Münevvere'ye dâhil olduk.

Hücre-i Saadeti Ziyaret ve Harem-i Şerif

Yukarıda söylediğim gibi Zilkade'nin yirmi beşinci cumartesi günü ikinci üzeri şehre dahil olduktan sonra Harem-i Şerif'e gidilip Livâ-i Şerif, Peygamber Efendimiz Hazretlerinin hücre-i saadetlerine ve mahmil de Harem-i Şerif'e kondu. Son derece ta'zim ve hürmetle o mübarek makam-ı muallâ ziyaret edilerek vaktinde hacca yetişmekliğimiz için duada bulunuldu. Buradaki kudsiyet ve ruhâniyeti tarif edemem. İnsanın derûnî ve rûhî hissiyatı öyle derin bir haz ve letâfete müstağrak olur ki bütûn sûrî havâtırdan tecerrüd ederek kendisinden geçer hatta dünyada bulunduğunu unuttur.

Harem-i Şerif, Medine şehrinin ortasına yakın bir mahallinde kâin olup kıbleden sonuna kadar olan boyu yüz otuz beş metre, Bâbü's-selâm'dan Reîsiye minaresine kadar olan iki doksan metredir. Hücre-i Saadette meydan yani kumluk dahil olduğu hâlde Harem-i Şerif'in misâha-i sathiyesi on üç bin yedi yüz elli buçuk metre murabba'dir. Dört

tarafı sütunlar ve kubbeler ile muhâtdır. Beş minaresi ve üç mihrâbı vardır. Mihrâblardan biri Efendimizin namaz kıldırıldığı mihrâbtır. Buna Mihrâb-ı Nebî derler. Teeddüben mihrâbı daha geri çekerek Resûl-i Ekrem Efendimiz Hazretleri'nin bastıkları yere secde edilmekte olduğunu söylediler. Ekser hacının yaptığı gibi ben de bu mihrâbda iki rekat namaz kılarak dua eyledim. Diğer iki mihrâbdan birisine Mihrâb-ı Osman, diğerine Mihrâb-ı Süleyman derler.

Minber ile Hücre-i Saadet arasındaki mahalle Ravza-i mutahhara denir. Kubbelerin ortasındaki boşluğa sarı kum döşenmiştir.

Sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz Hazretlerinin medfun buldukları mahal mübarek sol tarafındaki köşededir. Hücre-i Saadet yahut Hücre-i Muattara isimleri ile yâd olunur.

Hücre-i Saadet'in etrafı dâiren mâdâr oymalı ve yeşil boyalı parmaklık ile muhâttır. Kapısı Seyyidü'l-Kâinât Efendimiz Hazretlerinin ayak uçlarında yani kumluk cihetindedir. Aynı parmaklıktan imal edilmiş olan mezkûr kapı iki kanatlı ve geniştir. Şebeke denilen mezkûr parmaklığın içine hâdimler yani harem ağaları ile şürefâ, sâdât ve Medine şehrine münasebetleri olan zevât girebilirler. Bunlardan başka Şeyhü'l-harem ile Harem-i Şerif müdürü ve rûznâmçeci (muhâsebeci) ve züvvârdan bazıları bu şerefe nâil olurlar.

Hücre-i Saadet'in birçok zî-kıymet eşya ve taşlar ve sâire ile müzeyyen olduğu katıyyetle söylenmekte ise de şebekenin içine girmek şerefiyle mübâhi olduğum zaman son derece ta'zim ve huşû ile ziyaret eylediğimden hiçbir tarafa bakamadım. Esasen Merkad-i Nebvî'nin etrafı sarı ipekten kelime-i tevhîd işlenmiş atlas perde ile kapalı olduğundan içerisi görüleliyordu. Burada Fahr-i Kâinat Efendimiz Hazretlerinden mâ'adâ Hazreti Ebubekiri's-Sıddık ve Hazreti Ömerü'l-Faruk radiyallahu anhümânın kabirleri bulunmaktadır.

Kumluğun sol ve Hücre-i Saadetin arka tarafında kubbelerin yanında Ravza-i Fâtıma adında içerisinde hurma ağaçları ve kumlukta bir kuyusu bulunan etrafı parmaklıklı ufak bir bahçe vardır.

Hâricen yeşil renkte boyalı olduğu için Kubbe-i Hadrâ denilen Kubbe-i Saadet'in her sene boyası tazelenirmiş. Şeyhü'l-harem tarafından ilk fırça sürülür. Bunu takiben diğer memurlar teberrüken birer kerre fırçalarlarmış. Sonra sanat erbâbından biri boyayı ikmâl edermiş.

Medine'de Cennetü'l-Bâki' isminde ulu bir kabristan vardır. Burada ehl-i beyt-i kirâm ve birçok sahâbe-i zevi'l-ihtirâm medfundur.

Medine'de Yapılan Teslimât

Medine'ye ait olan para torbaları ile Medine'de mutavattın mütekâidîn ve erâmil-i askeriyenin 332 senesi maaşları karşılığı olarak Beyrut'a muhavvel mebalîge mahsûben irsâl olunan yetmiş beş bin dokuz yüz yetmiş dört guruş alelacele Harem-i Şerif müdürîyet ve muhasebesine birer kıt'a ilmühâber ve senedle teslim olunduğu gibi; Şeyhü'l-harem-i nebevî, hazine-i daire-i nebevî ve Nâibü'l-harem-i nebevî için, ayrı ayrı bohçalarda oldukları hâlde mahallerine verilmiştir. Evkâf Nezâreti tarafından kadı ile sâireye gönderilmiş olan Ankara sofundan muhtelif renkteki cübbelikler de yerlerine i'tâ kılındı.

Yirmi altı sandık içinde dokuz yüz altmış bir okka balmumundan mamul mum, beş bin yüz aded buhûr, üç yüz tane yaldızlı kurs ve yetmiş beş miskâl gül yağı Harem-i Şerif anbar memuruna teslim edildi.

Medine şehrinde bulunup defterlerde isimleri olanlar ile civardan gelen birçok şeyhlerle urbâna verilmesi lazım gelen hi'latleri ve atıyyeleri gece sabaha kadar uyumadan teslim ve tevzî' eyledim.

Her ne sebebe mebni ise gelmemiş olan bazı kimselere verilecek olan yirmi beş bin beş yüz kırk iki guruş tevzî' ve taksim etmek üzere Harem-i Şerif-i Nebevî hazinedârına makbuz mukâbilinde teslim eyledim.

Medine'den Çıkış

Zilkadenin yirmi beşinci cumartesi günü ikindiden sonra Medine-i tâhireye muvâsalat pazartesi günü aynı zamanda Mekke-i Mükerrreme'ye müteveccihen hareket edildi. Bi'z-zarûre burada ancak kırk sekiz saat kalabildik. Bu müddet zarfında pek ziyade gayret ile işler ikmâl edilerek

şeyhü'l-harem ve memurîn ve ehl-i Medine'den hazır bulunanlar ile vedalaştıktan sonra Harem-i Şerif'e giderek o âlî makamı bir kerre daha ziyaret edip son derece hüznün ve teessürle mecburen ayrıldım. Akkâm ve mukavvim başıların nezâretleri ve Harem ağalarının delâletleri ile akkâmilar tarafından sancak ve mahmil tekbîr ve tehlîl âvâzeleri ile yerlerinden çıkarılıp Menaha Meydanı'nda kurulu olan çadırımızın önüne getirildi. Develere yükletildi. Ziyaret maksadıyla Medine'ye gelip de Mekke'ye gitmek üzere surreyi beklemekte olan hacıları dahi alarak kafilâ teşkil olundu. Kaleden toplar atıldığı hâlde erlerin selamı ve birçok kişilerin alkışları arasında vasıta yolunu takip ederek üç saat ileride Bi'r-i Alî nam mahalle muvâsalat edildi. Orada Şâfiilerle Şii olan İran hacıları ihrâma girdiler.

Medine ile Mekke arasında en kısa olan yol takip ettiğimiz vasıta yolu olup bundan başka Fera', Sultân, Gayer ve Şark isimindeki yollar da varmış. Bu yolların her biri ayrı ayrı yerlerden geçermiş. Vasıta yolu ile Fera' ve Sultan yolları Rabig'e uğrarmış. Mahmulin yani surrenin hangi yolu ihtiyâr edeceği ya Mekke emiri tarafından tayin edilir ve yahut Şeyhü'l-harem ile idare meclisinin verecekleri karar üzerine olur imiş. Kafilenin geçeceği yol gâyet mahrem tutulur imiş.

Yine Koşarcasına Yürüyüş

Vakit pek dar olduğundan geceli, gündüzlü yol yürümeye mecbur idik. Bi'r-i Alî mevkiinden Zilkade'nin yirmi sekizinci salı günü çıktık. Bi'rü'l-Gazale'de avâf yaptık. Aynı günde Bi'rü'l-Maşi'ye geldik. Zilkade'nin yirmi dokuzuncu çarşamba günü Gadire ve otuzuncu perşembe günü el-Reyyan ve Zilhicce'nin birinci cuma günü Ammu'z-Ziya ve Zilhicce'nin ikinci cumartesi günü Zahrü'l-akabe'ye güçlkle vardık.

Baş döndürücü bir şekilde geçtiğimiz mezkûr yerlerde zikre şâyân hiçbir hâl vukû bulmadı.

Serâb

Ekser yerde yaptığımız gibi Zahrü'l-akabe'den ayın üçüncü pazar gecesi yola çıktık. Takip eylediğimiz vasıta yolunun Rabig şehrinden geçtiğini söylemiş idim.

Rabig, Kızıldeniz sahilindedir. Bunu bilen hacıların çoğunda kara yolunun imtidâdından dolayı denizi görmek arzusu çok ziyade arttığından Mesture'den Rabig'e müteveccihen hareketimizden itibaren on sekiz saat süren seyrimizde gözlerimiz her an denizi aramakta ve bazı hacılar ya bir yelkenli gemiyi veya bir vapurun dumanını gördüğünü arkadaşına söyleyerek ispata çalışmakta iken bir aralık hepimiz denizi gördüğümüze kani olduk. Hatta dürbün ile bakanlar ve gözleri keskin görenler denizin dalgalarını bile fark ettiklerini söylüyorlardı. Bu hevesle bir hayli ilerledikten sonra bu rü'yet ve temâşânın serâbın nümâyîşinden başka bir şey olmadığını anladık.

Her şeyi olduğu gibi görmek ve teşhis etmek kudretine kâdir olduğuna inandığımız gözlerimizin rü'yetini tabiatın böyle aldatışı çölün ıssızlığıyla hepimizi ahenkli derin bir sükûna daldırmıştı. Engin çöllerin sırlarından biri de işte bu idi. Hayli gidildikten sonra nihayet Kızıldeniz hakikaten görüldü. Birçok müddet rutubetli bir patikadan yürülüyor, hayvanların ayakları çamurlara gömülüyordu. Rabig'e pazar günü akşam ile yatsı arası vardık. Kaleden toplar atılarak selamlandık.

İhrâma Girmek Ne Demektir

Burada Hanefi mezhebinde olan bizler de ihrâma girdik. İhrâma girmek hacca niyet etmek ve lazım gelen dua ve zikirde bulunmaktan ibarettir ki bu hâlde insanın üzerinde dikişli esvâb bulunmaz...

Buradan Zilhicce'nin dördüncü pazar günü kalkıp Lahdi Sâlih'de avâf yaptıktan sonra beşinci salı günü Asfan'a ve tatlı sulu kuyusu olan Birüttifli mevkiinde kezâlik avâf yapıp altıncı çarşamba günü Vâdi-i Fatıma'ya vâsıl olduk.

Vâdi-i Fatıma Mekke'nin beş altı saat Medine cihetindedir. Rakım 190'dır.

Şühedâ Mevkiine Muvâsalat

Artık Mekke'ye yaklaşmış idik. Çok şükür korkumuz kalmamıştı. Hepimizin içinde sevinç olduğu yüzlerimizden anlaşılıyordu. Yolumuza devam ediyorduk. Bize doğru bir kalabalığın gelmekte olduğunu gördüm. Bunların surreyi karşılamak üzere hecinler ve atlar ile merkeplere binerek gelen Mekke ahalisinden bazıları ile deliller olduklarını söylediler.

Zilhicce'nin yedinci günü ki perşembe idi Şühedâ mevkiine gelmeye muvaffak olduk. Şühedâ, Mekke civarında düz bir yerdir. Buradan hem Mekke'ye hem Arafat'a gidilir. Hacılar bizden ayrılıp durmadan evvelâ Mekke'ye gittiler sonra da Arafat'a çıkacaklardı. Biz de surre ile mürettebât sandıklarını Harem-i Şerif müdüriyetine gönderdik. Kendimiz burada kaldık.

Vâli ve Emirin Ziyareti

Muvâsalatımızı haber alan Hicaz Vali Komutanı Râtib Paşa bu beldeye mahsus olan büyük üniformasını lâbis olduğu hâlde çadırımıza geldi. Hoş geldiniz dedi. Bu kadar geç kalmaklığımızın sebebini sordu. Tabii icab eden cevaplar verildi. İstanbul hakkında bazı malûmat aldı ve iltifatta bulundu, gitti.

Vâliden sonra Mekke Emiri Şerif Ali Paşa mükemmel bir fayton ile gelmişti. Hepimiz çadırdan çıktık, ta'zim ile elini öpüp ihtirâmnda bulunduk. İhrâmnda olan erlerimiz selam resmini ifa ettiler.

Mekke Şehri

Merasim hitâma erdikten sonra ilk işimiz Mekke şehrine girmek oldu. Mekke, kara taştan ibaret olan sıra dağlar arasında çukurca bir vadiden ibarettir. Ahalisi günden güne artmakta olduğundan dağların tepelerine kadar evler yapılmaktadır. Kârgir olarak yapılan binalar pek sağlamdırlar. Hacıların istirahatleri için düşünülerek yapılmışlardır. Âdeta apartman şeklindedirler. Binaların aralarında beş hatta altı kat üzerine yapılanlar vardır.

Kâbe'yi İlk Defa Görüşümüzdeki Sevinç

Harem-i Şerif'e muttasıl olan ve buraya kapıları ve geçitleri bulunan medrese dedikleri büyük evler vardır. Hariçten gelenler evlerin altından geçip Harem-i Şerif'e girerler. Medreseler Harem-i Şerif'ten ma'dûddurlar. Evlerin içlerinde kılınan namaz tıpkı Harem-i Şerif'te kılınmış gibidir. Aynı zamanda imama dahi uyulur. Bunlardan biri olan Davudiye Medresesi'ni emirin ikâmetimize tahsis etmiş olduğunu haber vermeleri üzerine gidip eşyamızı birkaç odaya koyduktan sonra Harem-i Şerif'e nazır olan pencerelerden hepimiz Kâbetullâh'a bakıp sâlimen vaktinde yetişmiş olduğumuzdan dolayı hamd u senâda bulunduk. Aramızda birçok dua edenler ve ağlayanlar da vardı. Gördüğüm hâl ve manzara ne kadar kudsi ve dindârâne idi. Kâbe'nin siyah örtüsü alt taraftan kalın kordonlar ile kaldırılmış taşları görülüyordu. Sanki o dahi ihrâma girmişti. Birçok hacılar tavâf ediyorlar, birtakımları da cemaatle namaz kılıyorlardı. Kâbe'ye dünyanın dört tarafındaki Müslümanların müteveccih bulunduğu burada bariz surette görülüyordu. Hepimiz heyecanla Harem-i Şerife gidip Tavâf-ı kudüm denilen ilk tavâfımızı yaptık.

Tavâf

Tavâf diye Beyt-i Muazzam'ın yani Kâbe'nin soldan sağa doğru Hacer-ül Esved'in¹⁴ bulunduğu köşeden başlanarak ne yavaş ne de koşar gibi fakat hızlı yürümek şartıyla yedi defa dolaşmaya denir. Tavâf müteaddit defalar yapılır.

Tavâf ederken Hacer-i Esved'in bulunduğu köşeye gelindiği vakit eller taşa doğru uzatılarak Bismillah, Allahu Ekber, velillahi'l-hamd denir. Sonra eller yüze sürülür. Ellerin Hacer-i Esved'e teması lazım ise de galebelikten dolayı kâbil olmadığı için bu vechile hareket olunur.

¹⁴ Tavâfa başlangıç nişâncisi olmak üzere Kâbe binasının Hanbeli Makamı'na mûhâzi olan köşesine konulan ve yerden görülmesi maksadıyla iki metreden biraz fazla yüksekte bulunan siyah taşa Hacerü'l-Esved denir.

Tavâf deliller vasıtasıyla icra kılınır. Bir delil birçok hacıları başına toplayıp dualar okuyarak tavâf ettirir. Bizzat dahi tavâf edilir. Her milletin ayrı ayrı delilleri vardır.¹⁵

Her tavâftan sonra İbrahim aleyhi's-selâm makamında iki rekât namaz kılmak vâcibdir. Biz de tavâfımızı bitirdikten sonra mezkûr makamı ziyaret ederek namazımızı kıldık.

Sa'y

Sa'y etmek üzere Safa mevkiine gittiğimiz zaman karanlık basmıştı. Tabiatıyla bu dinî vazifeyi gece yapmıştık.

Safa ile Merve isimlerinde iki tepe vardır ki bunların arası beş yüz yetmiş yedi metredir. Safa Kâbe tarafındadır. Cebel-i Kubeys'e yakındır. Yol bir dereceye kadar dardır. İki başta birer kemer vardır. İşte bu yolun yedi defa süratle gidilip gelinmesine sa'y denir. Sa'y etmeye Safa mevkiinden başlanır. Bu vazife dahi kezâlik deliller vasıtası ile icra olunur. Tavâfta olduğu gibi sa'ye mahsus duayı dahi deliller okur, hacılar tekrar ederler.

Arafat'a Çıkış

Sa'yimizi yaparak yatsıdan çok sonra Şühedâ'daki çadırımıza döndük. Ertesi gün yani Zilhicce'nin sekizinci cuma günü öğleye doğru önümüzde ihrâmda olan askerî bando ile ester süvâr erler bunun arkasında Livâ-i Şerif ile mahmil ve tahtirevan olduğu hâlde Mekke'nin doğu semtinde bulunan Arafat'a doğru ilerliyorduk. Ahali şehrin iç ve dış sokaklarında bizi seyre çıkmışlardı. Arap âdâtından olduğu üzere kadınlar lü, lü, lü, lü diye bağırarak alkışlıyorlardı. Müzdelife'yi uzaktan görüp geçtik. Mina'da biraz istirahatten sonra Arafat Meydanı'na kurulmuş olan çadırımıza vardık.

15 Hacılar delil ile tavâf eyledikleri gibi birtakım hacıların da delilsiz olarak Bâbü's-selâm karşısında bulunan kitapçı dükkanlarından satın aldıkları Menâsikü'l-hac ismindeki mecmuayı kendilerinden birisinin eline alarak tavâfa mahsus olan duayı bağıra bağıra okuduğu diğerlerinin de tekrar eyledikleri görülür.

Başka memleketlerden gelip Mekke'de bulunmakta olan hacılar ve şehir ahalisinden hacca niyet edenler Zilhicce'nin beşinci gününden başlayıp dokuzuncu gününe kadar ihrâmda olarak Arafat'a çıkarlar.

Geceyi Arafat meydanında geçirdik. Çadırımız fenerler ile donatıldı. Zilhicce'nin dokuzuncu cumartesi günü vakfe zamanına kadar burada kaldık. Kurban bayramı arefesinin ikinci vaktinden akşam ezanına kadar Arafat'ta bulunmaya vakfe denir.

Sancak-ı Şerif ile mahmil çadırımızın önünde açıkta durmakta idiler. Bunları ziyaret maksadıyla hacılar takım takım gelerek her kavim kendi lisanıyla dua ediyordu...

Ayn-ı Zübeyde

Harun'ür Reşid'in eşi Senâ Zübeyde tarafından Mekke'ye sekiz saatlik mesafede vâki Vâdi-i Numân isminde olan mahaldeki dağların diplerine toplanan sular üstü kapalı mecralar vasıtasıyla Arafat civarındaki dağlara kadar getirildiği hâlde buranın kayaları sert çakmak taşı olduğundan daha ileriye götürülemediştir.

Mısır Mahmili

Mısır'dan da Mekke'ye surre ile mahmil gönderilir. Bunun da emini, memurları, erleri, hatta muskası vardır. Şam Mahmili ismi verilen bizim surre gibi evvelâ Medine'ye gider, sonra Mekke'ye gelir. Mutad merasim yapıldıktan sonra Arafat'a çıkar. Vakfe zamanı iki mahmil de Arafat Dağı'nda yan yana dururlar. Akşam ezanından sonra buradan ayrılarak beraberce Mina'ya giderler. Bizim mahmilin rengi yeşil, Mısır'ınki kırmızıdır.

Lebbeyk Allahümme Lebbeyk

Arefe günü ikinci vaktine kadar Arafat meydanındaki çadırlarında bulunan hacılar ikinci namazını kıldıktan sonra çadırları sökülerek bütün eşya ve yükleri develere ve hayvanlara yükletilir. Kendileri de gelmiş oldukları vasıtalarına binip dağın Mekke cihetindeki hutbe okunan mahallin karşısında toplanırlar. Birkaç saat evvel yalçın kayadan

ibaret olan cebel-i Mukaddes'in bu ciheti top atılıp da vakfe zamanı ilan olunduktan sonra Şâfiilerle Şii mezhebinde olan Acemler ve yaya olarak gelen hacılar tarafından işgal olduğundan insandan mürekkep bir şekil almıştı. Dağın eteğinde Hazreti Fahr-i Kâinat sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimizin namaz kıldıkları yerin üst tarafında Mekke kadısı bir hecin devesi üzerinde güneş batıncaya kadar Hizbu'l-A'zam duasıyla hutbeyi okurken ve dua ederken icab eden yerlerde verilen işaretler üzerine iki yüz bini mütecaviz hacıların hep bir ağızdan "Lebbeyk Allahümme Lebbeyk" sadâları tüyleri ürpertiyordu.

Arafat'tan Dönüş

Hutbe bittikten ve güneş battıktan sonra atılan havai fişengi akabinde artık herkes hacı olduğundan yüzler Mekke'ye döner. Bazıları sevinçten silah atarak yola düzülürler. İki bando musika nöbetle güzel havalar çalarak ve toplar atılarak erlerin ortasında ve hacıların arasında bulunan Şam ve Mısır mahmilleri ile Müzdelife'deki Meş'arü'l-harâm Mescidi'nin civarına geldik. Buraya muvâsalatımız gurûbdan üç saat sonra olmuştu. Akşam namazı vakti tabii geçmiş olduğundan bir ezan ve bir kametle evvelâ akşam ve bunun akabinde yatsı namazları bir arada kılındı.

Bayram Namazı ve Mina Mevkii

Ertesi günkü Kurban Bayramıdır, sabahleyin erkenden iki mahmil birleşti. Mescidü'l-Haram da bayram namazı kılındı. Hutbenin kırâati esnasında hatibe bir hil'at giydirilmiş ve namazın sonunda da âidât verilmişti. Bayram namazını hacılardan arzu edenler Mina'daki camide dahi kılabilirler. Bayram namazı kılınıp hutbe dinlendikten sonra kurban kesmek üzere Mina'ya gittik.

Mina büyük ve latif bir ovadır. Burada etrafı duvar ile çevrilmiş iki kapısı olan Mescid-i Hanif adında bir cami vardır.

Ovanın civarındaki yakın dağlara bakıldığı zaman birçok yerlerin koyun sürüleri ile dolu olduğu görülür. Koyunlar urbân tarafından yetiştirilmiş, buraya getirilmişlerdir.

Kurban Kesme

Mezkûr ovanın heman orta yerinde beş metre derinliğinde geniş hendekler kazmışlar, koyunları asmak için düz ağaç bulunmaması hasebiyle gayr-i muntazam sııklar dikmişlerdi. Her hacı, kurbanını burada keser veya vekiline kestirtir...

Mina'da Kaldığımız Üç Gün

Mina'da Hanefiler üç, Şâfiilerle Acem hacıları dört gün kalırlar. Sa'y etmeyenler kurbanlarını kestikten sonra Mekke'ye dönüp tavâf ve sa'y ederler.

Arafat'tan dönüşte Mina'da büyük bir pazar kurulur. Hacılar beraberlerindeki fazla ve lüzumu kalmayan eşyayı burada satarlar. Pazarda en çok bulunan halı seccadedir.

Mina'da bir sıhhiye dairesi ile kırk yataklık bir hastahane vardır. Buranın her taraftan görülmesi için binaya gündüzleri bayrak, geceleri kırmızı fener asarlar.

Şeytan Taşlama = Recm-i Cemerât

Şimdi şeytan taşlanacak idi. Şeytan taşlama mevkileri Mina Ovası'nın ayrı ayrı üç mahallindedirler. Bunların yerleri birer duvar ile tayin edilmişlerdir.

Kurbanlar kesilip şeytanlar taşlandıktan sonra ihrâmdan çıktık. Ihrâmdan çıkmak demek yıkanıp tıraş olduktan sonra evvelce çıkarılmış olan esvâblar ile ayakkabıları tekrar giymektir.

Bu gece çadırımız İstanbul'dan getirmiş olduğumuz renkli fenerler ile mükemmel surette donatılıp fişenkler atıldı ve mahtâblar yakıldı. Ziyadesiyle yorucu ve tehlikesi çok olan bu dinî yolculuk başlangıçta söylediğim gibi pek tatlı ve heyecanlı idi.

Abdülhamid'in Gönderdiği Mektubun Okunması

Kurban Bayramının ikinci günü üniformalarımızı giymiş olduğumuz hâlde surre emini, hac muhafızı, surre kâtibi, hazine muhafızı, haftan

ağası, müjdecibaşı cümleten hayvanlara binerek maiyyetimiz efrâdından birkaç kişi ile bir miktar eri dahi beraber alarak Mekke emirinin bil-hassa muâyede için Mina'da kurulmuş olan çadırına gittik. Çadır iki direkli, gâyet yüksek ve çok büyüktü. Çadırın içinde muhakkak dört beş yüz kişi bulunuyordu. Üniformalarını giymiş olan emir ile vâli ve bütün şürefâ, sâdât, ulema ve ümera-yı askeriye yüksekte bulunmakta idiler. Memurlar ve ziyaretçiler hep toplanmış bizi bekliyorlardı. Çadıra girdiğimiz vakit herkes ayağa kalktı. Babam Nâme-i Hümayûn'u emire takdim etti. Emir de tahrirât kâtibine verdi, açıp okumasını emr etti. Mektubun kırâatini müteâkib atlas bohça içinde yakası pırlanta kopçalı sırma ve inci işlemeli ve ipek astarlı bayramlık ve yakasıyla kolları sırmalı cumalık iki ferâce surre emini tarafından emire takdim kılındı. Âdetten olduğu üzere emir tarafından da babama ve hac muhafızı ile saray mensubu olan memurlara birer kürk verildi.

Merasim bittikten sonra vâlinin ve emirin husûsî çadırlarına gidilerek bayram kutlandı. Emir ile vâli dahi bizim çadıra gelerek iade-i ziyaret eylediler. Kahve ve şeker ikram edildi. Sonra bizim musika ile beş altı kişiden ibaret olan Mısır musikası çadırımızın önüne gelip birkaç hava çaldıktan sonra bayram bahşişlerini alarak gittiler. Merasim bitmiş ve burada yapılacak dinî ve resmî başka bir işimiz kalmamış olduğundan Mekke'ye avdet edildi.

Mekke ve Kâbe Hakkında Malûmat

Mekke şehrinin doğu tarafında Cebel-i Kubeys adında bir dağcık vardır.

Bilâl-i Habeşî Hazretleri ilk ezanı bu mahalde okumuştur. Burada ufak bir mescid bulunur. Adı mescid-i Kuba'dır. Buradan umum şehrin ve Harem-i Şerif'in kuşbakışı görünüşü ziyadesiyle enteresandır.

Kâbe dört duvar ve üç hat üzerine müesses beş yüz kubbe ile muhâttır. Doğru cihetindeki Bâbü's-selâm'dan batı cihetindeki Bâbü'l-umre'ye kadar boyu üç yüz metre ve cenûb cihetinde vâki Bâbü's-safâ'dan şimâl tarafında bulunan Bâbü'z-ziyâde'ye kadar iki yüz seksen metredir. Kırk

kapısı ve yedi minaresi vardır. Kapılardan birisinin adı Bâb-ı İbrahim'dir. Bu ismin verilmesi İbrahim aleyhi's-selâm'a nisbetten olmayıp Terzi İbrahim namında bir adamın birçok seneler ber-hayat olup orada ikâmet ve icrâ-yı sanat eylemesinden neşet ediyor imiş. Kubbelerin ortasındaki boşluğa yani kumluğa yukarılarda bir yerde söylediğim gibi Mescidü'l-Harâm yahut Harem-i Şerif denir.

Kâbe binası Harem-i Şerif'in ortasındadır. Kâbe isminin verilmesi dört köşe olmasından nâşi imiş. Tavâfa başlangıç teşkil eden doğu tarafındaki köşesine Rük-n-i Hacerü'l-esved denilir. Bu köşe ile Rük-n-i Yemânî denilen ikinci köşesinin arası on beş metredir. Rük-n-i Şâmî isminde olan üçüncü köşe ile Rük-n-i Yemânî'nin arası yirmi üç metre, yirmi beş santim Rük-n-i Irâkî tesmiye edilen dördüncü köşe ile Rük-n-i Şâmî'nin arası on altı buçuk metredir. Bu son köşe ile birinci köşenin mesafesi de tamam yirmi dört metredir.

Tavâf edilen mahallin zeminden itibaren Kâbe binasının yirmi metre yirmi dokuz santimetre irtifâi vardır. Duvarları yontma taşlardan mamuldur. Duvarların genişlikleri bir buçuk metre olup mermer kaplı olduğunu bazı yerlerinden görebildiğim iç yüzü, dokunurken birçok Esmâ-i ilâhîye yazılmış gögez renkteki atlas örtü ile kapatılmıştır. Beytullâh'ın damını tutmak için içeride iki ince direk ve üzerine çıkmak için bir merdiven vardır. Binanın üstünde yağmur sularının akması için altından imal edilmiş bir savak bulunur ki buna Mizab dedikleri gibi Altın Oluk dahi derler. Evvelce gümüşten olan sonradan altından yapılan mezkûr oluk 960 tarihinde tecdîd edilmiş, 1224 tarihinde tekrar yenisi yaptırıldığından eskisi İstanbul'a getirilmiştir.

Vaktiyle Kâbe'nin şark ve garb taraflarında iki kapısı varmış lâkin bugün bir kapısı açıktır. Garbındaki kapı kapatılmıştır. Açık olan kapının dört metre altmış altı santimetre boyu iki metre yirmi sekiz santimetre eni vardır. Kapının kanatları Hindistan'da yetişen ve sac tesmiye edilen bir nev'i makbul ağaçtan imal edilmişlerdir. Kapının yüzü gümüş levhalar ile tezyîn olunmuştur. Eşik zeminden bir metre kırk iki santimetre yüksektedir. İcabında Kâbe'nin içine girip çıkmak

için bir müteharrik merdiven vardır. İbrahim aleyhi's-selâm Makamı ile zemzem kuyusu arasında durur. Lazım olduğu zaman beş on kişinin yardımı ile kapıya getirilip yanaştırılır.

Kâbe kapısının ve Hazret-i İbrahim Makamı'nın anahtarları Şibi familyasından birinde bulunur. Anahtarlar ile İbrahim makamının kilidi gümüştedir.

Hacılar tavâfı bitirdikten sonra tavâfa başlanan köşe ile Kâbe kapısı arasındaki yere gidip ellerini Kâbe duvarına sürerler, iltizâm ederler yani tazarru' ve münâcâta bulunurlar. Bu sebepten dolayı bu mahalle mültezem ismi verilmiştir.

Kâbe binasının tavâf olunan dört tarafındaki daire biçimindeki yere Arapçada tavâf edilen mahal demek olan Matâf denir.

Kâbe kapısı civarında bir çukur vardır. Hazret-i İbrahim aleyhi's-selâm vaktiyle Kâbe binasında kullandığı çamuru bu mahalde yapmış imiş. Namazın İslâm'a farz olduğu zaman Fahr-i risâlet sallallahu te'âlâ aleyhi ve sellem Efendimiz en evvel namazı burada kılmışlardır. Buraya Makam-ı Cibrîl denir.

Hanefi makamı namıyla Kâbe'nin şimâl tarafında Altınoluk'un karşısında bir bina vardır. Müezzinler vazifelerini burada görürler.

Zemzem Kuyusu ve Makam-ı İbrahim Aleyhi's-Selâm

Zemzem kuyusu Kâbe kapısının karşısındadır. Hacer-i Esved'in bulunduğu köşeden yirmi dokuz metre yirmi beş santim ötededir.

Zemzem-i Şerif kuyudan makaraya takılı ip yerine zincir, kova yerine keçi derisi tulum vasıtasıyla çekilmektedir. Kuyunun yanında bulunan sebil bizimkiler gibi metrûk bir hâldedir. Harem-i Şerif'teki hacılara zemzem zevrak denilen sivri toprak testiler ile dağıtılır. Testilerin ağızlarına lif korlar. Her hacı içeriye girip zemzem kuyudan çıkar çıkmaz içer.

Makam-ı İbrahim, Kâbe kapısının karşısında zemzem kuyusunun yanındadır. Burada evvelce bulunmuş olan ahşap minber iki defa tecdîd

edilmiştir. Nihayet İstanbul'dan mermerden gâyet masnu' bir minber gönderilmiştir. Cuma günleri ve bayramlarda bunun iki tarafına sırma ile işlenmiş âyât-ı kerîmeyi hâvi yeşil renkteki atlastan sancaklar asılmaktadır.

Kâbe Örtüsü

Kâbe'nin örtüsü siyah ibrişimden dokunmuştur. Bundan dolayıdır ki Anadolu'da "kara donlu Beytullâh" derler. Örtü destgâhta dokunurken üzerine yukarıdan aşağıya kadar büyük harflerle müteaddit Kelime-i Tevhîd yazılmıştır. Örtünün ortasından biraz yukarıda tam ayar sırma ile işlenmiş bazı âyât-ı kerîme ve halifenin ismi yazılı bir kuşak vardır ki Kâbe binasının dört tarafını kemervârî kuşatır. Mezkûr örtü her sene Mısır'da dokunur. Mısır surresiyle Mekke'ye getirilir. Örtüye pûşîde-i saadet, settâre-i saadet ve Kiske-i Saadet dahi denir. Örtüyü şadırvan denilen Kâbe duvarlarının zemine muttasıl olan çıkıntı yerleri üzerindeki halkalara rabt ederler. Evvelce söylediğim gibi örtünün etekleri hacdan evvel kalın kordonlar ile yukarıya kaldırılır. Binanın taşları görünür. Bayramın birinci günü yeni örtü eskisinin üzerine örtülür. Sonra altta kalmış olan eskisi çıkarılır. Beytullâh'ın miftâhdârî olan Şîbi ailesi tarafından parça parça kesilip hacılara satılır. Eskiden beri böyle yapmak âdetten imiş. Yalnız hacc-ı ekber senelerinde kezâlik sırma işlemeli olan kapı perdesi ile püskülleri İstanbul'a gönderilir imiş. Hacc-ı ekber diye Kurban Bayramı'nın arefesi cuma gününe tesadüf eden seneye denir.

Mevlid-i Nebî

Mevlid-i Nebî denilen Peygamber Efendimiz Hazretlerinin dünyayı teşrif buyurdıkları mübarek mahalli ziyaret etmek üzere hangi semtte olduğunu hatırlayamadığım büyük bir eve götürdüler. Geniş bir odanın ortasında bulunan ve belli olması ve kimsenin basmaması için yapıldığına şüphe olmayan 80x100 santim genişliğindeki nişânenin üzerinde bulunan yeşil çuhadan olan örtüyü salavât-ı şerîfe çekerek açtım. Yüzümü gözümü sürüp ziyaret eyledim ve duada bulundum. Burasının da

daha sonra türbeler gibi Vehhâbîler tarafından yıktırılmış fakat etrafının tahdîd edilmiş olduğunu duydum.

Râtib Paşa'nın Hediyesi

Mekke'de kaldığımız günlerde birçok ziyafetlere davet edildik. Fakat ben yalnız emirin ve vâlinin davetlerinde bulunmuş idim. Vâlinin konağında yemek esnasında paşa “Ben buraya vâli olalıdan beri her sene ne kadar surre emini geldi ise hep söz birliği etmişler gibi bana hediye olarak birer çay takımı getirdiler” dedi. Bizim hediyeden memnun olduğunu imâ eden bazı sözler söyledi. Eniştemin yüzüne bakıp İstanbul'da akkâmbaşının dediğini yapmadığımızda ne kadar isabet etmiş olduğumuzu anlattım.

Mekke'de Yapılan Teslimât

Emir Şerif Ali Paşa'ya mahsus 7 aded samur kürk, 6 aded sincab kürk, 6 aded alaca kürk, 6 parça Ankara sofu yirmi beş parça hediye bohçaları ile Kâbe binasının içinde kullanılmak üzere Beyt-i Muazzam'ın Miftâhdârı Sâlih Şibi Efendi'ye verilecek olan: Bir kumkuma içinde 300 miskâl gül yağı, bir mühürlü sandık buhûr.

Ve Nâibü'l-Harem ile Şeyhü'l-Ağavâta alelâde verilmek için ayrıca üç sandık 2.500 aded buhûr yine ayrıca bir sandık içinde 2.500 aded mangır bir çift mest ile pabuç, 6 sandık balmumundan mamul mumdan mâ'adâ öd ağacı ve anber bedeli olarak beş bin guruş ile aşağıda yekûnu verilen paralar Harem-i Şerif müdüriyetine teslim olundu.

Burada dahi dağıtılacak eşya ve paralar hitâma erdiğinden işlerimiz bitmiş ve yapılacak başka merasim de kalmamış olduğundan İstanbul'a telgrafla vâki olan müracaatımız üzerine deniz yoluyla avdetimize müsaade kılındı.

Mekke'de Harem-i Şerif müdüriyetinden alınan ilmuhaber suretidir:

Mekke-i Mükerreme müdüriyet hazinesinin üç yüz yirmi dört sene-i Arabiyye ve üç yüz yirmi iki sene-i Rûmiyesi mürettebâtına mahsûben ve

Surre-i Hümayun emanet-i aliyyesine tevdiân irsâl buyurulduğu Evkâf-ı hümayûn nezâret-i celîlesinin 5 Teşrinisani sene 321 tarihli iki kit'a tahrirât-ı âliyyelerine melfûf bâlâsı defterlü iki kit'a mürettebât ilmuhaberlerinden gösterilen iki milyon dokuz yüz üç bin yüz doksan iki guruş yirmi altı paradan Beyrut vilâyetinde bekâyâda kaldığı beyarıyla noksan tevdi' edilen dokuz yüz elli dokuz bin beş yüz seksen bir guruşun tenzîliyle mütebâki bir milyon dokuz yüz kırk üç bin altı yüz on bir guruş yirmi altı para ecnâs-ı muharrere vechile Surre-i Hümayun emini atûfetlü Hüseyin Hüsnü Efendi Hazretleri tarafından teslim-i hazine olunduğunu ve hazine-i mezkûrenin senîn-i sâbika ve sene-i hâliye mürettebâtı havâlâtından bekâyâda kalan meblağ on beş milyon altı yüz altmış dört bin guruşa bâliğ olduğunu mübeyyin Evkâf-ı hümayûn nezâret-i celîlesine takdim olunmak üzere işbu ilmuhaber emanet-i müşâriin ileyhâya i'tâ kıldı.

Fî 17 Zilhicce sene 323 fî 29 Kanunisani sene 321, Rûznâmçeci namına Rifat

Mekke-i Mükerreme Harem-i Şerif Müdürü

Mekke'den Dönüş

Veda tavâfı denilen son tavâfımızı yaptıktan sonra Zilhicce'nin yirmi dördüncü günü şıgduflara¹⁶ binerek Mekke'den ayrıldık. Bahre adındaki köyde bir gece kaldıktan sonra sâlimen Cidde'ye vardık.

Cidde'de

Cidde'ye geldiğimizin beşinci günü ki Muharrem'in biri idi. Hoyoya kumpanyasının Asvan Vapuru'na binmek üzere iskeleye geldik. Vapur çok uzakta duruyordu. Üç direkli olup biçiminden yeni inşa edilmiş bir gemi olmadığı anlaşılıyordu.

Şükürler olsun şimdi vapurda idik. Yerlerimize yerleştik. Mekke'ye fâtihalar gönderdim.

16 Şıgduf, doğramadan hafif şekilde imal edilip oturulacak yerlerindeki tahtaların araları yani boşlukları sandalye hasır ile örülmüş ve üzerlerine yarım kubbe şeklinde ince hasır veya yelken bezi kaplanmış olan nakil vasıtasıdır. Tıpkı mahfe ve keccave gibi ikisi bir araya getirilip deveye vurulur. İki tarafına iki hacı binip seyahat eder.

Tur Tahaffuzhânesi

Kızıldeniz'de üç gün üç gece devam eden yolculuktan sonra vapurumuz Tur tahaffuzhânesi civarında demir attı. Birinci kamara yolcularından mâ'adâ teknil hacılar bir kişi kalmamak şartıyla mâûnalara doldurularak ve istimbot ile çekilerek mezkûr tahaffuzhâneye çıkarıldılar. Hacıların tathîr muamelesi icra olunduktan sonra iki gün karantina bekletildi.

Tur'dan Muharrem ayının yedinci günü kalkıp Süveyş Limanı'na geldik.

Süveyş Kanalı

Vapurumuz kanaldan geçer iken âdeta çölün ortasından gittiği hissinin veriyordu. Kanal birkaç gölün içinden de geçer. Geçtiği göllerin en büyüğü timsah gölüdür. Kanalın tûlu yüz altmış iki kilometredir. Geçtiğimiz bazı yerlerde mugeylan ağaçları ve çama benzeyen diğer nev' ağaçlar görülüyordu. Manzara pek şâirâne idi. Akşam üzeri İsmâiliyye'de bulunuyorduk. Vapurumuz demir attı. Geceyi burada geçirdik. Ertesi gün yolumuza devam ettik. Port Said'e doğru ilerliyorduk. Nihayet liman ve şehir görüldü. İsmâiliyye'den başlayıp buraya gelinceye kadar devam eden sert ve müz'ic rüzgârla incecik yağmur serpmekte ve oldukça soğuk bulunmakta idi. Buna rağmen vapurun güvertesinden ayrılmadım. Port Said'den geçerken gönül vapurdan çıkıp gezmek ve buraları yakından görmek istiyordu.

Yüz on beş gün devam eden deniz ve kara yolculuğundan sonra şükürler olsun sağ ve sâlim olarak İstanbul'a dönmek müyesser oldu.

Dua-i Surre-i Hümayun*

Cenabı kerem-bahşâ-yı âkifân-ı Beytullahi'l-Harâm ve 'atâ-fermâyı zâirân-ı Ravza-i Seyyidu'l-enâm celle şânuhu hazretleri râh-revân-ı Beyt-i Atık-ı Huda-yı Ekber ve kâsı-dân-ı hâk-bûs-ı Seyyidü'l-beşer olan hüccâc-ı rıza-nümûn ve bahşayış-i hâkânî buyurulan Surre-i Hümayuna avn ü inayet-i samadâniyesin refîk ve semt-i sühûlet-i iyâb u zihâba tevîk eyleye.

Her hâlde ve her zamanda ve belki ebrek-i mekânda duası üzerlerimize vâcib olan hâdimu'l-Haremeyn mutahhiru'l-beldeteyni'l-mükerremeteyn nâib-i menâb-ı Seyyidü's-sakaleyn şevketlü kudretlü padişah-ı enâm efendimiz hazretlerinin metâf-ı hâcet-mendân ve kıbletü'l-âmâl-i İslâmîyân olan kâbe-i vücud-ı âlîlerin kisve-i hıfz-ı ilâhiyesiyle zîver-i harem-i ikbâl ü afiyet eyleye.

Ve bâbu's-selâm-ı harîm-i avn-i Hudavend-i alîm olan dergâh-ı âlem-penâhlarını ilâ yevmi'l-kıyâm makarr-gâh-ı feth u nusret eyleye.

Ve mu'tekifîn-i Arafat olan hüccâcın kulûb-ı rakîka-i hazîneleri hürmetine ve ser-bürehne ve girîbân-ı derîde-i lebbeyk-zen olan ümmet-i Muhammed hürmetine ve makam-ı İbrahim-i hâlîm ve Müzdelife ve Mina ve sâir emkine-i mübareke hürmetine Rabbü'l-Beyt olan Hazreti Allah şevketlü kudretlü efendimiz hazretlerinin gün be gün safâ-yı derûnlarını müzdâd ve sa'y ü himmet-i şahanelerin vâsıl-ı murad eyleye.

Lillâhi'l-Fâtîha.

* Cök benzeri bir deftere kayıtlı olan bu ender dua metni, Osmanlı padişahı ve Halife-i Müslimîn tarafından her senenin hac mevsiminde chemmiyet atfedilerek gönderilen ve gidiş ve dönüşte geçtiği yerlerin yöneticileri, uleması, şeyhi, eşrafı ve halkı için en önemli dinî, siyasî ve sosyal bir hadîse mahiyetini alan surrenin önemi ve ihtişamıyla mütenasip bir metin değil. Her nerede olursa olsun muhtemelen ulemeden veya meşayihden bir zatın okuyacağı bu dua daha uzun, daha edebî, daha çok dinî ve siyasî unsur taşıyan, hatta daha hissî ve heyecan verici bir yapıda olacaktı. Halbuki elimizdeki metin bu vasıfların hiçbirine sahip değil. Kanaatimizce bu dua ya güzergâhtaki bir yerde anadili Türkçe olmayan birinin kalemiyle yazılmış ve okunmuş veyahut duanın yapılışı sırasında orada hazır bulunan biri ancak bu kadarını kaydedebilmiştir. (İsmail Kara)

Hac kafileesinin vedalaşma mekânı Aydınlık Çeşmesi'nin günümüzdeki hâli

Hac Yolunun İlk Durağı: Ayrılık Çeşmesi

Ömer Faruk ŞERİFOĞLU¹

Her gün önünden geçtiğiniz bir tarihî yapının geçmişini merak ettiğiniz, küçük bir araştırmaya giriştiğiniz oldu mu? Ya da evinizin, iş yerinizin bulunduğu cadde veya sokak ismini nereden, kimden almaktadır, düşündünüz mü? Uzak-yakın geçmişimize damgasını vurmuş birçok ismin, bugün zihin coğrafyamızdaki karşılığı nedir?

Kadıköy'den Acıbadem'e giderken, tren yolunun altından geçer geçmez sağda, kendi adını verdiği küçük meydana bakan Ayrılık Çeşmesi -bir zamanlar her gün önünden geçtiğim hâlde- uzun zaman benim için bir şey ifade etmemişti; ta ki zihnimde küçük bir bilmeceye dönüşünceye kadar.

Ayrılık Çeşmesi² Osmanlı tarihine damgasını vurmuş tarihi şöhretli bir isim... Rivayet olunur ki; IV. Murad, Bağdat Seferi'ne çıkarken -bugün yerinde yeller esen musluğundan- eğilip su içmiş.

İstanbul - Şam (Bağdat Hicaz) yolunun ilk menzil noktası olan Ayrılık Çeşmesi, 17. yüzyıl başında Kızlarağası Gazanfer Ağa tarafından bir namazgâhla birlikte yaptırılmış. Ancak, gecekondululuğuna yenik düşen namazgâh günümüze ulaşamamış. Namazgâh'ın arka tarafında da zaman içinde, çoğu saray mensubu kişilerin mezarlarının yer aldığı küçük bir hazire oluşmuştur.³

1 Sanat tarihçisi.

2 Surre alayının ve seferden dönen orduların, Payitahtı, ziyarete gelen önemli misafirlerin karşılaşma mekânı olan Selam Çeşmesi ise yine Bağdat Yolu üzerinde, biraz daha ilerdedir. Bugün bulunduğu semte adını veren çeşmenin adı zaman içinde galat olarak Selamiçeşme'ye dönüşmüştür.

3 1970'li yıllarda Turing tarafından bir proje çerçevesinde koruma altına alınan bu hazire, şimdi yine bütün mezarlıklarımız gibi harap hâldedir. Mehmed Raif'in, Mir'at-ı İstanbul (1314/1898; yeniden basımı 1996, c. I, s. 64-71.) adlı eserinde hazirede yatan isimler tespit edilmiş ve kısa biyografileri verilmiştir:

Mimari açıdan klasik Osmanlı üslubunun oldukça yalın bir örneği olan ve zarif orantısıyla dikkat çeken çeşmenin üzerindeki kitabeden anladığımıza göre; ilki 1741'de Kızlarağası Ahmed Ağa, ikincisi ise 1921/22'de Sultan V. Mehmed'in torunu Dürriye Sultan tarafından olmak üzere iki kez tamir ettirilmiş. Yine kaynaklardan öğrendiğimize göre, eskiden iki yanında hayvanların da su içebilmesi için kurnalar varmış. Küfeki taşından yontulmuş olan çeşme, 335 cm yüksekliğinde, 287 cm genişliğinde ve 125 cm kalınlığındadır.

Hilafetin Osmanlı hanedanına geçişinden 1917'ye kadar her yıl Hac mevsiminde Mekke ve Medine'ye padişahın, payitahtın ve halkın armağanlarını götüreren surre alayı, saraydan uğurlandıktan sonra Üsküdar'a geçer, ilk olarak bugünkü Doğancılar Parkı'nın olduğu bölgede konaklar, Aziz Mahmud Hüdayi ve Nasuhi Efendi Dergâhları ziyaret edilir, bu arada gecikenler alaya yetişir, uzun yolculuk için son eksikler giderilmiştir. Doğancılar'dan sabah namazı sonrası yola çıkan surre alayı, kuşluk vakti Ayrılık Çeşmesi'nin önüne ulaşır, burada uğurlamaya gelenlerle vedalaşılır, Besmele ve dualarla hac yoluna revan olunurmuş.³

Surre alayı başta olmak üzere, İstanbul'dan ayrılan bütün yolcular bu çeşme başından uğurlanmış. Anadolu içlerine; Şam'a, Bağdat'a, Hicaz'a, Yemen'e kadar gidecek yolcular, çoluk çocukları, eşleri dostları tarafından bu çeşmenin başından gözyaşlarıyla salavatlanırlar, burada son bir su içerek veda ederlermiş. Ayrılık Çeşmesi 400 yıllık tarihinde, kim bilir ne alaylar görmüş, ne merasimler seyretmiş, ne yürek burkan vedalara şahitlik etmiştir.

1940'lardan itibaren musluğu koparılmış, suyu kesilmiş olarak, günden güne toprağa gömülen çeşme, 1980'lerde Kadıköy Belediyesi tarafından yol seviyesinin üzerine çıkarılmış ve temizlenmiş. 2000'lere geldiğimizde, olmayan musluğu, akmayan suyu ile yeniden toprağa gömülü bir anıt olarak varlığını sürdürüyor; ne mutlu bizlere!

Harem'den Haremeyn'e Surre-i Hümayun'un Denizden İhracı

Şakir BATMAZ¹

Bu çalışmada, Surre-i Hümayun'un İstanbul'dan Haremeyn'e 1864 yılından itibaren kara yolu yerine deniz yoluyla gönderilmeye başlanmasının gerekçeleri, gemi tahsisi, deniz güzergâhının belirlenmesi ve karşılaşılan güçlüklerle birlikte yaşanan değişim ortaya konmaya çalışılacaktır.

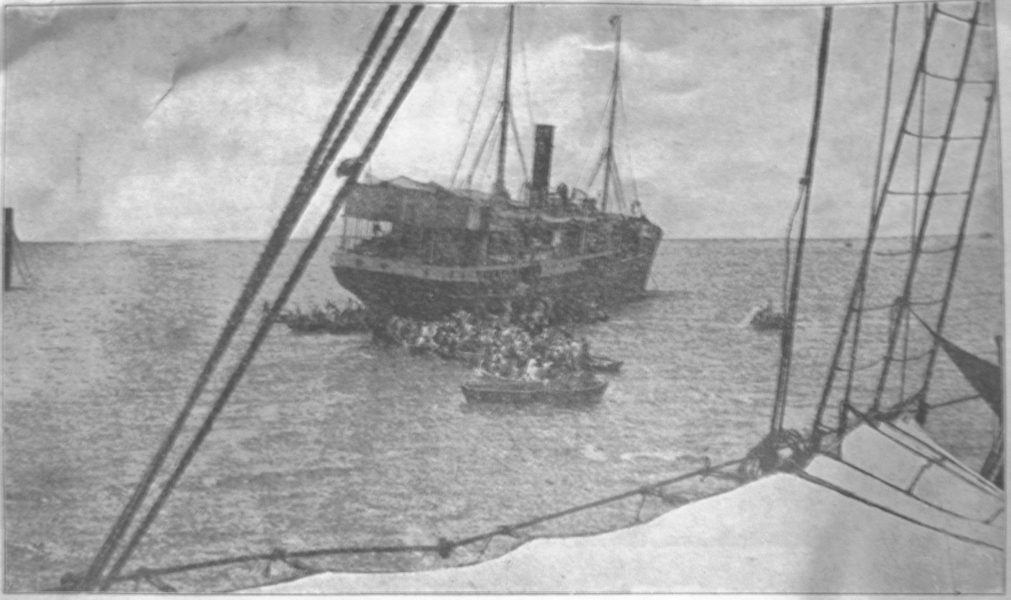
Gemilerle Harem'den Beyrut'a Nakil

İhraç; *çıkarma*, *dışarı atma* anlamına gelmekte olup Surre-i Hümayun ihracı ise Haremeyn'e gönderilen surrenin İstanbul'dan yola çıkarılması münasebetiyle kullanılan bir tabirdir.² (*Haremeyn'e surre gönderilmesi âdetinin*) *resmî mahiyet alması Yavuz Sultan Selim devrini bulmuştur. Her yıl surre gönderilmesinden bir gün önce dariissaade ağası tarafından defterdar, reisü'l-kiittap ve nişancıya hususî tezkire gönderilip merasimde hazır bulunmaları ihtar olunurdu. Resmî elbiselerini giymiş olarak saraya gelen davetliler, padişahın Kubbealtı'na gelmesini beklerlerdi. Surre merasimi Kubbealtı'nda başlar, burada Padişah hilatler giydirir, ihsanlarda bulunurdu. Bu sırada İmrahor Ağa'nın hazırladığı yükleri taşıyacak devenin yularını Kızlarağası tutar, padişahın önünden geçirir, bu sırada müezzimler tekbir getirirlerdi. Daha sonra surreler develere yüklenir, alay belirli yollardan geçerek Kireç İskelesi'ne varır, oradan da çektirilere bindirilerek Üsküdar'a geçilirdi.*³ Ali Seydi Bey'in surrenin Beşiktaş'a kadar hazırlanıp buradan

1 Doç. Dr., Erciyes Üniv. Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

2 Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C 2, s.286.

3 Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilatımız, Hz. Niyazi Ahmet Banoğlu, 1001 Temel Eser, s.143-154.

حجاج مسابینک جدهده واپوردن خروحي - خروج الحجاج السلمین من الباور فی جده

Ciddé Limanı'na gelen bir hac gemisi. Yaklaşık 1910 [Safîh Gülen Arşivi]

Üsküdar'a nakline ait anlattığı bu merasimler bu konu ile ilgili bilgi veren diğer kaynaklarla da benzerlik arz etmektedir. Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi, Tarih-i Lûtfî'de Surre-i Hümayûn'un Üsküdar'a çektiri ile naklini şu şekilde anlatır:

Beher sene Receb-i Şerîfde ihrâcı mu'tâd olan surre iş bu kırk dört senesi recebinin on üçüncü günü Yeni Saray'dan alay-ı mahsus ile bi'l-ihrâc ba'de'z-zıuhr Bağçekapısı'ndan çekdiri ile Üsküdar'a imrar olunmuştur. O gün hava gayet serd olduğundan yatsıdan sonra güç hâlde Üsküdar'a yanaşabilmiştir. Beş günden sonra cânib-i Kâbe-i maksûda mahmil-bend -i azimet olmuştur.⁴

Lûtfî Paşa'nın surrenin hazırlandıktan sonra yola çıkarılması ile ilgili verdiği bilgiler Es'ad Efendi'nin Teşrifat-ı Kâdîme'sinde ise şu şekilde anlatılır:

Surre-i Hümayûn'u, Kireç İskeleyi'nden Üsküdar'a taşımak için tersaneden bir çekdiri gemisi seher vakti iskelede hazır bulunmak üzere kaptan paşaya

4 Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C.2, YKY Yay., s.422.

bir emir yazılır ve gönderilir. selatin şeyhleri, imamlar, Haremeyn takımı davet olunur... Dua yapıldıktan sonra armağanlar hazır bekleyen çekdiriyeye konur ve hepsi geri dönerler. Gemi Üsküdar'a geldiği zaman surre emini, çekdiri beyine bir hilat giydirir.⁵

Surre-i Hümayûn'un Dersaadet'ten kara yoluyla Şam'a, oradan da Hicaz'a taşındığı bu güzergâhta kaynaklarda da görüldüğü üzere Beşiktaş ile Üsküdar arasında çektiri ile yol alındığı zikredilmektedir. Yelkenli ve kürekli gemilerin revaçta olduğu dönemlerde kaptan paşa tarafından tahsis edilen ve bu türe adını veren çektiri gemisi ile Surre-i Hümayûn, Boğaz'ın bir yanından diğerine taşınmıştır. Mesafenin kısa olmasına rağmen mevsimin şiddetli geçtiği yıllarda surreyi taşıyan çektirinin müşkülât yaşaması zaman zaman görülen hadiselerdendir.

II. Mahmud döneminde kürekli ve yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin almasıyla surrenin çektiri ile Boğaz'daki serüveni artık son bulmuş, daha güvenli bir ulaşım vasıtasıyla karşı kıyıya ulaştırılmaya başlanmıştır. 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı limanlarında yabancı kumpanyaların gemileri işlemeye başlamıştı. Bunlardan en tesirli olan vapur kumpanyası Avusturya Lloyd Şirketi idi. Karadeniz ve Akdeniz hattının yanında Tuna yoluyla İstanbul'a kadar uzattığı seferleri ile hızla büyümüş ve büyük bir ticaret filosu kurmuştu. Kısa zamanda Fransız, İngiliz, Rus Şirketleri Osmanlı limanlarında boy göstermeye başlamışlardı. 1840'lı yıllara doğru Osmanlı resmî ve özel kuruluşları da devreye girmiş, böylece yabancı bandırası taşıyan gemiler yanında Osmanlı bandırası ile sefer yapan resmî ve özel şirketlere ait gemiler birlikte çalışmışlardı.⁶

1839'da Şirket-i Osmaniye, 1840'da Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi, 1842'de Sultan Abdülmecid'in adından ötürü Şirket-i Mecidiye, 1843'te de Fevaid-i Osmaniye İdaresi devletin kendi eliyle kurduğu şirketlerdendir. 1851'de kurulan Şirket-i Hayriye ve 1871'de kurulan

5 Esad Efendi, Teşrifat-ı Kâdi-me (Osmanlılarda Töre ve Törenler), İstanbul 1979, s. 34,37.

6 İlhan Ekinci, "Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında", Keci-keç, S.21, 2006, s.73-96.

İdare-i Aziziye ile sadece Boğaz'ın iki yakası arasındaki kayıkla taşımacılık önemini kaybetmemiş, aynı zamanda uzun mesafelere de rahat ve güvenli bir seyahat imkânı da doğmuştu.⁷ Osmanlı ticaret filosunda yeni tür gemilerin artmasıyla bu zamana kadar kara yolu ile Şam'a, oradan da Mekke'ye kervanlarla ulaştırılan Surre-i Hümayûn'un artık İstanbul-Şam arasındaki mesafeyi deniz yoluyla alarak, Şam'a en yakın liman olan Beyrut'a gemi ile gönderildiği görülür. İstanbul ve Beyrut arasında kara yolu yerine deniz vasıtalarının kullanılarak surrenin taşınmasına ilişkin Meclis-i Mahsusa tarafından verilen 13 Ekim 1864 tarihli tezkirede şu gerekçeler ve bilgiler sunulmaktadır:

1- Buharlı Gemilerin Artması ve Seyahatin Kolaylaşması

Sultan Abdülaziz döneminde bahriyede meydana gelen ilerlemeler sadece askerî anlamda olmamış, aynı zamanda ticarî mahiyette de güçlü bir taşımacılık filosu oluşturulmuştur.⁸ Özellikle askerî amaçlı satın alınan yeni zırhlı gemilerin yanında taşımacılık maksadıyla kurulan Fevaid-i Osmaniye ve İdare-i Aziziye, o zamana dek fazla alternatifi olmayan kara yolu ile seyahatin karşısına deniz vasıtalarını çıkartmıştır. 1864 yılından 1871'e kadar Surre-i Hümayûn, Fevaid-i Osmaniye bu tarihten sonra da İdare-i Aziziye tarafından tahsis edilen gemilerle Beyrut Limanı'na deniz yoluyla götürülmeye başlamıştır. Tezkirede bu konuyla ilgili şu bilgiler sunulmaktadır:

Malûm-ı Âli buyurulduğu üzere mukaddemleri vapurlar olmamak ve şimdiki teshîlât-ı bahriye mevcut bulunmamak hasebiyle Surre-i Hümayûn emini nasb olunanlar Surre-i Hümayûnu ve berren giden hüccâc-ı Müslimini istishâb ederek ve kara hüccacı dahi yollarda refakat eyleyerek Üskiüdar'dan Şam-ı Şerife ve oradan dahi toplanan hüccaca birleşerek mahall-i maksuda gidip gelmekte oldukları hâlde muahharen vapurların tekessür etmesi mülasebesiyle azîmet-i bahriye kesb-i sühulet etmiş...⁹

7 Escr Tutul, Seyr-i Sefâin, Öncesi ve Sonrası, İletişim Yay., İstanbul 2006, s.28,29,31,43; Kaori Komatsu İdare-i Aziziye'nin kuruluş tarihi olarak 1870 yılını belirtir. Bkz. "İdare-i Mahsusa'nın Özelleştirilmesi Üzerine Bir Tetkik", TTK Yay., Ankara 2002.

8 Abdülaziz devri Osmanlı bahriyesindeki gelişmeler belli bir plan çerçevesinde olmadığı için ilerideki dönemlerde Osmanlı bütçesine ciddi yük getirmesinin yanında altyapı ve personel sıkıntısının yaşandığı da bir gerçektir.

9 BOA, İ.MMS, Belge No: 29/1248.

2- Surreye Refakat Eden Hacı Adaylarının Deniz Yolunu Tercih

Surre-i Hümayûn'un denizden gönderilmesinin en önemli gerekçesi o dönem modern deniz ulaşım vasıtalarının artması ve surreye refakat eden hacı adaylarının artık İstanbul ve İzmir limanlarından Beyrut'a kadar gemiyle yolculuğu tercih etmesidir. Beyrut'a gelen hacı adayları buradan ya kara yoluyla Şam'a yahut da doğrudan Mısır Şimendiferi veya Süveyş vapurları ile Mekke'ye ulaşmaktadırlar. Tezkirede bu konuyla ilgili şunlar anlatılır:

...ve şu kolaylık delaletiyle Anadolu hüccacı Dersaadet ve İzmir ve sevahil-i saireden vapurlara rukûb ile Beyrut'a giderek oradan Şam tarikiyle berren ve ekserisi Mısır Şimendiferi ve Süveyş vapurları teshilatıyla doğrudan doğruya bahren gitmekte bulunmuş olduğundan birkaç seneden beri surre eminine hüccacdan refakat eder kimse bulunmayıp emanetin Şam'a kadar yalnız surre akçesinin ittisalinden ibaret kalmış ve avdette o iş dahi olmamak hasebiyle emin-i sabık ve esbak Beyrut tarikiyle gelmiş idiğine...

3- Yol Güvenliğinin Artması Masrafların ve Mükellefiyetlerin Azalması

Kış mevsiminin getirdiği zor şartlar ve zaman zaman maruz kalınan yağma ve kıtaller de buna eklenince kara yolu artık önem ve cazibesini kaybetmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, Ma'rûzât'ında Payas yakınlarında¹⁰ Burnaz Köprüsü'nde surre alayının uğradığı saldırıdan sonra Fuad Paşa'nın güzergâhın değiştirilmesi kararını aldığından bahseder.¹¹ Ayrıca bu yolculuğun gerçekleşmesi için güzergâh ahalisinin cebeli vermesi, yolları ve kaleleri tamir etmesi gibi mükellefiyetler ve hazineden masraflar için ayrılan paralar dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu

10 Payas, Bugün Hatay ili Dörtöyl ilçesine bağlı bir bucaktır; Kara ile yolculuğun zorlukları hk. bkz. Süreyya Farukî, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, İstanbul 1995.

11 Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Yayına Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s.129; Tanzimat dönemine damgasını vuran isimlerden Fuad Paşa, yabancı temsilciler ile yaptığı özel konuşmalarda, "kara ve deniz yolu ulaşımını arttırmakla ortak çıkarlara hizmet etmenin sonucu ırklar arasında kaynaşmaya varmanın mümkün olabileceğini belirten Tanzimat'ın genel prensiplerinin yayılması için ulaşım vasıtalarını bir köprü olarak gördüğünü belirtiyordu. (Bkz. Ekinci, agm, s.73-96) Bu düşünce Surre-i Hümayun'un denizden naklini de hiç hesapta olmamasına rağmen içine almıştı.

sıkıntılar da büyük ölçüde ortadan kalkacaktır. Tezkirede bu durumun izahı şu şekildedir:

... Surre-i Hümayûn'un mahfuzen ve salimen nakli için pek çok masraf ihtiyar olduğu misillü Surre-i Hümayûn bazen şiddet-i şitaya tesadüfle ziyade zahmet ve meşakkat çekmekte ve muhataralarda görülmekte olmasıyla beraber rah-ı rast olan mahaller ahalişi liecli'l-muhafaza cebeli vermek ve meccanen tarik ve kaldırım tesviye ve Ankara tarzında cisler tamir etmek gibi bazı hizmetler icra etmekte olduklarına mebni hem Surre-i Hümayûn emniyet ve rahatla gitmek ve hem de ahali-i merkume meccanen iş gördürülmek ve hazine-i celile dahi buradan Şam'a kadar edilecek olan masrafın ihtiyarından vareste olmak üzere badeleğin Surre-i Hümayûn'un buradan bahren Beyrut'a gönderilmesi muhassenatdan görünmesiyle ...¹²

4- Yeni Güzergâhın Belirlenmesi ve Vapur Tahsisi

Meclis-i Mahsusada tezkiresinde surrenin taşınması için gemi tahsisi ve yeni belirlenen güzergâhla alâkalı şu bilgiler de sunulmaktadır:

...Tersane-i Amire'den büyükçe bir vapur tahsisi buyurulduğu ve o dahi Kal'a-i Sultaniye ve İzmir ve Antalya ve Tarsus İskelelerine uğradılarak Beyrut'a irsal ve Mısır tarihiyle gitmek isteyenler surrenin Beyrut'a ihracından sonra doğruca İskenderiye'ye esbak kılındığı hâlde birtakım hüccac sâye-i inâyet-pirâye-i cenâb-ı Pâdişâhîde meccanen buna rakip olarak taraf-ı eşref-i aliye davet-i hayriye isticlab olunmuş ve buradan Şam'a değin edilen masraf, vapur masrafına karşılık olmuş olacağından bi mennihi te'âlâ duhul mevsim-i münasibinde yine bermutad Surre-i Hümayûn'un Saray-ı Hümayûn'dan Bağçe Kapısına ve oradan Üsküdar'a kadar olan alay resmi kemekan icra olunmak ve Üsküdar'da ikamet müddeti ikmal olunduktan sonra Haydarpaşa İskelesi'nden techiz olunacak büyük vapura irkab kılınmak ...¹³

Tezkire'de belirtildiği üzere geminin Harem'den ayrıldıktan sonra uğrayacağı iskeleler sırasıyla Çanakkale (Kal'â-i Sultanî), İzmir, Antalya ve Tarsus'tur. Ancak burada verilen genel güzergâhın aynı kalmakla

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İ.MMS, Belge No:29/1248.

13 BOA, İ.MMS, Belge No: 29/1248.

birlikte uğranılan limanların sonradan değiştirildiği görülür. Surre gemisi Çanakkale'den sonra Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam, Rodos ve Kıbrıs'a uğramaktadır.¹⁴

Beşiktaş'tan surrenin gemiye yüklenilmesi esnasında yapılan törenlerde padişahla birlikte devlet erkânı ve din adamları da hazır bulunurdu. Önceden mühürlenmiş keseler, sandıklar ve Mekke şerifine gönderilen name ve diğer eşyalar surre eminine teslim edilir, bu esnada şeyh efendiler, hatipler ve imamlar aşr-i şerif okur, dualarda bulunurlardı. Sonraki dönemlerde ihdas edilen merasim kaidesine uygun olarak surre emanetlerinin gemiye yüklenilmesi esnasında Seyyar Topçu Birinci Numune Alayı tarafından topla 13 pare selam atışı yapılmaya başlanmıştır. Genellikle padişahların doğum ve cülus törenlerinde, bayramlarda, kandil gecelerinde uygulanan bu âdete Surre-i Hümayûn'un da ilave edilmesiyle Tophane-i Amire'den bu işe tahsis edilen iki âdet topun yine iki adet zabıt eşliğinde surrenin ihraç günü sabah erkenden Beşiktaş'ta hazır bulundurulduğu görülür. Top atışının hemen ardından merasim için getirilen bu toplar yine aynı zabıtlar ile kışlaya geri gönderilirdi.¹⁵

Surre, Üsküdar'a geldikten sonra içinde Üsküdar Mutasarrıfı, Evkaf memuru ve liva erkânının da olduğu alay teşkil edilirdi. Çarşı boyunca seyre çıkmış kalabalığın arasından geçilerek Doğancılar Meydanı'na çıkılır, oradan da biraz ileride bulunan Mutasarrıflık Dairesine (Paşa Kapısı) gidilirdi. Surre alayının buradan hareket noktası tarihi öneme sahiptir. Burası İbrahim Ağa Çayırı olup III. Murad devrinde yaşamış olan Babû's Saade Ağası İbrahim Ağa'ya aittir. Her sene bu mahalden surre kalktığı zaman dua okunur. Yolcular buradan akrabalarına veda ettikleri için *Ayrılık* demekle ünlenmiştir. Ancak deniz yolunun kullanılmaya başlamasıyla Mutasarrıflık Dairesi'nde bulunan emanetler Harem'e (Haydarpaşa İskelesi) sevk edilmiş ve burada hazır bulunan gemiye yüklemiştir. Bu arada surrenin Üsküdar'a geçişinden itibaren bir bando mızıkasının bu yakaya gönderildiği görülür.¹⁶

14 Atalar, agc., s.158.

15 BOA, Y.PRK.ASK., Belge No:233/56; İ.DH., Belge No:65425.

16 BOA, Y.PRK.MM, Belge No:1/10.

1900 lü yılların başında Süveyş Kanalı'ndan geçiş yapan bir buharlı gemi.

(i. Ü. Yıldız Albümleri, 90612-43)

Surre-i Hümayûn'un nakli için tahsis edilmesi istenilen gemi surre emaneti tarafından yazılan bir istida ile talep edilmektedir. Tersane-i Amire'ye havale edilen bu yazıda belirtilen özellikte bir geminin tahsisi için İdare-i Aziziye (daha sonrada İdare-i Mahsusa) ile irtibata geçilmiştir.¹⁷ Umumiyetle yıldan yıla değişmekle birlikte Taif, Mecidiye, Kamil Paşa, Asir, Konya, Sakarya, Kaplan, İhsan İdare-i Mahsusa'ca surrenin taşınması için tahsis edilen gemilerdendir. Ancak zaman zaman gemi tahsisinde aksamalar olduğu da görülmektedir.¹⁸ Bu durumun ihtiyaç hâlinde İdare-i Mahsusa gemilerinin silahlandırılarak askerî amaçlı kullanılmasından dolayı gemi sıkıntısı çekiliyor olmasından veya tahsis edilecek geminin masrafları için kaynak bulunamamış olmasından ileri gelme ihtimalleri vardır. Bütün bunlara rağmen yine de her şartta gemi tahsis edilmiştir. Ancak bu defa da tahsis edilen geminin masraflarının hangi kurum tarafından ödeneceği konusu her yıl

17 BOA, İ.DH, Belge No:-65425.

18 BOA, İ.DH, Belge No:-65425.

tartışıla gelmiştir. Neticede bu durumun, 6 Kasım 1886 tarihli Meclis-i Vükela'ya mahsus zabıt varakasında karara bağlandığı görülür. Buna göre Surre-i Hümayûn'u Beyrut'a nakletmiş olan İdare-i Mahsusa'nın Kamil Paşa Vapuru bu seyahatinde 42.000 kuruş masraf yapmıştır. Bu paranın nereden ödeneceği konusunda yapılan yazışmalar neticelenecek zikri geçen idarenin bütçesinden ödenmesine ve durumun Bahriye Nezaretî'ne bildirilmesine karar verilmiştir.¹⁹

Surrenin gönderilmesine ilişkin hazırlıklar tamamlandı da gemi Harem'e geldiğinde, seyahatin ne zaman başlayacağına ilişkin Surre-i Hümayûn emininin padişaha tezkiresini sunması âdettendir. Genellikle Şaban ayının 15. günü yolculuğa çıkılırdı.²⁰ Şaban ayının 15. günü cumaya gelirse bu gün yerine perşembe veya cumartesi günlerinden birinde gönderilirdi. Harem'den yola çıkarılan gemide surre emini ve maiyeti ile birlikte imam ve tabiplerin de aralarında bulunduğu gemi personelinin yanında devlet erkânından bazı şahısların, hacca gitmeye maddî durumu müsait olmayanların da bulunduğu görülür. 1902 yılında Surre-i Hümayûn'un gönderildiği Kaplan Vapuru'nda, Surre-i Hümayûn emini ile Bosna Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den mezun olarak Beşinci Ordu-yu Hümayûn'a ta'yin edilen üç mülazım-ı sâni, sekiz fakir hacı aday, üç efrâd-ı cedîde ve üç menkûle ve mektepten alaya nakledilen iki efendi, görev değişikliği ile gönderilen bir mülâzım-ı evvel ve hacı adayları ile İskenderun için elbise ve Beyrut için dört sandık eczâ-yı tıbbiyeyi bulunmaktadır.²¹ Fakir hacı adaylarının gemi ile her zaman ve meccanen taşındıklarını göstermesi açısından şu belge önem taşımaktadır:

Mabeyn-i Hümayûn Baş Kitâbet-i Celîlesine

Cânib-i Hicaz'a azîmet etmek üzere Surre-i Hümayûn vapuruyla Dersaadet'ten Beyrut'a gelen on beş nefer Dağistan muhâcirlerinin fakr-ı

19 BOA, MU, Belge No:13/74.

20 BOA, İ.DH, Belge No:-70633; BOA, İ.DH, Belge No: 65629.

21 BOA, Y. PRK. ASK, Belge No:188/52.

hâllerine binâen İdâre-i Mahsûsa vapırlarından birine irkâben Cidde'ye kadar i'zâmları zımnında ikişer yüz guruştan üç bin guruş vapır navlunlarının sadaka-i âtîfet cereyân-ı kıymet hazret-i padişahi olmak üzere Beyrut Mal Sandığı'ndan tesviyesine me'zûniyet buyrulması ma'rûftur.

Beyrut Vâlisi

Taif Gemisiyle Yolculuk

II. Abdülhamid devri Osmanlı bahriyesinde vazife yapan Emin Yüce, *Meslek Hayatım* adıyla kaleme aldığı hatıralarında 1905 yılında Taif gemisi ile Surre-i Hümayûn'un Beyrut'a gönderilişi ile ilgili şu bilgileri verir:²²

Taif (gemisi) İstanbul'a gelmiş, Surre-i Hümayûn'u götürmeye tahsis edilmişti. Benim de gitmem lazım geliyordu. Beyrut seferi istenmeyecek şey değildi. Memnuniyetle hazırlandım. Geminin mürettebatı yine eskileri idi. Yalnız ikinci kaptan çıkmıştı. Hatırimda kaldığına göre teşrinievvele tesadüf eden 323 sene-i hicriyesi Ramazanının yirmi veya yirmi ikisinde ikindi vakti Sirkeci şamandırasından kalkıp Haydarpaşa Rıhtımı'na yanaştık. Kalkarken gemiye, bir memuriyet heyeti ile gidecek olan Erkân-ı Harbiye mirivalarından Bağdatlı Faruki Sami Paşa ile Erkân-ı Harbiye miralayı Salim ve Binbaşı Said Beyler ve bir doktor yüzbaşidan mürekkep bir heyet-i askeriye de gelip yerleşti. Topkapı Saray Ağalarından Anadolu lu ihtiyar bir adam olan müjdecibaşı da ailesiyle birlikte oldukça kalabalık olarak gelmişti. İftardan sonra bir miktar süvari askeri, akkamlar vesaire ile o zamanın Üsküdar kumandanı olup o havalinin başbelası olan yaveran-ı hazret-i padişahiden Ferik Bedirhani Ali Şamil Paşa'nın refakatinde Surre-i Hümayûn emini rütbe-i bila rica linden Beytü'l-Mal Müdürü Hüsnü Efendi ve ailesi ile maiyeti erkânü büyük

22 Emin Yüce, *Meslek Hayatım*, Deniz Müzesi İhtisas Kütüp., El Yazmaları Bölümü; Bu eser yayınlanmaya hazır hâle getirilmiş olup yakında basılacaktır; Eserin müellifi olan Emin Bey, İstanbullu Es'ad Efen-dinin oğlu olarak dünyaya gelir. Doğum tarihi hatıratında zikredilmemektedir. Yakını olan Evkâf Nazırı Galip Paşa'nın vasıtasıyla Hecbeliada Bahriye Mektebi'nde okumuş, sırasıyla mülazım-ı sani, mülazım-ı evvel ve yüzbaşı rütbesinin yanında korvet kâtipliğinde bulunmuştur. Sultaniye yatından sonra İdare-i Mahsusa'nın Taif gemisinde görev almış olup 1931 yılında bahriyeden emekli olmuştur. II. Abdülhamid devri hakkında eserinde ortaya koyduğu gözlemler orijinal olması açısından mühimdir. Emin Yüce hakkında daha fazla bilgi için bkz. DMA, Künye Defterleri (Güverte Subayları), 3/651-652.

bir heyet hâlinde geldiler. Birçok katır da sırtlarındaki bir alay boş sandıkları getirip bıraktı. Surre alaylarında gördüğümüz bu sandıkları dolu zannededik. Gemiye alırken hepsinin boş olduğunu gördük. Hey'et-i kiram istikbal olunup mevkilerine yerleştirildiler. Salonda beş on dakikalık merasim geçti. Kumandan Paşa sırk hamallarının şivesine aynen uyan o nazık lisanıyla kaptana hareket emrini verdi ve gemiden çıktı. Biraz sonra biz de kalktık. Geminin içi düğün evine benziyordu. Kadınlı erkekli surre emini ailesi birinci kamaralara, şalvarlı aşçıları mutfağa, akkamlar ve birçok tabiin güverteye yerleşip yayılıyorlardı. Bu sefer gemide ikinci kaptan bulunmadığı için güvertedeki onun kamarasına ben yerleştiğimden rahatım iyi idi. Ertesi gün Çanakkale'den geçtik. Direğimizde surre emininin sancağı bulunduğu için istihkâmlara dizilen askerlerle selamlandık. Bir gün sonra da Rodos'a ulaştık. Âdet olduğu üzere Rodos'ta medfun merhum Murad Reis'in türbesine surre emini tarafından kurbanlar ve aidat gönderildi. Vâli tarafından görevlendirilen memur geldi. Bir iki saatlik bekleyişten sonra yolumuza devam ettik.²³

Taif Gemisi, İdare-i Mahsusa'nın eski gemilerinden biri olup surrenin 1905 yılında Beyrut'a taşınması için tahsis edildiğinde 41 yaşındadır.²⁴ Gemide mutad olduğu üzere aileleriyle Surre-i Hümayûn emini ve müjdecibaşı ile akkâmlar, askerler ve bir doktor bulunmaktadır. Burada dikkat çeken bir husus törenle gemiye alınan sandıkların boş olmasıdır. Muhtemelen emanet ve hediyelerin olduğu bu sandıklar güvenlik gerekçesiyle daha önceden gemiye alınmıştır. Merasim kaide-leri açısından da surrenin geçtiği mahallerde surre emininin sancağının çekilmiş olduğundan dolayı geminin selamlandığı, Rodos'ta medfun Murad Reis'in mezarına kurban ve aidat bırakıldığı görülür. Karadan surrenin gönderildiği dönemlerde yol güzergâhında bulunan idarecilere haber gönderilip her türlü kolaylığın sağlanması istenilmiştir. Surrenin taşınmasında deniz yolunun kullanılmaya başlamasıyla aynı uygulama bu güzergâhta da devam etmiştir. Burada Emin Yüce deniz güzergâhında

23 Emin Yüce, *agc*, s.155–156.

24 Taif gemisi 1867 yılında, İngiltere'de Newcastle 'de A. Leslie & Co. Tezğâhlarında yük gemisi olarak yapılmıştır. 1894'te İstanbullu bir armatör tarafından satın alındı ve son adıyla çalıştırıldı. 1886'da İdare-i Mahsu-sa tarafından satın alınıp Taif adı verildi. 30 Ekim 1909'da Sarayburnu önlerinde bir gemiyle çarpışması sonucu battı. (Tutel,*agc*, s.104)

bulunan diğer limanlara (Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam ve Kıbrıs) uğranılıp uğranılmadığı konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Hatırat'ın devamında yolculukla ilgili şu bilgiler verilmektedir:

Hava o mevsimde az tesadüf edilen bir latiflikte idi. Denizden pek çok korkan yolcularımız bundan dolayı pek memnun idiler. Geminin yemeği surre eminine aitti. Biz kendisiyle birlikte birinci mevki salonunda yedik. Surre kethüdalığı vazifesini ifa eden oğlu, tasarruf cihetine pek ehemmiyet verdiği için yemeklerimiz umumiyetle lahana ve pırasadan ibaretti. Bir akşam tatlı yediğimizi zannediyorum. Surre Emini Hüsnü Efendi çok ihtiyar, ak sakallı ve biraz kamburlaşmıştı. Sofraya daima entari ile otururdu. Adliye rüesasından Galib Bey namındaki damadı kibar bir adamdı. Sofranın ve yolcuların en zarif ve centilmeni Sami Paşa idi. Refakatindeki miralay Arnavut Salim Bey de pek hoşsohbet bir zat idi.

Beyrut'a ulaşmamızdan bir gün evvel, Rodos ile Kıbrıs arasında seyrederken güvertedeki akkamlar harekete geldiler. Trampetlerini çalarak gemiyi dolaştılar. Bu merasim-i mutadeden imiş. Surre emini ve maiyeti kaç güvertesine çıktılar. Akkamlar onların önünde kılıç-kalkan oyunları ve bazı gösteriler yaptılar. İçlerinden birini sallaya sallaya havaya atıp yere düşürmeden tuttular. Dualar ettiler. Surre emini, haremî vesaire tarafından bahşiş makamında paralar serpildi.²⁵

Yolculuk esnasında gemide yapılan bir başka merasim ise akkamların yaptığı gösterilerdir. Surrenin karadan kervanlarla gönderildiği dönemlerde alaya iştirak eden akkamlar, kısa kollu, açık yakalı uzun beyaz gömlekler giyerlerdi. Bellerine ipekli kumaş bağlayarak, başlarında külah, ellerinde meşvinle çalınan bir nevi davul ve darbuka ile mavaller okurlar, zıplaya zıplaya alayı şenlendirirlerdi. Bu akkamlar, tahteravancının maiyetinde olup Surre-i Hümayûn'un nakli hizmetinde kullanılırlar ve Şam'a kadar giderlerdi.²⁶ Hatırat'ta akkamların görevlerinin güzergâhın değişmesine rağmen devam ettiği görülür. Davul yerine trampet çalmışlar, surre emini önünde kılıç-kalkan oynamışlar ve türlü türlü gösteriler yapmışlardır.

²⁵ Emin Yüce, age, s.156–157.

²⁶ Atalar, age, s.198; Akkam-lar için ayrıca bkz: Abdül-aziz Bey, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, C:2, İstanbul 1995, s.319.

Hareketimizin dördüncü günü sabahı Beyrut görüldü. Zirveleri bulutlara karışan azametli Lübnan dağlarının eteklerine serpilmiş beyaz binalarıyla bahçeler içinde pek latif bir manzara arz eden Beyrut, yaklaşıldıkça güzelleşiyordu. Şuh ve şen hayatının menkabelerini dinleye dinleye burayı görmek için içimde büyük iştiyak vardı. Hâlbuki pek uzaktan gördüğümüz hâlde yolumuz bitmek bilmiyordu. Nihayet mendireğe girip karantinahane önüne kıçtankara bağlandık. Sandalcılarla rıhtımdaki Arapların güirtülsü dünyayı tutuyordu. Surre eminine hoş-amedî için muhtelif makamlardan birçok resmî adamlar geldi. Heyet çıkacağı zaman bizi de geminin kıç tarafına davet ettiler. Âdet olduğu vechile Surre-i Hümayûn aidatı olarak bize verilecek saatlerle tayfaların paralarını bir masa üstüne koymuşlardı. İsimlerimizi okuyarak birer kutu içinde süvariden dördüncü çarkçıya kadar hepimize birer kordonlu saat verdiler. Tayfalara da miktarı hatırımda kalmayan bahşişler dağıttılar. Süvarinin saati çift kapaklı ve ikinci ile hesap memurunununki tek kapaklı altın saatlerdi. Bizimkiler daha aşağı altından, iki tarafı camlı birer saatle kaplama kordon idi. Merasim bir dua ve “Padişahım Çok Yaşa!” ile son buldu. Heyet de bir beylik filika ile çıkıp gitti.²⁷

Gemi, Rodos'tan ayrıldıktan sonra Kıbrıs'ın etrafından dolaşarak dört günlük bir yolculukla Beyrut'a ulaşmıştır. Emin Yüce, Hatıratı'nda yolculuğun son bulmasıyla surre emini tarafından mürettebata dağıtılan hediyelerden ve bahşişlerden bahseder. Ayrıca Surre-i Hümayûn'un karşılanması için gelen resmî heyet ve okunan dualar mutad merasim kurallarından olup her yıl sürekli uygulanagelmiştir.

Ne yazık ki anlatılan bu olaylar özellikle son zamanlarda Surre-i Hümayûn'un gö itibar ve hatta menfaat mücadelesinin yaşandığını ortaya koyar. Ayrı nderilmesinde görev alan şahıslar arasında bir nüfuz, ca surre emini olarak tayin edilen şahıslara ve yakınlarına yolculukta karşılaşacakları muhtemel merasim kaideleri hakkında tam anlamıyla bilgi verilmediği de görülür. Zira Emin Yüce tarafından bahsedilen iç işlerdeki karışıklık ve bahşiş dağıtılmasında karşılaşılan nahoş tabloların temelinde muhtemelen bu durum yatmaktadır.

27 Emin Yüce, age, s.157.

Beyrut Tahaffuzhanesine Çekilme

Surre-i Hümayun'un Beyrut'a ulaşmasının ardından bazen salgın hastalık tehlikesinden dolayı geminin karantinaya alındığı görülür. Özellikle gemide görevli bulunan ve sayıları değişmekle birlikte üçe kadar çıkan doktorların seyahat süresince sürekli olarak muayene ve tetkiklerde bulunmalarına ve İstanbul'da Karantina Müfettiş-i Umûmisi'nin yolculuğa başlarken yaptığı kontrollere rağmen burada işler daha da sıkı tutulmaktadır. Zaman zaman gemiye alınan fakir hacı adaylarının sayılarının çok fazla olması ve salgın hastalıklar hususunda ciddi bir tehdit oluşturmaları protokol kurallarının bir tarafa bırakılarak geminin karantinaya alınmasına sebep olmuştur. Normalde surre için tahsis edilen geminin bağlı bulunduğu acenteden yola çıkmadan önce Karantina Müfettiş-i Umumisi tarafından güverteye kırk sekiz hacı adayından fazla alınamayacağı doğrultusunda imzalı bir beyanname alınırken belgelerden bu duruma pek riayet edilmediği görülür.²⁸ Bu konu ile alakalı arşiv belgesinde durum şu şekilde anlatılmaktadır:

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

*Surre-i Hümayûn'u hamil olan Konya Vapurı bugün Beyrut'a muvâsalat eyledi. Cuma ertesinden beri geçen tam beş gün zarfında vapurda sıhhat-i umûmiye ber kemâl olduğu ve derûnunda bulunan üç tabib tarafından bu bâbda rapor verildiği ve İstanbul'da Karantina Müfettiş-i Umûmisi tarafından yalnız tathirat-ı fenniye icra olunacağı acizlerine ifade edildiği hâlde Beyrut Karantina Heyeti vapurda yüz kırk fukara yolcu bulunmasından dolayı umûm surre heyetinin yedi gün karantina beklenilmesi istiyor bu hâl Surre-i Hümayûn'un Şam'ca olan istihzâratın te'hîrine bâis ve vaktinde hareketine mâni' olacağından beş günlük seyahatin karantinadan addi ve tathirat-ı fenniye icrasıyla Surre-i Hümayûn'un ihracı emrinde icab edenlere evamir-i seri'â i tâ buyrulması müsterhamdır.*²⁹

1895 yılından itibaren Osmanlı Devleti Hicaz bölgesi ile alâkalı olarak içinde sağlık hizmetlerinin de olduğu bir dizi düzenlemeye gitmişti.

28 BOA, DH. İD, Belge No: 53/5; BOA, DH. İD, Belge No: 53/5.

29 BOA, DH. İD, Belge No: 53/5.

Bunda başta İngiltere olmak üzere Rusya ve Hollanda gibi devletlerin sömürgelerinden gelen hacıların sağlık durumlarını bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını önleme gayreti yatmakta idi. Hac için gelen insanlar arasında olması muhtemel bulaşıcı hastalıkların bir salgına dönüşmesini önlemek için münasip mahallerde tahaffuzhaneler kurulmuştu.³⁰ Bundan dolayı zaman zaman surreyi taşıtan gemilerinde bu durumdan yukarıda da görüldüğü üzere mutazzarrır olduğu görülmektedir.

Surre-i Hümayûn'un Beyrut'a salimen ulaşmasından sonra kara yoluyla Şam'a nakledilmekte idi. Burada değişik yollarla gelmiş olan hacı adayları ile birlikte merasimler eşliğinde Mekke'ye doğru gönderilirdi. Şam vâlisi hacı adaylarının ve surrenin Şam'dan yola çıkmasıyla birlikte Mabeyn-i Hümayûn'a sürekli mevcut durumla alâkalı bilgi vermektedir. Kaynaklardaki farklılıklara rağmen Şam-Mekke arası dört yüz doksan saat olup normal yürüyüşle altmış bir gündür. Bununla beraber yol telaşesi ve yaşanan mahrumiyetlere bir de bedevilerin saldırı korkusu eklenince bu yolun genellikle 40 günde alındığı olurdu. Bu da günde on iki saatten biraz fazla yol alma anlamına gelmekte olup çok az ve kısa süreli konaklamalar buna dâhil değildir. Yaz günlerinde, kervan normal olarak öğleden sonra saat beşten gün doğduktan sonraki bir veya iki saate kadar yürür, kışın ise sadece gündüzleri yol alınır. İstanbul haricinde bir diğer kervan kafilesi ise Kahire'den hareket etmekte olup her iki hac kervanı Mekke'ye giden yolun (aşağı yukarı üçte biri) üzerinde bulunan Bedr Hanîn'de karşılaşırlardı. Surre dağıtılıp Kâbe etrafında son tavaflar yapıldıktan sonra alışveriş başlardı. Mağribliler (Fas hacıları), fesler ve yün abalar sergilerler; Avrupa Türkleri terlikle büyük hırdavat eşyası, işlemeli kumaşlar ile Avrupa amber ve mücevherlerini; Anadolu Türkleri halılar, ipekli kumaşlar ve Ankara şalları; İranlılar ipek mendiller, inciler ve Keşmir kumaşları; Afganlılar misvak ve büyük şallar

30 Eraslan, *agc*, s.271; Tahaf-fuzhâne, Bulaşıcı hastalık vukuunda tüccar gemileri yolcularının belirlenen karantina müddetini geçirmek üzere bazı liman ve adalarda tesis olunan karantina mevkileridir. Süleyman Nutkı, *Kâmûs-ı Bahri, Bahriye Matbaası*, 1918, s.118.

satarlardı. Dönüş yolculuğunda ise hacılar yanlarına Yemen kahvesi, sinameki, zamk, baharat, bezler, kumaşlar, porselenler vs. alırlardı.³¹ Bu yolculuklarında hacılardan yabancı vapur kumpanyaları tarafından gemi nakliyatı ve deve taşıma ücreti olarak normalin üstünde para talep edilmekte idi. 1896 yılından itibaren bu durumda Mekke emiri, Hicaz vâlisi, Mekke kadısı, Hicaz defterdarı, Harem-i Şerif müdürü ve eşraftan iki zattan müteşekkil bir heyete zamanın şartlarına göre deve ücretlerini belirlemeleri emredilmiştir. Ayrıca hacıların deve, vapur ve yardımcı kiralama işlerinde tamamen serbest oldukları, herhangi bir problemleri olduğunda en yakın Osmanlı temsilcisine müracaat etmeleri, yardım istemeleri beyannameler ilanı ile tavsiye edilmiştir.³²

Surre emini görevini yaptıktan sonra hacıların beraber umumiyetle yine deniz yoluyla dönerdi. 15 Mayıs 1902 tarihli belge surre emininin dönüşü hakkında şu bilgileri verir:

*İki yüz hüccac ile surre emini Feyzi Bey Efendi ve beyne l-haremeyn telgraf hattına me'mur Ferik Mahmud Paşa ile İran serdar-ı ekremi Abdullah Hanı hâmil Ankara nam Osmanlı Vapurı, Dersaadet'e azimet etikleri ma'rûzdur.*³³

II. Abdülhamid döneminin sonlarında Hicaz Demiryolu'nun faaliyete geçmesiyle beraber surrenin trenle taşındığı görülür. Bu güzergâha demiryolu inşasının belki de ilk gerekçesi hac seyahatini kolaylaştırmaktı. Hicaz Demiryolu'nun yapılış gerekçesi kaynaklarda şu şekilde izah edilir: *ehl-i İslâm'ın kemâl-i süür'at ve sıhhatle ifa-yı farıza-i hacc-ı şerif edebilmeleri.*³⁴ Hicaz Demiryolu ile surre gönderilmesi her ne kadar kara ve deniz yolundan daha zahmetsiz gibi görünse de arşiv belgelerinde yaşanan sıkıntılarla ilgili pek çok örnek bulmak mümkündür. Mesela 13 Mayıs 1910 tarihli konuyla ilgili arşiv belgesi şu şekildedir:

31 M. A.Ubucini, Osmanlı'da Modernleşme Sancısı, Çev. Ccmal Aydın, Timaş Yay., İstanbul 1999, s.286-287.

32 Eraslan, agc., s.272-273.

33 BOA, Y. PRK. ASK, Belge No: 181/83.

34 Eraslan, agc., s.275; Bu konu ile ilgili olarak bkz: Ufuk Gülsoy, Hicaz Demiryolu, İstanbul 1994.

Dersaadet'te Hicaz Demiryolu Müdüriyet-i Umûmiye Cânib-i Alisi

Sa'adetlî efendim hazretleri

Geçen sene Surre-i Hümayûn'un merâsim-i mahsûsa ile Şam-ı şerif'ten belde-i tahireye isâlinde kadem-i şerîf istasyon memuru Papasyan Efendi'nin surre emini ile hazîrânun istirahatini te'min edecek yerde bilakis bazı mertebe hürrmet-şiknâne tasibatta bulunduğú anlaşıldığından mûmâileyhin bu hareketinden dolayı tenbihi emvâl-i gayr-ı layikanın men'-i tekerrürü esbâbının istikmali..."³⁵

Görüldüğü üzere surre heyetinin istirahatini sağlamak her zaman mümkün olamamıştır.

Son söz

Bir anlamda siyasî ve dinî hassasiyetler sebebiyle ihdas edilen Surre-i Hümayûn, devlet yıkılıncaya kadar devam eden önemli dinî merasimlerdenidir. Özellikle Sultan Abdülmecid döneminden itibaren sık sık yaşanan malî buhranlara rağmen surre gönderme âdeti asla terk edilmemiş, Avrupa gazetelerinde Osmanlı Devleti'nin surre gönderemeyeceği yönündeki iddialara dönemin resmî gazetesi olan *Ceride-i Bahriye*'de sık sık çıkan haberlerle cevap verilmiştir. Ancak bir taraftan da bir türlü tedarik edilemeyen surre masrafları için Fenerler Müstelzimi Mösyö Kolas gibi gayrimüslimlerin kapısının dahi çalındığı görülür.

Değişimin en az yaşandığı bu tür merasimler aynı zamanda devlet-ulema ve teb'anın ahenkli birlikteliklerini de ortaya koyar. Surre-i Hümayûn'un ihracında yaşanan nispi değişimin temelinde ise Tanzimat düşüncesinin gayrimüslimlere verdiği haklar ve yabancı vapur kumpanyalarının sayısının hızla artması yatmaktadır. Osmanlı limanlarında seyrüsefer eden yabancı gemiler bir anlamda karayollarında özellikle tüccarların ve hacı adaylarının yaşadığı güven problemini kısmen de olsa çözmüş, daha rahat ve güvenli bir seyahat ortamı doğurmuştur. Bu teknoloji yarışına kendi dar imkânlarıyla katılan Osmanlı

35 BOA, DH. MUİ, Belge No: 85/52.

Devleti kısa sürede birbirinin bir anlamda devamı şirketler kurmuştur. Bunlardan Abdülaziz devrinde faaliyet gösteren Fevaid-i Osmaniye ve Şirket-i Aziziye ile birlikte artık gelişen buharlı gemi filosu ile birlikte her yıl karadan gönderilen Surre-i Hümayun'un güzergâhı denize kaydırılmıştır. Ancak deniz yolculuğu Beyrut'a kadar devam etmiş ve burada kesilmiştir. Bunun sebebi ise değişik hac güzergâhlarının kesişme noktası olan Şam'a en yakın liman olmasıdır. Bir anlamda bu şekliyle hac adaylarının surrenin ardında Haremeyn'e kadar yaptıkları yürüyüşle halifenin buralara yaptığı mânidar yardım kervanda bulunanların gözünde taçlandırılmış olacaktır. Ancak dönemle ilgili bilgi veren bir hatıratta surreyi götürmekle görevli efradın arasındaki çekişmeler ve otorite mücadelesinin son dönem Osmanlısında birçok yapının içinde bulunduğu deformasyondan surrenin de etkilendiğini ortaya koyar.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki Surre Defterleri

Hüseyin Özdemir¹

Osmanlı Arşivi, çeşitli fonlarda tasnif edilmiş çok zengin belge ve defter koleksiyonları ihtiva etmektedir. Osmanlıların dinî, siyasi, hukukî, iktisadi ve sosyal hayatına ışık tutan belge koleksiyonlarından biri de surre defterleridir. İstanbul'dan Haremeyn'e gönderilen para, altın ve çeşitli hediyelerden oluşan kayıtları ihtiva eden bu defterler, 1601-1909 yılları arasını kapsayan ve 4.170 adet defteri ihtiva eden² bir katalogda toparlanmıştır. Bununla birlikte Evkaf defter serileri arasında (EV. d) ve Maliyeden Müdevver (MAD. d) defterler arasında surre dağıtımları ile ilgili surre defterleri mevcuttur.

Mahiyet olarak surre defterleri, Mekke, Medine ve bazı yıllarda da Kudüs'e gönderilen surrelerin kimlere verileceğinin isim listesini ve alacak olduğu aynî veya nakdî yardımın miktarını, hac yolunda kafilenin salimen gidip gelmelerine yardımcı olan oymakların isimlerini ve aldıkları yardım miktarlarını belirten bir surre dağıtım defteridir. Bu defterlerden surre hakkına sahip olduğu hâlde kendi rızasıyla feragat edenlerin ve yeniden surre almaya hak kazananların isim listesini, surre gönderen vakıfların isimlerini de bulmak mümkündür.

Surre defterlerinde en fazla şu tür ifadelerle karşılaşırız: "*Saltanat-ı Seniyye'den Medine'ye gönderilen surre, Sadrazam Ali Paşa tarafından*

---

1 Dr., Osmanlı Arşivleri Uzmanı

2 Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmaları devam ettiğinden, özellikle vakıf evrakı arasından çıkan defterlerle birlikte surre katalogundaki surre defterlerinin sayısının 5.000 civarında olması beklenmektedir.

مفرق

برآء
ملقا مطرف قناتم ششم

زرقه

برآء
سولم خادم قصه زرقه مجده

الیا زین علی

۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰

برکات حج و خجمل

برای خدا مان در حج و خجمل

برای خدا مان در حج و خجمل
خدمت برکات
خدمت برکات
خدمت برکات
خدمت برکات
خدمت برکات
خدمت برکات
خدمت برکات
خدمت برکات

برک و غیره مفرق

در دفتر توفیق و کرم

برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق

برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق

برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق
برک و غیره مفرق

الیا زین علی
ملقا مطرف قناتم ششم
سولم خادم قصه زرقه مجده

۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰
۱۰۰

دار الحمره

برای خدا مان قنده دار الحمره

دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره

دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره

دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره
دار الحمره

ظهور العقبه

برای خدا مان ظهور العقبه

ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه

ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه
ظهور العقبه

Mekke'ye gönderilen surre, Vâlîde Sultan (Sultan Murad Han'ın vâlidesi) Vakfı'ndan Kudüs'e gönderilen surre, Şam ve havalisi gümrük ve mukataa gelirleri ile Mısır Evkaf ziyadelerinden hac yolundaki urbana, kalelerde görevli hademelere ve surre alayının mühimmat ve levazımını karşılayan vazifelilere verilen maaşları mübeyyin surre, Voynuk Ahmed Ağa ve Küçük Hüseyin Efendi Vakıflarından Mekke'ye gönderilen surre..."

Evkaf ve Haremeyn defterleri arasında feraşet çantaları olarak bilinen ve kutsal mekânlarda çeşitli hizmetlerde bulunan fakir kimselere gönderilen hediye torbalarının ve feraşet görevlilerinin kayıt defterleri de vardır. Bilindiği gibi surre alayları ile kutsal makamlardaki görevlilere, hizmetlilere ve fakirlere dileyen herkes yardım gönderirdi. Özellikle çeşitli sebeplerle hacca gidemeyen kişiler farklı ebatlardaki feraşet çantalarıyla güçlerine göre bir miktar para gönderirdi. Evkaf Nezareti, kendilerine teslim edilen çantalardaki hediyeleri sahiplerine teslim ettikten sonra aynı çantaları döndüğünde sahiplerine geri verirdi. Dönüşte bu torbaların içlerinde zemzem, hurma, kına, öd ağacı, akik yüzük gibi küçük hediyeler çıkmaktaydı.

Feraşet kayıt defterlerinin muhtevasına baktığımızda şu tür ibarelerle karşılaşırız: "1283/1876 Şaban ayında Saray-ı Hümayun, Âsitane-i Âliye ve Bilâd-ı Selâse'den Medine'ye gönderilen feraşet keselerinin miktarı.³ 1302/1885 tarihinde Ramazan ayında Aksaray, Fatih, Eyüp, Galata ve defterde isimleri olan İstanbul dâhilindeki muhtelif mahallerde bulunan hayır sahiplerinin feraşet kayıt defteri.⁴ 1073/1663 Ramazan ayı itibariyle Mekke ve Medine'deki feraşet görevlilerinin isimleri ve vazifeleri⁵ gibi.

Üç ile yetmiş-seksen sayfa arasında değişen surre defterleri, Haremeyn Mukataası Kalemi'nde yazılır, Darü'ssaade ağası yazıcısı ile Haremeyn müfettişi mühürler, sonra defterdar efendi kuyruklu imzasını atar ve son olarak da defterlerin başına nişancı tarafından tuğra çekilirdi. Defterdar

3 BOA., Ev.d. No: 20149

4 BOA., Ev.d.No: 25971

5 BOA., HMM.d. NH: 152

ve nişancı, defterleri padişahın huzurunda mühürler ve Darü'ssaade ağasına teslim ederlerdi. O da Surre Emini'ne verirdi. Surre alacakların isimleri ile surre miktarlarını muhtevi defterler Şerif'e takdim edilirdi. "Malumiye" denilen paralar Mekke emiri, Şeyhü'l Harem, Surre emini ve Mekke kadısının gözetimi altında sahiplerine verilirdi. Surreler defter mucibince dağıtılırdı. Surre defterlerinin arkasına eklenen yeni isim listeleriyle gelecek yıl yeni kişiler de surre alabileceklerdi. Siyakatla tutulmuş defterlerin bazılarında siyakat rakamının yanı sıra düz rakamlarla açılımı yapılmıştır.⁶

Kanunî zamanından itibaren (1559) düzenli olarak surre kayıt defterleri tutulmuşsa da bazı yıllar, siyasî; karışıklık sebebiyle surre gönderilmediği gibi, bazı yılların surre defterleri de kaybolmuştur.⁷

Surre Tertibi ve Borç Alınarak Surre Gönderilmesi

Defterlerin oluşabilmesi yani Haremeyn'e surre gönderilebilmesi surre tertibine bağlıdır. Osmanlı Arşivi'nde surrelerin dağıtım kayıtlarının olduğu surre defterlerinden başka önemli miktarda surre mürettebeleriyle ilgili muhasebe kayıt defterleri vardır. Osmanlı Devleti'nden Haremeyn'e surre gönderilmeye başlanmasıyla birlikte kurulan bazı vakıflara Haremeyn'e gelir ayrılması için şartlar konulmuş ve sonraları nezaret seviyesinde kurumlaşan Haremeyn Muhasebesi, Haremeyn Mukataası gibi birimleri olan Haremeyn Evkafı ortaya çıkmıştır. Mekke ve Medine'ye gönderilen surre mürettebesinin en mühim bölümü Haremeyn Evkafı'nca toparlanan gelirlerden oluşmaktadır. Ayrıca Evkaf-ı Hümayun Hazinesi, Maliye Hazine-i Celilesi, Hazine-i Hassa-i Padişahî ve diğer bazı vakıflardan ve şahıslardan surre masrafları tertibine belirli hisseler ayrılmıştır. Mesela, bir vezirin hususi masraf kayıtlarından surre gönderdiği görülmektedir.⁸ Osmanlı Arşiv kayıtlarında Evkaf Defterleri Katoloğu (EV.HMH), Haremeyn Muhasebesi Kalemi ve Ek Kodları (D. HMH) kataloglarında Haremeyn muhasebesine bağlı vakıfların ve mukataaların muhasebelerini bulmak mümkündür.

6 Münir Atalar, A.g.e., s. 29-30

7 Geniş bilgi için bkz: Münir Atalar, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları, Diyanet Yay. Ankara-1991

8 BOA, Mad.d.1/4973

Çeşitli vakıflardan, Maliye Hazinesi'nden, Hazine-i Hassa'dan vb. yerlerden önemli bir yekun teşkil eden surrelerin toplanması ve gönderilmesi Peygamber (s.a.s) sevgisinden kaynaklanan, mukaddes belgelerin korunup mamur edilmesi için büyük bir fedakârlıktır. Osmanlı Devleti mali müzayaka dönemlerinde bile borç paralar olarak bu fedakârlıktan kaçınmamıştır.⁹

Osmanlı'nın gerileme döneminde özellikle borç batağına girdiği Düyun-ı Umumiye döneminde surre mürettebesinde büyük sıkıntılar ortaya çıkmış, çeşitli yerlerden ta'vizen paralar alınarak Haremeyn'e surre gönderme sorumluluğundan kaçınılmamıştır. Belge kayıtlarından nerelerden paralar istendiği görülmektedir. Mesela: Şam defterdarlığı, varidatının masraflara tekabül edemediği için Haremeyn suresinin ödenmesinde.¹⁰ zorluk olduğundan gelirlerine 25.000 guruş zam yapılmasını talep etmiş, iktizası Maliye Nezareti'nce uygun görülmüştür.¹¹ Bir başka belgede, Surre-i Hümayun'un Beyrut ve Suriye vilayetlerince tesviye olunacak mürettebatı için Osmanlı Bankası'ndan avans olarak alınan 60 bin liranın ödenmesi için 1314 h./1896 senesi Suriye, Hüdavendigâr (Bursa) ve Beyrut ağnam rüsumu gelirleri yetmediğinden bazı vilayetlerin bu yılki rüsumunun dahi ilave edilmesi banka tarafından istenmiştir.¹² Yine Suriye ve Beyrut Surre-i Hümayun tertibi için Anadolu Demiryolu Kumpanyası'ndan da avans olarak para talep edilmiştir.¹³

Surre-i Hümayun için bu sene Hazine-i Celile'den Evkaf Nezareti'ne verilmesi gereken 35.630 liradan 8.130 lira. Hazine-i Celile'den üst tarafı olan

9 Riyad Darü'l Abdülaziz Araştırma Merkezi müdürüyle bir sohbetimiz esnasında yaptıkları araştırmaların neler olduğunu sormuştum: "Ö da Osmanlı bizi sömürmüş mü sömürmemiş mi bunları araştırdık." dedi. İngiliz Arşivlerinden ve diğer çeşitli yerlerden birçok belge bulduk. Osmanlı sömürge devleti değilmiş. Bilakis buralara çok büyük yardımlar yapmış; hizmetler getirmiş, dedi. Araştırma Merkezi Müdürü konuşmasının devamında yanlış bilgiler ihtiva eden tarih kitaplarının belgeler ışığında değişmesi için hükümetlerine teklif edeceklerini beyan etmişti.

10 Bilindiği gibi surre Dersaadet ve Şam'dan iki yerden gönderilirdi. Şam'da surre mürettebesi tedarik edilemediği zaman Dersaadet'ten; Maliye Nezareti'nden destek talep edilmiş.

11 BOA,Ç.ML. 20/920 (1215. B.15)

12 BOA, Y.A. Hus. 393/17 (1316. N.18)

13 BOA, İ. ML 1315. Ra 10-7

27.500 guruşdan 5 bin liranın Defter-i Hakani ve 10 bin liranın Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nden ve 12.500 guruşun Rüsumat Emaneti emvalinden tertibine mecburiyet olduğuma dair sadrazamın arzı ve padişahın iradesi (onayı) çıkmıştır.¹⁴

Surre-i Hümayun için lüzum görülen 30 bin lira Mösyö Zarifi'den istikraz olarak istenmiş, senelik % 8 faiz ve Midilli adasının 1321-1322 h./1903-1904 seneleri zeytin a'sarından tesviye olunmak için bir senet verilmek şartıyla anlaşmaya varılmıştır. Bir tarafta Hükümet-i Seniyye namına Maliye Nazırı Devletli Paşa hazretleri, diğer tarafta Galata'da mukim banker Mösyö Zarifi arasında mukavelename karara bağlanmıştır.¹⁵

Osmanlı padişahları memurlarına düzenli maaş veremeyecek kadar malî müzayaka günlerinde bile borç paralar bularak Haremeyn'e surre göndermişler ve "Hadimü'l Haremeyn" olduklarını göstermişlerdir. Trabzon, vb vilayetlerden¹⁶ ve çeşitli bankerlerden surrenin aksamaması için borç paralar istemişlerdir.¹⁷⁻¹⁸

Surre Defterlerinden Örnekler:

Örnek 1: Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Surre Defterleri katalogunda kayıtlı (1) numaralı surre defteri.¹⁹

1 nolu surre defteri muhteva olarak şöyledir: Defter, "Defter-i taksimât-ı surre-i şerife-i celîle berâ-yı ahali-i Medine-i Münevvere²⁰ neverehallahü teâla ferîştâde-şode" diye başlamakta ve hemen sonrasında surre miktarı fazla olanlardan başlayarak surre verilenlerin isim ve surre miktarları yer almaktadır.

14 BOA, İ. EV. 23 -1317 .C.29-14

15 BOA, Y.A. RES.127/102 (1322. B.25)

16 BOA, ML. 5 - 1310/N-02 (1310. N.5)

17 BOA, (Cevdet Dahiliye) C.D, 18624

18 Surre-i Hümayun tertibatı için Maliye Nazırı bazı yerlerin gelirlerini karşılık verecek pazargandan beş bin kese tedarik cylemesi için Sadrazam'ın arzı ve Padişah'ın iradesi çıkmıştır. Trabzon vilayetinden de 1305 tarihinde surre için istikrazda bulunulmuştur.

19 BOA. EV.HMK. SR. No: 1

20 Surre, Mekke ahalisine gönderiliyorsa; Ahali-i Mekke-i Mükerreme (şerrefehallahü te'ala ila yevmi'l ahire), Medine'ye gönderilmişse.....Ahali-i Medine-i Münevvere (nevverehallahü te'ala ila yevmi'd din), Kudüs'e gönderilmişse "....ahal-i Kudüs-i Şerif" şeklinde olub "ferestâde-şod der-vacib sene "şeklinde klişe ile yazılmıştır.

1-Mevlana Efendi kâdı-ı Medîne-i Münevvere 1.250 para	Mevlana Şeyhü'l Haremi'n Nebevî 820 para	Kâtibü'l Haremi'n Nebevî 410 para
Hatîb-i Medine-i Mü- nevvere 1.000 para	Eyimmeti'l Hanefiyyeti'l Medine-i Münevvere 200 para	Eizzât-ı Harem-i Şerif 7.500 para
Kâtibu'd Defter der Medine-i Münevvere 1.025 para	Mükebbirin-i Hanefi 9 nefer 246 para	Mükebbirin-i Şafî'î 10 nefer 41 para
Hâdimu'l kîse-i hazinedâr 205 para	Sarrafi Harem-i Şerif 182 para	Mesâlih-i ribat Mevlana Abdülvahhab Kâdı-i Medine-i Münevvere 509 para
Mesâlih-i ribat-ı arise 72 para	Mesalih-i ribat-ı huzizâdi 348 para	
Yekûn: 13.808 para		
2. Cemaat-ı ehl-i Medine-i Münevvere		

Evlad-ı Kâdî Cemâleddin el- Mâliki 1520 para	Evlâd-ı Şeyh Ali bin Abdülkâdir 466 para	Evlâd-ı Kâdî Abdü'lber 1105 para
Evlâd-ı Seyyid Hüseyin Semhûdî 1308 para	Seyyid Ömer bin Seyyid Hüseyin Semhûdî 123 para	Evlâd-ı Seyyid Ali Şâfîî Semhûdî 500 para (Üç hisseye ayrılmış)
Ve diğerleri		
Sikke olarak verilenler		
Zemane zevce-i Kafesî 1 sikke	Nureddin bin Sebi' el- Makrî el-müezzîn 2 sikke	Evlâd-ı mükebbir eş- Şafîî 20 sikke
Şeyh Yusuf bin Abdullah tâbi-i Ömer Efendi 10 sikke	Abdullah bin Abdurrah- man el-Yemenî kıssa-i Şeyhu'l Harem 2 sikke	Hatice Hatun zevce-i çaşnigir 2 sikke
Şerife Fâtıma tâbi-i ? 2 sikke	Bekir tâbi-i Hâm Efendi-i Vardârî 1 sikke	Perviz Abdullah tâbi-i Yusuf Ağa 15 sikke
Ve diğerleri olmak üzere toplam:327 sikke-i hasene dağıtılmış.		

3. Cemaatü'l agavat huddâm-ı Harem-i seyyidi's saâdât
4. Cemaatü'l mücavirin bi'l Medine-i Münevvere (Medine'ye dışarıdan gelip yerleşenler)
5. Cemaat-i nisâ-i fukaa ve gayrihim (Saadet binti Kâdı Celal el Hanefî gibi ilimle meşgul kadın âlimelere)
6. An Vakf-ı İbn Reyhan li talimu'l Kur'an
7-8. Cemaatü'l cedid el-mezkûrîn fi evâhir defteri'l Halebiyye el-vâsıl zâlik min Haleb el-mahmiyye (Haleb'den gelen yeni kimseler) bölüm başlıklarıyla cem'an yekûn: 491 kişiye 107999,5 para ve 703 sikke ²¹ gönderilmiş ve sahiplerine dağıtılmıştır.

Medine-i Münevvere ahalisine gönderilen surre için hazırlanmış bu defterde, çok alandan az alana doğru, sikke ve para olarak gönderilen surre miktarının yekûnu ve surre alan kişilerin isimleri görülmektedir. (İsmlerin hepsi buraya yazılmadı). Defterin sonunda dağıtımı yapan komisyonun yani Darüssaade Ağası, evkaf müfettişi ve Medine-i Münevvere kadısının imzaları bulunmaktadır.

Tahrîran fi evâsit şehri-Şabani'l muazzam min şuhûr-i sene tis'a ve elf.
(1009 Şaban / 1601 Şubat)

Hurrîre be-marîfeti'l fakir ile şefaati-seyyidü'l kevneyn Osman Ağa Dariü's Saade en-Nâzır alâ Evkâfî'l Harameyn eş Şerîfeyn bi-emri sultan el-müttehîr bi-hizmeti'l makâmâtî'l-miünûfe ebbedallahü saltanatahu ile yevmid-dîn. Mühür ve imza

Hurrîre be-marîfeti'l fakîr ile men ürsile rahmeten lil âlemin. Mehmed bin Mehmed el-memur bi-teftişi'l Evkaf. Müderris bi-Medrese-i Vâlide

21 Sikke: Kıymeti, devletin resmi damgasıyla garanti altına alınan, madeni para yerinde kullanılan bir deyimdir. Osmanlılarda Fatih zamanı-na kadar akçe ile mangır olarak sikke kestirilmiştir. Osmanlı'nın bu gümüş sikkesine akçe-i Osmanî veya sadece akçe denilmiştir. Çürük akçe denilen mangır da bakır-dan kesilmişti. Zamanla akçenin vezin ve avarı düşmüş, sikke-i hasenc", "sikke-i cfrenciye" "sikke-i mağşuşe" şeklinde kullanılmıştır. Sikke-i mag-şuşe, hâlis olmayan karışık altın veya gümüş paradır. Akçenin kıymetinin düşmesiyle yerini paraya ve para da guruşa doğru değer yitirmiştir. Akçe en son 1818 senesinde kesilmiş, ondan sonra terk edilmiştir. Bir gurus kırk para, bir para üç akçe ve bir akçe üç pul olarak vahidi kıyasi bir itibar kabul edilmiştir. (Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları. 464-476)

Sultan üs-salâtîn el-müşerref bi-teahhüd-i levâzım-ı Beytullahi'l Harem ve merasimi Ravzatü'r Resûl aleyhisselam. Halledallahü saltanatahû ilâ kıyâmü's seâ ve saati'l kıyam.. Mühür ve imza

Vüzzia bi-marifeti'l fakir. Bade keşf-i hatmihi inde'l cemmi'l gafîr. Ne-maku efkârü'l verâ Abdülvehhab bin Ahmed el-Kadî bi'l Medineti'l Münev-vere (sas) alâ hayri sükkânihe ve afâ bi-şefâatihi anhümâ. Mühür ve imza.

Surre defterlerinin sonunda evkaf müfettişi (bazen nâzır) ile Dârü's Saade ağalarının hem imza hem de mühürleri vardır. Şeyhü'l Harem'in surre emininin ve gönderildiği yerin kadısının yalnızca imzaları bulunur.

Örnek II: Yol güzergâhı üzerinde bulunan bazı Arap oymak ve aşiretlerine, kalelerde görevli huddama ve kuyu başlarında muhafaza görevi yapan kişilere gönderilen surre ile ilgili 2422 numaralı surre kayıt defteri.²²

Bazı Urban İsimleri

İlk sayfasında Padişah I. Abdülhamid'in tuğrası bulunan 2422 nolu surre defterinin genel muhtevası ve bazı urban isimleri şöyledir:

“Ya müyesser ya muîn berây-i defter-i surre-i urban fi sene 1192” şeklinde başlangıcı olan bu surre defterinde surre gönderilen yol güzergâhındaki bazı Arap kabilelerinin, kuyu başlarındaki ve kalelerdeki hademelerin aldıkları surre miktarları uzun bir liste hâlinde sıralanmaktadır. Surre verilen bazı Arap oymaklarının ve kale ve kuyu hizmetkârlarının isimleri:

Surre-i Al-i Amud, Kabile-i Ali Amud,

Kabile-i Vahidad,

Kuyu başlarındaki aşiret şeyhlerine

Surre-i Fahleteyn,

Kale-i benam-ı Şeyh Fazıl,

22 BOA. EV. HMK. SR. No: 2422

Berây-ı şeyh Semam,

Aneza Kalesi hademeleri için

Çağman Kalesi hademeleri için

Kale-i Muazzama hademeleri için

Daru'l Hamra Kalesi hademeleri için

Meferraka Kalesi hademeleri için

Zerka hademeleri için

Birke ve Çağman hademeleri için

Zahru'l Akabe hademeleri için

Bi'rü'l Cedid kalesi hademeleri Biyrü'l Zemred kalesi hademeleri için

Mean, İbadü'l anem, Fahleteyn, Medayin, Hediye gibi hac yolu güzergâhındaki kalelerdeki görevlilere dağıtılan surre miktarları.

Örnek III. Surre tertibi muhasebe kayıt örneği.²³

83219 surre muhasebe kayıt defterinin genel görüntüsü ve ilk sayfa muhtevası

Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvere'nin Haremeyni's Şerifeyn ve Evkaf-ı Hümayun hazinelerinden 1273h./1856 senesi mürettebat-ı kadim ve 1274h./1857 senesi mürettebat-ı cedid olarak Surre-i Hümayun Emini Kapıcıbaşı Mehmet Bey'e irsali lazım gelen miktar:

Mekke-i Mükerrreme'nin 1273 senesine mahsuben irsali lazım gelen;

1.Haremü's Şerifeyn Hazinesi'nden: 73.312 guruş.

2. Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden: 37.544 guruş.

3. Hazine-i Hassa-i Şahane'den: 13.373 guruş.

4.Maliye Hazinesi'nden: 295 guruş.

23 BOA. Ev. (d) .No: 16317

5. Nezaretleri na-malûm evkafdan (bilinmeyen): 332 guruş.
6. Haremeyn Vakfı'ndan: 300 guruş.

Toplam: 125.156 guruş.

Mekke-i Mükerrerme 1274 /1857 senesi hesapları ile devam ediyor.

Surre muhasebe kaydının son sayfası ve muhtevası (Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen surrelerin nerelerden tedarik edildiği)

Haremeyn-i Muhteremeyn ve Evkaf-ı Hümayun hazine-i celileleri câniblerinden Mekke-i Mükerrerme ve Medine-i Münevvere vesaireye irsali mutad olan surre-i kadimenin [1]273/1856 ve mürettebat-ı cedidenin ber mucib-i nizam mahallinde mah be mah ashabıma î tâ olunmak üzere [1]274 senelerine mahsuben ber vech-i peşin işbu sene-i mübarekede ihracı musammen olan Surre-i Hümayun Emîni İzzetlii Mehmet Bey'e tevdiân altın ve beyaz mecidiye olarak mahall-i alilerine irsali lazım gelib olbabda Ruznamçe'den tanzim kılınan bir kuta müfredat defteri bend olundu. Tertibatları gösterildiği vechile Mekke-i Mükerrerme'ye irsali lazım gelen yedi yük kırk yedi bin doksan bir guruşun bir yük yetmiş bir bin dokuz yüz yirmi sekiz guruş [1]273 senesine mahsuben surre-i kadimesiyle Şam-ı Şerif'den muayyen olub bu sene-i mübareke de Maliye Hazine-i Celilesi'nden bi'l-istihsal Surre-i Hümayuna idhalen gönderilmesi muktezay-ı irade-i seniyyeden bulunan cedvelin sursesi dört yük kırk altı bin üç yüz elli guruşa. 1274 senesine mahsuben bervech-i peşin mürettebat-ı cedidesi olarak Haremeyni Muhteremeyn ve Evkaf-ı Hümayun ve Maliye Hazine-i Celileleriyle vakf-ı celil-i cenab-ı müliikeneden ve kusur bir yük yirmi sekiz bin sekiz yüz on üç guruşu dahi Haseki Sultan İmaret-i Âmiresi idaresi için 74 senesine mahsuben Hazine-i Evkaf-ı Hümayun'dan ta'vizen î tâsıyla tesviye-i icabı lazım gelmiş.

Defter-i mezkûrun bend-i sânisinde muharrer olduğu üzere Medine-i Münevvere nevverallahahü-teâla ilâ yevmi'l âherenin kezâlik emri-i âlî iktiza eden yirmi iki yük elli yedi bin yirmi bir buçuk guruş kırk akçenin üç yük yirmi bin beş yüz otuz iki buçuk guruşu 73 senesine mahsuben maa cetvel-i Şam-ı Şerif surre-i kadimesi ve kusur on dokuz yük otuz altı bin dört yüz

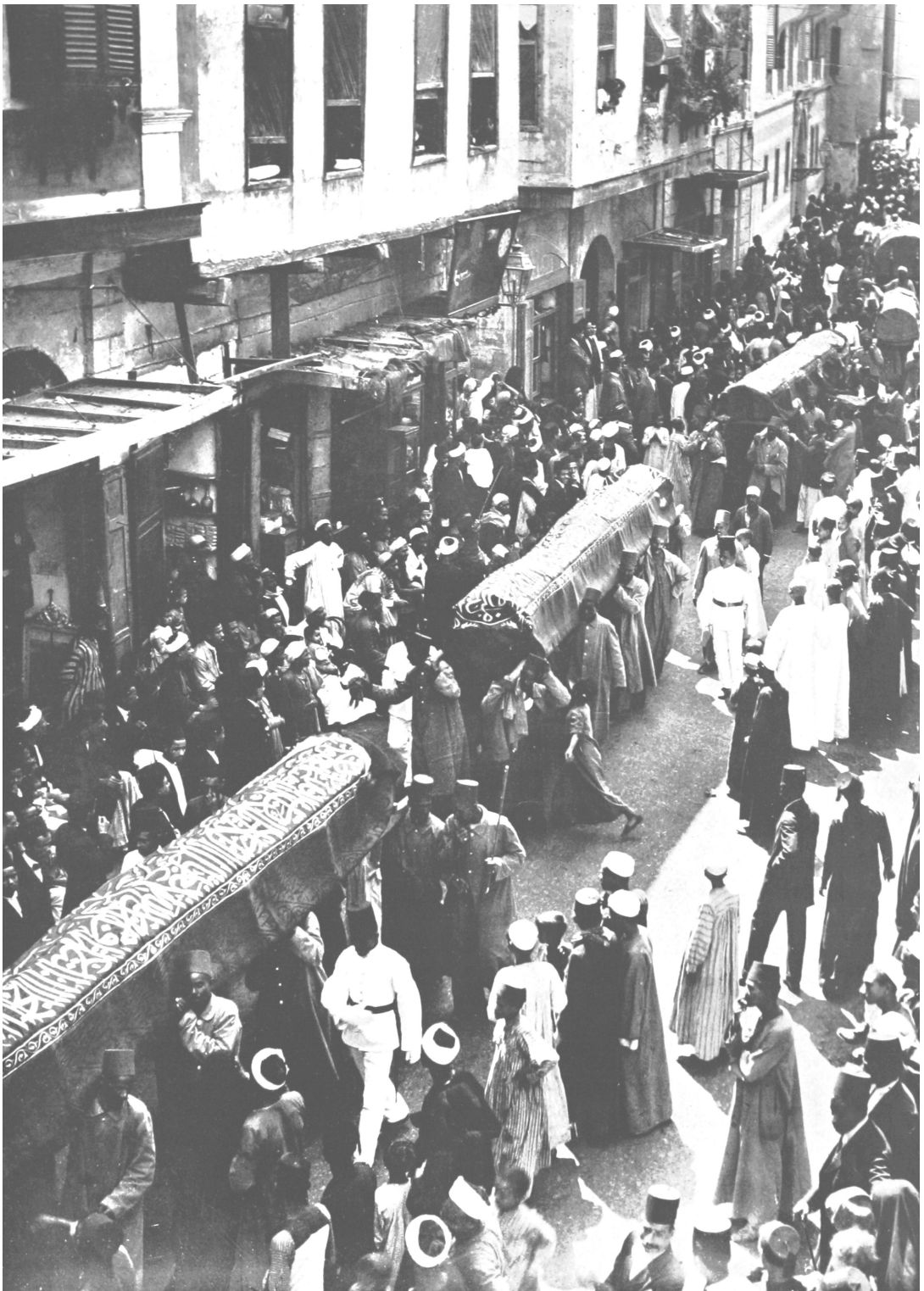
seksen dokuz gurus kırk akçesi Haremeyni Muhteremeyn ve Evkaf-ı Hümayun hazineleriyle Evkaf-ı Celile-i Mülikane vesaireden mürettebat-ı cedidesi olarak hasben- nizam 74 senesine mahsuben bervech-i peşin gönderilecek vezâif ve mahiyât-ı cedidesi bulunduğu ve tertibat-ı keyfiyetleri yekînü cenahlarında tefrik ve beyan olunmuş ve meblağ-ı mezbur yirmi iki yük elli yedi bin yirmi bir buçuk gurus kırk akçenin yirmi iki yük yirmi beş bin üç yüz on sekiz bin gurus kırk akçesi nakden altın ve beyaz mecdiye olarak irsal ve kusur altı bin yedi yüz üç gurus tereke esmanu olmak üzere Hazine-i Celile-i Nebeviyye'de mahfuz bulunmasıyla îrâd ve masrafının icrası lazım gelmiş.

Bend-i sâlisinde terkim olduğu vechile Kudüs-i Şerif ve tarik-i hac-ı şerifde bulunan berkelelerin mürettebesi olarak 73 senesine mahsuben dahi on iki bin altı yüz on dört gurus ki min haysü'l mecmu' otuz yük on altı bin yedi yüz yirmi altı buçuk gurusdan tob-yekûn cenahlarında gösterildiği vechile mezkûr tereke esmanu olarak îrâd ve masrafının icrası iktiza eden altı bin yedi yüz üç gurusdan maada otuz yük on bin yirmi üç buçuk gurus kırk akçenin sâbıkları misiillü emin-i mumailiye tevdiân irsal olunmak üzere sâye-i şevketvâye-i hazret-i şahanede sikke-i cedide-i mülikaneden altın ve beyaz mecdiye olarak tehyie ve ihzar ettirilmiş olmasıyla mebâliğ-i mezkûrenin yekînü cenahlarında tefrikan gösterildiği vechile vakıfları mahallerine masraf kayd olunmak üzere Haremeyni Muhteremeyn ve Evkaf-ı Hümayun hazinelerinden nakden ve îrâd ve masraf vechile îtâsı için Evkaf Muhasebesi'ne kayıtlarıyla suretlerinin ve mebâliğ-i mezkûre hazinece mahallerine masraf ve ta'viz kayd olunmak ve icabât-ı sairesi icra kılınmak üzere Haremeyn ve Evkafı Hümayun varidatları ve rıznamçe ve sergisi defter-i kebirine ve keyfiyet malum olmak için Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebeviye cânib-i âlîsine ve Mekke-i Mükerreme Müdürlüğü Hazinesi'ne iktizasına göre bâlâları defterli ilmuhaberlerinin îtâsıyla tesviyesi babında Evkaf-ı Hümayun Nazırı Devletlü Es-Seyyid Mehmed Hasib Paşa hazretleri takrir etmeğin ber-muceb-i takrir icrasına bi'l istizân irade-i seniyye müteallik buyurulmakla mucibince tesviyesine himmet olunmak babında sâdır olan fermân-ı âlî mucibince bafermân-ı sâmi kayd olunub sureti ve diğer ilmuhaberi vermeği ber minval-i muharrer surre defterlerine dahi işbu ilmuhaber verildi.

İKİNCİ BÖLÜM

MISIR'DAN HAREMEYN'E
SURRE GÖNDERİLMESİ

*The Sphere'nin 12 Ekim 1912 tarihli nüshasında yayımlanan ve
Kahire'de Kiswa-i Şerif Alayı'nı gösteren fotoğraf. [Murat Kargılı Koleksiyonu]*

Mahmiller ve Tarihleri

İbrahim Rifat Paşa¹

Mahmil hevdec² şeklinde ahşap direklidir. Kare şeklinde olup tavanlıdır. Kenarlardan kaimenin bulunduğu ortaya doğru yükselir. Kaimenin ucunda bir hilal bulunur. Bu ahşap mahfelin üzerinde bir kisve bulunması gelenektir. Bu kisve ipekten de olabilir, başka bir kumaştan da. Yolculuk esnasında bu mahmil bir devenin sırtına konur.

Süyutî'nin el-Kenzül'l-Medfûn adlı eserinde şöyle denmiştir: “*Mekke yolunda -Allah orayı şereflendirsin- mahmilleri ilk başlatan kişi Haccac b. Yusuuf es-Sekafi'dir.*”

Düreru'l Feraid sahibi de şunu söyledi: “*Çeşitli bölgelerden Hicaz'a gelmesi gelenekselleşmiş bulunan mahmiller dördttir. Bunlar Irak, Mısır, Şam ve Yemen Mahmilleridir. Bazı yıllar Halepliler de mahmille haccettiler. Diğer memleketlerden de zaman zaman mahmil bulunduranlar oldu.*”

Irak Mahmili:

Zamanında Irak Mahmili en ihtişamlı mahmil idi. Çünkü Müslümanların halifesi Irak'ın başkenti olan Bağdat şehrinde idi. İslam coğrafyasına gelen yöneticiler oradan gelir, bütün dinî ve dünyevî işleri idare edenler oraya giderdi. Herkes oraya itimat eder, bütün haberler oradan alınırdı. Ebu Said b. Harbendâ, Irak hacılarının işlerine büyük bir özen gösterdi. Mahmili ipekle kapladı. Altın, inci, yakut ve diğer cevherlerle süsledi. Üzerine takılan takıların kıymeti, 250.000 altın dinarı, başka

1 İbrahim Rifat Paşa Miratü'l Haremeyn, Beyrut (tarihsiz)

2 Kadınların binmesi için devenin sırtına konulan ufak mahfel.

bir ifadeyle 125.000 Mısır cüneyhini buldu. Mahmil yere konduğu zaman bile ipek bir kumaşın üzerine konurdu. Halifelüğün gölgesi Irak'tan çekilip, halifelik işi bazı meliklere, galip pozisyonundaki emirlere ve önde gelenlere bırakılınca Irak Mahmili'nin şanı düştü.

631 h. yılında Irak hacıları geri döndü. Zira Ecâvide Arapları kuyuların başını tutmuşlardı. Hacılarla mahalli Araplar anlaşmazlığa düştüler. Sonunda vakit daraldı ve geldikleri yere geri döndüler. 633, 634, 635, 636, ve 639 h. yıllarında da Tatarlar Bağdad'a girdikleri için haccedemediler. Sonra Irak mahmili, bir yıl gelir ertesi yıl gelmez oldu. Hicri dokuzuncu yüzyıla kadar bu böyle devam etti.

Yemen Mahmili:

Yemen halkı deniz yoluyla haccederdi. Çok azı kara yolunu kullanırdı. Çünkü mahalli Araplar onlara musallat olur, her bir deveye yüz dirhem vergi keserlerdi. Deve sahibi ister hacı olsun, ister tüccar olsun, isterse devenin sırtında bir şey olmasın fark etmezdi. Bu yüzden Yemenliler kara yolunu bıraktılar. Ancak gemiye binmekten korkan eli cömert kişiler bırakmadı. Testereci diye bilinen Mustafa Paşa 949 h. (1543) yılında kara yolunu Yemen hacılarına açtı. Onlarla oyun oynayan mahalli Arapların cezalarını verdi. Hacıların yanında bir kısım askerle birlikte bir kumandan bulundurdu. 963 h. (1556) yılına kadar böyle devam etti. O yıl Yemen vâlisi bulunan Mustafa Paşa, sultandan Yemen içinde bir mahmil ihdas etmesini talep etti. Sultan da buna izin verdi. 1049 h. (1639) yılına kadar bu mahmil gelmeye devam etti. Fiteneler çoğalınca gelmez oldu.

Şam Mahmili:

Hülâsatü'l-Kelâm adlı eserin 51. sayfasında şöyle denmiştir: Rım Mahmili Hicaz'a gelmeye 923 h. yılında, Sultan Selim zamanında gelmeye başlamıştır. O, emir Muslih Bey'i, içinde Kâbe'nin Kisvesi bulunan Rım mahmili'yle birlikte gönderdi. Bu mahmilde diğer sadakalar da vardı." Bu mahmil acaba Şam mahmili mi yoksa başka biri miydi? Düreru'l-Feraid adlı eserin 149. sayfasında nakledilen şu bilgi, onun başka bir mahmil

olduğunu gösteriyor: Şam mahmili Hicaz yolculuğuna bu tarihten önce başlamıştır. Zira Dürer'de 919 h. yılında Şam ve Mısır Mahmillerinin birbiriyle yarıştığını ve Şam Mahmilinin kazandığını, bunun da Mısırlılara ağır geldiğini ve Şam Mahmilini taşıyan deveyi boğazladıkları anlatılır. Sonunda Mısır Mahmilinin birinci başkanı bir deve getirmiş ve Şam Mahmilini onun üzerine yüklemiştir. Çünkü Şam Mahmilinin emiri şöyle demişti: “Ben artık kalkıp bu mahmille dönmem. Bırakın onlar dönsünler” Şerif Berekât, bu iki kafilayı Mine'de barıştırmıştır.

Şam Mahmili o tarihten itibaren beraberinde, emiri, hacıları, padişah askerleri ve sultanî musiki (mehter) ve yeterli mühimmat olduğu hâlde Mekke ve Medine'ye gelmeye devam etti. 1914 m. yılında I. Dünya Savaşı çıkınca Türkler onu göndermediler. Türkler bu savaşta İttifak Devletleriyle birlikte savaşa girmişti. 1918 m. yılında savaş sona erdi. Türkler Hicaz beldelerinin idaresinden çekildiler. Oranın idaresi Şerif Hüseyin b. Ali'ye kaldı. Bu zat daha sonra Hicaz'ı yöneten melik oldu. Onu da kendisine bu nimeti veren İngilizler yönetiyordu. İngilizler, peşinden onun nüfuzunu diğer Arap beldelerine de yaymaya çalıştılar. Onun oğlu Faysal'ı Irak kralı, diğer oğlu Abdullah'ı Doğu Ürdün emiri yaptılar. Arap Yarımadası'nda bulunan emirler arasındaki ayrılıkları hâlâ derinleştirmeye çalışıyorlar. Birbirleri arasında şiddetli kavgaların çıkmasını, böylece güçlerinin zayıflamasını istiyorlar. Çünkü İslâmın beşiğinde Haremeyn'de İngilizlerin sözü ancak böyle geçecektir.

Mısır Mahmili:

Halk arasında, Mısır Mahmili'nin Hicaz'a gönderiliş tarihinin Şeceretü'd-Dür zamanına (648 h.l. yılına) dayandığı kanaati yaygındır. Şöyle ki: O hacca gittiği zaman bir hevdeci varmış. Onu ipek püsküllerle, eşsiz nakışlarla ve üzerine koyduğu kıymetli taşlarla süslemiş. Beraberinde Kâbe ile Hücre-i Şerife'ye ait hediyeler de taşıyormuş. Sonra oraya hediye gönderme işlemi daha sonraki yıllarda da günümüze kadar devam etmiş. Fakat görebildiğimiz kadarıyla tarihin satırları arasında bu söylentinin kaynağına rastlayamadık. Aksine Şeceretü'd-Dür'ün hacceden melikler arasında olmadığını gördük. Hâlbuki meliklerin

hacları, insanlara gizli kalmaz. Kaldı ki melik ve emirlerin adımlarını takip eden tarihçiler de bundan gafil kalmaz. Eski zamandan beri Mısır Mahmili'nin yanında Kâbe'nin Kisvesi, Haremeyn lüzumlu eşyalar ve fakirlere dağıtılmak üzere gönderilen sadakalar bulunurdu. Bunun için diğer mahmillerin önünde gelirdi. Onun emiri de rütbe ve mevki itibarıyla diğerlerinden öncelikli idi.

Mısır ve Mağrib hacıları 450 küsur yılından 666 yılına kadar -yani Halife Mustansır billah Ebû Temim Muid b. Zahir zamanındaki fitne yılından Melik-i zahir Baybars el-Bundükdârî'nin Kâbe'ye Kisve giydiği, orası için anahtar yaptırdığı ve karadan hac kafilesi gönderdiği yıla kadar, kara yoluyla hac kesildi. İnsanlar Mekke'ye sadece Ayzab Çölü'nden gidebiliyorlardı. Füstât şehrinin sahilinden Nil yoluyla "Kus" a varırlar. Ayzab'a kadar buradan çölü geçerler. Oradan "cellab" denen gemilerle denizi geçip Mekke'nin limanı olan Cidde'ye ulaşırlardı. Hint, Yemen, Habeşistan tüccarları da Ayzab'a kadar deniz yoluyla gelirler. Oradan çölü geçip "Kus" a ulaşırlar, sonra Nil yoluyla Kahire'ye gelirlerdi. Ayzab o yıllar hareketli bir liman idi. Çöl, ticaret veya hac için gidip gelen kabilelerden eksik kalmazdı. Hac yolu değişince bu yolu kullanan hacılar azaldı. Ama tüccarlar hâlâ o yolu kullanıyordu. Sonunda, 760 h. yılından sonra oradan yolculuk kesildi. Kus'un değeri kalmadı. Bu çöl 17 günde aşılabiliyordu. Üst üste üç gün, bazen dört gün susuz seyahat ediliyordu.

Mahmil ilk defa 951 h. (1545) yılında Süveys'ten yolculuk etti. Ama yarısı battı. 961(1554), 962 (1555) ve 963 (1556) h. yıllarında ise tamamı battı.

Her yıl iki kez mahmil için Kahire'de tören yapılır, kendisi için süslenen caddelerde dolaşırdı. İnsanlar, mahmili ve törenleri seyredilmek için evleri, dükkanları ve çatıları kiralarlar idi. Törenlerin ilki receb, ikincisi şevval ayında yapılırdı. Bunlar 700 h. yılından itibaren yapılmaya başladı. 848 h. yılında Sultan Zahir Çakmak, mahmilin bu dönüşünü iptal etti. Bu, insanlara zor geldi. Sonra Eşref İnal 858 h. yılının receb ayında resmen onun devarına izin verdi. Kendinden önceki

kralların, âdet üzere geçmiş yıllarda yaptıkları gibi sultanın huzurunda atış oyunları yapıldı. Bu, on yıldan beri iptal edilmişti. Daha sonra Kral Eşref Kayıtbay, receb dönüş merasimini iptal etti. Ondan sonra gelip 901 h. yılında yönetime geçen Nasır zamanında da bu tören yapılmadı.

Vahhabi olan Suud, Mısır Mahmili'ni 1221 h.(1807) yılında yaktı. Ama bir yıl önce emirini uyarıyordu. Mahmili kastederek "Bu kazıklarla seneye gelme. Çünkü o, sonradan çıkan bir bid'attır. Her bid'at, sapıklıktır. Her sapıklık ise cehennemdedir." demişti. Aynı yıl "Hediye" ye kadar gelen Şam hac emirine de haber gönderdi, ancak geçen yıl söylediği şartları yerine getirerek, yani hacıların üzerlerinden bid'at elbiselerini çıkararak Beytullah'a gelebileceklerini bildirdi. O emir de haccetmeden kafilesiyle geri dönmüştü. Suud el-Vahhabi'nin mahmili yakmaya hiç hakkı yoktur. Çünkü o bir bayraktır. Hacca giden yolcular onun etrafında toplanır. Onda Allah'a şirk yoktur. (Herkesin zamanında alıştığı bir şey vardır.)

Fête du tapis sacré.

Her yıl mahmil için Kahire'de alay hazırlanır, Mahmil bayram yeri gibi süslenen cad-
delerde dolaşır. İnsanlar mahmili ve alayın geçişini izlemek için evleri, dükkânları ve
çatıları kiralardı. Törenlerin ilki receb, ikincisi şevval ayında yapılırdı.

Hilafetin Mühim Bir Sembolü Olarak Mısır Mahmilî

Murat Kargılı¹

Emevilerden Osmanlı hükümdarlarına kadar, Mısır'ın fethiyle Hicaz'ın hâkimiyetini elinde bulunduran her halife için; Mısır'dan Haremeyn'e surre göndermek ve mahmil hazırlatmak şeref vesilesi sayılmıştır.

Mahmil-i Şerif'in hazırlanmasında; mahmil taşıyacak devenin seçilmesi ve mahmil için hazırlanan örtülerin gözalcı güzellikte süslenecek, üzerine ayetler, hadis-i şerifler, dualar nakşedilmesi büyük bir önem taşıyordu. Zira mahmil Haremeyn'e giden hac kervanlarının önünde Peygamberin binmiş olduğu deveyi temsilen yerini alırdı. Tarih boyunca İslâm hükümdarları, hilafetin bir sembolü olarak mahmil hazırlamayı büyük bir şeref saymışlardır. Emevi, Abbasi, Fatımi, Eyyubi, Resuli, Memluk ve Osmanlı hükümdarları ülkelerinden gönderdikleri hac kervanlarının başına, bütün İslam âlemine egemenliklerini ve Hicaz'daki kutsal mekânların koruyucusu ve hizmetkârı olduklarını göstermek için Mahmil-i Şerif'in surre alayı ile birlikte gönderilmesine itina göstermişlerdir. Kaynaklarda bu geleneğin Emevilere kadar gittiği bilirse de Memlük Sultanı Baybars, bu âdeti 1266 yılında Kahire'de öyle muhteşem bir merasimle gerçekleştirmişti ki birçok kaynakta bu merasim milad olarak kabul edilmiştir. Neticede Suriye, Irak, Yemen gibi İslâm beldelerinde düzenlenen surre alayı ve mahmil merasimleri de ona göre şekillenmiştir. Bu yüzdendir ki tarih boyunca Mısır Mahmilî'ne diğerlerine göre bir öncelik ve üstünlük bahşedilmiştir.

---

1 Koleksiyoncu

Tarih boyunca, Hicaz'da hâkimiyeti simgeleyen başlıca iki unsur vardı. Bunlardan ilki; Mahmil-i Şerif ve onun yanında Kâbe-i Muazzama'nın her sene yenilenen örtüleri, Kisve-i Şerif'in gönderilmesi, diğeri ise hac farızasının en mühim anında, Arafat vakfesinde yapılan hutbenin hükümdar adına okunmasıdır. Şeriflerin idaresindeki Hicaz'da hükümdarlık ve hamilik sıfatlarını kabul ettirmek isteyen İslam hükümdarları arasında siyasi ve askerî anlamda bir mücadele yaşanırdı. Bağdat'ta Abbasi hilafetinin 1258'de düşmesiyle ve Memluk Sultanı Baybars'ın Kahire'de hilafetini ilanıya, Abbasilere ait mahmil ve Kisve gönderme imtiyazını Sultan Baybars'ın Kahire'ye taşıma arzusu kadar doğal bir şey olamazdı. Yemen'in Resuli hükümdarı Yusuf al-Mansur, 1261 yılında haccını yaptıktan sonra, Abbasi halifelerinin halefi olarak Kisve'yi göndermiş ve Hicaz'ı kontrolü altına almıştı. Baybars, Yusuf al-Mansur'la giriştiği hilafet mücadelesini kısa zamanda lehine çevirdi ve mahmil, Kisve ve hutbe ayrıcalıklarını eline geçirdi. Böylelikle Hicaz'ın idarecilerinin önünde eğildiği, diğer kervanların adımlarını ona uydurduğu, itibar siyasetinin sembolü Mısır Mahmil'i doğmuş oldu.

Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethiyle, Hicaz'da iki buçuk asırlık Memlûk hâkimiyeti son buldu. 1517 haccında Arafat hutbesinde sadece Sultan Selim'e dua edilmesi de hilafetin Osmanlılara geçtiğinin ispatıydı. Osmanlılar, kendi prestijlerine uygun bir şekilde kullanılmak üzere, Mısır'da mahmil ve Kisve geleneğini aynen korudular. 1517'de Yemen'in de fethiyle, aynı anda Yemen, Suriye ve Mısır'dan gönderilmiş üç mahmil Osmanlı sultanı adına Arafat'ta yerini aldı.

Kisve-i Şerif'in masrafları için Memlûklerin vakfettiği iki köyün gelirlerine Osmanlılar yedi köy daha ilave ettiler ve örtünün Osmanlı sultanları adına Mısır'da dokunup gönderilmesini sağladılar. Dokunduğu zamanki hükümdarın isminin Kâbe örtüsünün kuşak ve kapı perdesine sırma ile işlenmesi âdet olduğundan, bu vakitten sonra Osmanlı sultanlarının adları işlendi. Örtü XVIII. yüzyıla kadar Kahire Kalesi içinde İstanbul'dan gönderilen desen örneklerine göre dokunurdu. 1798'de

Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle, örtü bir dönem İstanbul'dan gönderildi. Geri alınmasıyla birlikte yeniden Mısır'dan gönderildi. Padişah cülûslarına denk gelen senelerdeki örtüler gene İstanbul'da dokutulup, gönderildi. XIX. yüzyıl'ın ikinci yarısında örtüler Kahire'de Dar-el Kisve adıyla kurulan bir atölyede dokundu. Bu atölyede Kisve-i Şerif'in yanında, dikdörtgen şeklinde altın işlemeyle süslenmiş siyah bir örtü, Mekke Harem-i Şerifi içindeki Makam-ı İbrahim için, altın işlemeli yeşil kumaş bir muhafaza da Kâbe-i Muazzama'nın anahtarları için hazırlanırdı.

Mısır Mahmil'i, diğer mahmiller gibi, küp şeklinde ağaç bir çatmanın üzerindeki dört yüzlü bir piramitten oluşmaktaydı. Bu çatma üzeri altın ve gümüşle bezenmiş yazılar ve süslemelerle dolu ipek bir atlasla kaplanırdı. Bu örtünün rengi Memlûklar zamanında sarıydı; çünkü sarı, Memlûkların resmiyetteki temsili rengiydi. Daha sonraları siyah, kırmızı, sarı ve yeşil de kullanılmıştır. Mahmil örtüsünün üzerinde yazanlar içinde Ayet-el Kürsi, Kelime-i Şehadet, Maşaallah, Ya Allah, Allah Rabbi Muhammed Nebi, Fetih Suresi'nden ayetlerin, isim ve lafızların yanında gönderen hükümdarın adı ve ona mutluluk, dirlik, düzenlik, uzun ömür duaları da bulunurdu. Mahmil-i Şerif'in büyük bir sanatkârane incelikle hazırlanan değerli örtüsü sadece Mısır'daki merasimlerde, Arabistan'ın ana yerleşimlerinden geçişlerde ve Mekke ve Medine'deki merasimlerde kullanılırdı. Bunun dışında mahmilin yeşilden yapılmış, üzerinde daha az detaylar bulunan yolculuk örtüsü vardı. Çöl gibi zor koşullarda yıpranan yolculuk örtüsü her sene yenilenirdi. Değerli merasim örtüsü ise bir vesile olmadıkça her sene yenilenmezdi.

Gerek halk arasında gerek de Evliya Çelebi, Hasselquist, Batanuni gibi daha birçok seyyah yazarlara göre, Mahmil-i Şerif'in içinde yolculuk sırasında ibadet edildiği, Kur'an-ı Kerim veya bir dua kitabı taşındığı, en çok da Kisve-i Şerif'in taşındığı gibi yanlış kanaatler vardır. Oysa ki Mahmil-i Şerif her zaman boş tutulurdu. Bir şey taşınmasından ziyade, sembol olarak daha büyük bir ehemmiyete sahipti. Hac kervanında baş tacı edilerek Peygamberimizin hatırası yâd edilirdi. En yaygın

inanırlardan olan yaklaşık 700 kg. ağırlığında, 660 metrekaare bir alan kaplayan Kısve'nin onun içine sığabilmesi de bir deve tarafından taşınabilmesi de zaten imkânsızdı.

Mahmil-i Şerif'in bir de kırmızı ipek üzerine gümüş yazı ve desenlerle süslü sancağı vardı. Bütün resmi yolculuklarında mahmili bu sancağı taşıyan görevlinin devesi takip ederdi. Mahmili taşıma gibi kutsal bir görevi kusursuzca yerine getirme görevi verilen deve ise üzerinde taşıdığı onca süslü yük ve görüntüsünün bütün bir kervan üzerinde yapacağı tesir düşünülerek, öncelikle kuvveti ve yapısı dikkate alınarak seçilirdi. Kutsal yolculuk saatine kadar özel bir ahırda iş yaptırılmadan beslenir, bakılırdı. Merasim için kınayla ve örtülerle süslenirdi. Merasimde halk Mahmil-i Şerif kadar onu taşıyan deveye de hürmet ederdi. Görevlilerin engellemelerine rağmen ona da dokunabilmek için insanlar çoğu zaman birbirleriyle yarışırldı. Bu vazifeyi ifa eden develer, mahmili taşıyamayacak hale geldiklerinde, ölene kadar bir daha hiç bir işte çalıştırılmazdı. Kalabalıkların ve merasimlerin göz kamaştırıcı ihtişamının ortasında, detaylarla dolu, ağır ve iri bir obje olarak her şeyin üzerindeki görüntüsüyle Mahmil-i Şerif'in yaptığı tesir tartışmasız muhteşemdi. O, âdeta hacca dair merasimlerin başrol oyuncusuydu.

Merاسimler

Mekke, Medine, hac güzergâhları ve mukaddes mekânlar, tarih boyunca İslâm hükümdarlarına egemenlik mührü gibi hizmet etme imkânı sağlamıştır. Bunların mühim bir parçası olan mahmil alayları da hükümdarın teb'asına ve dış dünyaya, hac ve kutsal mekânların hamisi olduğunu, kısaca Hicaz bölgesi üzerindeki nüfusunu hatırlatmanın önemli bir aracı olarak görülmüştür.

Özellikle Kahire'de yaşayan halk için mahmil merasimlerine duyulan hisler ise idarecilerinden hayli farklıydı. Bu şenlikler sayesinde Kahire'nin insanları bir anda monoton hayatın içinden çıkıp kendilerini âdeta bir bayram neşesi içinde bulurlardı. Şenlikler aylar boyunca memleketlerinden ayrı kalacak hacılar ve geride bıraktıklarının hasret

yükünü bir nebze de olsa hafifletirdi. Kahire'nin fakirleri için ise mahmil şenlikleri, hayatları boyunca arzulayıp da katılamadıkları haccın havasını bir nebze de olsun soluma aracı olurdu. Onlar için, gezdiği ve gezeceği yerlerin hürmetine Mahmil-i Şerife dokunabilmek âdeta kutsal mekânlara dokunabilmektir. Dokunmayı başaramayanlar bir ipe bağladıkları bezi fırlatırlar, kadınlar balkonlardan şallarını, başörtülerini ona doğru uzatırlardı. Peygamberin devesiyle doğrudan özdeşleştirildiğinden, ona gösterilen hürmet âdeta dinî bir vecibe gibi algılanırdı. Hatta, tarihte bazı din adamları mahmile dinî bir değer vermenin, merasimler düzenlemenin bid'at, yani dinde sonradan türeyen bir âdet olduğu yönünde fetvalar vermişlerdir. Daha hoşgörülü olanları ise bunu bid'at-ı hasene, yani dinde kabul edilebilir bir yenilik olarak görmüşlerdir. Mahmil-i Şerif veya Mahmil-es Sultani diye adlandırılması bile onun dinî bir simge mi yoksa siyasi bir simge mi olduğu kararsızlığın ya da iki sınıfın durdukları yere göre farklı algılayışlarının kanıtı olmuştur.

Fransızların Mısır'ı, Vahabilerin Hicaz'ı işgali gibi olağanüstü durumlarda zaman zaman kesintiye uğrasa da mahmil alayı merasimleri Kahire'de yaklaşık yedi asır sürmüştür. Elbette ki yedi asır süren bir geleniğin merasim biçiminde asırdan asıra, değişen hükümler devletten devlete farklılıklar olmuştur. Değişmeyen özellikleri ve genel hatlarıyla Kahire'deki alaylar ise şöyle tertip edilirdi:

İlk alay, receb ayı sonu, şaban ayı başı olurdu. Bu alaydaki maksat Kâbe'nin yeni örtülerinin halka sergilenmesi dışında, hacı adaylarına hac mevsiminin yaklaştığını haber vermek, bu görkemli tahtırevanın gölgesinde haccetmeye özendirmek ve gerekli hazırlıklara başlatmaktır. Merasimlerde önde Mahmil-i Şerif, arkada insanların taşıdığı ağaç kalsaların üzerlerine parçalar hâlinde yerleştirilmiş Kisve-i Şerif, Makam-ı İbrahim örtüsü, bir subay tarafından taşınan Kâbe anahtarları muhafazası şatafatlı bir alayla, onlara dokunmaya çalışan kalabalıklar arasında Kahire turu yapardı.

İkinci alay, şevval ayında tertip edilen yola çıkış alayıydı. Birincisi gibi aynı seremoniler tekrarlanırdı. Bir evvelkinden farklı olarak bu merasimde Kisve sergilenmez ve mahmil kamp için şehrin dışına ayrılırdı.

Üçüncü alay ise muharrem ayında hacıların dönüşü sebebiyle aynı âdetlerin gözleendiği bir merasim olurdu.

Mahmil Alayı Nasıl Yapılırdı

Alay günü, güneşin doğuşundan üç saat sonra top atışı yapılır ve alay, önde mahmil arkada Kisve olacak şekilde, Kahire Kalesi'nin yaklaşık üç kilometre kuzeyindeki El Hakim Camii yakınındaki Dar-el Kisve'den Kale Meydanı'na doğru hareket ederdi. Zamanın vâlisi, paşası veya hidivi alayı karşılar ve gümüş yularından tutarak mahmili meydanda dolaştırırdı. Bu temsili davranış, idarecileri Peygamber'in devesinin güdücüsü ve aciz bir hizmetkârı olarak gösterme amaçlıydı. Bu idareci, Emir-ül Hacca² yol için sarf edilecek paranın, Kutsal Şehirlere gönderilecek bağışların, yol ihtiyaçlarının tamam olup olmadığını sorar ve resmen her şeyin hazır olduğu cevabını aldıktan sonra yuları, Emir-ül Hac'ca teslim ederdi. Hac emiri de mahmil devesinin gümüş yularını itina ile kavrar, öperek teslim alırdı ve yarı askerî, yarı dinî, yarı şenlik havasındaki alay, El Azhar Camii yakınındaki Seyyidina Hüseyin Camii'ne varmak üzere yola çıkardı.

Alay esnasında ilk olarak 500 kişilik süvari grubu geçerdı. Kısa bir aradan sonra develer üzerinde eyerlerine bağlanmış davullar çalan bir grup; sonra da hurma dalları, ufak bayraklar, çanlar, tulumlar ile süslenmiş eyerli boş develer geçerdı. Bunlardan bir tanesi içerisinde o seneki kervanın masraflarını bulunduran, kırmızı atlas bir örtüyle kaplı bir sandık taşırdı. Birçok süslü devenin geçidinden sonra alayda, Emir-ül Hac'cın iki deve tarafından taşınan, kırmızı kumaşla kaplı yolculuk tahtırevanı görünürdü. Sonrasında Delil-ül Hac,³ paşanın hacca gidecek hane halkı, subaylar, altın rengi kaftanlar içerisinde mahkeme

2 Emir-ül Hac: Mekke'ye giden kafilenin başkanı

3 Delil-ül Hac: Hac kervanına yolculuğu boyunca rehberlik eden kişi.

görevlileri geçerdı. Kısa bir aradan sonra davul ve flüt sesleriyle bir bölük asker yürür, onları subaylarıyla birlikte polis şefi ve Emir-ül Hac'cın hizmetkârları takip ederdi. Arada akrobatlar, cambazlar, atlıkarıncılar, sakalar, süpürgeciler dekore edilmiş Kahire sokaklarından geçerek, alaya renk katarlardı.

Müslüman tarikatlar da gerek alayın hazırlanmasında gerek merasimlerde çok mühim bir rol oynarlardı. Kadiriyye, Sadiyye, Bedeviyye, Dusukkiye tarikatlarının dervişleri, kortejde kendi tarikatlarına özgü zikirlerini yaparlardı. Bu dervişler ve şeyhleri, önlerinde her birinin tarikatının sancaklarıyla, dört mezhep imamının ardından alayla Seyyidina Hüseyin Camii'ne varırlar ve burada yapılan Kur'an-ı Kerim tilavetleri ve âmin nidalarıyla güzelleşen dualarla gün tamamlanırdı.

Günümüzde Mukaddes Toprakların bilinen en eski fotoğraflarını çekmiş, 1880-1885 yılları arasında Mısır Mahmil'i'nin hazinedarlığı görevini yapmış olan Albay Muhammed Sadık Paşa, hatıratında 1880 yılındaki mahmil alayına 1103 kişi, 647 deve, 488 at, 100 eşeğin dahil olduğunu not düşmüştür. Buradaki rakamlar alayın ve merasimlerin bir nebze olsun boyutunu anlamamıza yardımcı olmaktadırlar.

Merasimlerin bitiminde Mahmil-i Şerif, Emir-ül Hac'cın eşyaları ve diğer levazım birkaç gün şehirde kaldıktan sonra, Kahire'den 15 kilometre kadar uzakta, Birket-el Hac denilen mevkide kalırdı. Bu durak noktası kervana katılacak bütün hacılar için son buluşma noktasıydı. Genellikle kervan şevval ayının 27'sinde hareket ederdi. Yol güzergâhı çoğunlukla kayalık ve çöl olduğundan, takribî 37 gün süren yolculuktaki zorlukları azaltmak için, kervan geceleri gün batımından iki saat evvel yola çıkar, gün doğumunun biraz sonrasına kadar yol alırdı. Daha sonraki zamanlarda buharlı gemilerin ve demir yolunun icadıyla bu yolculuk kolaylaşmış ve mahmil trenle Süveyş'e, oradan da vapurla Cidde'ye gönderilmeye başlanmıştır. Mahmil, kutsal şehirlerde de merasimlerle karşılanır, Mekke Harem-i Şerif'inin içi, Arafat, Mina, Müzdelife gibi haccın farızasının yerine getirildiği bütün mekânlarda hazır bulunurdu.

Bir Geleneğin Sonu

I. Dünya Savaşı sonrası Hicaz'da Suud hâkimiyeti mahmilin bitiş ilanıydı. 1807'deki ilk Vahhabi ayaklanmasında Mısır Mahmili yakılıp yasaklanmıştı. Vahabiler ona gösterilen aşırı hürmeti sapkınlık olarak görüyorlardı. Daha sonra bastırılan bu ilk ayaklanmadaki tepki daha çok inançla alakalıydı. 1926'da yaşanan hadise ise mahmilin siyasi boyutuyla alakalı oldu.

Hadiseden altı ay evvel, 8 Ocak 1926'da, Şerif Hüseyin Hicaz'da Abdülaziz İbn Suud'a yenilir ve Kutsal Topraklar, devlet felsefelerini Vahhabilik üzerine bina eden Suud kabilesinin hâkimiyetine girer. Aynı yılın haccında, 24 Haziran 1926'da, Mina'da Mısır kafilesi ile Vahhabi hacılar arasında bir olay patlak verir. Mısır kafilesi mola verdiği bir sırada, geride kalanların dikkatini çekebilmek için trompetlerini çalarlar. Vahhabi hacılar ki onlar için müziğin ve müzik aletlerinin her türlü haram ve lanetlidir, Mısır kafilesini taşlamaya başlarlar. Mısırlı askerlerin uzaklaşmaları için uyarılarına rağmen onlar dinlemezler. Sonunda Mısır muhafız alayının ateş açmasıyla 25 ölü ve birçok yaralıyla sonuçlanan hadise meydana gelir. İbn Suud'un buna ilk tepkisi kendisinin Hicaz'ın tek efendisi olduğu ve düzeni sağlayacak olanın da kendisi olduğu yönünde olur.

Elbette ki yeni kurulmuş bağımsız bir ülkenin yabancı bir egemenlik sembolünü topraklarında kabullenmesi kolay değildi. Mahmilin, dolayısıyla Mısır kervanının büyükçe bir askerî eskortla Hicaz'da hazır bulunması, Vahabi doktrinine ters düşen müzik, nargile, mahmile aşırı hürmet gibi âdetleri de beraberinde getirmesi, İbn Suud'un öteden beri karşı olduğu kutsal mekânlar'ın ileri gelenlerine hediyeler getirilmesi gibi daha birçok rahatsızlık bu hadiseyle birleşince son kaçınılmazdı. Hicaz'ın yeni idarecisinin kendi egemenlik kaygısı ve geçmişte atalarıyla yaşanan husumet göz önüne alındığında, bu olan biteni hoş karşılaması beklenemezdi. Siyasi tepkinin dinî tepkiden daha belirleyici olduğu kesindi. Böylelikle yedi asır evvel Memlûk Sultanı Baybars tarafından siyasi bir amaç uğruna hazırlanan mahmil geleneğinin ortadan

kaldırılması, yine siyasi bir sebepten, Suud Kralı Abdülaziz İbn Suud tarafından gerçekleştiriliyordu.

Mahmilin Mina'dan dönüşte Mekke-i Mükerreme'yi terk edene kadar Harem-i Şerif'te durması âdettendi. İbn Suud ilk olarak buna izin vermez. Daha sonra Seyyidlere, Şeriflere, Kutsal Mekânlar'ın idaresinden ve bakımından sorumlulara ve muhtaçlara yapılan ödemelere ve hediyelere de izin vermez. O seneden sonra Mısır'la Suud devleti arasında büyük bir kriz yaşanır. Mısır on sene mahmil ve Kâbe-i Muazzama'nın örtülerini göndermez. 1936'da yaşanan bir yakınlaşmanın neticesinde yapılan antlaşmayla 1937'de yeniden Kâbe ve Makam-ı İbrahim örtüleri gönderilir. Bu vesileyle mahmil yeniden Kahire sokaklarında gözüktür, kutlamalar yapılır, Süveyş'e gönderilir, ama çıkan bazı problemlerden dolayı Cidde'den öteye geçemez. Bu seneden 1952'ye kadar mahmil Kahire'yi terk etmez. Hacıların gidiş ve dönüş merasimlerinde çıkarılır. Kasım 1952'de son mahmil devesi ölür ve devlet merasimiyle gömülür. Tahtirevansa müzeye gönderilir. Bunu takip eden yıllarda mahmil bir daha Kahire sokaklarında da gözükmeyiz. Kâbe örtülerini sergileme merasimleri ise bir süre daha devam eder. Bu arada İbn Suud Hindistan'dan getirdiği ustalarla Mekke'de bir Kısve atölyesi kurar ve böylelikle hacın Suudi olmayan son egemenlik sembolü de ortadan kalkar.

Bütün bu merasimleri duygu boyutunda yaşayan Mısır halkı içinse mahmil etrafında dönen siyasetin hiçbir zaman önemi olmamıştır. Mısır'da hacıların hac dönüşü evlerinin ön yüzlerine, hacdan hatıra sahneleri naifçe resmetmeleri eski bir gelenektir. Hacılar bugün hâlâ evlerine dönüşte Kâbe-i Muazzama, Yeşil Kubbe, Arafat, Mina, gemi, uçak desenlerinin yanında Mahmil-i Şerif'i, sancağını, ona eşlik eden askerleri resmetmeye devam etmektedirler. Üzerinden yarım asır gibi bir süre geçmiş olmasına rağmen, merasimlerinde duygulanmaktan, eğlenmekten, gölgesinde haccetmekten büyük zevk aldıkları, şeref duydukları Mahmil-i Şerif, Mısır halkının gönlünde, hafızasında hâlâ yerini korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Atalar, Münir, Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları, Ankara 1999
- Behrens - Abousseif, Doris, The Mahmal Legend and the Pilgrimage of the Ladies of the Mamluk Court, Mamluk Studies Review, Vol. 1, 1997
- Evlia Çelebi Seyahatnamesi, Hız:Z. Danışman, İstanbul, 1971,
- Gaudefroy - Demombynes, Maurice, Le Pelerinage a la Mekke, Paris, 1923, Librairie Orientaliste Paul Geuthner
- Hitti, Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, İstanbul, 1980
- Jomier, Jacques, Le mahmal et la caravane Egyptienne des Pelerins de la Mecque, Caire, 1953, Imprimerie de l'institut Français d'Archeologie Orientale
- Lane, E. W., Manners and Customs of the Modern Egyptians, London, 1895, Alexander Gardner
- Parker, Ann and Neal, Aaron, Hajj Paintings: Folk Art of the Great Pilgrimage, Washington, 1995, Smithsonian Institution Press
- Peters, F. E., The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places, New Jersey, 1994, Princeton University Press
- Rizk , Yunan Labib, Epoch Making Incident, Cairo, Al Ahram Weekly 28 June - 4 July 2001, Issue:540
- Sadik Pasha, Muhammad, Al Rahalat al Hijaziyya, 1999, Beirut, Badr Lil Nashr
- Tresse, Rene, Le Pelerinage Syrien aux Villes Saintes de L'Islam, Paris, 1937, Imprimerie Chaumette
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Mek-ke-i Mukerreme Emirleri, Ank, 1972

Yıl 1908. Kahire'de Kale Meydanından başlayacak olan Mahmil Alayı için hidivin meydana gelişi. [Yusuf Çağlar Koleksiyonu]

Bir Osmanlı Paşasının Gözüyle Mısır Mahmili

Salih GÜLEN¹

İbrahim Rifat Paşa,² Osmanlılarda Mekke'ye Mısır hacılarının başında surre muhafızları komutanı ve emir-i hac olarak dört defa Kahire'den Haremeyn'e gitmiş bir Osmanlı subayıdır. Paşa, hac emiri olmadan evvel ilk defa Kâimmakâm (yarbay) rütbesiyle mahmil dirliğinin kumandanı (surre muhafızları kumandanı) sıfatıyla 1901 baharında Kahire'den hacca gider. 1 Aralık 1902'de emir-i hac olarak tayin edilmesiyle birlikte kendisine II. Abdülhamid tarafından liva rütbesi tevcih edilir.³ Daha sonraki yıllarda da emir-i hac vazifesi yeniden kendisine verilir. Mısır'dan Hicaz'a giden mahmil kervanlarının uzun zaman kumandanlığını yapar. Bu yolculuklar esnasında başından geçenleri teferuatlıca Miratü'l Haremeyn isimli eserinde dile getirir.⁴

İbrahim Rifat Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn'i kaleme alma sebebini eserin girişinde şu şekilde anlatır: "Hacca tutkun idim. Bu farzı yerine getirmeyi çok istiyordum. Allah'a, hürmetli evini görmeye, onunla irtibatlı diğer ibadetleri yapmaya beni muvaffak kılması için dua ediyordum. Rabbim

1 Tarihçi- Yazar, Yitik Hazine Yayınları Yayın Editörü

2 Asıl adı İbrahim b. Şerif Süveyfi et-Tacir b. Abdül-cevad b. Mustafa b. Müleyci olan paşa, 14 Ocak 1857'de Mısır'ın Eşyut şehrinde doğmuş, harp okulu süvari bölümünden mezun olarak Osmanlı ordusuna katılmış ve çeşitli kademeler-de görevler almıştır.

3 Görgün Hilal, İslam Ans. İbrahim Rifat Paşa Md. c.21, s.348 İst. 2000

4 Miratü'l Haremeyn isimli Eyüp Sabri Paşa tarafın-dan kaleme alınmış bir eser daha vardır, Sultan II. Abdülhamid devrinde İstanbul'da Türkçe olarak beş cilt hâlinde basılmıştır. (Bahriye Mirlivalarından Eyüb Sabri; Mirat-ül Hare-meyn, Kostantiniyye, Bahriye Matbaası, H. 1304, m. 1887)

İbrahim Rifat Paşa'nın kaleme aldığı Miratü'l Haremeyn ise Arapça olarak Kahire'de basılmıştır. Türkçe olarak henüz basılmamış olan bu seyahatname Dr. Lütfullah Yavuz tarafından tercüme edilmiştir. Yitik Hazine Yayınları tarafından yakında Türk kültür hayatına kazandırılacaktır.

duamı kabul etme nimetini bahşetti, hatta İbrahim'in (aleyhisselâm) o hoş duasını mübarek kıldığı gibi, benim duamı da bereketli kıldı ki onun duası kıyamet gününe kadar yaşayacak bir ümmeti diriltti. Oranın çorak arazisini mamur etti. Onun üstünde hakiki bir medeniyet ve kalıcı bir din yayıldı.

Ben 1318 h./1901 m. yılında mahmil muhafızları kumandanı tayin edildim. Düşündüm ki ben bu gezintimi, ilk adımdan son adıma kadar kaleme almazsam, insanların, Beytül-Haram'ı haccedeceklerinde veya Arap Yarımadası'na gittiklerinde istifade etmeleri için tecrübele-rimi ortaya koymazsam, onun şükrünü eda edemeyeceğim. Bunun için küçük büyük ne gördüysem, ne duyduysam hepsini kaydettim.”⁵

29 Ekim 1925'te “Darü'l Kütübi'l-Mısıriyye” matbaasında basılan eser, surre yolculuklarını bütün teferruatlarıyla anlatan güzel bir seyahatnamedir. Eser haritalar ve paşanın çektiği fotoğraflarla daha da zenginleştirilmiştir. Rifat Paşa gördüğü güzelliklerin fotoğraflanması hadisesini şöyle anlatır: “Birinci haccımdan döndükten sonra fotoğrafçılık fennini öğrendim. Boş vaktimde onu tutku hâline getirdim. O güzel görüntüleri kaydetmek için tekrar haccetmeye kendimi zorladım. Allah (c.c.) beni istediğime ulaştırdı, 1320/1903 senesinde tekrar bana ihsanda bulundu. Zira hac emiri tayin edildim. Her şeyi kaydetmek, görülen her şeyi fotoğraflamak için ilk gittiğim yoldan, tekrar gitmeye azmettim. Allah 1321/1904 senesinde üçüncü kez bana hac nasip etti. Yine hac emiri idim.”

Mahmil Alay'ında Yer Alan Görevliler

İbrahim Rifat Paşa, Mir'atü'l Haremeyn'de ilk olarak 1901 yılında yapılan surrenin muhafazası için yapılan çalışmaları anlatır: “... benim mahmil muhafız kumandanı tayin edildiğime dair askerî emir çıktı. Aynı tarihli bir başka emir, mahmili korumak üzere subay ve askerlerden oluşan 180 kişinin tayinine dair idi. (Kervanda) altı subay vardı.” dedikten sonra ve 14 mehter elemanının da kendileriyle birlikte geldiğini anlatır. Bunlar dışında o sene yapılan surrede vazifeli olarak

5 İbrahim Rifat Paşa Miratü'l Haremeyn, Beyrut (tarihsiz) c.I s.3

mahmil imamı, birinci ve ikinci kâtip, askerî bölüm ve hac emirliği kâtibi, surre veznedarı, erkek ve kadın doktorun da bulunduğu anlaşılmaktadır. Surrenin mevcudu hakkında “Bu yıl mahmilin hizmetinde bulunan subay, asker, memur ve yardımcıları olan deve, at seyisleri, lamba taşıyıcıları, sucular, yatakçılar, mehtercilerin toplamı 473 kişiydi. Mahmille birlikte işçiler ve yardımcılarının dışında ahaliden kimse yoktu.” bilgisini vermektedir.

Ertesi sene hac emiri olarak içinde bulunduğu mahmil kafilesinin dönüşünde verdiği raporda kafilede surre sarrafı, paketlemeci, döşemeci gibi görevlilerden de bahsetmektedir. Yine burada mahmille birlikte bir eczanenin de götürüldüğü anlaşılmaktadır. O sene kafileye bir doktor ve bir eczacı ile sağlık kurumu tarafından seçilen bir erkek iki kadın doktor eşlik eder. Daha sonraki sene maliye bakanlığının İbrahim Rifat Paşa'yı kendisine talimatlarda bildirilen 424 kişiden başka kafileye kimseyi almaması konusunda ihtar etmesi, kafile mevcudu hakkında genel bir bilgi vermektedir. Daha önceki yıllarda kafilede surre kadısı da bulunduğu ve hacılar arasında çıkan hadiseleri İslami kaidelere göre sonuçlandırdığı bilinir. Bu kadılık sistemi bazı suiistimallerden dolayı ilerleyen yıllarda kaldırılmıştır.

Görevlilerin Yaptığı Merasimler

Yola çıkamadan önce hac emiri ve surre emininin yanında yapılan “arâda” denilen geleneksel bir merasimden bahseden İbrahim Rifat Paşa, hem bu merasimin nasıl icra edildiğini hem de görevlilerin törende neler yaptığını dört gruba ayırarak anlatır. Hac emiri ve surre emininin tayininden sonra ışıklandırıcılar, paketleyiciler, döşeyiciler ve sucularla bu merasim icra edilir. Yanlarında reisleri olduğu hâlde her grup hac emirinin evine gelir. Emininin evine giren görevlilerin yaptıkları işler ve merasimler konusunda şu bilgiler verilir:

“Işıklandırıcılar Grubu: Bunlar karanlık gecelerde yolculuk ederken yolu aydınlatan kişilerdir. Meş'ale şeklinde çıraları yakarlar, onları kafilenin önünde ve iki tarafında taşırlar. Reisleri daima hac emirinin yanında bulunur. Ona “davî” paşa denir. Sayıları yedi tanedir. Şu şekilde

tören yaparlar: Reisleri “benşa” giyerek gelir. Arkasında meş’ale taşıyan ve başlarına renkli dokumalar giymiş adamları vardır. Sonra methiye okumaya başlarlar. Sonunda tatlı bir şerbet içerler. Reislerine bir kaşmir şalı verilir. Onu hemen takar, sonra ayrılırlar.” Merasimlerin sonunda görevlilere şerbet ikramı ve reislerine şal takılması bütün görevlilerin merasimlerinde görüldüğü için diğer görevlilerin sadece hangi işlere baktıklarını belirtmekte fayda görüyoruz.

“Paketleyiciler Grubu: Bu kişilerin vazifesi, yükleri develere yüklemek, onları sürmek, korumak ve indirmektir.

Döşeyiciler ve Sucular: Döşeyicilerin görevi çadırları kurmak ve dürmektir. Kafile belli bir istasyona ulaşmadan bir süre önce, bazı muhafızlarla birlikte önden giderler. Çadırları kurarlar. Sucular ise kırbaları doldururlar ve onları çadırlara koyarlar. Kafile geldiğinde çadırları kurulmuş suları ise kırbalara konmuş hâlde bulur.”

“Dört görevli grubunun reisleri başlarına taktıkları benşaları ve kendilerine hac emirinin hediye ettiği şalları, mahmil kortejinin yol güzergâhında uğradığı, Mısır’da, Süveyş’te, Cidde’de, Mekke’de, Mine’de, Yenbu’da ve Medine’de yapılan bütün merasimlerde takarlar.”

1903 ila 1908 yılları arasında hacıların mahmille birlikte yolculuk etme istatistikleri eserde şu şekilde verilmektedir:⁶

Yıl	Mısırlı Hacıların Toplamı	Mahmille Yolculuk Edenler	Mahmille yolculuk etmeyenler
1903	–	28 ⁷	–
1904	10.319	696	9.623
1905	14.366	1.605	12.761
1906	11.615	848	10.768
1907	18.170	1.584	16.586
1908	15.856	1.829	14.028

6 İbrahim Rifat Paşa a.g.c. c.II s. 260

7 İbrahim Rifat Paşa a.g.c. c.II s. 260 (Miratü'l Haremeyn'de yer alan dipnot) Bakanlar kurulu kararıyla mahmille birlikte yapılmayacak hac yasaklanmıştı. Bu Mısır bölgelerine vebanın tekrar gelmemesi içindi. Birinci derecede yolculuk masrafları olarak 70 cüneyh, üçüncü derece için 50 cüneyh alınması kararlaştırılmıştı.

Mahmille Gönderilen Örtüler

İbrahim Rifat Paşa, surre ile birlikte gönderilen örtülerden de teferruatlıca bahseder. Buradaki ifadelerde Kâbe örtüsünün nasıl hazırlandığı, örtüde kullanılan kumaşın özellikleri ve yapılan süslemeler teferruatlı bir şekilde anlatılmaktadır. Kâbe örtüsü dışında, Makam-ı İbrahim'in, Tevbe Kapısı'nın ve Harem-i Şerif'in minber kapısının perdelerinin özelliklerine de yer veren eserde Kâbe'nin anahtarının konulacağı kese hakkında verilen bilgiler ilginçtir. "Allah'ın hürmetli evinin anahtarının kesesi sarı işleme ile kabartılmış olup, yeşil ipek atlas üzerine kırmızı bunduki ile kaplanmıştı. Üzerinde renkli pullar ve sarı kentir vardır. Yeşil ipek atlasla astarlanmıştı. Kentir ve simle örülü ipten yapılan iki şürrabesi (püskül) vardır."

Paşa, surre muhafızları kumandanı olarak uhdesine aldığı emanetleri de belirtir. Bunlar Kisve-i Şerife'yi Kâbe'nin üzerine asarken ihtiyaç duyulan üç pamuk halat, kırk bir tahta çivi ve Kâbe'nin yıkanmasında kullanılan gül suyuyla dolu ağız kapaklı iki bakır kazandır.

İbrahim Rifat Paşa, eserinde surre ile birlikte gönderilecek Kisve-i Şerif için Kahire'de yapılan ve Mısır hidivinin ve devlet ileri gelenlerinin katıldığı merasimi teferruatlı bir şekilde anlatır, yapılan merasimin bazı figürleri Topkapı Sarayı'ndan surre ihracıyla benzerlik gösterir.

Mahmil-i Şerif Merasimi

Mahmilin şehirden çıkış merasiminin ne zaman yapılacağını hac emiri belirler. Belirlenen tarih maiyyet-i seniyye tarafında tasdik olunur, işleri, maliye ve harbiye bakanlıklarıyla vâliliğe bildirilir. Polisler ve askerler merasime hazır olurlar ve ilginçtir Mısır Surre'si'nin çıkış töreni olacağı vakit hükümet daireleri ve devlet birimleri tatil edilir.

Mahmil alayı için yapılan merasimler ise büyük bir heyecan ve şaşaa ile gerçekleştirilmektedir. "Mahmilin ve Kisve'nin geçeceği caddeleler izleyicilerle dolar, taşar. Balkonlar, cumbalar ve ev üstlerinden insanlar seyreder. Onların Allah'a dua ettiklerini, hac yapmayı ve

Peygamber (s.a.s.)'i ziyaret etmeyi kolaylaştırması için niyazda bulduklarını duyarsın.”⁸

“Hidiv geldiğinde onun için 21 pare top atıldı. Onu selamlamak için üç kez musiki terennüm edildi. Her bir terennümün ardından zabıterler, askerler ve orada hazır bulunanlar gür bir sesle Türkçe ‘Efendimiz çok yaşa’ dediler.” Burada Arap halkın Mısır hidivi için Türkçe seslenişi ilgi çekicidir.

Törenin bitimini müteakip yapılan işler ise şöyle anlatılmaktadır: “Törenin bittiğini ilan etmek üzere 21 pare top atışı yapıldı. Hidiv ve yanındakiler ayrıldı. Sonra iki Kisve mahmille birlikte Hz. Hüseyin (r.a.) Mescidi'ne götürüldü. Ona askerler, polisler ve tarikat erbabı eşlik ediyordu. Mescitte onları, hac emiri ve surre emini karşılar. Orada Kisve'nin parçaları birbirine dikişle eklenir. Daha sonra Hicaz yolculuğu için hazırlanmış sandıklara konmak üzere makamın kisvesiyle birlikte Abbasiye'ye taşınır.” Paşa bundan sonrasında ise surrenin 13 Zilkade 1318 (4 Mart 1901) günü kuşluk vakti, yine Selahâddin Meydanı'na getirildiğini, burada Kisve fabrikasının müdürünün mahmili taşıyan devinin yularını Mısır hidivine, onun da hac emirine verdiğini anlatılır. Surre Süveyş'e gitmek üzere Abbasiye'ye kadar sürülür, oradan iki Kisve, Kâbe'nin temizliği için kullanılacak güzel kokular ve yeni hırkalarla birlikte Mekke'ye gidecektir.

İbrahim Rifat Paşa, dördüncü defa Mısır Surre-i Hümayun'un başında gidişinden evvel yapılan merasimi ise şu şekilde anlatır: “Valilik âlimlere, ileri gelenlere, büyük tüccarlara genellikle Frenk saatiyle sabah saat 9.00'da yapılacak merasime gelmeleri için davetiyeler gönderir.” “Vakit gelmeden bir saat önce, Kale Meydanı'nda, oradaki mistabenin karşısında, silahlarını kuşanmış hâlde dizilirler. Davetliler birer birer gelir. Onları orada vâililiğin vekili ve temsilcileri karşılar. Herkesi yerine oturturlar. Âlimler sağa, ileri gelenler ve tüccarlar onların arkasına oturur, Osmanlı temsilcisi, hazreti bakanlar, emirler, prensler ve o zaman hidiv divanında görevli büyük memurlar sola oturur. Onların arkasına askeriyeliler ve

8 İbrahim Rifat Paşa a.g.e. c.II s. 153

mülkiyeliler oturur. Herkes en büyük teşrifat elbisesini giymiş hâdedir. (Bu elbise mülkiyelilerde simli bir şeridi bulunan siyah bir pantolon, yine simle işlenmiş siyah bir setre (ceket), kını ve simli bir kemeri bulunan bir kılıç, beyaz eldivenler ve göğüste muhtelif nişanlardır. Askerler ise bildik elbiselerini giyerler. Belirlenen saatte yüce hidiv dört atın çektiği arabasının içinde gelir. Solunda başbakan, önünde eski bakanlardan ikisi vardır. Arabasının arkasında, memurlarını yaveranı ve büyük maiyet adamlarını taşıyan arabalar bulunmaktadır. Onların etrafında sayıları 148'i bulan, çoğunu askerlerin oluşturduğu atlı korumalar bulunur. Korumaların bir sırası subaydır. Subaylardan dört tanesi özel görevlidir. Biri arabanın sağında diğeri solunda, üçüncüsü önündedir. Onun da önünde bir çavuş ve bir kısım korumalar bulunur. Dördüncü subay arabaların arkasında en büyük muhafız bölüğünü kumanda eder. Hidiv arabasından inerken askerî kuvvetler ona selam dururlar. Topçular 21 pare top atışı yaparlar. Mehter askerlere doğru geleneksel hidiv selamını terennüm eder. Hidivin etrafında bakanlar ve maiyetinde çalışan adamlar ellerini kaldırarak onu selamlarlar. Sonra o karşılama mekânının ortasına oturur. Oradaki bulunanlara selam verir. 5-10 dakika sonra Kisve'yi işletme memuru, üzerinde mahmil bulunan devenin yularını alır. Onu üç defa döndürür. Sonra karşılama mekânına yönelir. Hidiv oturduğu yerden kalkar. Sekiden birinci merdivene iner. İnsanlar onun etrafına yığılırlar. O esnada Kisve memuru, Kâbe anahtarının kesesini, avuçlarının üzerinde açmış hâlde ona takdim eder. Yüce hidiv onu alır ve öper. Faziletli Mısır kadısı onu izler. O esnada Şeyh Sinbâtî mahmil duasını yapmaya başlar. Kısa hayır dualarla birlikte Kisve sahiplerine hediyeler verilir. Sonra memur kese elinde olduğu hâlde birkaç adım yürür. Sonra atına biner. Onun arkasından, devenin üzerinde bulunan mahmil yürür. Kâbe'nin Kisve'si ve İbrahim Halil Efendimizin (Hz. İbrahim) makamının kisvesi onları takip eder. Her bir parça, demirden yarım daireler üzerine açılıp yayılmıştır. Demir yarım daireler, ahşap direkler üzerine oturtulmuştur. Bu direkleri ise bir grup muhafız taşır. Bunlar hidivin önünden geçerler. Mehmed Ali Caddesi'ni, Silah Çarşısı'nı, Derbül-Ahmer'i, Bevvabetü'l-Mütevelli

diye bilinen Bâb-ı Züveyle'yi, Gavriyye'yi ve demir yolunu geçerek Hz. Hüseyin Mescidi'ne götürürler. Yol boyunca Kısve'ye polislerle birlikte, düzeni korumak ve kalabalığı önlemek için bir tabur orta piyade eşlik eder. Kısve'nin tamamı Hz. Hüseyin Mescidi'ne girinceye kadar tabur mescidin önündeki yerinden ayrılmaz. Kısve Mehmed Ali Meydanı'nda hidivin önünden geçtikten sonra saadetli serdar veya naibi orduyu ona arz eder. Yüce hidivin önünden atlılar sonra topçular, piyadeler ve tıbbî bölük geçer. Onlar geçtikten sonra o, orduyu ve düzenini över. Bunun subaylara ve askerlere iletilmesini emreder. Sonra serdar, Mısır kadısı ve oraya gelen büyüklerle tokalaşır. Sonra Süleybe, Hudayrî, Seyyide Zeyneb, Devâvîn Caddesi ve Şeyh Abdullah Caddesi'ni geçerek Abidin Kasrı'na gidecek olan arabasına biner. Araba harekete geçtiğinde selam ve törenin bittiğini bildiren 21 pare top atışı yapılır. Sonra orada bulunanlar dağılır. Bu törene hac emiri ve surre emini sadece izleyici olarak katılır. Sonra Kısve'yi karşılamak için Hz. Hüseyin Mescidi'ne giderler. Kısve girince ikisi Hz. Hüseyin'in (r.a.) kabrini ziyaret ederler. İkisinin yanında muhafızlar ve kumandanları da bulunur. Sonra reisin odasında kahve içerler ve ayrılırlar.”

Demir Yoluyla Süveyş'e Yolculuk

Mukaddes topraklara yapılacak yolculuğun ilk kısmı başlar, yalnızca surre ve alayda vazifeli kişileri taşıyan tren Abbasiye'den⁹ Süveyş'e ulaşır. Bu yolculuk esnasında yaşananlar ilginçtir: “15 Zilkade (6 Mart) günü sabahı yolcu treni Arap saatiyle saat 12.30'da sadece mahmili, emiri, memurları ve geri kalan bekçi, yardımcı ve ahaliyi alarak Abbasiye'den yola çıktı. Tren; Kahire, Tavh, Benha, Zükâzik, Ebu Hammed, Nüfeyse, İsmailiyye ve Fayed İstasyonlarında durdu. Ahali, tarikat şeyhleri, kız-oğlan mektep talebeleri durulan istasyonlarda mahmili bekliyorlardı. Beraberlerinde musiki ve belediye bandosu da vardı.

Ahalinin şu tür âdetlerini gördük. Onlar mahmili görmesi için çocuklarını bile getiriyorlardı. Zürriyetlerinin bereketli olması için mahmille

9 Abbasiye, adını Abbasi hükümdarlarından I. Abbas'tan alan Kahire'nin yakın semtlerinden biridir.

çocuklarını dokundurtuyorlardı. Dokunamadıkları zaman mendillerine para koyup veya beyaz et yahut fatirle¹⁰ doldurup mahmilin üzerinde gezdirip geri veriyorlardı. Avamın böyle yapmasının sebebi, mahmilin Mekke'de Mescid-i Haram'ın ve Medine'de kaldığı müddetçe Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrinin etrafındaki bakır parmaklıkların içinde duracağını bilmeleriydi. Bu sebeple mukaddes yerleri ziyaret edecek olan mahmille bereketlenmek istiyorlardı.” İbrahim Rifat Paşa bu davranışları doğru bulmadığını da belirtir, ona göre halkın ananevi geleneklerinin dinî adaplara uygun olması gerekir.

Surrenin Süveyş'e gelişi şu şekilde anlatılır: “Aynı gün Arap saatiyle saat 7.45'te Süveyş'e vardık. İstasyon mahmili görmeye gelenleri almıyordu. Peronun üzerinde iki sıra polis vardı. Hepsinin önünde saadetli mülkî âmir ve memurlar vardı. Tren vardığı zaman Süveyş Kalesi'nden 21 pare top atıldı. Musiki terennümü ve hidiv selamı verildi. Hazır bulunanlar velinimetlerine alışılmış “Efendimiz çok yaşa.” duasını yaptı. Saadetli mülkî âmir hac emirine ve surre eminine gitti. Gelişlerini tebrik etti.” “Trendeki mahmil, Süveyş İstasyonu'na kondu. Sabaha kadar orada geceledik.”

Deniz Yoluyla Cidde'ye Yolculuk

Süveyş'ten deniz yoluyla Cidde'ye yol alan surrenin bu mesafeyi 66 saatte katettiğini belirten İbrahim Rifat Paşa, Cidde'ye varmadan yaklaşık altı saat önce Kızıldeniz'in doğu kıyısında Râbiğ'e uğradıklarını hacı adaylarının orada yıkanıp, tıraş olup tırnaklarını kestikten sonra ihrama girdiklerini anlatır. Cidde'de yapılan merasim, paşanın seyahatnamesinde şu şekilde yer alır: “Resmî olarak varışımızın ertesi günü Cidde'de mahmil töreni yapıldı. Devlet-i Aliyye'nin askerleri bitişik sıra karşılıklı iki dizi hâlinde durdu. Hac emiri ve surre emini önde bulunuyordu. Etraflarında bekçileri vardı. Herkes yerini aldı ve mahmil saflar arasında yürümeye başladı.” “Görülmeye değer bir gündü. Zira bütün zabıt ve memurlar resmî elbiselerini giymişlerdi. Bunların yanında o kalabalık

¹⁰ Fatir, mayalanmamış, taze ekmeç.

insana başka keyif veriyordu.” “Mahmilin başladığı yere dönmesiyle tören bitti. Tören sonunda mehter önce sultan selamını, ardından hidiv selamını terennüm etti.” Miratü'l Haremeyn'de kervandaki hac emiri, surre emini ve bekçibaşının Cidde yönetici ve ileri gelenlerine kahve ve şerbet ikram ederek misafir etmelerini müteakip iade-i ziyaretlerde bulduklarından da bahsedilir. Tek ziyaretçileri yöneticiler değildir. Halk, kervanın Cidde'de bulunduğu zaman zarfında büyük bir sevinç içinde her gün ikinci vakti mahmili ziyarete gelir.

Surre kafilesi beş gün Cidde'de kaldıktan sonra yoluna devam eder, “23 Zilkade 1318 h. (14 Mart 1901) günü akşamdan bir saat önce mahmil kafilesi Cidde'den Mekke'ye doğru yola çıktı. Kaymakam Halid Bey başkanlığında Osmanlı ordusundan bir fırka onu selamladı. Cidde halkı bir milden daha uzak bir yere kadar arkasından geldi.” Gece yoluna devam eden kervanı gören yol üzerindeki kalelerin Türk askerleri selam dururlar. Yüksekçe kayaların üzerlerine daha evvel hazırladıkları odun kümelerini sırayla yakarak yolu surre kervanı için aydınlatırlar. İbrahim Paşa, bu odun kümelerinin yardımıyla “Biz böyle her yerde yaklaşık bin metre ışıktaydık.” demektedir.

Mekke'ye Varış

“Geceleyin Arap saatiyle saat tam on oluncaya kadar hızla yol aldık ve Bahre'ye vardık. Kalenin yakınında bir yerde geceledik. (Mahmil evvela Cidde'de gecelerdi. Sonra Bahre ahalisinin ısrarıyla orada gecelendi.) Kaleyi bazı askerler koruyordu. Ayın 24'ünde saat 8.30 da mahmil yürüyüşüne devam etti. Gece saat 7.00'de Boğaz veya Bostan kahvesine vardık. Saat 11.30'a kadar orada dinlendik. Sonunda Zilkadenin 25. günü sabahı saat tam 01.00'de Mekke'ye ulaştık.”

On günde Kahire'den Mekke'ye ulaşan kafilenin Mekke'de yaptığı işler şu şekilde anlatılır: “Mekke'ye vardığımız gün Beyt-i Haram'ı ziyaret, tavaf ve sa'y ettikten sonra ihramdan çıktık. Hac emiri ve surre emini, devletli şerifi ziyaret etmek için kendisinden müsaade aldılar ve ziyareti gerçekleştirdiler. İki onun elini öptüler. Hac emiri şerife iki

mektup verdi. Biri yüce maiyetten, diğeri içişleri bakanından idi. Her ikisinde de selam ve hacıları rahat ettirmek için işini yapması konusunda hac emirine yardımcı olunması isteği vardı.” Mekke şerifi dışın-da vâliyle, Osmanlı ordu kumandanının, Hicaz Telgraf İşaretleri genel müdürüyle, Mekke emirinin vekilinin, Kâbe anahtarının emini ve eski Mekke emirinin de ziyaret edildiği seyahatnameden anlaşılmaktadır.

Mekke emirinin mahmili ziyareti oldukça ihtişamlı bir merasimle olmuştur. “Mekke emiri, hac emirinin büyük çadırının yanında arabadan indi. Çadırın önündeki bir koltuğa oturdu. O vakit emir ona mahmil görevlilerini takdim etti. Görevliler onun elini öptüler. O da onlara oturmalarını emretti. Ben de bunun ardından askere Türkçe ‘safa’ yani rahat dedim. Subaylarla çadıra yöneldim. Orada öncekiler gibi emirin elini ve eteğini öptük.” Eserin ilerleyen bölümlerinde de Mekke vâlisinin de benzer bir merasimle kervanı ziyaret ettiği kayıtlıdır.

Kâbe'nin Yıkanması

Seyahatnamede en ilginç hususlardan biri Kâbe'nin yıkanmasıdır. Sözü İbrahim Rifat Paşa'ya bırakalım: “Zilhiccenin beşinde, pazartesi günü hac emiri, surre emini ve bazı görevlilerle birlikte, senelik âdete uygun olarak Kâbe'yi yıkamak için çağrıldım. Canı gönülden davete uyduk ve Mescid-i Haram'a gittik. Arap saatiyle saat 01.00'de devletli vâli, defterdar, Mekke ordu kumandanı ve bazı önde gelen hacılar geldi. Kâbe'ye girdik. Dört yönden her birine ikişer rekât namaz kıldık. Sevdiğimiz dualarla Allah'a dua ettik. Emir ve emin gibi ben de hidiv için dua ettim. Sonra hep beraber, Kâbe'nin içinin tabanını zezem suyuyla yıkamaya başladık. Yıkama hurma yapraklarından yapılan küçük süpürgelerle yapıldı. Sonra bize gül suyu ve güzel kokularla ıslatılmış beyaz el bezleri dağıtıldı. Biz onlarla Kâbe'nin duvarlarını silmeye başladık. Kapının önünde, teberrük gayesiyle, yıkamada kullanılan suları almak isteyen kalabalık çoğalmıştı. Mutavassıtlar onları kovalara alıyor ve kendi hacılarına hediye etmek üzere şişelere koyuyorlardı.”

Arafat'ta İki Mahmilin Buluşması

Mahmil kervanı yolculuğunu sürdürmektedir: “Zilhiccenin sekizinci gecesi olunca, mahmil kafilesi Arap saatiyle saat tam 11.00'de Mekke'deki kışladan Arafat'a doğru harekete geçti.” “Hidiv ailesinin dedesi Mehmed Ali Paşa'nın yaptırdığı şerifin evine uğradık, orada kafile durdu ve mehter melik selamını terennüm etti. Herkes Türkçe 'Padişahımız çok yaşa' diye haykırdı.” diyen Rifat Paşa kafilenin önce Müzdelife'ye ardından Arafat'a ulaştığını belirtir. Mısır Mahmili ile gelenler burada vakfeye dururlar.

Arafat'ta arafe günü gün batımından bir saat önce, mühim bir buluşma gerçekleşir. Osmanlı Devleti'nin iki mahmil kafilesi bir araya gelir. Kahire'den yola çıkan ve içinde İbrahim Rifat Paşa'nın da bulunduğu Mısır Mahmili ile İstanbul'dan yola çıkan Şam Mahmili yan yana durur. Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın buluştukları mekân olan Arafat her sene Şam ve Mısır Mahmillerinin buluşmasına da şahit olur. Mısır Mahmili solda, Şam Mahmili sağda, önlerinde emirleri ve surre eminleri, etraflarında askerler vardır. Hatibin hutbesini dinlerler, hatibin konuşmasına ara verdiği zamanlarda binlerce insanın duası duyulur. Hutbenin bitimini müteakip mahmillerde bulunan topçu askerlerden biri, ayrılma zamanının geldiğini bildirmek üzere havai fişek atar. İnsanlar tehlil ve tekbir getirerek ayrılırlar.

Mısır Mahmili, Şam Mahmili'nin sağında olduğu hâlde iki mahmil yola çıkarak Müzdelife'ye geri dönerler ve geceyi Müzdelife'de geçirirler. Oradan da iki mahmil “1318 yılı en büyük bayram sabahı saat 12.30'da güneş doğmadan biraz önce Mina'ya hareket...” ederler.

Sultanının Fermanının Okunması

“Zilhiccenin on birinci günü Mina'da (Osmanlı) sultanının fermanını okuma töreni yapıldı. Şerif bunun için Mısır ve Şam Mahmillerinin emirlerini, surre eminlerini, subayları, büyük devlet adamlarını ve bazı hacıları çağırdı. Merasim mehterciler eşliğinde, büyük çadırda gerçekleşti. Bizim mahmilimiz de onlara katıldı. Çeşitli ırklardan hacılar, çadırın

etrafında kalabalık oluşturdu. Sultanın fermanını taşıyan atlı, muhafızların önünde gidiyordu. Diğerleri İstanbul'dan gelen yıllık mutad hil'atleri taşıyorlardı.”

İbrahim Rifat Paşa, Mekke emirinin de katıldığı çadırda yapılan mahmil merasimini şu şekilde anlatır: “Şerif, süslü elbiseleri içinde kendine mahsus yerinden çıktı. Etrafında Mekke ileri gelenleri de vardı. Herkes kalktı ve elini öptüler. ...Sonra öne çıktı, fermanı taşıyanın elinden teslim aldı ve öptü. [Ferman] Güzel atlastan bir torba içindeydi. Güzel çizgilerle dokunmuş, kasabla (keten bezi) rengârenk süslenmiş, yeşil atlas ipekten bir bohça içine konmuştu. Sonra yerine döndü. Çadırın ortasındaki koltuğuna oturdu. Fermanı sağına koydu. Sonra çok geçmeden oradakiler ayağa kalktılar. Fermanın okunmasını emretti. [Hususi kâtibi, fermanı] önce Türkçe şeklini okudu, ardından Arapça şeklini okudu. Fakat Arapçasını okurken hızlandı. Zira ona şerif, “devam, devam” dedi. O okunduktan sonra sultan musikisi padişah selamını terennüm etti. Askerler ve kalabalık en büyük halifeye yüksek sesle dua etti. Sonra Şam Surre emini, şerif için bir hil'at getirdi ve onu daha önce giydiği hil'atin üzerine giydirdi. Altakini de bir yıl önce o hediye etmişti. -Bu yıllık gelenektir.- Sonra ona yüce padişah tarafından gönderilen siyah çuhadan yapılmış, yakası simli, küçük ve hafif başka bir hil'at daha takdim edildi. Onu da giydi. Şerif, hil'ati her giyişinden önce öpüyordu. Başındaki sarığın üzerinde güzel simden şeritler vardı. Sonra bazı memurlara, ferman okuyucusuna ve başkalarına da hil'atler dağıtıldı. Üç elbisenin ağırlığından dolayı, şerifin yükünü hafifletmek için yeni iki elbiseyi iki kişi kaldırıyordu. Sonra hazır bulunanlara şerbet bardakları dağıtıldı. Mısır mehter takımıyla padişaha ait mehter takımı sırayla marşlar çaldı. Sonra “Nöbet ehli” diye adlandırılan Mekke halkından bir grup darbuka çalmaya başladı. Kemençeye benzeyen başka müzik âletleri de vardı. Arapça güzel marşlar okudular. Yüzler neşeli ve sevinçliydi. Sonra herkes şerifin elini öptü. Onun eteğinin ucunu öpen de vardı. Sonra ayrıldılar. Onlar ayrılınca şerif iki hil'ati çıkardı. İstanbul'dan gönderilen ipek kundakların içine koydular. Her yıl iki hil'at ile Arapça ve Türkçe fermanlar da yenilenir.”

Kurban Bayramı

Mina'da bayramlaşma yapılırken iki mahmilin idarecilerinin birbirleriyle bayramlaşmaları Miratü'l Haremeyn'de şöyle anlatılır: “Şam hac emiri ve emini her birimizi çadırında ziyaret etti. Onlara da sevecen davrandık. Geldikleri için on bir pare top atışı yaptık. Üzerinde birinci dereceden Osmanlı nişanı bulunan resmî elbiselerini giymişlerdi. Kahve ve çay içtikten sonra güzel karşılamanıza ve nazik davranışınıza teşekkür ederek selamete ayrıldılar.”

Kâbe'ye Yeni Kisvenin Giydirilmesi

Mısır Surresi, 12 Zilhicce 1318 tarihinde Mekke'ye geri döner ve “Mahmili, geleneğe uyarak Nebi (s.a.s.) Kapısı'ndan Mescid-i Haram'a” koyarlar. Seyahatnameye göre alayla birlikte Mekke'ye getirilen Kisve burada Kâbe'nin bekçisi durumundaki Şeybî'ye merasimle teslim edilir ki bu merasime büyük âlimler de gelir. Kisve ile ilgili bundan sonra verilen malûmat ilginçtir: “Bu eşyalar Safa'nın yakınındaki bir evde muhafaza edilir. Kurban günü sabahı gelince hacılar Mina'da iken bunlar Kâbe'ye örtülür.” “Daha sonra, Kisve'nin üstte üçte birlik kısmının altına kemerler (hizam) konur. Eski kisveye gelince, âdet gereği simli (kasablı) kısımlar Şerif'e gönderilir. Simli olmayan kısmı Şeyh Şeybi alır ve onu hacılara satar. Selâm Kapısı'nın yanında bu işe ayrılmış dükkânlarda Kisve satılır. Hz. Ömer (r.a.) her yıl eski Kisve'yi çıkarır, onu hacılara dağıtırdı. Hz. Osman da onu takip etti. Ne zaman ki hayızlı bir kadının üzerinde ondan bir parça bulundu, bir çukur kazılmasını emretti ve eski Kisve oraya atıldı. Cünüp veya hayızlı bir kişi ondan elbise yapıp giyer diye üzeri toprakla örtülüp yığıldı. Bunun üzerine Hz. Aişe (r.anha): ‘Kâbe'nin kumaşı, onun üzerinden çıkarıldıktan sonra, bir hayızlının onu giymesi zarar vermez. Fakat sen onu sat, parasını Allah-u Teâlâ yolunda ve yolcular için harca.’ dedi.”¹¹

Bazı askerler mahmilin muhafazası için bırakılır. On bir gün Mekke'de kalan mahmilin 23 Zilhicce Pazartesi günü Medine'ye gitmesi

11 İbrahim Rifât Paşa a.g.e. c.I s. 297

gerektiğine dair Türkçe irade gelmesi üzerine iki mahmil kafilesi (Mahmileyn-i Şerifeyn) Medine'ye doğru yola koyulur.

Mekke'ye Veda

Mahmilin Mekke'den ayrılışı ile ilgili bahiste askerlerin kışlalarından çıktıktan sonra Bab-ı Ali karşısına dizili bulunan diğer Osmanlı askerlerinin karşısında yerlerini aldıklarından bahseder. “Asakir-i Şahâniyye'yi (padişah askerlerini) Bab-ı Ali (r.a.) (Ali Kapısı) ile yüz yüze gelecek şekilde dizilmiş bulduk. Bizim muhafızlarımız da mahmilimize, sim ile süslü kisvesini giydirdikten sonra, mescidin yanında onların karşısına dizildiler. Yine Mekke'deki Hicaz hükümetinin görevlileri de nişanları ve resmî elbiseleriyle dizildiler. Bir müddet sonra devletli vâli kurmaylarıyla geldi. Toplanan kalabalığın arasında durdu. Şam Mahmili'nin emiri Abdurrahman Paşa, devesinin yularını tutarak ilerledi ve yuları vâliye verdi. O da mahmille beş defa döndü, yuları öptükten sonra mahmil emirine teslim etti. O anda padişaha ait, mehter selam terennümünü seslendirdi. Askerler ve orada bulunanlar üç defa, yüksek sesle ona dua ettiler. Sonra Mısır Mahmili'nin emiri, mahmilin yularını ona takdim etti. Vâli de daha önce yaptığı gibi beş kez döndü ve mahmil emirine [yuları] teslim etti. Mehter, melik selamını terennüm etti. Sonra Şeyh Sinkâtî bir hitabede bulundu. Hitabesinde muhteşem sultana devletli şerif ve vâliye ve son olarak da hidiv cenaplarına dualar etti. Bundan sonra, iki mahmil kendi korumalarını takip ederek, kışlalarındaki yerlerine gitti.” Hatıratın yol üzerinde Hira ve Sevr Mağaralarına uğranıldığı da anlaşılmaktadır.

İbrahim Rifat Paşa, hatıralarında surre konusunda yaşanan develerin kiralınması, komisyoncuların evrakta sahtecilik istemeleri, surreden ödenek ayrıldığı hâlde vefat edenlerin yerine bazı bedevilerin surre alması, surrenden pay alacak olan ve mahmilin korunmasında görevli olan şeyhin yerine isyankâr oğluna para verilmesi gibi bazı menfiliklerden de bahsetmektedir. Uzun yıllar süregelen bir gelenekte bu tür istisnaların olması muhtemeldir.

Mekke'den Medine'ye gidişte izledikleri güzergâhı anlatan İbrahim Rifat Paşa, altı saat yürüdükten sonra ilk konaklama noktaları olan Bürud Kuyusu'na vardıklarını söyler. "Bürud Kuyusu'na ulaştığımızda Şam Mahmili'nin bizden önce geldiğini gördük." ifadesi iki mahmilin yol üzerinde de karşılaştıklarını göstermektedir. Mısır Mahmili daha sonra "Vâdî –i Fatıma" "Vadiü'l-Leymun", Dureybe, Bikre, Hidap, Sufeyne, Ğarabe, Haceriye, Ğadir güzergâhıyla Medine'ye ulaşır.

Yolculuk esnasında süratle ilerleyen Şam Mahmili'ne eşlik ederken yürüyemeyip yolda kalmış, yiyecek ve suları kalmamış pek çok hacıya rastlayan kabile onları "İslam kardeşliği" gereği develerine almış, sayıları kırka ulaştınca onlar için emirden yardım istemiş ve Mekke ve Şıhr emirinin desteğiyle yeni develer kiralanarak yolda kalan hacıların Medine'ye ulaşması sağlanmıştır. Paşa bu yolculuk sırasında arkada kalmışların sayısının seksen beşe ulaştığını belirtir. Hatta yolda "cansız bir cüsse"de bulup kefenleyip defnediler.

Paşa, Şam Mahmili'nin çok süratli gittiğini vurgular ki Şam Mahmili'nin yüzden fazla devesinin yolda telef olması çok hızlı ilerlediklerinin bir diğer işaretidir.

Medine'ye Varış

Medine'ye varan Mısır kafilesinin ilk işi temizlenmek olur; üstlerini başlarını değiştirdikten sonra ilk olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.)'in ardından da Hz. Ebubekir (r.a.) ve Hz. Ömer (r.a.)'in kabirlerini ziyaret ederler. Oradan da Cennetü'l Baki' Kabristanı'na geçerler. O günün akşamı Medine muhafızı tarafından kendilerine ziyafet verilir. Paşa, bu akşam yemeğinin ardından "Merasim sonunda mehter padişah selamını çaldı. Sultan için üç kere nida edildi. Arapça ve Türkçe bazı konuşmalar yapıldı." diyerek yemeğin nasıl bitirildiğini anlatır.

Mahmilin Mescid-i Nebevi'ye Girişi

Ertesi gün kafilenin yapması gereken en mühim iş Mısır Mahmili'nin Mescid-i Nebevi'ye girişidir. Bunun için bir merasim yapılır. Mahmile

simli elbisesinin giydirildiğini anlatan İbrahim Rifat Paşa, mahmil emiri, surre emini, bir fırka padişah askeri, subayları ve mehter eşliğinde önden gidişini Mısır Kapısı'na varılınca hayvana binenlerin Peygamberimize (s.a.s.) duydukları edepten dolayı indiklerini sonra da Mescid-i Nebevi'nin güneybatı köşesindeki Selam Kapısı'na ulaşınca kadar kıvrılarak ilerleyen bir yolda ilerledikleri anlatır. "O kapıya ulaştığımızda Medine'nin muhafızı ve Mescid-i Nebevi'nin şeyhi Osman Paşa'nın bizi beklediğini gördük. Mahmili taşıyan devenin yularını emirin elinden aldı ve onu çöktürdü. Biz mahmili mescide soktuk. Onu, her yıl âdet olduğu gibi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) minberinin yanına koyduk. Sonra muhafız, emir, emin ve etrafındaki memurlar oturdular. Biz mahmilin kisvesini parça parça çözdük. Orada toplanıp tören yapanların ortasına bunlar kondu. Bu ayırmadan maksat her memurun ondan bir parça alıp herkesin bakır bölmeye görmesini ve o kisveyi oraya bırakıp Peygamberimizi (s.a.s.) ziyaret etmesini sağlamaktır. Her birimiz bir parça aldı. Muhafız da hac emiriyle birlikte bayrağı -yani büyük âlemi- aldı. Önde muhafız ve emir olmak üzere herkes Hücre'ye doğru ilerledi. Herkes beyaz elbise ve sarık giymişti. Orada bulunanlar dayanamayıp gelip bizim taşıdıklarımıza ortak oldular. Maksura'ya (bölmeye) girdik ve dua ettik. Bana iki kere daha hadım ağalarla birlikte, lambaları yakmak için oraya girmek nasip oldu."

İbrahim Rifad Paşa mahmilin Mescid-i Nebevi'de olduğu esnada Uhut Şehitliği'ne çıkar ve bugün bulunmayan Hz. Hamza Türbesi ve mescidini ziyaret eder. Diğer ziyaretgâhlara uğrar.

15 Muharrem Cumartesi (4 Mayıs 1901) sabahı girilen Mescid-i Nebevi'den 22 Muharrem 1319 Cumartesi (11 Mayıs 1901) günü Kisve'nin çıkarılış merasimi vardır. "Mescid-i Nebevi'de toplandık. Bakır bölmeden, girdiğimiz gibi Kisve'yi çıkardık. Onu, devesi tarafından taşınan mahmilin üzerine koyduk. Padişah askerleriyle Mısır askerleri Selam Kapısı'nın dışında iki sıra hâlinde dizilmişlerdi. Dokunaklı ezgiler çalan iki mehter takımı beraberlerindeydi. Kortejle birlikte geldiğimiz yoldan yürüdük ve Anberiyye Kapısı'ndan çıktık.

Mahmili oradaki kışlamıza, emirin büyük çadırının karşısına koyduk. Sonra mescidin şeyhi ve Medine vâlisi, Saadetlü Osman Paşa, şeref verdiler. Kampımızda bizi ziyaret ettiler. Biz ona güzel bir karşılama yaptık. Askerlerimiz Anberiyeye Kapısı'ndan itibaren, emirin büyük çadırına kadar sağa ve sola iki sıra hâlinde dizildiler. Geldiğinde, asker selamı verdi. Onun için 21 top ateşlendi. Ben emin, muhafız subayları ve mahmil memurlarıyla birlikte onun yanında bekledim. Yanımızda 20 dakika kaldı. Ayrılırken, gelirken yaptığı gibi asker selamı verdi.”

İbrahim Rifat Paşa, seyahatnamesinin ilerleyen bölümlerinde mahmil kafilesiyle 1907'de son gidişini anlatırken Medine ziyaretinde yer vermediği bazı teferruatlara da yer verir: “Medine kaymakamı Ferik Osman Ferid Paşa'yı ziyaret ettik. Yüce hidivin Türkçe olarak yazdığı mektubu ona teslim ettim.” “Kaymakama mahalli Arapların yolda bize yaptıkları saldırıyı haber verdim. Mekke şerifi ve vâlisinin Sultan Yolu'ndan yolculuk etmemize yardımcı olunmasına dair ona gönderdikleri tavsiye mektuplarını da verdim. Uygun mükâfatlar vererek mahalli Arapları razı etmeye hazır olduğumu söyledim. Saadetli kaymakam, padişah askerlerini mahmille birlikte gönderemeyeceğini çünkü onların Hicaz Demiryolları'nın işleriyle meşgul olduklarını söyleyerek özür diledi.” ifadesinden demiryolu inşaatının Medine'ye oldukça yaklaştığı anlaşılmaktadır. İbrahim Rifat Paşa, diğer seyahatlerinde bahsetmediği ödemelerden de burada bahsetmektedir: “16 Muharrem salı günü mahmilin Mescid-i Nebevi'ye ve Maksûre'ye giriş töreni yapıldı ve ödenekleri sahiplerine vermeye başladık. Ödeme mahmilin geleneksel merasimle Mescid-i Nebevi'den çıkarıldığı 20 Muharrem'e kadar devam etti.”

Medine'den Kahire'ye

Mısır Mahmili'nin şehirden ayrılmasından bir gece evvel bayram düzenlenmesi geleneğinin İbrahim Rifat Paşa'nın Surre muhafızları komutanı olduğu yılda da gerçekleştiği anlaşılmaktadır. “Biz bu bayramı 23 Muharrem 1319 (12 Mayıs 1901) Pazar günü yaptık. Ahali, Osmanlı subay ve askerleri onu seyretmek için koşa koşa geldiler. Bu

geceyi Mevlid-i Nebevî tilâvetiyle ihya ettik. Tilaveti yapan korumalardan bir askerdir. Güzel mevlit okuyor. Kur'an kıraati tecvidlidir. Kıraatleri de biliyor. Kalabalık o kadar çoğaldı ki, emire ve emine ait bütün sandalyeleri getirttiğim gibi yanımızdaki bütün halı ve kilimleri de yaydık. Bizi büyüklerden bir topluluk şerefliendirdi." "Bütün gelenlere şerbetler ve çay sunduk. Medine ve Hicaz halkının âdeti üzere içinde yiyecek bulunan kâğıtlar dağıttık. Tören akşamdan sonra saat 6.00'ya kadar devam etti."

Mısır Mahmili'nin düzenlediği tek şenlik Medine'den ayrılışında düzenlenen değildir. Bunlar dışında da kafilenin uğradığı çeşitli yerlerde benzer merasimlerin düzenlendiği ve bu kutlamaların iç işleri bakanlığıyla yazışmadan sonra harbiye bakanlığı tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Kafile, 24 Muharrem 1319 h. Pazartesi (13 Mayıs 1901) Medine'den ayrılır. Kafile Medine'de dokuz gün kalmıştır.

Medine'den yola çıkan kafile sırasıyla Rüme Kuyusu'na, Zuayni Kuyusu'na, Melalih'e, Able Kasrı'na, Hulv Kuyularına, Hafair Kuyularına, Fukayyir'e, Ukle'ye, Matar'a, Havtele'ye, uğrayarak denize kıyısı bulunan Vech'e ulaşır. "Vech'e ulaştığımızda, bizi Süveyş'e götürmesi için Necile Vapuru geldi. Hayvanlar ve mahmil törenle vapura bindiler." diyerek bundan sonra yolculuğun deniz yoluyla yapıldığını anlatılmaktadır.

Mahmil kafilesi Vech'ten Tûr'a ulaşır. Orada da salgın hastalıklara karşı alınan tedbirler gereği herkes karantina odasına iner, eşyaları dezenfekte edilir. Paşa burada gördüğü ilgiden memnundur. "Karantina bürosunun müdürü son gece bizim için şenlik düzenledi. Ona bütün mahmil görevlileri, babasının yerine Mekle sultanının oğlu, papazlar, rahipler, onların öğrencileri, oradaki vatandaşlar ve yabancılardan oluşan bütün memurlar katıldı. Gelenler mahmilin çaldığı musiki ile coştular." Burada mahmil kafilesine gayrimüslimlerin de alâka gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Tûr'dan Süveyş'e ulaşan gemi burada da karantina doktoru tarafından kıyıya çıkmadan evvel muayene edilir ve hastalık tespit edilmeyince

karaya çıkmalarına müsaade edilir. Merasimin saat kaçta yapılacağı kararlaştırılır ve gidiş yolunda Süveyş'te yapılan merasim aynı şehirde aynı şekilde tekrarlanır.

Mısır Mahmili, Süveyş'ten Kahire'ye gitmek için demiryolunu kullanır. "Tren bizi 16 Safer 1319 Pazartesi (4 Haziran 1901) sabahı saat 12.30'ta aldı ve Kahire İstasyonu'na aynı gün, gündüz saat 7.45'te ulaştırdı. Hacılar trenden indikten sonra mahmil Abbasiye'ye götürüldü. Araplar onları kışlaya taşıdılar. Arap saatiyle 11.00'de mahmil deveye yüklendi. Etrafında korumalar ve mehter olduğu hâlde Hamsü's-Sarâyat'tan (Beş Saraylardan) Abbasiye Caddesi'ne oradan da kışlaya varıldı. İnsanlar onu görmek için aşırı kalabalık oluşturdu. 19 Safer Perşembe günü kaledeki Mehmed Ali Meydanı'nda alışılmış merasim yapıldı. Sonunda mahmil yanında korumalar ve bir bölük asker olduğu hâlde önce Suleybe Caddesi'ne sonra Seyyide Zeynep, Nâsiriyye ve Maliye'ye doğru ilerledi. Nihayet mahmil her zamanki yerine kondu. Korumalar Abbasiye'ye döndü. Mühimmatını teslim edene kadar orada kaldılar. Sonra kışla dağıldı. Bütün askerlere, -hak etmeyenlere bile herkes sevin sin ve neşelensin diye serbest tatil hakkı verildi. Bizi muvaffak kıldığı için Allah'a şükürler olsun."

1901'de mahmil muhafızları kumandanı olarak hacca giden İbrahim Rifat Paşa bundan sonraki iki seyahate hac emiri sıfatıyla çıkar. Bu dönemde 22 Şaban 1319'da (1 Şubat 1902) Mısır Bakanlar Kurulunun mahmil ve hac ile ilgili aldığı karar da kayda değerdir. Mevcut durumla alâkalı olarak İbrahim Rifat Paşa şu şekilde bilgiler aktarıyor: "[Bakanlar Kurulu Kararı] Haccetmek isteyen herkesin, mahmil kafilesiyle beraber gitmesini zorunlu hâle getirmişti. Hac emirinin gözetimi, askerlerin koruması altında olacaktı. Onlardan biri hastalandığı zaman derhâl doktoru yanında, ilacı elinde olacaktı. Geçen yıl Hicaz'dan Mısır ülkesine hacıların taşıdığı ve hızla insanlar arasında yayılan veba hastalığından böyle korunulacaktı. Kurul ayrıca mahmilin ve hacıların giderken Süveyş, Cidde, Mekke ve Arafat yolunu kullanmalarını, oradan Cidde'ye dönüp deniz yoluyla Yenbu'ya, kara yoluyla

Medine'ye gelmelerini; dönerken de Medine'den Yenbu'ya, oradan da Tûr ve Süveyş'e gelmelerini karara bağladı. Kurul ayrıca birinci mevkide gidecek hacının 70 cüneyh (altın lira) ödemesine ve en fazla beş devesini yanında bulundurmasına, üçüncü mevkie binenlerin 50 cüneyh ödeyeceğine ve iki develerinin olacağına hükmetti. (6 Aralık 1902 m. tarihine rastlayan 6 Ramazan 1320 h. tarihli yayın) Bu miktar hükümetin yanında kalacak garanti paradır. Sağlık karantinası, kara ve deniz yolculuğu masrafları bundan karşılanacak, artan para verene geri teslim edilecek. Garanti altına alınan bu paranın yüksek olması insanları hacdan geri durdurdu. Çok az kişi haccetti. Belki de hükümet bu kıymeti yükseltme işini bilerek yaptı. Bu kararların bir başka sebebi mahmilin kırk üç yıldan beri Yenbu'dan Medine'ye giden yolu kullanmamasıdır.”

Bu arada Paşa'nın iç işleri bakanlığı ile yaptığı haberleşmeden Mısır'dan hacca kaç kişinin gideceği ile ilgili Mısır hükümetinin kararını Bâb-ı Âli'nin (İstanbul'un) onayladığı da anlaşılmaktadır.

Paşa, 1902 yılında Mekke'ye vardığında Mekke şerifinin ve Mekke vâlisinin kafileyi ziyaretleri ile alakâli şu notu düşer: “Mahmil'in simli kisvesini uzun uzun incelediler ve: “Eskimiş.” dediler. Hücre-i Nebeviyye'ye sokulurken Medine haremının şeyhi de aynı görüşte bulunmuştu. Dedikleri doğrudur. Çünkü on iki seneden beri yenilenmedi. Mısır'a döndüğüm zaman eski yüce hidive o kisvenin yenilenmesini arz ettim. O da yenilenmesini emretti ve yenilendi.” Buradan, Mahmil-i Şerif örtülerinin uzun süre kullanıldıktan sonra yenilediği anlaşılmaktadır.

Hicaz'a Ulaşan Surre Yardımları

Miladi Yıl	Genel Toplam (Cüneyh)
1880	41.993
1881	41.626
1882	41.582
1883	41.040

1884	46.901
1885	44.457
1886	43.751
1887	43.750
1888	41.730
1889	41.730
1890	47.370
1891	49.419
1892	49.473
1893	46.886
1894	46.826
1895	45.209
1896	45.269
1897	45.305
1898	45.210
1899	45.290
1900	45.290
1901	44.759
1902	44.732
1903	44740
1904	46066
1905	46066
1906	60123
1907	59575
1908	59190
1909	59.184
1910	509492
1911	59.597
1912	55.097
1913	54.322
1914	53.362

1915	53.362
1916	53.310
1917	53.621
1918	96.621
1919	92.946
1920	95.599
1921	95.845
1922	76.132
1923	72.047
1924	69.857 ¹

İbrahim Rifat Paşa'nın 1901-2, 1903, 1904 ve 1907-8 yıllarındaki Mısır Mahmillerini ve hac ziyaretleri anlatan Miratü'l Haremeyn'i dönemin mahmil kfilesinin hazırlanışını, hac organizasyonunu, mahmil kervanlarının Hicaz'daki siyasî ve iktisadi fonksiyonlarını, hac esnasında karşılaşılan güçlükleri ve özellikle bedevilerin hac kervanlarına yaptıkları saldırıları anlatmasının yanı sıra devrin mühim kaynaklarına dayanarak gezilen yerlerin tarihçeleri hakkında da tatmin edici seviyede bilgileri ihtiva eder. Bu eserin Türkçeye kazandırılmasıyla 20. yüzyılın başlarında Mısır Surre'si'nin macerası çok daha iyi bir biçimde anlaşılacaktır.

1 İbrahim Rifat Paşa a.g.e. c.II s. 359

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKKE VE MEDİNE'YE
SURRE ALAYI İLE GÖNDERİLEN ÖRTÜLER

Medine-i Münevvere örtülerinden bir kesit. Örtü üzerinde "Allahu Rabbi velâ sivâ Muhammed Habibullah"la birlikte salat ve selamlar yer alıyor.

(Hayat Tarih Mecmuası'ndan)

Osmanlı Sarayından Kâbe'ye Giden Mahmil-i Şerif

Hülya TEZCAN¹

Kâbe'ye giden surre alayı ve hac kafilesi ile birlikte en önde deve üstünde süslü bir örtü göndermek çok eski bir gelenektir. Hz. Muhammed (s.a.s.)'in sefere gidişlerinde binmiş oldukları deveye Mahmil-i Şerif veya Mahfil-i Şerif denirdi. Bu geleneğe göre Hz. Peygamber'in ailesi de Mekke'den Medine'ye Mahmil-i Şerif içinde götürülmüştür ki bunu tasvir eden minyatürler vardır.² Daha sonra da bu gelenek yaygınlaşmış ve sultanlar tarafından surre devesi ve Mahmil-i Şerif gönderilmesi şeklinde devam etmiştir.³

Osmanlı döneminde saraydan surre ihracı büyük bir merasimle yapılmıştır. Çok önem verilen bu merasimin büyük bir teşrifatı vardır.⁴

- 1 Sanat Tarihçisi, Doç. Dr. Topkapı Sarayı Müzesi Padişah Elbiseleri Bölümünün emekli sorumlusu.
- 2 Emel Esin, Mecca the Blessed Madinah the Radinat, Novara 1963, s. 102, Res.61, yer verilmiş bir minyatürdür. Aynı konu; Siyer-i Nebi; C.III, New York Public Library, Spencer Collection, ypr.375b, 1595 tarihinde resimletmiş olan "Hz. Ali, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ailesini Mekke'den Medine'ye taşıyor" isimli minyatürde tasvir edilmiştir.
- 3 Hammer (Ata tercümesi) C.I, s. 236-237; D'Ohsson, Tableau Genera de L'empire Otoman, Paris 1790, C.II, s. 84.
- 4 Surre alayının teşrifat ve merasimi hakkında bilgi veren kaynak ve araştırmalar vardır. Başlıca kaynaklar: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, 1341/1896, C. IX; Mustafa Naima, Tarih-i Naima, C. I-IV, İstanbul 1281-1283/1864-1866, C.II, s. 82-105; Mustafa b. İbrahim (Safi), Zübdetü't Tevarih TSMK, R. 1304, ypr. 123a vd.; Hammer, Osmanlı Tarihi (Ata Bey çevirisi) C. VIII, İstanbul, 1335/1911 s.127 vd; M. De D'Ohsson a.g.c., Tablo 44-56'nın bir bölümünün özet çevirisi için bkz. Orhan Yüksel, "D'Ohsson, XVIII, yy.'ın Sonlarında Türkiye'de Dinî Bayramlar" Hayat Tarih Mecmuası, C. I. 2 (1968) s. 36-41. Araştırmalar; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, Ankara 1945, s. 56, 180-183, 443; a.g.y., Mekke-i Mükerreme Emir-leri, Ankara 1972; Mehmed Zeki Pakalın, "Surre", "Surre Alayı", "Surre devesi" "Surre emini" ve "Surre-i Humayun "Mad. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü-ğü, C. III. 20 (1972) İstanbul, s. 280-285; Orhan Şaik Gökay, "Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmed Ağa Eserleri", İ.H. Uzunçarşılı'ya Arma-ğan, Ankara 1976, s. 113-171; Metin And, Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları, Ankara 1982, s. 208; Sura-ıya Faruoqhi, Haclar ve Sultanlar (1517- 1683), Çev. G.Ç. Güven, İstanbul 1995

İyi sayılabilecek durumda günümüze kadar gelen bu Mahmil-i Şerif örtüleri, Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi'ne kaydedilmiş ve önceleri Hırka-i Saadet Dairesi'nin Silahdar Hazinesi'nde (Hırka-i Saadet'in yanındaki oda) muhafaza edilmiştir.⁵ Saray Arşivi'nde bulunan ve 18. yüzyıl başından 19. yüzyıl sonlarına kadar tarih taşıyan Emanet Hazinesi'ne ait dört defterde⁶ Mahmil-i Şerif örtüleri, Kâbe kapı perdeleri ve Ravza-i Mutahhara örtülerinin kayıtları vardır.

Surre, h.995/m.1587 tarihinden itibaren Darüssaade ağaları tarafından Yazıcılar Dairesindeki Haremeyn evkafından gönderiliyordu. Darüssaade Ağaları bu görevi Yazıcılar Dairesi'nden⁷ yürütürlerdi. Surre, h.1252/m.1836 yılından sonra Darüssaade Ağalarından alınarak Haremeyn Evkaf (Vakıflar) Nezareti'ne verilmiştir.⁸ Bu bakımdan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi'nde olduğu gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de surre ile ilgili belgeler ve örtüler vardır.

Osmanlı sultanlarının halifeliğinden önce de Emevi, Abbasi, Fatımi, Eyyubi, Memlukler zamanında Kâbe örtüleri gönderiliyordu. Bu örtülerin Mahmil-i Şerif ile gönderilmesi Mısır Memlukleri zamanında başlamıştır. Bu dönemden günümüze Kansu el Gavri'ye ait bir Mahmil-i Şerif örtüsü ulaşmıştır. Zaman zaman eşya üzerine iliştirilmiş etiketlerden, belgelerden, fotoğraflardan, surrenin her yıl aynı saraydan çıkmadığı ve aynı yere teslim edilmediği anlaşılmaktadır.

Mevcut belgeler bir sıraya konulduğunda, surre merasimlerinin önce Topkapı Sarayı'nın Ağa Vekili Bahçesi'nde (bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesi), Çinili Köşk'ün kuzeyinde bugün mevcut olmayan

5 Abdurrahman Seref, Topkapı Sarayı Hümayunu, TOEM I, İstanbul 1329 / 1905 s. 405.

6 TSMA. D. 4051 III. Ahmed (1703–1730) devri; D. 7995 H.1273 (M.1856); D. 8076 H.1275–1292 (M.1858–1875) D.9787 tarihsiz.

7 Bugün mevcut olmayan Yazıcılar Dairesi'nin temelleri, sarayın ikinci avlusunda, Harem Dairesine giriş revaklarının sonunda bulunmuştur. Odanın yapılışını 16.yüzyıla tarihlenen, kazı raporu için bkz. A.Erdogdu, "Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlu Darüssaade Ağası Yazıcılar Dairesi Araştırma Kazısı", 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 25–27 Nisan 2001), Ankara 2002, s.139–148.

8 İ.Ateş, "Osmanlılar zamanında Mekte ve Medine'ye gönderilen para ve hediyeler", Vakıflar Dergisi 13 (1981), s. 113 – 171.

III. Mehmed Köşkü'nde⁹ hazırlandığı anlaşılır. Daha sonra Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundan (Alay Meydanı) çıktığı, merasimi gösteren bir tabloda anlaşılmalıdır.¹⁰ 18. yüzyılda Beşiktaş Sahil Sarayı ve Çırağan Sarayı'ndan surrenin geri geldiğine ve çıkmasına izin verildiğine dair kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki H. 1159 (M.1746) tarihinde Mahmil-i Şerif'in Atik sancağının Beşiktaş Yalısı'na geri geldiğini bildiren etikettir.

Surrenin H.1258 (M.1842) tarihinde Çırağan Sarayı'ndan,¹¹ H.1270 (M.1853) tarihinde Topkapı Sarayı'ndan çıkması için izin verildiğine dair belgeler mevcuttur.¹² Devletin son zamanlarında Yıldız Sarayı'ndan da surre çıkmıştır.¹³ Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan hatıratında, Yıldız Sarayı'nın Harem Dairesi'nde Mahmil-i Şerif'i nasıl süsleediklerini anlatmaktadır.¹⁴ Surre, Dolmabahçe Sarayı'ndan da çıkarılmıştır, hatta burada bir de surre odası bulunmaktadır. Şehsuvaroğlu; bugün de aynı isimle bilinen odanın, Mabeyn binek salonuna girilince sol kolda bahçe üstünde olduğunu, surre hediyeleri ile torbalarının bu salonda hazırlandığını ve padişahların bahçede yapılan merasimi buradan seyrettiğini söyler.¹⁵

Topkapı Sarayı'ndaki tören sırasında Kubbealtı'nın karşısına surre keselerinin ve ilgili bazı eşyanın konulacağı bir çadır kurulurdu. Sultan, görevlilerin yemeği bittikten sonra, at üzerinde Enderun Avlusu'ndan (üçüncü avlu), ikinci avluya girer, Kubbealtı'nın önünde attan iner ve hazır bekleyenlerin alkışlarıyla Kubbealtı'na girerdi. Bu arada Harem ağaları da omuzlarında taşıdıkları surre keseleriyle Harem'den çıkıp bunları çadıra koyarlardı. Burada keseler sayılır, surre defterlerinin zarfları mumlarla yapıştırılır ve kozaklarla¹⁶ bezenirdi.

9 Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, İstanbul 1933, s. 20; Ü. Altındağ "Sarayın ana yerleşim düzeni ile Kara ve Deniz surları arasında kalan yer" Sanat 7 (1982), s. 59.

10 D'ohsson 1790, Tablo 44-56.

11 BA. İr. Dah No.3196, aynı evrak Lcf. 1.

12 BA. İr. Dah No.18.852, ve cevabı No.181842 Lcf. 1.

13 İÜK. 91313 numaralı albümdeki fotoğraflardan biri surre alayını, Yıldız Camii önünde göstermektedir.

14 Ayşe Osmanoğlu, Babam Abdülhamid, İstanbul 1960, s. 60.

15 Haluk Şehsuvaroğlu, Tarihi Odalar, İstanbul 1954, s. 11-15.

16 Kozak veya kozalak; madeni yassı ve yuvarlak bir kutu olup sırmalı bir kordonla name-i hümayunu havi keselere bağlanırdı, bu bilgi için bkz. Uzunçarşılı 1972, s. 21, not. 1.

Alaya biri esas diğeri yedek olmak üzere iki deve katılırdı. Alaya katılan esas devenin yuları gümüş zincirden,¹⁷ yedek devenin yuları ibrişimdendi. Merasim sırasında gümüş yuların Mirahur Ağa tarafından Darüssaade ağasına verilmesi önemli bir noktaydı. Çünkü bu takdim, Darüssaade ağasının göreve devam etmesi anlamını taşıyordu. Ağa gümüş yuları bir ay sonra surre eminine, ibrişim yuları da sakabaşıya teslim ederdi.¹⁸ Kaynaklarda bahsi geçen her iki yular da koleksiyonda mevcut olup surre devesinin ejder başlı, gümüş saplı özel kamçısı, sarayın Arabalar Bölümü'ne kayıtlıdır (36/1150).

Alayın şehir içindeki ve daha sonraki yolculuğuna geçmeden, surre devesinin taşıdığı Mahmil-i Şerif'in hazırlanışıyla ilgili olarak anılardan bazı bilgiler edinilir. Mahmil yola çıkacak hâle geldikten sonra Harem dairesine götürülür ve süslemeye saray kadınlarının da katkıları olurmuş. Bu olayı yaşamış olan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan hatıratında şöyle anlatır: "Darüssaade ağası ve maiyeti Mahmil-i Şerif'i tutarak tekbir ve ilahilerle getirirler, Harem dairesinin bahçesine koyarlardı. Bütün sultanlar, kadınefendiler ve kalfalar tarafından ziyaret olunurdu. Her sultan ve kadınefendi hediye olarak sırmalı ustufalar veririrdi. Sarayın iki eski kalfası bu kumaşlarla Mahfil-i Şerif'i süslerdi. Bu iki kalfa öteden beri bu işi maharetle yapan ve birbirlerine öğreterek yetişen mütehassıslardı."¹⁹

Ünlü roman yazarı Halit Ziya Uşaklıgil, 1908–1911 yılları arasında sarayda mabeyn başkâtipliği yaptığı sıralarda anılarını yazmış, bu arada surre devesinin süslenmesini hicvederek anlatmıştır. Yazar, Hicaz'a gönderilecek para, altın, gümüş paranın sağlam torbalara yerleştirilerek bağlanıp mühürlendiğini ve diğer kıymetli hediyelerle birlikte bir deveye yüklendiğini söyler. Asıl merasimin kahramanı bu deve olduğu için, bu iş için devenin en alımlı ve gösterişlisinin seçildiğini ve mümkün olduğunca çok süslenip donatıldığından bahseder.

17 TSM. A D.12 B H.1092(M.1680), Yp.64a.

18 Uzunçarşılı 1945, s. 182.

19 Osmanoğlu 1960, s. 60.

Saray hizmetinde bulunmuş ve saray teşrifatı ile ilgili bir kitap yazan Ali Seydi Bey (1867–1933), 18. yüzyıl ortalarında surre alaylarında bazı değişiklikler olduğundan bahseder. Sırf o güne mahsus olmak üzere padişah için büyük ve süslü bir çadır, ayrıca devlet erkânına mahsus birkaç çadır daha dikildiğini kaydeder. Alay buradan geçerken erkânın seyretmesini, surre merasiminin teşrifatında yapılan değişiklik olarak belirtir.²⁰ Surre alayının özel sancakları ve sancak kılıfları vardır. Bunlar da surre alaylarının bir parçası olarak törende yer almışlardır.

Surre alayının en renkli tarafı; Bab-ı Hümayun'dan çıktıktan sonra aşağıya inip Alay Köşkü önünden geçerek, Hoca Paşa yoluyla Sirkeci'de uğurlanana kadar şehir içinde yaptığı yolculuktu. Bir görgü tanığı olarak D'Ohsson bu merasimi anlatır. Verdiği bilgiye göre; hepsi tören kıyafetlerini giymiş, rengârenk görevlilerden başta 12 atlı çavuş olmak üzere arkasında 12 zaim, 60 baltacı, 2 müjdeji, 8 kapıcıbaşı, surre emini ve kethüdası alaya katılan esas ve yedek develerle arkadan gelen sekiz katırın etrafını sarmışlardı. Katırlardan beşi yeşil kadife kaplı hediye sandıklarını, üçü de parayı taşıyordu (Bk. not 6). Bunların arkasından Araplardan oluşan 50–60 kişilik, Akkam (Hakkam) denilen bir grup davul ve kös çalan eğlendirici insan gelirdi. Ayrıca denge sırığı üzerinde gösteriler yapan cambazlar, alaya hareket kazandırırды.

D'Ohsson anlattıklarını ayrıca çizmiştir. Çizdiği tabloda at ve katırlardan bazılarının üzerine yerleştirilen, renkli kâğıtlardan yapılmış, rüzgârla hareketlenen küçük flamalar, dönen rüzgârgüllerini betimlemiştir. Bu arada devenin üzerindeki Mahmil-i Şerif'in kurulmuş hâlini çizmişse de mahmil, kule gibi gösterilmiştir ki mevcut örnekler pek benzemez. Bu olayı görmüş olan bir başka Fransız; önde yürüyen devenin üzerinde, çuhadan iki metre yüksekliğinde küçük bir kulecik olduğunu, yazar.²¹

20 Ali Seydi Bey, Teşrifât ve Teşkilat-ı Kadimemiz, Hazırlayan: N.A.Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, No.17(Tarihsiz), s.154.

21 Lui Rambert, Gizli notlar, çev. Niyazi Ahmed Banoğlu, İstanbul (tarihsiz) s. 233, Tercüman 1001 Temel Eser No. 75

Surre alayında görevliler götürdükleri eşyaların zarar görmemesi için menzil aralarında kılıflayıp kaldırıyorlardı. Kısaca surre devesi ve taşıdığı mahmil takımları İstanbul'dan Mekke'ye kadar kurulu vaziyette gitmiyor, gerektiğinde iki menzil arasında sökülüyordu.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi, surrenin gidişi ile mahmilin Şam, Medine ve Mekke'de yapılan karşılanması merasimiyle ilgili bilgi vermektedir. Bu arada Mekke'deki tören sırasında surre devesinin sırtındaki Mahfil-i Şerif'le şehir kapısından geçemediğini, bunun için "mahmili çökertip, Mahfil-i şerifi ol mahalde bozarlar" demektedir.²² Gene aynı tarihlerde Mısır'da mahmilin gidişini gören, bu kervana katılarak yol alan Polonyalı Seyyah Simeon²³ hatıratın konuyla ilgili bölümünde; "Emir-ül haccın otağı önden giderek konaklanacak yer hazırlanıyordu. Hazine otağın durduğu yere bir çeyrek mil yaklaşınca katırlar süslenir, davul zurna çalınır. Ağanın krala layık muhteşem çadırı önde kurulur ve yüz kişinin muhafazası altında bulunan hazine, çadır içine yerleştirilirdi." şeklinde bilgi verir.²⁴

İstanbul'dan hareketinden sonra, Gebze, Akşehir, Konya, Adana, Hama güzergâhını takip eden hacı kafilesi Şam'a ulaşırdı. Ertesi gün bu kafileye Şam Vâlisi ve Emir-ül Hac'ın komutasındaki Şam hacıları da eklenerek birlikte yeniden Mekke'ye doğru yol alırlardı.

Osmanlı Öncesi Gönderilen Mahmil-i Şerif

Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Kâbe'ye Yemen, Şam ve Mısır olmak üzere üç değişik yerden surre geldiği bilinir. Yemen'den ilk mahmil H. 963 (M.1566)'de Yemen vâlisi Vezir Mustafa Paşa'nın arzisiyle gönderilmiştir.²⁵ Yemen Mahmili, Hays şehriden çıktığından buna "Mahmil-i Hays" denirdi. Ancak bu mahmilin daha sonraki yıllarda

22 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, C. IX. s. 389.

23 Polonyalı Simeon; Kudüs'e hacca gitmek için 28 Ağustos 1615'te İstanbul'dan gemiyle yola çıkıp, Mısır'a gelmiştir. Bu sırada Mısır'da mahmilin hazırlanışını görmüş ve hacı kafilesiyile uzun süre yol almıştır.

24 Polonyalı Simeon'un Seyahat-namesi (1608-1619), çev. Hrand Andreasyan, İstanbul 1964, s. 115-121.

25 Uzunçarşılı 1972, s. 76

gönderildiğine rastlanmaz. Osmanlılarda surre ile beraber Kâbe'ye örtü göndermenin Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladığı tahmin edilir. Mevcut eserlerin en erkeninin 1543 tarihli Kâbe kapı perdesi ve kuşağı olması, Kanuni adını taşıması bu tahmini doğrulamaktadır. Kanuni, Mısır Hükümdarı Klavun'un Mısır'da Kâbe örtüsü için vakfettiği iki köyün gelirine H.947/M.1540'da yedi köyün gelirini daha vakfetmiştir.²⁶ Böylece bu iş için hiçbir masraftan kaçınmadığını göstermiştir.

Üç mahmili Arafat'ta kurulmuş olarak tasvir eden çini panolar vardır.²⁷ Bu çini tasvirlerde üç mahmil soldan sağa olmak üzere Mahmil-i Yemeni, Mahmil-i Mısri, Mahmil-i Şami alt yazısıyla belirtilmiştir. Bu sıra hiç değişmemiştir. M.Carcaradec, bu panolarda tasvir edilen Mahmil-i Şerif ile ilgilenmiş, aldığı detay fotoğraflardan yararlanarak bir Mahmil-i Şerif restitüe etmiştir. Ancak bu, saraydaki zengin Mahmil-i Şerif örtüleri içinde son dönemden tek örneğe ait bir çalışmadır.²⁸ Yemen Mahmili'nin örtülerinin nasıl olduğu hakkında bilgi edinilememiştir.

Mısır Mahmili'nden Topkapı Sarayı işleme koleksiyonunda bir örnek bulunmaktadır (TSM. 31/263). Mahmilin tepe yüksekliği 180 cm, etek yüksekliği 150 cm, kuşağın genişliği 28 cm dir. Bu ölçüler içersinde mahmil 330 cm. yükseklikte dikdörtgen gövdeli ve pramidal çatılıdır. Mahmil, Memlûk imparatorluk rengi olan parlak sarı renkli, ipek atlastan yapılmış olup yazılar ve bezemeler kırmızı taftadandır. Bütün bordürler ve yan dikişleri rumi geçmeli bir suyla çevrilidir. Mahmilin tepe parçaları üzerinde her cephede armudi pafta içinde "Ebu en nasr Kansu azze nasruhu Ez limevlana Sultan el melik ül eşref" yazısı tekrarlanır. Tepeyle eteğin birleştiği yerde, gövdeyi çepeçevre dolaşan ve

26 Peçevi Tarihi, İstanbul H. 1283/ M.1866,C.I, s.425-427.

27 Kâbe tasvirli çini panolar için pek çok yayın vardır. Bol resimlilerden biri Sabih Erken, "Türk Çiniciliğinde Kâbe tasvirleri," Vakıflar Dergisi IX (1971), Ankara 1971. s. 297-320. Res.1-36.; aynı konunun minyatürdeki örneği, Şerh-i Şeceret el iman ve ihya el hac, Kurret el uyûn, (1540-1545 tarihli), s.65b, TSMK. A.3547.

28 Marie de Carcaradec, «Les Mahmils du Palais de Topkapı», Revue D'etudes Turques, Tome 13 (1981) Paris, s.174-184.

sultana övgülerin yazıldığı kuşakta tarih okunamamıştır.²⁹ Mahmile ait alem bugün sarayın Silah Bölümü'ne kayıtlıdır (1/630). Demir üzerine altın yıldızla bezemeli yürek şeklinde levha alem üzerine beş düz satır hâlinde Kansuh el Gavri'nin adı ve Arapça tarih yazılıdır.³⁰ Hicri 919 / Miladi 1513 tarihini veren bu yazı, örtünün de tarihi olmalıdır. Mısır Mahmili'nin bütününe bakıldığında, malzemesinden bezemesine kadar fazla mükemmel olmadığı görülür. Bezeme sade, yazı kalitesi düşüktür. İşlemede, altın, gümüş alaşımli tel kullanılmamış, bütün yazılar ve bezeme aplike tekniğiyle işlenmiştir.

Bu mahmil örtüsü 1680 tarihli saray hazinesinin sayımında iki âdet olarak kaydedilmiştir.³¹ Kayıtta; “Sarı atlas üzere kırmızı yazılı mahfel-i şerif puşidesi 2 âdet, biri cabeca zerdüz” ifadesi vardır. Bugün mevcut olan sade mahmildir. Defterde adı geçen ve baştan başa sıрма işlemeli olduğu ifade edilen mahmil ise bugün mevcut değildir.

Osmanlı mahmil örtüleri de prensip olarak bu tertiptedir. En büyük farkları kompozisyon şemaları ve işlemelerinden gelmektedir. Osmanlı mahmilleri çok daha süslü ve göz alıcıdır. Tercih edilen renk başlangıçta siyah, sonraları yeşildir. Uzunçarşılı, 19. yüzyıla ait kaynakları derleyerek Şam ve Mısır mahmilleri hakkında bilgi vermektedir:

“Bu mahmiller dört tarafında birer gümüş top ve kubbeleri üzerindeki gümüş topun üzerinde altından hilal bulunurdu. Kubbenin örtüleri üzerinde Kelime-i Tevhid işlenmişti”. “Her iki mahmil aynı tertipte ise de Mısır Mahmili'nin zemini kırmızı ve Şam Mahmili'nin ise koyu yeşil atlastı. Mısır Mahmili, Şam Mahmili'nden arzen daha geniştir.”³²

Gerçekten son devre ait Osmanlı Mahmilleri, bu tariflere uyar. İmparatorluğun son devirlerinde surre merasimini genel olarak gösteren

29 Jacques Jomicr, “Le Mah-mal du Sultan Qansuh Al – Ghurı”, *Annales Islamo-logiques*, 11 (1972), s. 29–188; Eserin yayınlanmış bir fotoğrafı için bkz. Tahsin Öz, “La Broderie Turque”, *La Turquie Kemaliste*, 44 (1941), s. 9.

30 Hülya-Turgay Tezcan, *Türk Sancak Alemleri*, Ankara 1992, s. 60, K.41.

31 TSMAD. 12B H.1092 (M.1680) tarihli Hazine Defteri, ypr. 59A.

32 Uzunçarşılı 1972, s. 57 not.2

Yıldız Albümlerindeki³³ birkaç fotoğrafla bazı yağlı boya tablolarla³⁴ bu Mahmil-i Şerifler görülür. Mısır Mahmili'nin zemini mevcut örnekte kırmızı değil sarıdır. Fakat Topkapı Sarayı koleksiyonunda mevcut olan Osmanlı Mahmilleri başlangıçtan bu yana şekil ve renklerde bazı değişiklikler olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Döneminde Gönderilen Mahmil-i Şerif

Osmanlıların gönderdikleri Mahmil-i Şerif piramidal çatılı, tepe ve etek kısımları ayrı olup çok parçalıdır. Son derece zengin ve göz alıcı malzeme ve işçilikle hazırlanmış olan mahmillerin erken örnekleri siyah, daha sonrakiler yeşil renklidir. En erken mahmil, h.1144 (M.1731) tarihli. Bir de parçaları günümüze kadar kalmamış, tarihli Mahmil-i Şerif kuşakları ve askıları vardır. IV. Murad (1623–1640) adını taşıyan bir kuşakla, IV. Mehmed adını taşıyan 1663 ve 1682 tarihli iki mahmil askısı kitabeli olup bu tarihlerde Mahmil-i Şerif'in yenilendiği anlatılır. Bunlardan 1663 tarihli olanı Makam-ı İbrahim kisvesiyle birlikte korunurken (36/1149), 1682 tarihli olanı, yeni bir Mahmil-i Şerif sancak kılıfı yapımında ikinci defa kullanılmıştır (24/1391). Daha sonraki askılar, şekil ve renk olarak değişmiş olmalarına rağmen, kitabe taşıdıkları için, bu tarihlerde de Mahmil-i Şerif'in gittiğine işaret eder. II. Mustafa'nın adını ve 1694 tarihini taşıyan askı gibi (24/129). Gene böyle isim ve tarih taşıyan iki tane Mahmil-i Şerif sancak kılıfı vardır. Örtüleri mevcut olmayan bu kılıfların gösterdiği tarihte Mahmil-i Şerif'in gittiği anlaşılmaktadır. Mahmil bazı dönemlerde yenilenir, eskileri saklanırdı. Fakat bazı durumlarda parçalar üzerinde değişiklik yapılarak ikinci kez kullanıldığı da olmuştur. Örneğin, ikinci tip surre örtüsünün kuşağının (24/1375), sonunda tarihin yer aldığı 20 cm. uzunluğundaki kısım değiştirilmiştir. H.1172 tarihli kuşak, mahmilin tarihinden on yıl eskidir.

33 İÜK. 91276 ve 91313 numaralı albüm içindeki altı fotoğraf surre merasimini göstermektedir. Ayrıca TSMK, M.R. 587 numaralı Surrename, Rumi 1335/1917 tarihli olup Mehmed Reşad'a sunulan rapor içinde bir fotoğraf bulunmaktadır.

34 TSMK, 17/610 numaralı tablo, surre alayını Mekke'de göstermektedir. Resmin altında yağlı boya ile yazılmış "Surre Eminliği Hatırası Kanunisani 1331" (1912/1913) yazısı vardır. Bir diğer tablo Dolmabahçe Sarayı'nda olup İbrahim Ateş, "Osmanlılar zamanında Mekke ve Medine'ye gönderilen para ve hediyeler" Vakıflar Dergisi XIII (1981) makalesinde renkli olarak yayımlanmıştır.

Sultan III. Mustafa'nın tahta çıktığı H.1171/M.1757 yılının ardından, giden ilk surre alayı için mevcut olan bu kuşağın tarihi değiştirilerek yeniden kullanılmış olmalıdır.

Koleksiyonda yedi Mahmil-i Şerif takımı bulunmakta olup ilk ikisinin parçaları eksiktir. h.1144 (M.1731) ve H. 1182 (M.1768) tarihli olan bu örneklerin ilki siyah renkli, kalın atlas üzerine işlemeli, ikincisi yeşildir. Her ikisi de malzemesinden desenlerine, işleme tarzında yazı karakterine kadar, geleneksele bağlıdır. Tarih sıralamasına göre üçüncü gelen h.1292 (M.1875) tarihli örtü; yeşil kadifeden, Batı etkili bezemeye sahip dival tekniğindeki işlemeyle ilk iki mahmilden ayrılır. On dokuz parçaya sahip bu mahmil, parçalarının tamam olmasıyla önemlidir. Böylece erken mahmillerin eksik parçalarının da neler olduğu hakkında fikir edinilebilmiştir. Bunun aynısı olan sadece sultan adı ve tarihi değişik üç Mahmil-i Şerif daha bulunmaktadır. Müzenin resim bölümünde h.1331 (m.1913) tarihli bir yağlı boya tabloda (17/610) resmedilen surre alayı yetkilileri ve hacılar arasındaki Mahmil-i Şerif de bu grubun bir örneğidir.

Son Mahmil-i Şerif; düz ipek kadifeden sade, işlemesiz, yazısız, bezemesiz bir kılıf görünüşündedir. 19. yüzyıl sonuna doğru kervanla iki mahmil gönderilmeye başlanmıştır. İlki; bilinen ağır bezemeli, törenlerin yapıldığı, tuğralı ve tarihli, diğeri tören bittikten sonra devenin üstünde şehrin içinde dolaştırılan, isimsiz, tarihsiz, sade bir mahmildir. Mevcut örnek sade olandır.

Mahmillerin üçgen şekilli, dört tepe parçası, karşılıklı olarak birbirine eşittir. İkisi geniş, ikisi dar olan parçaların sivri uçları tepede toplanır ve üzerine bir başlık geçer. İki etek parçası olan mahmillerde, tepe ile eteğin birleştiği yeri çepeçevre dolaşan kuşak, en çarpıcı parçadır. Mahmilin geri kalan parçaları onu taşıyan deveye ait başlık ve kolondur.

Mahmillerde altı mahmil askısı bulunması gerekir. Biri mahmil sancağına geçirileceğinden ortası deliktir. Dördü mahmilin dört köşesine, biri deve başlığına bağlanır.

Batılı tarzdaki süslemeye sahip ilk mahmilin sancak kılıfı için yeni bir askı hazırlanmıştır. Mahmil parçaları arasına biri kare, biri trapez şekilli, biri yarım oval olmak üzere üç yeni parça eklenmiştir. Mahmil-ler ikinci örnekten itibaren giderek renk ve kompozisyon bakımından farklılaşırlar. İkincisi H. 1182 (M.1768), üçüncüsü H.1292 (M.1875) tarihli olduğuna göre yaklaşık yüz yıllık sürede mahmillerdeki değişimin ne zaman başladığını bilemiyoruz.

İlk Mahmil-i Şerif siyah renkli, atlas dokulu ipek kumaş üzerine; kırmızı, yeşil renkli atlas ilaveleriyle yapılmıştır. Etek parçalarından biri ve askıları eksik olan mahmilin desenleri yer yer renkli taş ilavele-riyle zenginleştirilmiştir. Üzerinde, I. Mahmud adı ve h.1144/m.1731 tarihi işlemeli olan Mahmil-i Şerif, yedi parçadan oluşur (24/1376-1382).

Tepeci dört ve etek kısmı iki parça olup tepe parçalarında (Bakara; 125³⁵ ve Âl-i İmrân; 96. 97.³⁶) ayetlerini taşırlar. Tepe parçaları birbi-rinden ayrı ve daha büyük olduğundan daha fazla yazı yazılabılmıştır. Hac; 26. ve Fetih; 1., 2. ve 28. ayetleriyle bazı hadisler gibi). Fetih ayetleri; (insanlar inançlı olursa) Allah'ın onların geçmiş ve gelecek günahlarını affedeceği ve doğru yola ileteceği ile ilgilidir. Kitabede tepe parçalarının etek ucunda; yazı şeridi hâlinde çepeçevre dolaşır.

Etek kısmı üç bölüme ayrılmıştır ki bölümleri ikişer sütuna dayanan kemerler ayırır. İki taraftaki sandukalı, ortadaki armut şeklinde pafta-lıdır. Sandukaların üzerinden üçer kandil sarkar. Mumların yerini, iki yanındaki hurma ağaçları almıştır. İki değişik bordür kullanılmıştır. Te-penin eteğinde ve ucundaki bordür; palmet suyu tepenin ve eteğin ara

35 Bakara Suresi 125. Ayet: "Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz! İbrâhim ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun!" diye emretmiştik."

36 Âl-i İmrân Suresi; 96. 97 "İnsanlar için ibadet yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina Mekke'deki Kâbe olup, pek feyizlidir, insanlar için hidâyet rehberidir. Orada apaçık alâmetler ve deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur.

Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir.

bölmelerini ayıran bordür; kıvrık yaprak ve çiçek suyudur. Böyle bir etek, saraydan Nevşehir'deki Kurşunlu Camii'ne gönderilmiştir.³⁷

Çok parçalı Mahmil-i Şeriflerden ikincisi yeşil renk atlastan olup sarı ve beyaz tel ile işlenmiş ,arkası güderi ile astarlanmıştır. Sultan III. Mustafa adına yapılan mahmil, h.1182 /m. 1768 tarihi işlemeli olup sekiz parçadır (24/1369 – 1375, 1509). Özellikle etekte; beş satırlık yazı sıraları beyaz telle doldurulmuş zemin üzerine, sarı telle işlenmiş olup çok farklı bir şema gösterir. Ancak, tepe parçalarında; ortayı dolduran dilimli konturlu, oval pafta ile etek ucunu baştanbaşa dolaşan yazı şeridi ilk mahmili hatırlatır. Kitabesi etekte yer alan mahmilin, çok muhteşem bir görünüşü vardır. Üzerinde taşıdığı hiçbir mahmilde rastlanmayan ayetler; Kur'an'ın indirilişi, Allah'ın büyüklüğü ve Peygamber'in gönderilişiyle ilgilidir.

Her iki Mahmil-i Şerif takımının kuşağı eski tiptedir, üzerlerinde yarıya kadar (Bakara 255.) ayeti, yarından sonra kitabe taşırlar. Arkaları meşin kaplı, etek uçları saçaklıdır.

Çok parçalı mahmillerin üçüncüsü; yeşil kadife üzerine baştan başa sarı tel ile işlemeli olup arkası kırmızı atlasla astarlıdır. 19 parça olan Mahmil-i Şerif (24/1351–1368, 265) üzerinde Abdülaziz adı ve h.1291 /m.1874 tarihi işlemelidir.

Bütün yüzeyin sonsuza giden yaprak ve çiçeklerle doldurulduğu bezemede, kuvvetli Batı etkileri hissedilir. Yazılar çok aza indirilmiştir, sadece tepe parçalarının ortasındaki boşluklarda yazılar yer alırken etek parçalarında yazıya hiç rastlanmaz. Tepe parçalarında ki tuğra ile hadislerin kullanılması ise ilk defa bu tipte ortaya çıkar. Bundan sonraki üç mahmilde sultan ismi ve tuğra değiştirilerek mahmilin parçaları aynen yenilenmiştir. Dördüncü mahmil, yeşil kadife üzerine sarı telle işlemeli arkası bordo rengi atlasla astarlıdır. 19 parça olan Mahmil-i Şerif takımı (24/1332–1350) üzerinde II. Abdülhamid adı ve h.1303/m.1885 tarihi işlemelidir. Beşinci mahmil takımı yeşil kadife üzerine sarı telle işlemeli,

37 Örcün Barışta, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri, Ankara 1999, s. 98, res. 111.

arkası kırmızı atlasla astarlıdır. Parçaları (24/1313–1326, 1308, 1328, 1329, 1331) numaralarla kayıtlı olan mahmil üzerinde II Abdülhamid adı ve h.1310/h.1892 tarihi işlemelidir. Altıncı mahmil yeşil kadife üzerine sarı telle işlemeli, arkası kırmızı atlasla astarlıdır. 19 parça olan Mahmil-i Şerif'in parçalarını hepsi İşleme Bölümü 31/302 numaraya kayıtlı olup; üzerinde II Abdülhamid adı ve h.1320/m.1902 tarihi işlemelidir.

Mahmillerde yer alan ayetlerde; Allah'a ve Peygamberine uyulması, Allah'ın insanların kusurlarını gidermek ve tertemiz yapmak istediği anlatılır. (Ahzâb; 33) Peygamberin şanının, şerefinin yüceltilmesi, ona esenlikler dilenmesi, çünkü Allah'ın ve meleklerinin de böyle yaptığı anlatılır. (Ahzâb; 56)

Yedinci mahmil bu gruptan farklı olup yazısız, bezemesiz ve kitabe-sizdir. Yeşil, ince, ipek kadifeden, kırmızı, beyaz şeritlerle süslü olup 20. yüzyıl başına tarihlenir (24/1443–1446, 2055).

Kuşaklar; ilk iki mahmilinkinden bezemesi ve ayetleri bakımından farklıdır. Üzerinde; Allah'ın, insanların geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlamasını temenni eden ayetlerle Allah'ın, inanan kadınları ve erkekleri, sonsuza kadar kalacakları cennete sokacağını, hakkında kötü düşünceleri olanları ise lanetlediğini, onlara cehennemi hazırladığını bildiren ayetler bulunur. (Fetih; 1.- 5.) Kuşağın sonunda yer alması gereken kitabe, artık kalkmıştır. Bordür; köşeli zincir motifi olarak bütün parçaların etrafını dolaşan bir sudur.

Mahmil aksamı olarak kare ve yarım oval şeklindeki parçalar ilk defa bu grupta ortaya çıkmıştır. Mahmil ön askısı; yukarıdan aşağıya doğru genişleyen, tepesi kesik üçgen şekilli (trapez) bir parçadır. Üzerinde tarih ve ser sikkeken'in³⁸ adı işlemelidir.

Mahmil askıları altı tanedir. Erken mahmillerle kullanılan, renkli geziden yapılmış, kuşak gibi uzun, uçları Kelime-i Tevhid yazılı askılar

38 Madeni paranın kalıbını hakkeden, kazan; para ressamı. bkz. Ferit Develioglu, "Sikkeken" Mad. Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1982, s. 1142.

değişmiştir. Yeni askılar yeşil kadifeden ve sadece yaprak çiçek deseni işlemeli olup yazısızdır. İlk defa bu mahmilde ortaya çıkan ve mahmil sancak kılıfının tepesine geçirilmek için hazırlanmış, kırmızı kadifeden ortası delik, bir parça daha vardır. Deliğin iki tarafında yer alan, dörder oval pafta içlerinde; bir tarafta Fetih Suresi'nin 1. ayeti, diğer tarafta Saf Suresi'nin 13. ayeti yazılıdır.

Bu son mahmillerin üzerine kurulduğu özel bir iskelet vardır ki bu deve semerinin üzerine yerleştirilir. Ahşap arkası tel kafesli iskelet, karşılıklı iki parçadan oluşan koltuk görünümündedir. (24/ 2197) Bu parçanın içine kare şeklinde ve 47 x 47 cm ölçüsünde her tarafı yeşil çuha ile kaplı bir mahmil kaidesi konurdu ki (31/1368) parçaların hepsi 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başına aittir.

Mahmil-i Şerif'i taşıyan devenin de bu merasim içinde önemli bir yeri olmuş, büyük bir özenle süslenmiştir. Başlığından üzerine örtülen 'haşa'ya kadar bütün aksesuarın, üzerinde taşıdığı mahmille uyum sağlamasına dikkat edilmiş, hatta başlığı üzerine mahmille aynı tarih işlenmiştir. Bu bakımdan devenin örtüleri de Mahmil-i Şerif takımını tamamlayan parçalar olarak kabul edilmiştir.

Surre alayının özel sancakları ve sancak kılıfları vardır. Bunların kompozisyon şemaları, askerî sancaklardan tamamen farklıdır.

Mahmil-i Şeriflere Ait Münferit Parçalar ve Tahtirevanlar

Mahmil-i Şerif takımlarına ait olup önemli kısmı kaybolmuş, münferit parçalar oldukça fazladır. Bunlardan üzerinde tarih taşıyanlar vardır ve ilk takımların aksamı hakkında fikir verdikleri için çok önemlidirler. Böylece 16. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar bu parçaların tek tek geçirdikleri değişiklikleri mukayese etmek imkânı olmuştur. Bunlar içinde çoğunluğu mahmil askıları teşkil etmektedir. Bir kısmı; gene bir takıma ait olmayan deve başlıkları, sancaklar veya sancak kılıflarıyla benzerlikleri dolayısıyla eşlenmişlerdir.

Mahmil başlıklarından bunlardan iki tanesi 1. ve 2. tip Mahmil-i Şeriflere ait olup 18. yüzyılın ilk ve ikinci yarısına aittir. 6 cepheli, şişkin

karınlı silindirik şekildedirler. Tepeleri delik, yükseklikleri 30–40 cm olan başlıklar, mahmilin tepesine yerleştirilir. Her iki başlık şekil olarak benzemekle beraber üzerlerindeki ayetler değişiktir.

Bir de parçaları birbirinden ayrılmış, telleri sökülmüş bir takıma ait olmayan tek bir başlık mevcuttur ki üzerindeki ayetler bakımından ikinci takımın başlığı ile benzer. Ancak bu, sekiz cepheli, daha yüksek ve tepesinin delik olmaması gibi özellikleri ile onlardan ayrılır. Ayrıca bir kenarının açık bırakılıp karşılıklı ilik-dügmeye sahip olması; başlığın tepeden geçirme şeklinde değil de daha gelişmiş, giydirme yöntemiyle yerleştirildiğini gösterir. Daha önceki iki başlığa bakarak 18. yüzyılın sonuna ait bir mahmile ait olduğu düşünülür. 19. yüzyılın sonlarına ait III. tip mahmillerde alem başlığı olarak hazırlanmış bir parça yoktur. Yağlı boya tablodaki tasvirde mahmilin tepesine uzun, saçaklı, mahmil ön askılarından geometride trapez olarak bilinen formdaki bir mahmilin kullanıldığı anlaşılıyor. 1944–1945 yıllarında Topkapı Sarayı'ndaki teşhirde bu, üstü düz, alta doğru genişleyen parça kullanılmıştır.

Mahmil kuşaklarının en erken örneği, 50 cm genişliğinde ve iki bölümdür. Üst kısım kırmızı, alt kısım mavi atlas zemindir. İki bölümüncü dizisi bir bant alt kısmındaki saçak ayrıca bir kumaş üzerine tespit edilmiştir. Üstte; Bakara 255. ayeti (Ayete'l Kürsi), altta IV. Murad'ın (1623–1640) adını veren kitabe işlenmiştir.

Bundan sonra mevcut ilk iki Mahmil-i Şerif'in kuşakları tek bölüm olup yarıya kadar Bakara 255. ayeti, yarıdan sonra kitabe işlemelidir. Etekleri serbest saçaklıdır.

h.1292/M.1874 tarihli üçüncü mahmilin kuşağında değişiklik gözlenir. Etrafını çepeçevre örtünün bordürü çevirdiği gibi, ayet de değişmiş, kitabesi ile eteklerindeki saçak kalkmıştır.

Mahmil askıları; bir takımında altı tane bulunur. İnce, uzun, en çok gezi, atlas, nadiren canfes denilen ince ipekliden dokunmuş, iki ucu

kare şeklinde paftalı bir çeşit kuşaktır. Paftalar erken örneklerde, mavi atlas zemin, daha sonra kırmızı atlas zemin üzerine gümüş ve altınlı telle Kelime-i Tevhid işlemelidir. Askılardan biri, sancak direğine geçirildiği için ortası deliktir. Tarihleri olmadığından üslûplarına, işçiliklerine ve malzemelerine bakılarak tarih sırasına konabilmiştir. İlk iki takımın bugün mevcut olmayan askıları da bunlar gibi olmalıdır. Çünkü bu tip askıların 19. yüzyıl başına kadar kullanıldığı hemen hemen kesinleşmiştir.

Mahmil-i Şerifi taşıyan devenin, başlığı ve koşum takımları da, mahmil örtülerinin bezemelerine uygun olarak hazırlanırdı. Özellikle devenin başlığı 7cm genişliğindeki, önden arkaya ulaşan bantların teşkil ettiği bir kafes şeklindeydi. 16. -17. yüzyıl örneklerinde; meşin bantlara tespit edilen mavi renkli atlas kumaşlar üzerine, altınlı tellerle işlenir yer yer kırmızı, siyah ipek iplik dolgularla renklendirilmiş rumi ve hatayi motifleri işlenirdi. (TSM 24/ 1403).

18. yüzyıldan sonra form aynı kalmakla birlikte, bantlar üzerine doğrudan işlenen bezeme, Batı sanatının etkilerinde, düz hatlı zincir motifine dönüşür. 20. yüzyılın başından itibaren kullanılan başlık ise teknik bakımdan gelişmiş olmakla beraber; formu, malzemesi ve bezemesi değişmiştir. Ön parça genişlemiş, bordo rengi meşin üzerine siyah kadife kaplanmış, gümüşlü beyaz telle işlenmiş, yer yer gümüş top ve plakalarla zenginleştirilmiştir. Ucuna gümüş bir yular eklenmiştir ki son dönemde yazarların bahsettiği gümüş yularlı başlık budur (24/ 1402).

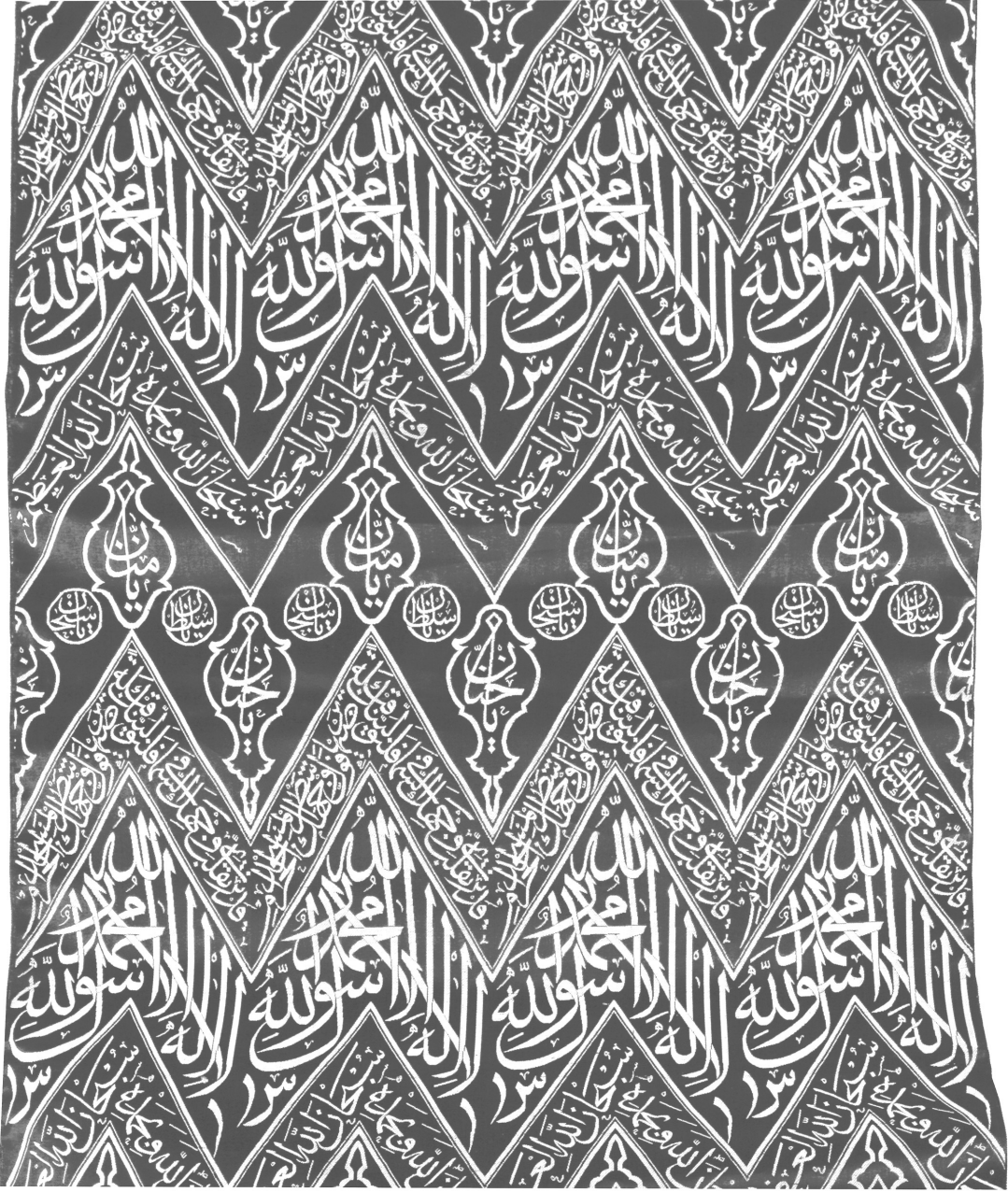
Mahmil-i Şerif'in Geri Dönüşü

Selaniki Tarihi, 1005/1596 yılı olayları içinde mahmille beraber eski mahmilin geri gelişini anlatır.³⁹ Mekke Şerifi, o yıl da Kâbe ve Medine örtülerini cülusu kutlamak ve saltanatın devamını dilemek için Mahmil-i Şerif'le İstanbul'a göndermişti. Mahmil Üsküdar'a geldiğinde, her zaman olduğu gibi bostancıbaşı ve diğer bostancılar karşılayıp,

39 Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, hazırlayan: M. İpşirli, cilt II (H.1003 – 1008 / M.1595 - 1600), İstanbul 1989, s.672-674, yp.371a-372b

bir kadirgaya koyup, Eyüp Türbesi'ne gönderdiler. Ertesi gün topluca saray görevlileri, ulema, şeyh soyundan gelenler Mahmil-i Şerif'i kurup önüne düştüler. Önde dört alay bayrağı ile davul ve zurnayı Arap usulünde çaldılar. İçinde ağlayan insanların da bulunduğu büyük bir kalabalık ile Edirnekapı'dan girip Bab-ı Hümayun'a kadar Allah'ın adını tekrarlayarak saraya geldiler. Vezir-i azam ve ulema, mahmili Orta Kapı'da karşıladılar ve sultanın huzuruna getirdiler. Divan'da bulunanlar da ağlayarak dua ettiler.

Eski Mahmil-i Şerif ve Kâbe örtüleri geri gelince bir sonraki sene için yeni örtülerin hazırlanmasına başlanırdı.

Yeşil zemin üzerine kandil desenli örtülere bir örnek (Dolmabahçe Sarayı Müzesi)

Medine-i Münevvere Örtüleri

Selin İpek¹

Osmanlı Devleti'nde her yıl Surre-i Hümayun ile İstanbul'dan Haremeyn'e (Mekke ve Medine) gönderilen örtülerin içinde en önemlisi Kâbe'ye giydirilen Kısve ve üzerinde sultanın adını taşıyan işlemeli Kâbe kapı perdesiyle kuşağıydı. Surrelerle birlikte her yıl Mekke (Kâbe'ye) ve Medine'ye (Ravza-ı Mutahhara ve sahabilerin mezarlarına) yeni örtüler gönderilir ve eskisi İstanbul'a getirilirdi. Zikzak hatlar içinde yazılmış Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve dualar ile aralarının çiçek dallarıyla bezenmiş olmalarıyla karakteristik bir görünümü olan bu örtüler; kutsal bir eşya olarak kabul edilir ve hacılar arasında bölüştürülürdü. Hz. Ayşe; "(...) *sen o örtüleri satıp Allah yolunda fakirlere ve yolculara sarf et.*"² buyurmuştur. Hz. Ayşe'ye kadar giden bu gelenekten dolayı örtüler biriktirilmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi'nde 16.- 20. yüzyıllar arasında, bazıları tarihli olarak dokunmuş, bütün ve parça hâlinde altı yüzü aşkın zikzak hatlı dinî örtünün bulunması da bu geleneğin sonucudur. Osmanlı Sultanlarının halifeliğinden önce, Hz. Muhammed (s.a.s.) ve dört halife devrinde, Emevî, Abbasî, Fatimî, Eyyubî, Memlûk zamanında da surre alayı ile Kâbe örtüleri gönderilmekteydi. Bu örtülerden günümüze ulaşan bir kumaş bulunmadığından, Topkapı Sarayı'ndaki Osmanlı döneminde kullanılan en eski dinî örtüler; yaklaşık dört yüz yıllık bir geçmişi belgelemektedirler.

1 Sanat tarihçisi, Topkapı Sarayı Müzesi

2 EL-EZRAKÎ Eb'ul Velid Muhammed, Kâbe ve Mekke Tarihi. Tercüme: Y. Vehbi Yavuz, İstanbul 1980, s. 242.

Kumaşlar, Mekke-i Mükerreme örtüleri, Medine-i Münevvere örtüleri ve dinî örtülerin ikinci kullanımları olarak üç ana başlıkta incelenebilir. Bu makalede Medine-i Münevvere örtüleri tanıtılacaktır.³

Medine'deki Hz. Peygamber'in türbesi için dokunduklarından dolayı "Medine-i Münevvere örtüleri" adını alan bu kumaşlar; yeşil zemin üzerine zikzak hatlı, araları Kur'an-ı Kerim'den ayet ve dualarla dokunulmuş şekildedir. Desen şemalarına göre sekiz gruba ayrılırlar. *Palmetliler*, *armudî madalyonlular*, *kılaptanlılar*, *tarihliler*, *kandilliler*, *koyu yeşil zeminli çiçeksizler*, *kılaptanlıların deseninde koyu yeşil zeminliler* ve *jakarlılardır*. Kırmızı zemin üzerine dokunmuş Medine-i Münevvere örtüleri de bulunmaktadır. Kırmızı zeminli dinî örtüler ise desen şemalarına göre; çanak şeklinde madalyonlu, ince zikzak bant eklenmiş olanlar; sadece kılaptanla desenliler; pembe zeminliler; pembe zemin üzerine portakal rengi ile desenlendirilmiş olanlar ve jakarlılardır.

I. Grup Palmetliler

Eski bir Mihrâb-ı Nebî perdesini oluşturan parçaları dağılmış, nef-ti zeminli palmetli kumaşlardır. Mihrap şekli applike edilmiş parça ile zemin kumaşı harap durumda olduğundan birbirinden ayrılarak muhafaza edilmiş olmalıdır.⁴ Bu parçalarda; 8 cm topbaşından sonra birinci sıra palmet, ikinci sıra içleri kufî hatla desenlendirilmiş dar zikzak bant, üçüncü sıra geniş zikzak bant ve dördüncü sıra tekrar dar zikzak bant sırasıyla desen raporu tamamlanır.⁵ Boşluktaki palmetler krem rengi zeminli olup kırmızı ile konturlanmıştır. Geniş zikzak bantta *Kelime-i Tevhid*, altındaki dar zikzak bantta "*Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakîyyeti's-sahabet-i ecmaîn/* Yüce Allah

3 İPEK Selin, "16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Kâbe-i Şerif (iç) ve Ravza-ı Mutahhara Kumaşları", Filiz Çağman'a Armağan-Uluslararası Sempozyum, Topkapı Sarayı Müzesi, 7-11 Şubat 2005., "Ottoman Ravza-ı Mutahhara Covers Sent from Istanbul to Medina with the Surre Processions", Muqarnas, V. 23, (Edited by Gülru Necipoğlu), 2006, pp. 289-316.

4 24/ 1152, 24/ 1153, 24/ 1189, 24/ 1192, 24/ 365, 24/ 366, 24/ 647-154 no'lu eserler aynı kumaşın parçalarıdır.

5 (24/365) Uzunluk: 29.5 cm, genişlik: 81 cm (kenar dahil); sağ kenar: 0.7 cm, sol kenar: 0.4 cm; TEZCAN Hülya, Estarül Haremeyn-i Şerifeyn. İstanbul 1996, s.115. İPEK. "Ottoman Ravza-ı Mutahhara Covers Sent from Istanbul to Medina with the Surre Processions", Muqarnas, s. 292.

Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer bütün sahabilerinden razı olsun.” üstündeki dar zikzak bantta ise *Saf Suresi'nin*, 9. ayeti⁶ yazılmıştır. Geniş zikzak banttaki “*La ilâhe illallah*” harfleri krem zeminli olup kırmızı ile konturlanmıştır. Yan kenar bitimleri krem rengi atlas dokumalı ve geniştir. (0.7 cm)

16. yüzyıl özellikleri taşıyan gruptaki kumaşların tarihlendirilmesi Hz. Muhammed'in (s.a.s.) türbesindeki mihrapta kullanılan perde kumaşı ile mümkün olur.⁷ Yeşil zeminli zikzaklı perde üzerine dikdörtgen, kırmızı zeminli bir mihrap şekli applike edilmiştir. Mihrabın üzerindeki yazılar yukarıdan aşağı doğru sırasıyla şöyledir: En üstteki yazı kartuşunun içinde *Ahzâb Suresi'nin* 45. ayeti⁸ yer almaktadır. Altta iki yanda iki sütun tarafından taşınan kemer açıklığının içini yukarıdan sarkan bir kandil ile altta armut şeklinde bir pafta doldurmaktadır. İki yanında mumlar yanmakta olan paftanın içinde “*Ya Resulallah Mevlana Sultan Mehmed yathubu's- şefa'at. Hâzâ Bab'uş Şâmî/ Ya Resulallah, Mevlana Sultan Mehmed senden şefa'at umar. Burası Şam yönüne bakan kapı*” yazılıdır. Ayrıca kemer açıklığının içindeki iki yazı kartuşunda “*Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn / Yüce Allah Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer bütün sahabilerinden razı olsun.*” yazılıdır. Tarihsiz kitabede Sultan Mehmed adı geçmektedir. Hangi Mehmed olduğu belirtilmemekle birlikte H. Tezcan, Sultan III. Mehmed (1595-1603) olabileceğini ileri sürmüştür. En erken Ravza kumaşı olarak bu grup, kûfî yazı karakterleri, çengelli harfleri ve palmetleri ile henüz Memlûk karakterini devam ettirmektedir.

II. Grup Armudî Madalyonlular

Armudî madalyonlular ise; kendi içinde bazı farklılıklar gösterir. Nefti zeminli, rumî konturlu, armudî madalyonlular içinde yer alan kumaş rumîli madalyonların oluşturduğu zengin çerçevesi ile Osmanlı

6 “O, kendisine ortak koşanlar hoşlanmasa da, dinini bütün dinlere üstün kılmak için peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir.”

7 (24/241) İşlemeli panonun ölçüsü; Uzunluk: 185 cm, genişlik: 126 cm'dir. Yayınlandığı yer için bkz. TEZCAN, s.115.

8 “Ey Peygamber! Biz seni bir şahit, bir müjdeleyici, bir uyarıcı; Allah'ın izniyle kendi yoluna çağırın bir davetçi ve aydınlatıcı bir kandil olarak gönderdik.”

zevkini aksettirir. Nefti zemin üzerine armudî madalyon, içleri kûfî hatla desenlendirilmiş dar zikzak bant, geniş zikzak bant ve tekrar dar zikzak bant sırasıyla devam eder. Boşluktaki armudî madalyon kırmızı ve krem renkle desenlendirilmiştir ve "... ve kefâ bi'l-lâhi şehida/Şahit olarak Allah yeter (Nisa Suresi); 79. Âyet)⁹/ Muhammed Resul Allah" yazısı yazılmıştır. Geniş zikzak bantta Kelime-i Tevhid altındaki dar zikzak bantta "Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn" üstündeki dar zikzak bantta ise Saf Suresi'nin 9. ayeti yazılmıştır. Geniş zikzak banttaki "La ilâhe illallah" harfleri krem zeminli kırmızı ile konturlanmıştır. Desenlendirmede kullanılan zikzak bant krem zeminli, kırmızı konturlu, yan kenar bitimleri sarı ve geniştir.¹⁰ Koleksiyonda bu kumaştan yapılmış bir gömlek (13/ 1658) bulunmaktadır. Bu grubun farklı bir örneği olan, armudî madalyonlular nefti yeşil ve çimen yeşili zemin üzerine dokunmuştur. Bu grubun tarihlenmesinde kitabeli olan Mihrâb-ı Nebî perdeleri yardımcı olmaktadır. Bunlardan birinin (24/397)¹¹ üzerine aplike edilmiş olan mihraplı ve kitabeli panoda Sultan Murad adı geçer ki, H. Tezcan bunun IV. Murad (1623–1640) olması gerektiğini ileri sürer. İşlemeli pano iki sütunun taşıdığı kemerli bir nişe sahiptir. Yeşil zeminli mihrabın en üstteki yazı kartuşunda Kâle aleyhissellâm'la başlayan bir hadis yer alır. Kemer açıklığını, sarkan üç kandil ile altta dikdörtgen bir pafta doldurur. Paftada, "Sultan Murad yatlabu şafaat ya Resulullah Hâzâ bab el Şamî" yazılıdır. Astarında, "Babe'l Şamî" yazısı bulunmaktadır. İşlemeli pano, armudî madalyonlu nefti zeminli dinî kumaşın üzerine dikilmiştir.

Diğer perdenin (24/2001) kitabeli panosu da aynı kompozisyon şemasına sahip olup en üstteki yazı kartuşunun içinde Nahl Suresi

9 "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter."

10 (24/343) Uzunluk: 21 cm, genişlik: 84 cm (kenar dahil); sağ kenar: 0.5 cm, sol kenar: 0.5 cm. Yayınlandığı yer için bkz. İPEK, s. 292.

11 Perdenin genişliği 260 cm, uzunluğu 365 cm; işlemeli panosunun genişliği 88 cm, uzunluğu 143 cm'dir.

16/123¹² yer almaktadır.¹³ Ortadaki paftada “Allah”, “es-Sultan Murad yatlabu’ş şafaat ya Resul Allah. Hâzâ babû'l Hanefi/ Sultan Murad senden şafaat diler.” yazmaktadır. Bu iki perdenin kitabeli panolarının etrafındaki kumaşa; boşluktaki armudî madalyon kırmızı ve krem renkle desenlendirilmiş ve içine Allah el-Bakî yazısı dönüşümlü olarak yazılmıştır. Geniş zikzak bantta Kelime-i Tevhid, altındaki dar zikzak bantta “Radiya'l-lâhu teâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakıyeti's-sahabet-i ecmaîn” üstündeki dar zikzak bantta ise Tevbe Suresi 9/33. ayet¹⁴ yazılmıştır. Geniş zikzak banttaki La ilâhe illa Allah harfleri krem zeminli, kırmızı ile konturlanmıştır. Aynı desen şemasına sahip çimen yeşili zeminli olan kumaşlar da bulunmaktadır (24/647–155). Bu kumaşlar üzerinde armudî madalyonların zemininin (24/348) kırmızı olarak dokunmuş örnekleri de vardır. Palmetlerin şekil değiştirerek madalyon hâline dönüşmesi ayrıca yine ince bantlardaki yazıların kufî formunu terk etmesi, bu grubun Memlûk karakterinden uzaklaşarak Osmanlı karakterine yaklaştığını göstermektedir.

III. Grup Kılaptanlılar

Kılaptanlılar arasında; yeşil ve kahverengi zeminli olanlar vardır. Ayrıca bu grup özellikleri gösteren fakat kılaptansız olan dört renkli kumaşlar da bu grupta sayılabilir. Bunların tarihlenmesinde de yine Mihrâb-ı Nebî perdeleri yardımcı olmaktadır. Bu perdelerden biri Sultan İbrahim (1648–1687),¹⁵ diğeri ise III. Ahmed dönemine ait¹⁶ olup sonuncusu h. 1131/ m. 1718 tarihini verir. Sultan İbrahim döneminde Medine'ye gönderilmiş olan perdenin işlemeli panosunda altta iki

12 “Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.”

13 Perdenin genişliği 146 cm, uzunluğu 209 cm; işlemeli panosunun genişliği 87 cm, uzunluğu 140 cm'dir. Yayınlandığı yer için bkz. İPEK, “Ottoman Ravza-i Mutahhara Covers Sent from Istanbul to Medîna with the Surre Processions”, Muqarnas. s. 293.

14 “O'dur ki Resulünü, bütün dinlere üstün kılmak için hidâyetle ve hak dini ile gönderdi. Müşrikler isterse hoşlanmasınlar!”

15 Sultan İbrahim dönemine ait olan perdenin (24/272) genişliği 266 cm, uzunluğu 345 cm; işlemeli panosunun genişliği 130 cm, uzunluğu ise 195 cm'dir. Yayınlandığı yer için bkz. TEZCAN, Estarül Haremeyn-i Şerîfeyn, s.117.

16 Sultan III. Ahmed dönemine ait olan perdenin (24/271) genişliği 243 cm, uzunluğu 336 cm; işlemeli panosunun genişliği 124 cm, uzunluğu ise 190 cm'dir. Yayınlandığı yer için bkz. TEZCAN, Estarül Haremeyn-i Şerîfeyn, s.124; İPEK, a.g.e. s. 295.

yanda iki sütun tarafından taşınan kemer açıklığının içini sarkan bir kandil ile altta armut şeklinde bir pafta doldurmaktadır. En üstteki yazı kartuşunun içinde Ahzab Suresi 33/45. ayeti yer almaktadır. İki yanında mumlar yanan paftanın içindeki tarihsiz kitabede “Ya Resulullah Mevlâna Sultan İbrahim yatlubu'l-şefaât. Hâzâ gitâ el mushaf” kemer açıklığının içindeki iki yazı kartuşunda “Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn” yazılıdır. Bu Mihrâb-ı Nebî perdesi dört renkli kemha perde kumaşı üzerine applike edilmiştir. Kumaş parçalarının yan kenar bitimlerinin bazıları krem, bazıları ise kırmızı renktedir. Bu özellik farklı tezgâhlarda dokunduğunu gösterir. Kumaşlar, kaba dokunmuştur ve düşük kalitelidir.

Sultan III. Ahmed dönemine ait olan diğer eserde ise en üstteki yazı kartuşunun içinde; *Ahzab Suresi 33/ 45.* ayeti yer almaktadır. Altta iki yanda iki sütun tarafından taşınan kemer açıklığının içini yukarıdan sarkan bir kandil ile altta armut şeklinde bir pafta doldurmaktadır. İki yanında mumlar yanan paftanın içinde “*Ya Resul Allah Mevlânâ es-Sultan Ahmet yatlubu'ş-şefaât. Hâzâ li' mihrâbî'n-nebevî sene 1131*” yazılmaktadır. Yukarıdan sarkan kandilin her iki yanında yer alan kartuşların içinde *Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn* yazılıdır.

Büyük ihtimalle bu perdelerden birine ait olan yeşil zeminli kılaptanlı grubun örneği olan kumaş,¹⁷ sekiz keredede bir tekrar eden desen raporuna sahiptir. Boşlukta “*Allah, Muhammed*” ile başlar, dar zikzak bantta *Tevbe Suresi 9/33. ayeti*, geniş zikzak bantta *Kelime-i Tevhid*, üstündeki dar zikzak bantta ise *Ahzab Suresi 33/40. ayet*¹⁸ bulunmaktadır. Tekrar boşlukta “*Allah, Muhammed*” yazısı ve bu sefer dar zikzak bantta *Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn*, geniş zikzak bantta *Kelime-i Tevhid* ve üstündeki dar

17 (13/1659) Genişliği 68 cm (kenar dahil), uzunluğu 240 cm; desen raporu genişlik 17 cm, uzunluk 82 cm; sağ ve sol kenar 0.4 cm'dir. Yayımlandığı yer için bkz. TEZCAN: s.71; Hülya TEZCAN: “Padişah Kaftanları, Kumaşlar, Halılar ve Kutsal Örtüler”, Topkapı Sarayı, İstanbul 2000, s.304; İPEK, a.g.c s. 297.

18 “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”

zikkak bantta ise *Ahزاب Suresi 33/56. ayet*¹⁹ ile desen raporu sonlanır. “*La ilâhe illallah*” yazısı, “*Allah, Muhammed*” yazısı ve zikkak hatlar kırmızı ile konturlanmıştır. Kumaş eninde dört zikkak vardır. Kumaş üzerindeki ayetlerin Hz. Peygamber ile ilgili olması bu kumaşın Ravza-ı Mutahhara için dokunduğunu gösterir.

Kahverengi zeminli kılaptanlılar; zikkak düzende sekiz keredede bir tekrar eden desen raporuna sahiptir.²⁰ Boşluktaki “*Allah, Muhammed*” yazısından sonra dar zikkak bantta “*Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn*” geniş zikkak bantta Kelime-i Tevhid, üzerindeki dar bantta ise *Ahزاب Suresi 33/56. ayet* dokunmuştur. Tekrar “*Allah, Muhammed*” yazısı ile devam eden desende, dar zikkak bantta *Fetih Suresi 48/28. ayet*,²¹ geniş zikkak bantta *Kelime-i Tevhid* ve dar zikkak bantta ise *Ahزاب Suresi 33/40. ayet* yazılıdır. Kumaş eninde dört zikkak yer almaktadır. Yan kenar bitimleri mavidir. Muhammed'in rumî ile sonlanması ve yazı çiçek ilişkisi 17. yüzyıl Osmanlı hat sanatı özelliğini vermektedir.

IV. Grup Tarihli Kumaşlar

Tarihli olan kumaşların ikisi üzerinde dokunmuş kitabeler bulunmaktadır (24/286, 24/288). Böyle örnek başka olmadığı için çok önemlidir. Kitabede “*Er-raciin şefaati'n-Nebi Mehmed Raşid bin Mustafa ve Ebubekir bin Hüseyin ve Hüseyin bin Süleyman H. 1206 (M. 1791)*” yazılıdır.²² Kumaş başlangıcında ve kumaş genişliğinde iki kez tekrarlanan barok çerçeve içine alınmış bu kitabe, dokuyan ustaların isimlerini verir. Kitabede yazı aralarında çiçek başlarının ve saplarının yer alması dokumaya dekoratif bir karakter kazandırmıştır. Kumaşın arkasında

19 “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.”

20 (24/358) Genişliği 77.5 cm (kenar dahil), uzunluğu 83 cm; desen raporu genişlik 20 cm, uzunluk 81 cm; sağ ve sol kenar 0.4 cm'dir. Yayınlandığı yer için bkz. İPEK, a.g.c. s. 299.

21 “O, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderendir. (Allah) o hak dini bütün dinlere üstün kılmak için (böyle yaptı). Şahit olarak Allah yeter.”

22 Genel olarak Osmanlı kumaşlarında usta adı bulunmazken tarih ve usta isimlerinin yer aldığı kitabeli bir kumaşın günümüze ulaştığı görülmüştür. Yayınlandığı yer için bkz. İPEK, a.g.c. s.300-301.

oval gri renkli, silik olduğundan okunamayan bir mühür bulunmaktadır (24/288). Kumaşın başka bir yerinde ince kamış kalemle çizilmiş iki satır üç isim vardır. Bu isimler de okunamamıştır. Ayrıca ne olduğu anlaşılabilen içi boş üç halka yine kamış kalemle yazılmıştır ki bu şekiller diğer kumaşta da görülür. Kumaş üzerindeki yazılar şu şekilde tekrarlanmaktadır. *İhlâs Suresi'nin* tamamı,²³ üstündeki geniş zikzak bantta, “*Al-lahümme salli ve sellim alâ eşrafi'l enbiyâi ve'l-mürselîn/ Allah'ım Nebiler ve Resûllerin en şerefisine salat u selam eyle.*” üstündeki dar zikzak bantta *Kassas Suresi* 28/88. ayet,²⁴ geniş zikzak bantta “*Allah velâ sivâ Allah/ Allah var, Allah'tan başkası yok.*”, üstündeki dar zikzak bantta *Ahzab Suresi* 33/56. ayet ve geniş zikzak bantta *Kelime-i Tevhid*. Bu gruba dâhil bir başka kumaşın (24/1183) arkasında kalemle “*Ahmet, Mustafa, İbrahim hediyesidir.*” şeklindeki yazılar muhtemelen kumaşı dokuyan ustaların isimleri olmalıdır.

Üzerinde çiçeklerin yer alması ve kitabeli örneğe benzerliğinden dolayı bu grupta yer alan başka bir kumaş (13/1643); yeşil zemin üzerine, zikzak düzende üç geniş, üç dar zikzak bant olmak üzere, altı keredede tekrar eden desen raporuna sahiptir. Geniş zikzak bantta “*Allahümme salli ve sellim alâ eşrefi'l-enbiyâ ve'l-mürselîn*” altındaki dar zikzak bantta “*Men kale, Lailâhe illallah, dahale el Cennete/Kim Lailâhe illallah derse Cennet'e girer.*” üstteki dar zikzak bantta ise *Rahman Suresi* 55/26-27. âyet;²⁵ ikinci geniş zikzak bantta “*Muhammed Resul Allah, Sâdıkul' vadû'l-emîn*”, üstündeki dar zikzak bantta ise “*Men salla aleye marvaten, sallahü aleyhi aşırâ*”, geniş zikzak bantta “*La ilâhe illa Allah el-Melike'l-hakke'l-mubîn*” üstündeki dar zikzak bantta ise “*Men kale, La ilâhe illa Allah, dahale el Cennete*” yazısı ile desenlendirilmiştir. Kumaş eninde iki zikzak vardır. Her iki yan kenar bitimi kılıptanla çırpma dikişle sabitleştirilmiştir.²⁶

23 De ki: “O, Allah'tır, bir tekirdir.” “Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır, o, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” “Ondan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir).” “Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”

24 “Sen Allah ile beraber başka bir ilaha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.”

25 “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”

26 Yayınlandığı yer için bkz. İPEK, a.g.e. s. 303.

V. Grup Yeşil Zemin Üzerine Kandil Desenliler

V. grup yeşil zemin üzerine kandil desenlilerdir. Bu kumaşın üç örneği büyük kılıf şeklinde bulunmaktadır.²⁷ Üzerindeki yazı şeması dört kerede tekrar eder. Geniş zikzak bantta, “*Ya Kerim, Ya Gafur, Ya Rahim, Ya Gaffar*” üstündeki dar zikzak bantta, “*Ya İbn Abbas tavassenâ ileyke kulle mâ nercuhu min kurna ileyke İbn Ammi habibike Seyyid Veled Adnan. Ravi'l hadis ve tercümani'l Kur'an. / Ey İbn-i Abbas, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, sana yalvarıyoruz, bizim için peygambere dua et, Adnanoğullarının efendisi, ey hadis ravisi (rivâyet eden) ve Kur'an-ı tefsir eden.*”; ikinci geniş zikzak bantta, “*Allahümme la hayra illâ hayre'l ahirâ./ Ahiretin hayrından başka bir hayır yoktur.*” ve üstündeki dar zikzak bantta ise “*La ilâhe illa Allah, el-Melike'-hakke'l-mubîn; Muhammed resulallah sadık el-vaad el-emin /Allah'tan başka ilah yoktur, o meliktir, o haktır, mubîn [açık, görülür]'dir. Muhammed, Allah'ın resulüdür. O sadıktır ve sözüne güvenilir.*” yazıları okunmaktadır. Bu kılıflar, üzerlerindeki yazı dağılımından dolayı diğer dinî kumaşlara göre farklılık gösterir. Özel bir kılıf olduğu ve Hz. Abbas için dokunduğu anlaşılan kumaş üzerinde ayet olmaması ile dikkat çeker.

VI. Grup Koyu Yeşil Zemin Üzerine Çiçeksizler

VI. grup, koyu yeşil zemin üzerine çiçeksiz gruptur. Bir kısmında “*Ve lâ sivâ*” yazısı okunurken bir kısmı aynı düzende farklı yazıya sahiptir. “*Ve lâ sivâ*” yazılı kumaş (24/386)²⁸ 2 cm. topbaşı ile başlar, desen raporu dört zikzakta bir tekrar eder. Geniş zikzak bantta, “*Allahü Rabbî ve lâ sivâ Muhammed Habibullah*”, üstündeki dar zikzak bantta; “*Va Radiallahu taala an Ebubekr va Omar va Osman va Ali va an bakiyet as sahabas ti ecmain*”, üzerindeki geniş zikzak bantta ise *es-Selatu ve's-selamu aleyke ya Resul Allah* ve üstündeki dar zikzak bantta ise; “*Allahümme salli ve*

27 24/2153–24/2151–24/2152 envanter numaralara kayıtlıdır. Yayımlandığı yer için bkz. İPEK, a.g.c. s. 304.

28 Bu kumaşa, uzunluk: 125 cm, genişlik: 66.5 cm (kenar dâhil); Desen Raporu uzunluk: 59 cm, genişlik: 33 cm; sağ kenar: 0.5 cm, sol kenar: 0.5 cm'dir. Aynı desen şemasında olan diğer kumaşlar 24/377, 24/385, 24/384 envanter numaralarına kayıtlıdır. Benzeri için bkz. Savaş ve Barış, İstanbul, 1999, s.127 (Krakov Ulusal Müzesi, Env. No. XIX-7261).

sellim ala eşrefi cemi'i enbiyâ ve'l mürselin” yazıları görülmektedir. Saray koleksiyonunda bu tür kumaşlara daha çok rastlanmaktadır.

Aynı düzende farklı yazıya sahip kumaş örneğinde ise (24/382),²⁹ kumaş eninde iki zikzak bulunmakta ve desen raporu dört zikzakta sonlanmaktadır. Geniş zikzak bantta, *Ahzâb Suresi 33/40. ayet*, üstündeki dar zikzak bantta *Kelime-i Tevhid*, diğer geniş zikzak bantta *Ahzâb Suresi 33/56. ayet* ve üstündeki dar zikzak bantta ise “*Allahümme salli ala Muhammedin ve ala alihi ve sahbihi ve sellim/Allah'ım Muhammed'e, ailesine ve arkadaşlarına salat u selâm olsun.*” yazıları yer almaktadır.

VII. Grup Koyu Yeşil Zeminliler

VII. grup, koyu yeşil zeminliler, kılaptanlı grup deseni gösteren daha kaba dokumalardır. Bu gruba ait bir örnek (24/298) bir boşluk, bir zikzak geniş ve altta ve üstte birer dar zikzak banttan oluşan desen şemasına sahiptir. Boşlukta “*Allah, Muhammed Allah rabbî*”, üstündeki dar bantta “*Radiya'l-lâhu taâla an Ebîbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakıyyeti's-sahabet-i ecmaîn*”, onun üstündeki geniş zikzak bantta *Kelime-i Tevhid* ve onun üstündeki dar zikzak bantta ise *Bakara Suresi 2/144. ayet*³⁰ ile desenlendirilmiştir. Kullanımı yaygın olmayan bu kumaş, kaba dokuması ve özenli olmayan hattı ile geç bir örnektir.

VIII. Jakarlılar

Son grubu ise Jakar tekniği ile İzmit Hereke Fabrika-i Hümayunu'nda dokunmuş kumaşlar oluşturur. Bu grubun bir örneği, top hâlinde kalmıştır (24/631).³¹ 19. yüzyıl sonunu temsil eden bu kumaş, seri hâlde üretim yapabilen jakarlı tezgâhlarda dokunmuştur. Geniş zikzak bantta

29 Bu kumaşta, uzunluk: 142 cm, genişlik: 66 cm (kenar dâhil); desen raporu uzunluk: 58 cm, genişlik: 32 cm; sağ kenar: 0.6 cm, sol kenar: 0.6 cm'dir.

30 “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.”

31 Uzunluk: 1000 cm, genişlik: 68 cm (kenar dahil); Desen Raporu uzunluk: 55 cm, genişlik: 33 cm; sağ kenar: 0.4 cm, sol kenar: 0.4 cm. Yayınlandığı yer için bkz. ÇAĞMAN Filiz - AKSOY Şule, Osmanlı Sanatında Hat, s. 66.

Allahü Rabbî ve lâ sivâ Muhammed Habib Allah, üstündeki dar zikzak bantta “*Va Radiyallahu taala an Ebubekr va Omar va Osman va ali va an bakiyet as sahabet-i ecmaîn*”, diğer geniş zikzak bantta ise “*es-Selatu ve's-selamu aleyke Ya Resul Allah*”, üstündeki dar zikzak bantta ise “*Al-lahümme salli ve sellim alâ eşrefi cemi'i enbiyâ ve'l mürselîn*” yazılıdır. Bu kumaşın bir başka örneği etrafı pervazlanarak pano hâlini almıştır.³²

Ravza-i Mutahhara için dokunmuş kumaşlardan kırmızı zeminli olanlar da bulunmaktadır. Kırmızı zeminli örtüler desen şemalarına göre; *çanak şeklinde madalyonlu, ince zikzak bant eklenmiş olanlar; sadece kılaptanla desenliler; pembe zeminliler; pembe zemin üzerine portakal rengi ile desenlendirilmiş olanlar ve jakarlular* başlıkları altında incelenir.

Bu kumaşlardan, kırmızı zeminliler altında incelenen çanak şeklindeki madalyonlu, ince zikzak bant eklenmiş olanların yazı şeması sırasıyla şu şekilde tekrarlanmaktadır: Geniş zikzak bantta; Kelime-i Tevhid, altındaki dar zikzak bantta *İhlâs Suresi'nin tamamı*, üstündeki dar zikzak bantta *Kevser Suresi'nin tamamı*³³ ve diğer geniş zikzak bantta ise Rumîli madalyon içinde ve üstünde “*Allah, Muhammed*” yazıları yer almaktadır. Bu kumaşın bir örneği (24/453–24/452) ortadan kesilmiş iki parçanın birbirini tamamlamasından oluşur.³⁴ Yine aynı gruba ait bir başka eser ise (24/647–90),³⁵ bir önceki eserle aynı yazı dağılımına sahiptir. Desen konturları biraz daha sadeleşmiş ve dokuma kalitesinin biraz daha düşmüş olduğu gözlenir.

Koleksiyonda, bir önceki kumaş ile aynı yazı şemasına sahip, dokuma kalitesi düşmüş, desen konturları keskin hatlara dönüşmüş perde kumaşı bulunmaktadır (24/481).³⁶ Yazılar arasında yer alan çiçek başları

32 (24/1198) Uzunluk: 158 cm, genişlik: 147 cm; Desen Raporu uzunluk: 53 cm genişlik: 33 cm

33 “Şüphesiz biz sana Kevseri verdik. O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğzeden, soyu kesik olanın ta kendisidir.”

34 I. cscr: Ü: 31 cm G: 71.5 cm (kenar dahil) II. eser: U: 22 cm G: 71.5 cm (kenar dahil) Desen Raporu U: 24 cm, G: 12.5 cm; sağ kenar: 0.7 cm, sol kenar: 0.7 cm. Yayınlandığı yer için bkz. İPEK. apc. s. 310.

35 Eserin ölçüleri; U: 47 cm, G: 68 cm (kenar dahil); Desen Raporu U: 27 cm, G: 12 cm; Kenarlar, sağ: 0.6 cm, sol: 0.6 cm.

36 U: 212 cm, G: 310 cm (kenar dahil); Desen Raporu U: 50 cm, G: 14 cm; sağ kenar: 0.5 cm, sol kenar: 0.5 cm.

da çok kollu yıldız gibidir. Bu kumaşın üzerinde perde olarak kullanıldığına işaret eden iki kırmızı kordon dikilidir. Perde aynı karakterdeki dört farklı kumaşın eklenmesiyle oluşmuştur.

Bir diğer örnek, yazı dağılımı gruptaki diğer kumaşlarla aynıdır. (13/1647)³⁷ Kumaş eninde altı zikzak bulunmaktadır. Gerek yazı karakterinin ve konturların bozulması gerek dokumanın ipek kalitesinin bozulması, kumaşın 18. yüzyıl başına tarihlenmesine yardımcı olur.

Sadece kılaptanla desenlilerin örneği ise (24/528) kırmızı zemin üzerine, zikzak düzende, gümüşlü kılaptanla dokunmuş, altı keredede tekrar eden desen raporuna sahip bir eserdir.³⁸ Genişlikte iki zikzak tekrarı vardır. Dar zikzak bantta *İhlâs Suresi'nin tamamı*, üstte geniş zikzak bantta “*Allahümme salli ve sellim alâ eşrefi'l-enbiya ve'l-mürselîn*”, dar zikzak bantta *Kasas Suresi 28/ 88. ayet*³⁹ yazılıdır. Üstündeki geniş zikzak bantta *Allah ve lâ sivâ Allah*, dar zikzak bantta, *Ahzâb Suresi 33/56. ayet* geniş bantta ise *Kelime-i Tevhid* yazılıdır. Sekiz parçadan oluşan kumaşın başka örneği yoktur. İpek ve bol gümüşlü kılaptanla dokunması, bittikten sonra sertleşme işleminden geçirilmesi ve başka örneğinin bulunmayışı kumaşın özel amaçla dokunduğunu düşündürür.

Pembe zeminlilere örnek dört metreye yakın uzunluğu olan bir kumaştır (24/482).⁴⁰ Kumaşın eninde iki zikzak yer alır. Geniş zikzak bantta, “*Allahümme salli ve sellim alâ eşrefi'l-enbiya ve'l-mürselîn/ Allah'ım, Nebilerin Resullerin en şereflişine sen salat u selam eyle*” üstündeki dar zikzak bantta, *Kasas Suresi 28/88. ayet*; diğer geniş zikzak bantta, “*Allah*

37 U: 232 cm, G: 71 cm (kenar dahil); Desen Raporu U: 48 cm, G: 12.5 cm; sağ kenar: 0.3 cm, sol kenar: 0.3 cm.

38 U: 99 cm, G: 65.5 cm (kenar dahil); Desen Raporu U: 80.5 cm, G: 33 cm, sağ kenar: 0.6 cm, sol kenar: 0.6 cm.

39 “Allah ile beraber başka hiçbir ilaha yalvarma! Ondan başka ilah yoktur. O'nun vechi (zâtı) hariç, her şey yok olacaktır. Hüküm O'nundur ve hepimiz O'nun huzuruna götürüleceksiniz.”

40 U: 383 cm, G: 67 cm (kenar dahil); Desen raporu U: 88 cm, G: 33 cm; sağ kenar: 0.4 cm, sol kenar: 0.4 cm. Bu kumaşla aynı desen şemasına sahip, pembe renkli ancak ters olarak dokunmuş bir kumaş vardır (24/ 647–86). U: 27 cm G: 63 cm olarak belirlenmiştir. Öğrendiğimize göre dokumacılar çekmeli tezgâhın çalışma sisteminden kaynaklanan bu tür yanlışlara düşebiliyorlardı. Bu da yanlış dokunmuş kumaşlardan biridir. Ancak üzerinde Allah'ın ismi ve Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili ayetler bulunduğundan kumaş muhafaza edilmiştir. Bu kumaşa benzer bir parça daha vardır (24/1109).

ve *lâ sivâ Allah*”, üstündeki dar zikzak bantta *Ahzâb Suresi 33/56. ayet* ve geniş zikzak bantta *Kelime-i Tevhid*, üstündeki dar zikzak bantta ise *İhlâs Suresi'nin tamamı* okunmaktadır. Bu kumaş yeşil zeminli kitabelilerle (24/286 ve 24/288) yazı dağılımı açısından benzerlik gösterir.

19. yüzyıl sonundan itibaren yazılı kumaşlarda daha fazla arayışlar içine girilmiştir. Belli zemin renklerinin dışına çıkılmış, örneğin pembe zemin üzerine portakal rengi ile desenlendirilmiş kumaşlar dokunmuştur (24/516).⁴¹ Arkası ve etrafı parlak yeşil atlasla çevrili, iki parça hâlinde olan bu kumaşlardan koleksiyonda başka örnek bulunmamaktadır. Üzerindeki yazı şeması sırasıyla şu şekilde tekrarlanmaktadır: *Radiya'l-lâhu taâla an Ebûbekr ve Omar ve Osman ve Ali ve an bakiyyeti's-sahabet-i ecmaîn*. (Yüce Allah Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ve diğer bütün sahabilerinden razı olsun.); “*es-Selatu ve's-selamu aleyke ya Resul Allah; Allahümme salli ve sellim alâ eşrefi'l-enbiya ve'l-mürselîn*” “*Rabbî Allah Ve lâ sivâ Muhammed Habib Allah.*”

Jakar tekniğinde dokunmuş kırmızı zeminli kumaşın örneği top hâlinindedir (24/630).⁴² Kırmızı zemin üzerine sarı renk ipekle yazı dokunmuştur. Sülûs hatla yazılmış çeşitli dualar, zikzak bantlar içinde dönüşümlü olarak yer almaktadır. Geniş zikzak bantta; *Allahü Rabbî ve lâ sivâ Muhammed Habib Allah*, üstündeki dar zikzak bantta, “*Va radiyal-lahu taala an Ebubekr va Omar va Osman va ali va an bakiyet as sahaba ti ecmain;*” diğer geniş zikzak bantta, “*es-Selatu ve's-selamu aleyke Ya Resul Allah*” ve üstündeki dar bantta ise “*Allahümme salli ve sellim ala eşrefi cemi'i enbiyâ ve'l mürselîn*” yazıları okunmaktadır.

Haremeyn için dokunan kumaşların Mekke veya Medine'ye gönderildiğini belirleyici özellik, yazı şeması dağılımındaki ayet ve hadislerdir. Genel olarak yeşil zeminli olanlar Medine'ye, kırmızı zeminli olanlar ise Mekke'ye gönderilmiştir. Medine ile ilgili olan ayetlerin dokunduğu kırmızı zeminli kumaşlar da bulunmaktadır. Buradan yola

41 U: 87 cm G: 66 cm; Desen Raporu U: 54 cm, G: 32 cm.

42 U: 2650 cm, G: 68 cm (kenar dâhil); Desen Raporu U: 55 cm, G: 33.5 cm; sağ kenar: 0.4 cm, sol kenar: 0.4 cm.

çıkarak kırmızı zeminliler, Kâbe için; yeşil zeminliler ise Ravza-ı Mutahhara içindir demek doğru değildir. Ayrımı yaparken üzerlerindeki ayetlerin Kâbe ya da Hz. Muhammed (s.a.s.) ile ilgili olup olmadığı önem taşımaktadır.

Dinî Örtülerin İkinci Kullanımları

Surre alayı ile Haremeyn'e gönderilen dinî örtüler her yıl yenilenmiş, bir gelenek olarak eskileri geri getirilmiştir. Kutsal örtülerin böyle parçalara ayrılıp dağıtılması, Hz. Ayşe'ye kadar giden eski bir gelenektir. Uzunçarşılı ise; "*Cülûslarda Mekke'deki Kâbe ve Medine'deki Ravza-i Mutahhara kisveleri tecdid olunarak evvelki kisvelerin Mekke emiri tarafından İstanbul'a yollanması kanunıdır. Bu kisveler kara yoluyla Üsküdar'a gelir ve oradan merasimle Eyyüb'e naklolunarak Hazret-i Halid'in türbesine konulur, sonra ulema, meşayih, sâdât ve devlet ricali taraflarından tehlil ve tekbirle ve Edirnekapı yoluyla saraya getirilirdi. Selânikî bını h. 1005-m. 1596, senesi vekayii arasında yazdığına göre bu âdetin daha eski olduğu anlaşılıyor.*"⁴³ demektedir.

Kâbe'ye ve diğer kutsal yerlere yeni örtüler örtülünce, eskilerinin hacılara dağıtılma geleneğinden dolayı, Kâbe'nin siyah kisvesi ile zikzak hatlar içinde yazı dokumalı, kırmızı ipekli iç örtüleri ve Ravza-ı Mutahhara'nın yeşil ipekli örtüleri günümüzde de müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Kâbe kapı perdesi, Kâbe kuşağı gibi işlemeli olanların bir kısmı ise maalesef altınlarından istifade edilmek için sökülmekte ve eritilmekteydi. Diğerleri ise İstanbul'a getirilir ve sarayda saklanırdı. Saraya getirilen bu örtülerin bakımını Hazine Kethüdası'nın denetiminde Avadancılar⁴⁴ yapardı. Hatta bir keresinde Hazine Kethüdası Mehmed Bey'in saraydaki Mukaddes Emanetler üzerindeki mücevherleri çaldığı, izlerini kaybettirmek için bir kısmını saraydaki kuyuya,

43 UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı. Mekke-i Mükerrerme Emirleri. TTK Basımevi, Ank. 1972, s. 66.

44 Avadancı; "Sofa" ocağı eskilerden olup; Sünnet ve Sarık odalarıyla bunların sofralarını süpürür saray hademesi; PAKALIN Zeki. "Avadan-ı", Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, s. 112. Avadancılar aynı zamanda Hırka-i Saadet Dairesinin Revan Köşkü'ne bakan ve Arzhane denen yerin de temizliğinden sorumluydu.

bir kısmını da Sarayburnu'ndan denize attığı yolunda bir dedikodu yayılmıştı. Bunun üzerine Mehmed Bey saraya hapsedilmiş, bütün vezirler Topkapı Sarayı'na davet edilerek emanetler gösterilmiş ve hiçbir şeyin kayıp olmadığı ortaya çıkmıştı. Aslında Mehmed Bey, Hazine-i Hümayun'u temizlemek kaygısıyla *Her sene surre ile gelen örtü ve onların bez sargıları gibi şeyler birikip kalıyor, bunları ne yapmalı?*" diye saray hocalarından birine danışmış, aldığı cevap üzerine o da bunları kuyuya ve denize attırmıştı. Fakat yine de Kethüda Mehmed Bey, kalebentlik cezasıyla Kıbrıs'a sürülmekten kurtulamamıştı.⁴⁵ İyi sayılabilecek durumda günümüze kadar gelen bu örtüler, Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi'ne kaydedilmiş ve önceleri Hırka-i Saadet Dairesi'nin Silahdar Hazinesi'nde saklanmış,⁴⁶ 1959–1960 yıllarında sarayın mutfaklar kısmındaki eski Yağhane binası onarılıp kumaş deposu hâline getirilince örtüler de buraya nakledilmiştir.⁴⁷

1587 tarihinden itibaren Darüssaade Ağaları tarafından Endurun'daki Haremeyn evkafından gönderilen surre, 1836 yılından sonra Darüssaade Ağaları'ndan alınarak Haremeyn Evkaf Nezareti'ne verilmiştir.⁴⁸ Bundan dolayı Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Arşivi'nde olduğu gibi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde de surre ile ilgili belgeler ve örtüler vardır. Burada önemli olan; belgeler gibi, Kâbe örtülerinin de kısmen dağılmış olduğunun ortaya çıkmasıdır. Nitekim Beyazıt'taki Vakıf Hat Eserleri Müzesi'nde bir Kâbe perdesi ile Kâbe kuşağı parçası; Ankara'da Vakıflar Başmüdürlüğü'nde Kâbe perdesi, Kısve-i Şerif örtüleri ve perde ayırım bantları kullanılmamış toplar hâlinde bulunmaktadır.⁴⁹ Camilere ve türbelere dağıtılanlar, evlerde

45 Cevdet Paşa. Tezâkir. Haz: C. Baysun, Ankara 1986, s. 18–19; BEYOĞLU Süleyman. "Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler", Osmanlı Kültür ve Sanat. C. IX, Ankara 1999, s. 345–352.

46 ŞEREF Abdurrahman. "Topkapı Sarayı Hümayunu", TOEM I. İstanbul 1329/-1905, s. 405.

47 TEZCAN: Estarül Haremeyn-i Şerifeyn.

48 ATEŞ İbrahim. "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", Vakıflar Dergisi. S.13, 1981, s. 113–171.

49 BAYRAM Sadi. "Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Bulunan Kendinden Desenli Üzeri Yazılı İki Kumaş", Vakıflar Dergisi. S.15, 1982, s. 139–156.

ve yurt dışı müzelerinde bulunanlarla bu örtülerin sayılarının artacağı şüphesizdir.⁵⁰

Bu kumaşlar mukaddes yerlere gidip geri döndüğü için mukaddes sayılmışlar ve birçok maksatla tekrar kullanılmışlardır. İkinci kullanım olarak, en çok sanduka örtüsü ile karşılaşılmaktadır.⁵¹ Sanduka örtülerinin yanı sıra kumaşların yeniden kullanımına örnek olarak levha, anahtar torbası, yelek, ceket, takke, kısa kaftan, cüz kesesi gibi eserler bulunmaktadır.⁵²

Bu örtüler, kutsal yerler için hazırlandığı ve Osmanlı İmparatorluğu adına gönderildiğinden kalite olarak saray kumaşlarından ayrı düşünülemez. Ancak kullanım alanlarından dolayı, sarayda kullanılan diğer kumaşlardan ayrılmaktadırlar. Bu kumaşların nerede kullanıldığı, üzerindeki ayet ve dualardan anlaşılır. *Kâbe-i Şerif* ve *Ravza-ı Mutahhara* kumaşları üzerinde dokunan yazılar, Kur'an-ı Kerim'den seçilmiş bu kutsal yerlerle ilgili ayetlerdir. Ayrıca hadis ve dualar da aynı amaçla seçilmiştir.

16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Haremeyn'e gönderilen dinî kumaşlarda desen şemasında kullanılan yazılarda kûfî, nesih, sülûs, celf sülûs görülmektedir. Muhtemelen yazı kalıpları devrin hat ustaları tarafından hazırlanmış, yazılar zikzak hatlar arasında geometrik düzen içinde verilmiş, hat düzenlemesinde zikzak içinde kalan boşluklar süsleme sanatındaki boşluk-doluluk oranı gözetildiği için küçük motiflerle doldurulmuştur. Bunun yanı sıra, 18. yüzyıldan itibaren bütün Osmanlı dokumacılığında izlenen kalite düşüşü (çözü-atkı sıklıklarının gevşemesi, desen bozulmaları, renklerin haslığının azalması, malzemenin kalitesinin düşüşü); bu kumaşlarda da görülür. 19. yüzyıldaki örnekler jakarlı tezgâhlarda dokunmuştur. Buna bağlı olarak üretim artmış ve hızlanmıştır.

50 V&A Museum Tekstil deposunda yaptığım araştırmada yeşil ve kırmızı zeminli zikzak desenli bu kumaşlardan 3 parça teşhirde olmak üzere 21 parça tespit ettim.

51 Detaylı bilgi için bkz: İPEK Selin, "Osmanlı'da Sandukalara Örtü Örtme Geleneği ve Eyüp Sultan Haziresi'ndeki Taş Lahit", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX, (13-15 Mayıs 2005), Aralık 2005, s. 322-337.

52 Yayınlandığı yer için bkz. Hülya TEZCAN, Estarül Haremeyn-i Şerifeyn.; İPEK Selin, "Kâbe Örtülerinin İkinci Kullanımları", Toplumsal Tarih. 2003, S.114, s. 22-27.

Erken örneklerin desenlerindeki zikzak hatların tepelerinde yer alan palmet motifleriyle kûfî yazı karakteri, Memlûk etkisini yansıtırken, daha geç tarihli örneklerdeki, yazı boşluklarının çiçeklerle bezenmesi, yazı karakterleri, desen tekrarlarının artması ve desen boylarının uzaması, Osmanlı karakterini yansıtmaktadır. Dört yüz yıllık uzun süreç içinde yazı ve bezeme motiflerinin değişiklikleri de izlenebilmektedir.

Sonuç olarak; dinî kumaşlarda Osmanlı ipeklilerinin en belirgin özelliği olan kumaşın eni ve boyunda desenin tekrarlanan bir kalıp oluşturacak şekilde dizildiğini görmekteyiz. Desen yerleşim düzeni olarak *üst üste sıralı* düzende olup; tekrar sistemi ise *düz tekrardır*. Kumaşlar, genellikle Mısır'da dokunmasına rağmen 16. yüzyıldan sonra Osmanlı saray zevkini yansıtır. Bu da, desen örneklerinin Osmanlı sarayı çevresinde örgütlenen Saray Nakkaşhanesi'nden gönderilmiş olduğunu gösterir. Desen rapor şemaları, desen çizimleri ve yazı dağılımları ile belirlenen kumaş düzeni; 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl başı arasındaki dinî kumaşlardaki gelişimi gözler önüne sermesi bakımından önem taşımaktadır.

Kâbe'nin Kisvesine Harcananlar¹

Cüneyh	Millim	AÇIKLAMA
1122	-	660 okka ipek ücreti. Bir okkanın fiyatı 170 kuruş.
1196	750	16.000 miskal, yerli sarı sim ücreti. Bir miskalin fiyatı 5,25 kuruş. Bunun yanında 6.500 miskal, yerli beyaz sim var. Bunun bir miskali 3.28 kuruş..
1310	-	Simleri işleme ücreti
51	190	İpeği eğirme ücreti.
137	100	İpeği boyama ücreti.
11	220	Yeşil ve kırmızı sas atlasının fiyatı
4	200	Keteni eğirme fiyatı
24	850	Eğrilmiş pamuk fiyatı.
3	750	Yeni bos kumaşı taraklarının fiyatı, eskileri tamir ücreti.
-	850	Eğrilmişleri bükme ücreti
4	570	“Zemmar” ipeğini eğirme ücreti.
6	720	Boyalı ipek türlerinin fiyatı.
1	830	Pamukluları üretim ücreti.
2	330	İpeği boyama ve renkleri eğirme ücreti.
1	720	Bakır “galâye” kaplarının fiyatı. (Gül suyu bunlara konur.)
6	550	Kurdeleleri üretme ücreti.
-	740	Şam kenevirinden yapılan “dubare” iplerinin fiyatı.
1	360	Yün keçenin fiyatı
17	880	Enli (sınırlı) ve esmer (ham) befte kumaşının fiyatı.
11	930	Kentir ve türtür vb. gümüş türlerinin fiyatı.
2	740	Gümüş düğmelerin fiyatı
1	260	Gül suyunun fiyatı.
7	900	Kisveyi bölme ve dikme ücreti.
-	200	İki damga kâğıdının fiyatı.
2	80	Kisve ve beraberindekileri memurun demir yoluna yükleme ücreti.

1 İbrahim Rifat Paşa 'Mira-tü'l Haremeyn. c.II s.329 Beyrut (tarihsiz)

8	220	Kisve üretilirken yapılan cüz'î harcamalar.
6	270	Suların fiyatı.
4	480	Lahme ipeğini bükme ücreti.
217	800	Kisveyi dokuyan işçilerin ücreti.
30	-	"Nevvale" başkanının maaşı. 1894 h. yılın başından itibaren bu maaş 42 cüneyhe çıkarıldı.
22	370	Kisvenin atkılarını tezgâhın üzerine atma ücreti.
7	550	Kisvenin atkılarını tezgâhta bulunan "matva'daki deliklere sarma ücreti.
5	950	Kisvenin ipeğini düğüm ve yüksek iplerden temizleme ücreti Bu işleme "tezyik" deniyor.
3	550	Kisvenin dokumasında yapılan küçük harcamalar. Başkanlarının aidatları ve kortej günü harcanan armağanlar
1	250	Bağlama günü sanatkârların başkanlarını büyüğü için.
-	250	Bağlama günü taşıyıcıların başkanı için
3	420	Kisve töreni günü memurun "biniş" fiyatı.
31	480	Sanatkârların başkanlarına
15	430	Resim için.
2	630	Başkanların büyüğü için. 2.480 kortej günü, 0.150 dürme günü. Bu 1896 m. yılından sonra 3 cüneyh oldu. Şimdi 5 cüneyh 600 millimdir.
2	580	Taşıyıcıların başkanına 2.330 kortej günü. 0,250 dürme günü. 1896 m. yılından sonra 2 cüneyh oldu. Şeybî şeyhine verilen 1,5 cüneyh bunun içindedir.
1	450	Çalışma esnasında Kur'an okuyan fakih için. Bu 1894 m. yılında 2,5, 1894 m. yılında 2,5 1896 m. yılında ise 3 cüneyh oldu.
3	-	Tartı görevi gören âletlerin depo bekçisi için.
1	500	Babamız Halil İbrahim'in makamının emanetçileri için. 1896 m. yılında bu 2 cüneyh oldu.
-	450	Dua yapanlara ve tonozlara kaftan geçirme işlemi yapanlara. Bu, 1896'dan sonra 500 millim oldu.
-	350	Sa'd işaretlerinin şefine. 1896 m. yılında 500 millim oldu. Şimdi 700 millim.

-	400	Dürgüleri taşıyanlar için. 1896 m. yılında 500 millim oldu.
-	500	Dürücülerin şeyhi için.
-	300	Burgu taşıyanlar için. 1896 m. yılında 500 millim oldu.
-	700	Kurumun ışıkçıları için. 1896 m. yılında bir cüneyh oldu.
-	250	Işıkçıları ve çalıştırıcıları için
-	800	Altın veya gümüşle kabartma işlemi yapan için.
-	200	Mısır muhafızlığının döşemecileri için. 1896 m. yılında 500 millim oldu. Şimdi 700 millimdir.
-	900	Kisve yüklerini taşıyanlar için 1896 m. yılında bir cüneyh oldu.
-	100	Kurumun kapıcısı için. 1896 m. yılında 250 millim oldu.
-	200	Kortej günü Halil'in makamını taşıyanlar için 1896 m. yılında 500 millim oldu
-	350	Kortej günü Rifâilerin reisi ve işaret sahipleri için 1896 m. yılında 500 millim oldu.
-	300	Çadircılar ve kaftancılar için. Kortej günü. 150, dürme günü 150 millimdir.
-	450	Kurum kâtibine. 1896 m. yılında 3 cüneyh oldu
-	150	Kurum döşemecisine. 1896 m. yılında 150 millim oldu.
-	760	Kisve kortejlerinin ahşaplarını işleyen marangoz için. 1896 m. yılında bir cüneyh oldu.
-	90	Hüseyin Mescidi'nde mükâfat. Muharrem Hamûde adına dürme günü verilir. Şimdi 900 millimdir.
-	550	Seyyid Hanevi adına dürme günü Hüseyin Mescidi'nde verilen mükâfat.
-	350	Kisveyi diktiği için kortej günü sim kabartmacıya verilir. 1896 m. yılında 500 millim oldu.
-	150	Altın kaplamaları ısıtan odunların parası için fırıncıya.
-	800	Kortej günü kuruma gelen polislere. 1896 m. yılından itibaren bir cüneyh oldu.
4	-	Altın kaplamaları ısıtmalarına karşılık kabartmacılara.
55	-	Mescid-i Haram'daki minberin perdesini yapma masrafları.
128	550	Olağanüstü durumlarda ortaya çıkabilecek ihtiyaçlar için ihtiyatlık.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI HAC KERVANLARI
HAC YOLU GÜZERGÂHI VE MEVLİD ALAYI

Abdullah Freese

Surre alayı ile gönderilen Kisve-i Şerif'in Kâbe kapı örtüsü ve diğer kısımlar. (Murat Kargılı Arşivi)

Kaçar Dönemi Sefernâmelerinde Osmanlı Hac Kervanları

Esra Doğan¹

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın başlarında Irak, Mısır, Şam ve Hicaz'ı hâkimiyeti altına almasının ardından, İranlılar hacca gitmek ve hac farızasını edâ edebilmek için Osmanlı topraklarından geçmek ve orada ikamet etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Buna karşılık Osmanlı sultanları da, "Hâdimü'l-Harameyn" ve "Müslümanların Halife"si unvanı gereğince, dünyanın her yöresinden gelen hacıların olduğu gibi, bu bölgeden gelen hacıların da yol güvenliğini temin etmek ve hac ibadetini yerine getirmelerine imkân tanımak, yani "ev sahipliği" yapmak durumunda idiler.

Hac ibadeti, özü itibarıyla her türlü ayrılık ve farklılıkların ortadan kaldırılarak bütün Müslümanların bir mekânda bir araya gelmesini, yani bir nevi tevhide ifade ettiği için, siyaseten birbirinin muarızı ve rakibi olan iki devletin mensupları da aralarındaki anlaşmazlıkları en azından bu ibadet esnasında bir tarafa koymak zorunda idiler.

Genel itibarıyla hac, hususi olarak da hac yolculuğu iki devletin ve milletin birbiriyle temas kurduğu alanlardan ve faaliyetlerden biri idi. Bilhassa İstanbul yolunu tercih eden İranlı üst düzey yetkililerin ve tüccarların İstanbul'da gerçekleştirdikleri temaslar ve kendilerini misafir eden devlet adamlarıyla irtibatları, bu yolculuğu bazen siyasî bir havaya sokabilmekte idi. Diğer İranlı hacıların tercih ettiği farklı yollarda ise daha ziyade Osmanlı muhafız askerleri ve siyasî-ıdarî ricali ile muhatap olunuyordu.

---

1 Tahran Üniversitesi İslam Ülkeleri Tarihi ve Kültürü Bölümü Doktora Öğrencisi.

Yapılan bu yolculuklar ve bu esnada karşılaşılan hadiseler, bazen, ekseriyeti Türkçe de bilen İranlılar tarafından kaleme alınmış ve bir hatırat ve sefernâme literatürü oluşmuştur.²

Kaynaklara da yansıdığı kadarıyla, bilhassa Safevîler döneminde İranlıların, Doğu Anadolu ve Şam gibi mezhebî endişeler bulunan hassas bölgelerden geçişlerinin Osmanlılar tarafından sıkı kontrol altında tutulduğu bilinmektedir. Bu kimselerin sadece resmî güzergâh olan Şam yolundan gitmeleri istenmiş ve emniyetinin sağlanamadığı gerekçesi ile diğer yolları kullanmamaları talep edilmiştir. Kaçar döneminde ise mevcut durum bir miktar rahatlamış ve İranlı hacılar, Cebel (Necef-Medine dağ yolu) yolundaki sıkıntılarının dışında, diğer yollarda pek problemle karşılaşmamışlardır.

İranlı hacılar, hacdan önce ve hacdan sonra Necef ve Kerbela'da medfûn bulunan imamların ziyareti ile de şereflenmek istediklerinden yol güzergâhlarını da buna göre tayin ediyorlardı. Eğer hacılar kara yolu ile Irak üzerinden gitmek isterlerse, ya diğer yollara göre daha kısa, fakat daha tehlikeli ve emniyetsiz olan Cebel (dağ) yolunu ya da daha güvenli olan Şam yolunu tercih etmeliydiler. Şam yolunu tercih edip Osmanlı resmî Şam kervanına katılacak olanların ise iki güzergâhı vardı.

2 Surrenin artık denizden gönderilmeye başlandığı tarih olan h.1281/m.1864 yılından önce Kaçarlar dönemine ait sadece iki sefernâme olduğu görülür. İ'timadü's-Saltana (h.1263) ve Seyfû'd-Devle (h.1279) tarafından kaleme alınanlardan sonra, surrenin deniz yolu ile gönderildiği yıllara tekabül eden Farsça yazılmış ilk sefernâme ise Ferhad Mirza Mu'temedü'd-Devle'nin yazdığıdır. (Müellif, h.1292 yılının Şaban ayında, İstanbul yolu ile Mekke'ye gitmek üzere sefere çıkmıştır. Bkz. Sefernâme-i Ferhad Mirza Mu'temedü'd-Devle, Tashih:İsmail Nevvab Safa, İntişârât-ı Zuvvar, Tahrân 1366, s. 41). Ferhad Mirza'dan sonra Karagözlü, Ferahânî, Melikül-Kelam Mecdî de bu yolculukları mufassal olarak anlatan kitaplar telif etmişlerdir.

Bazı sefernâme yazarları, bazen Farsça bilen Osmanlılarla yaptıkları mülakatlara da yer vermişlerdir. Hatta aralarında Türkçe bilen bazıları da bu konuşmaları Türkçe olarak kaydetmiştir (Osman Paşa ve diğer devlet görevlilerinden bazılarının Farsça bildikleri, Sa'dî'nin eseri Gülistan'dan İranlılara şiirler okudukları Ferhad Mirza'da (s.212) geçmektedir. Hisamü's-Saltana (s.68) ve Mu'temedü'd-Devle (s.68), padişahla yapılan hoş sohbetleri, eserlerinde Türkçe olarak nakletmektedirler). Bununla birlikte Surre-i Hümayun ile İstanbul'dan kara yoluyla Şam'a giden İranlı hacının, Farsça ya da Türkçe olarak yazmış olduğu müstakil bir sefernâme mevcut değildir. Yaptığımız araştırmalar neticesinde sadece, Pehleviler döneminde hacca gitmiş olan Merağalı bir Türk'ün Farsça alfabe ile Türkçe manzum olarak yazmış olduğu bir sefernâmeyle tesadüf edebildik. Buna karşın Doğu Anadolu üzerinden kara yolu ile Halep'e ve Şam'a giden, gemi ile İstanbul'dan, daha sonraları da trenle Şam'dan Medine'ye giden ve bu yolculukları ayrıntılı ile yazan çokça Farsça sefernâme bulunmaktadır.

Bu kervana iştirak eden kimseler, imamları ziyaret ettikten sonra Necef ve Kerbelâ'dan itibaren ya aşağı yolu (Kazımeyn-Ramadi-Meyadin-Deyrüzur-Tedmur-Şam ya da üst yolu (Fırat Nehri'ni izleyerek, yani Kazımeyn-Samarra-Musul-Urfa (Hz. İbrahim'i ziyaret)) takiple Haleb'e gelirlerdi.³

Tüccarlar, resmî ve siyâsî niteliği hâiz kişiler ve devlet adamları ise yollarını uzatarak Bakü-Tiflis-Batum yoluyla Karadeniz'e, oradan deniz yoluyla İstanbul'a, sonra da Mısır ve Cidde'ye ulaşmakta idiler. Bu istikamete İstanbul yolu denmekte idi.

Daha ziyade sıradan halkın tercih ettiği deniz yolu ise bu yoldan bir hayli farklı idi. Bu kimseler evvela Basra Körfezi'ne inmekte, buradan deniz yoluyla Arap Yarımadası'nı dolaşarak Mekke'nin limanı olan Cidde'ye, ya da Medine'nin limanı olan Yenbu'ya varırlardı. Cidde'ye ulaşanlar, diğer hacılarıyla birlikte Osmanlı koruması altında Mekke ve Medine'ye geçerlerdi. Şam'a Irak üzerinden geçerek gelen İstanbul hacıları ile Basra Körfezi'nden gelen hacılar ise yukarıda değindiğimiz Osmanlı resmî Şam kervanı ile Mekke ve Medine'ye ulaşırlardı.

Nasır-ı Hüsrev (ö. h. 437), Hakanî (ö. h. 551), Ebiverdi (ö. h. 898), Muradâbâdî (ö. h. 1021), Keşmirî (ö. h. 1154), Bânü-yi İsfahanî (ö. XII. asrın sonları), Şeyh Cebel Âmulî (ö. h. 1033), Meclisî (ö. h. 1041) ve Meşizî (ö. h. 1089) gibi Kaçar dönemi öncesi yazılan sefernâmeler ile h. 1260-1338 tarihleri arasında kaleme alınmış bir kısmı hâlen yazma hâlindeki tespit edebildiğimiz 44 sefernâme yukarıda açıklamaya çalıştığımız İranlı hacıların hac güzergâhlarını oldukça tafsilatlı bir şekilde anlatırlar. Bilhassa ikinci grupta yer alan sefernâmelerin verdikleri güzergâhlara baktığımızda, gidiş ve dönüş yolu olarak en çok kullanılan istikametın İstanbul yolu olduğu görülür.

3 Bkz. Sefernâme-i Hacı AliHan İ'timadü's-Sal-tana, Tashih: Gazi Asker, İntişârât-ı Me-sar, Tahran, 1379, s. 72. Bu Sefernâme'nin müellifi olan Hâcibü'd-Devle Ali b. Hüseyin, Nasreddin Şah'ın vezirliğini yapmış, onun ölümünden sonra da Hemedan, Azerbaycan ve Kazvin bölgelerinin yöneticiliği görevini yürütmüştür. H. 1263 / m. 1836 yılında hac seferine çıkan müellifin güzergâhı, Bağdat-Kerkük-Musul-Mardin-Diyarbakır-Harput-Urfa-Birecik-Halep-Şam olmuştur.

Her ne kadar konumuzun dışında da olsa, bu yolla mesafe açısından mukayese edilemeyecek derecede yakın olan dağ yolu (Rah-ı Cebel) ve Şam yolu varken, İranlı hacıların İstanbul yolunu tercih etmelerinin sebebi olarak, kanaatimizce İranlıların daha yakın zamanlara kadar ellerinde bulundurdukları Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkeleri, özellikle de Osmanlı topraklarını ve Avrupa'nın kapısı olarak görülen İstanbul'u⁴ ve Mısır'ı görmek istemeleri olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, uzunluğu ve masraflarına rağmen bu yolu tercih edenlerin ekserisini devlet adamları, tüccarlar ve zengin kimseler oluşturmakta idiler.

Genel olarak söylemek gerekirse, İranlıların yazdıkları hatıratlar ve sefernâmelerde yol güzergâhlarının sürekli değişmesinden, yol emniyetinin olmamasından ve resmî olmayan yollardan hacca gitmenin zorluklarından şikâyetler göze çarpar. Ancak gerek geçilen yolları gerekse yolculuk esnasında karşı karşıya kalınan muameleleri sonraki hacı adaylarının öğrenmesi için ayrıntılı olarak tavsifi ve teferruata dair verilen malumat, bu sefernâmeleri, ilginç kılar. Sefernameler bu yönüyle macera dolu hac yolculuğunu tasvirde Osmanlı'daki emsallerine nazaran daha referanslı kaynaklanmaktadır. Bir bakıma bu sefernâmeler, dışarıdan bir gözle, ev sahibi olarak Osmanlı'nın tutumunu tasvir etmekte, bazen dikkat çekmeyen küçük ayrıntıların muhatap tarafından nasıl algılandığına dâir önemli ipuçları sunmaktadırlar.

Osmanlı Hac Kervanında İranlı Hacıların Sayısı

Osmanlı arşiv belgelerine dayanmaksızın sefernâmeler üzerinden Osmanlı koruması altında hacca giden İranlı hacıların sayısını tam olarak tespit etmek mümkün değilse de yine de bu eserlerde bize fikir verebilecek bazı bilgiler mevcuttur. “1260 yılında Erzurum'dan 300 kişi, 1306 yılında Şam'dan 350 kişi Osmanlı kervanı ile gelmişlerdi” bilgisi bu açıdan önemlidir.⁵

4 Bunlardan bazıları, İstanbul'da, bilhassa Eyyüb el-Ensari'nin türbesini ve Halep'ten İstanbul'a getirilen ve İranlılar için özel bir önemi bulunan Hz. Ali'nin el yazması Mushaf-ı Şerifini görmeye gelirlerdi. Bkz. Ferhad Mirza, s. 28.

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HR, MKT, 6 – 6012-N-1260 tarihli belge. Ferahani, s. 168.

Verdiği bilgilerin çokluğu ve ayrıntıları ile Kaçar dönemindeki en önemli hac sefernâmesi Ferahanî'ye aittir.⁶ O, Mekke'de bulunan bütün hacılar hakkında istatistikî bilgiler verir. Hacıların sayılarını, özelliklerini, durumlarını ve bilhassa da İranlı hacıların hâlini şöylece anlatmaktadır: "İranlı hacıların sayısı her yıl değişmektedir. 1303 tarihinde olduğu gibi özellikle son dönemde üç bin kişiyi geçmiştir. Mezkur tarihte yola çıkanların içinden 50 hacı susuzluk ve vebadan vefat etmiştir. Bunlardan 800 kişi Şam yolu ile 100 kişi Cebel yolu ile 1.200'ü Buşehr ve Bağdat yolu ile 1.000'den fazlası da İstanbul yolundan gelmişlerdir."

Ferahanî İstanbul, Anadolu, Rumeli ve Trabzon hacıları ile ilgili olarak da şunları söylemektedir: "Sayıları her yıl 5.000 ile 12.000 arasında değişir. Bunlar dört mezhepten olmakla beraber, çoğu dervişmeşrep, Sünni, sufidirler. Nadiren de olsa aralarından Şîî çıkar. Kendi mezheplerinde asla taassup sahibi değildirler. Hepsi barışçı insanlardır. Osmanlı Devleti'ne tâbidirler. Mısır hacılarının sayıları her yıl 2.000 ile 7.000 arasında değişir. Bunlar Mısır hidivliğine tâbidirler. Çoğu Şafî ve Hanevî mezhebine mensuptur. Aralarında Zeydî, İsmailî ve İsnâaşerî de bulunur. Kadınlı, çoluk çocuklu olarak gelirler. Bu yıl dediklerine göre hacc-ı ekber'di (Arefe gününün Cuma'ya rastladığı hac). Bu sebeple 6.000 kişi gelmişti. Ayşe Mahmili de (Mısır'dan gönderilen mahmil) yanlarındaydı. Hicaz'ın her noktasından surre emininin askerleri hacılara hürmetle ve büyük bir düzen içinde refakat ettiler. Her yıl Mısır hidivliği hazinesinden zikir değmeyecek derecedeki küçük bir meblağ bu mahmil ve örtü için ayrılır. Bunlar kara yolu ile Mekke'ye gelmektedirler."⁷

Ferahanî, Şam hacılarının sayısını da şöylece vermektedir: "Şam hacıları, genel olarak 500 ile 1.500 arasında değişir. Osmanlı Devleti'ne tâbidirler. Çoğu Şafî mezhebindedir. Haricî ve Yezidî de bulunur. Peygamber Mahmili eşliğinde kara yolunu takip ederek gelirler. Said Paşa, yıllardır surre emini olarak askerler ve top arabaları eşliğindeki intizamlı ve muazzam

6 Sefernâme-i Muhammed Hüseyin Ferahanî, Tashih: Hafız Ferhan Fermaniyan, Tahran, 1342. Müclif, Nas-reddin Şah dönemindeki en önemli hac sefernâmelerden birini kaleme almıştır. H. 1302 yılının Şevval ayında, Kafkaslar üzerinden İstanbul'a gelmiş, buradan Mısır-Cidde yolu ile Mekke'ye geçmiştir.

7 Ferahanî, s. 207.

büyükteki bir kervanla Mekke'ye gelir. Şamlılar mahmili getirdikleri için yol ücreti, bilet ya da herhangi bir ücret vermezler. Bu sene hacc-ı ekber olacağı için 1.600 kişi bu yolla gelmişti.”⁸

Surre Emini

Hac emiri tabiri, Haremeyn'in Osmanlı bölgesi olmasından sonra yerini “surre emini” ifadesine bırakmıştır. Kaçar dönemi sefernâmelerinde, hac emiri olarak zikri geçen Şam vâlisinin ismi, bazen her sene farklı bir kişi olmak üzere İstanbul'dan seçilen surre emini yerine de kullanılmaktadır. Ancak bunların iki ayrı görevi yerine getirecek şekilde kullanıldığı da görülmektedir. Sultan Murad Hisâmü's-Saltana⁹ bu iki görevi, tâbi olduğu devlete kıyasla şu şekilde açıklamakta ve bilhassa da surre emini hakkında şu bilgileri vermektedir: “Osmanlı Devleti'nin hac emiri, surre emini ve kiler eminin çıkışı (Surrenin yola çıkması), yolculuktaki görev ve rütbelerinin açıklaması şöyledir: Her şeyden önce hac emiri, her sene Mekke'ye gitme zamanı görevlendirilen akıllı, bilgili, dünya görmüş kişiye denir. Bu hac emiri olarak görevlendirilen şahsın rütbesi, Fars ve Horasan vâlisine denk olmalıdır. İstanbul'dan ve diğer memleketlerden gelen hacıların hac emiri olarak tayin olmuş olan şahıs, hacılardan önce Şam şehrine dâhil olur. Bütün Osmanlı, İran, Hindistan ve Arap hacılarının izni onun elindedir. Yol boyu geçtikleri her noktada hüküm edebilir, hatta yolda bulunan vilayetlerin hâkimlerini azil ve tayin etmeye müdahale hakları da vardır.”

Surre emirinin genel muhtarlığı, İran deyiminde hazinedara denk olmalıdır. Surre emini makamına güvenilir bir insan tayin edilirdi. Yoldaki masrafı için 20 bin tûmene yakın bir meblâğ surre emirine bağlanırdı. Bu para masraf makamı yerinde arz edilirdi.

Surre emiri İstanbul şehrinden, kiler emini ise Şam'dan tayin edilirdi. Bunlar memleketin ileri gelenleri arasından görevlendirilirdi. Zira bunların Arapça bilmeleri ve Mekke yolunu defalarca görmüş olmaları gerekirdi. Kiler emininin görevi askeri idare etmek ve yolda kılavuzluk

8 Ferahani, s. 208.

9 Sultan Murad Hisâmü's-Saltana, Sefername-i Mekke, Tashih: Rasul Caferiyan, İntişârât-ı Mesar, Tahran 1374. Herat fatihi olarak da anılan müellif, Abbas Mirza Nâyibü's-Saltana'nın oğlu idi. H. 1297 yılının Şaban ayında İstanbul yolu ile hacca gitmiştir

yapmaktır. Bu üç kişi hac reisi olup şevvalin on beşinde aşağıda anlatıldığı üzere Şam'dan yola çıkmalıydılar.

Sultan Murad Seyfû'd-Devle¹⁰ surre emirinin diğer bir görevini de zikrederek surre emirinin en önemli görevlerinden birinin hacıları zamanında Şam'a ulaştırmak olduğunu belirtir. Hacıların en son erba'ın günü veya gecesi Şam'da olmaları gerekmektedir. Eğer hacıların gelişlerinde herhangi bir gecikme olursa, hem hac emiri hem de surre emiri devlet tarafından ciddi bir sorguya çekilecektir.

Şam kervanı ile Medine'ye giden Hisamü's-Saltana da şunları anlatmaktadır: *"Bu kervanın bütün masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanır. Sanki yüce bir sultanın başka bir vilayete sefer yapması gibi büyük bir ordu sîretinde gider. Bu kervanda develerin taşıdığı iki top arabası bulunur. Tamamının develere bindiği 200 asker ve 12 subayın eşlik ettiği surre emiri bu orduyu yönetir. Bu kimse aynı zamanda bütün ordunun masraflarını karşılamakla da görevlidir. Harcamaların tamamı onun izni ile gerçekleştirilir. Bu kişi ordunun muhafazası ile de görevlidir. Birkaç yıldır bu orduya Said Paşa surre emiri olarak atanmaktadır. Metin, akıllı bir kişi olup mantıklı hareket eden, devletli ve heybetli biridir. Deyim yerinde ise büyük bir ordunun komutanı edâsı ile hareket etmektedir. Mesul olduğu Şam kervanında bir kimsenin dahi kılına zarar gelmiyordu. Onun nizamının kuvveti altında en ufak bir aksaklık bile olmuyordu."*¹¹

İranlı hacıların içindeki devlet yetkilileri, tabiatı ile bu kervanlarda özel bir koruma ve ihtimama tâbi idiler. Bu kimselerin ağırlanması için özel kimseler görevlendirilirdi. Bu şekilde, bu kimseler surre emini ile yakın temasta olurlardı. Kendilerine özel ikramlarda bulunulur ve ihtimam gösterilirdi. Yol boyu aralarında gel git olduğu için de surre emini hakkında bazı hususî malumata muttali olma imkânına sahip olurlardı. Bunlardan biri olan Hisâmü's-Saltana, Mısır hac emirini şöyle tavsif

10 Sefernâme-i Sultan Muham-med Seyfû'd-Devle, Tashih: Ali Ekber Hudaperest, İntişârât-ı Mey, Tahran, 1364, s. 168. Feth-ali Şah'ın torunu olan müellif, Melayir ve Nihavend hakimi idi. H. 1279 yılının şaban ayında İstanbul yolu ile hacca gitmiştir.

11 Hisamü's-Saltana, s. 129..

eder: “Mısır hidivi tarafından Mısır kervanını Mekke’ye götürmek üzere görevlendirilen Sadık Efendi ziyaretime geldi. Bir müddet çadırında oturdu, sohbet ettik. Elli yaşlarında, akıllı biriydi. O yıl (h. 1297 m. 1880) Mısır hacılarının deniz yolu ile gelip giderken çok eziyet çektiklerine dâir yazdığı raporu kendisinden rica ettim. Alıp okudum. Gerçekten de çok iyi ve tafsilatlı bir şekilde yazmıştı.”¹²

Şam Mahmili eşliğinde hacca giden Hisâmu’s-Saltana, Mekke’den Medine’ye de yine Şam Mahmili ile dönmüştür: “Şam Mahmili olan alay beyi, yolda giderken, atı üstünde uyuklamış, tabancası ateş almış ve ayağından yaralanmıştı. Birkaç saçma ayağına girmişti. Bunları çıkarması ve yarayı iyileştirmesi için Dari’l-Fünûn mezunu olan hekimim Seyyid Mehdi’yi gönderdim. Kısa zamanda iyileşti, bir şeyi kalmadı. Bu alay beyi, daha sonra bize, yolda birçok iyilikte bulundu.”¹³

Sadrazam Hacı Mirza Ali Han Eminü’-d-Devle¹⁴ de yolda kendisine gösterilen hürmeti şöylece anlatmaktadır: “Abdullah Paşa, Şam’dan Medine’ye giderken dört zaptiyesini benim yanına gönderdi. Yolda yağış sebebi ile bazı yerlerde zemin zorlaşmıştı. Develer yorulmuş, ağır hareket ediyorlardı. Şam akkamu büyük bir dikkat ve özel bir mırlıt ile develeri güdüyordu. Yolda surre emini Halid Bey’e yetiştim. Güçlü, kuvvetli biri idi. Katıra binmişti. On sekiz, yirmi yaşlarındaki iki oğlunu da yanında götürüyordu. Büyük oğlunu, benim hâl ve hatırımı sormaya göndererek saygısını izhar etti. Ben de gereken karşılığı verdim ve ona mihribanca cevap yolladım.” Yine bu yolculuk esnasında Abdullah Paşa ve surre emini, Eminü’-d-Devle’nin ziyaretine gitmişlerdir. O, bu ziyaretle ilgili olarak da şunları söylüyor: “Bir saat oturduk. Çay ve şerbet içtiler. Her türlü şeyden bahsettik, sonra gittiler.”¹⁵

12 A.g.c, s. 130.

13 Hisamu’s-Saltana, s. 136.

14 Sefernâme-i Hacı Mirza Alihan Sadrazam Eminü’-d-Devle, Tashih: İslam Kazımiyye, Tahran, 1376. Eminü’-d-Devle, Azerbaycan vilayetinin sadrazamının görevden uzaklaştırılması üzerine, Muzaffereddin Şah’tan izin alarak h. 1316 yılında İstanbul yolu ile hacca gitmiştir.

15 Eminü’-d-Devle, s. 237.

Mahmil

Özellikle İlhanlılar dönemi öncesi ve sonrasında, Horasan hacılarının Horasan'dan getirdikleri bir mahmil ile Kâbe örtüsüyle birlikte Şiraz'dan çıkan bir mahmilin Mekke'ye gönderildiğini biliyoruz. Ancak bundan sonra gerek Safevîler gerekse Kaçarlar döneminde padişahların gönderdiği para yardımı ve vakıf malları dışında (Mekke ve Medine şeriflerine gönderilen malî yardım ve Bâki'deki imamlar ve kâri'ler için gönderilen hediyeler gibi) herhangi bir mahmil İranlılarca Mekke'ye gönderilmemiştir. Bunda coğrafi uzaklığa ilave olarak söz konusu bölgelerde siyasî ve dinî bir hâkimiyetin bulunmayışının da tesirli olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte Kaçar dönemi sefernâmelerinde mahmille ilgili bir hayli malumata rastlamak mümkündür.

Mesela Eminü'd-Devle, Sefernâmesi'nde mahmilin tarihini şu şekilde anlatmaktadır: *"Tarih metinlerinde de geçen mahmilin ilk yollandığı zaman Eyyubîler dönemine tesadüf eder. Salih Eyyubî'nin eşi Melike Şeceretü'd-Dürr hacca gitmeye karar verir. Kendisi için mücevherlerle süslenmiş bir hevdec yapılır. Mahmili o kadar süslerler ki, bu mahmil meşhurluk kazanır. Bundan sonra her yıl bu hevdecin Beytullah'a gönderilmesi ve gönderilen hediyeleri hac mevsiminde Harameyn fakirlerine götürmesi âdet olur. Bugüne değin de bu Mısır Mahmili, Şam'dan gönderilen Peygamber Mahmili gibi Mekke ve Medine'ye gelip gitmektedir."*¹⁶

Mısır ve Şam mahmilleri arasındaki mukaddemlik ve muahharlık yönüyle girilen tarihî rekabet, bu mahmillere eşlik eden İranlı hacıların gözlerinden de kaçmamıştır. Nâibü's-Sadr Şirazî, bunların Arafat'a yerleştirilmesi esnasında yaşanan çekişmeyi ve Şam askerlerinin yol boyu, özellikle de Arafat'ta surreye karşı gösterdikleri tazimi anlatırken, Melikü'l-Kelam Mecdî'de Şam mahmil devesinin boynuna üç sıra inci takıldığına, buna karşılık Mısır devesinin boynunda iki sıra bulunduğu dikkat çekmiş ve mahmillerin birbiri ile girdikleri üstünlük yarışına değinmiştir.¹⁷

16 Eminü'd-Devle, s. 232.

17 Sefername-i Melik'ü'l-Kelam Mecdî, Tashih: Muhammed Tâhir Hâşimi, İntişârât-ı Tevekkül, Tahran, 1382. Meşhur bir edip ve şâir olan müellif, 22 yaşında iken 8 Şaban 1305 yılında, İstanbul üzerinden hacca gitmiştir. İranlı bir Sünnî olan bu Sefernâme'nin müellifi, bu seferde karşılaştığı hadiseleri Sünnî bir Müslüman gözü ile değerlendirmektedir.

Mahmil, bir miktar değişik olmakla birlikte İranlılarda da mevcuttur. Hz. Peygamber ve Hz. Aişe adına dizilen iki mahmil Mescid-i Nebi'ye getirilir ve hacıların Medine'den ayrılacağı güne kadar burada bekletilirdi. Bu iki mahmil, Aşura günlerinde İran'daki sucuların sırtlarında taşıdıkları ve sokaklardaki insanlara su dağıttıkları şeye benzemektedir. İkisinin başında da altın ya da gümüşten bir kubbe bulunur ve süslemeli bir kumaşla üstleri örtülürdü. Mahmiller, Harameyn'e girer ve çıkarken askerler ve Harem hizmetlileri ile diğer görevliler tarafından olağanüstü bir şekilde törenle karşılanır ve onlara karşı büyük saygı gösterilirdi.”¹⁸

Karşılama

İranlı hacılar, Osmanlı topraklarına girdikleri andan itibaren Osmanlı Devleti'nin konuğu sayılıyorlardı. Şam kervanına ulaşana dek onları Arap kabilelerinin ya da halkın tacizlerinden korumak bölge vâlilerinin vazifeleri arasında idi.¹⁹ Birçok sefernâmede, İranlı hacıların Şam'a varana kadar Osmanlı idarecilerinden asker talebinde bulduklarını ve bu taleplerin mümkün olduğunca karşılanmaya çalışıldığını görüyoruz. Mirza Davud Huseynî²⁰ eserinde, hacıları selamete bölgelerinden geçiren askerlerin, kabileyi sağ salım ulaştırdıklarına dair bir “selamet kâğıdı”nı diğer bölge karakoluna vermek zorunda olduklarını yazmaktadır.²¹ Yine h.1322 tarihinde İranlı hacılar Anadolu içlerinden geçerken Birecik'te saldırıya uğradığında, kafilenin imdadına Osmanlı askerleri yetişmiş ve askerlerle yerli halk arasında çetin bir çatışma patlak vermişti. Neticede, kurtulan hacılar, kalan yol için Şam vâlisinden asker talebinde bulunmuşlardır ki, burada da hacıların Şam'a ulaştırıldıklarına dair bir selamet kâğıdının verildiğini görüyoruz.²²

Hicrî 1263 yılındaki hac yolculuğunda İran hacıları arasında hanedanına mensup önemli kişiler de vardı. Kaçar hanedanının mühim

18 Sefernâme-i Fcrahanî, s. 280.

19 Sefername-i Nâyübül-Eyale, Tahran s. 269.

20 Sefername-i Mirza Davud Vezir-i Vezayif, Tashih: Gazi Asker, İntişârât-ı Mesar, Tahran, 1379, s. 210. Müellif, h. 1322 yılında Bakü-Tiflis-Batum-İstanbul-Mısır-Cidde yolu ile hacca gitmiştir.

21 Mirza Davud Huseynî, s. 179.

22 Mirza Davud Huseynî, s. 179.

padişahlarından Nasreddin Şah'ın da annesi olan Muhammed Şah'ın eşi Mehdi Ulya, eşinin vefat etmesi üzerine Atabat-ı Aliyye (Yüksek Eşikler = Necef ve Kербela)'yi ziyaret etmek ve oradan da Mekke'ye geçerek hac farızasını eda etmeye niyet etmişti.²³ Mehdi Ulya ve bazı devlet erkânının iştirak ettiği kervan Şam'a ulaştığında Şam vâlisi ve devlet ricali tarafından şanına layık bir şekilde karşılanmış ve söz konusu zevâtın refakatinde Şam'a dahil olmuştur. Muhammed Şah'ın Atabat'a sürgüne gönderdiği ve söz konusu kervan buraya uğradığında kervana iştirak eden, hac dönüşü ise Nasreddin Şah'ın vezirliğine ve çeşitli bölgelerin idareciliğine getirilen İtimadü's-Saltana, bu kervanın karşılanmasını, Şam'a girişini, orada ikamet etmesini ve gönderilişini şu sözlerle anlatır:

“Acem hacıları h. 1263 tarihinin Şevval ayında Namuk Paşa'nın kumanda ettiği askerlerin refakatinde Şam'a dâhil oldular. Selametle gelen kafilelerin karşılanma günü, Şam halkı iki fersahlık mesafeye kadar Şam'ın dışına çıkmıştı. Ekserisi kadımlardan oluşan bu kalabalık hâlleri el verdiğince giyiniş süslenmişti.²⁴ Hacılar Şam'da, şehirdeki evlerde konakladılar. Şahenşahın annesi Nasifü'd-Devle Nır Muhammed Han, ordu komutanı ve üyeleri ile birlikte, Türklerin Gök Meydanı dedikleri, ortasından nehir akan şehir çimenliğinde haremlik çadırını kurdular.

Hacılar tam on beş gün Şam'da kaldılar ve Mekke seferi için gereken malzemeleri tedarik ettiler. Daha önceden kararlaştırıldığı üzere kiralarnı ödeler. Her tahtın üç tane tahtrevancısı, bir tane de meşalecisi vardı. Bir boş deve sadece yük için ayrılmaktaydı. Bir tane de kalenderi çadırı alınmaktaydı.

23 Hicri on ikinci yüzyılın başlarında Safevîlerin yüce divan kâtipliğini yapan eşinin ölümü üzerine hacca gitmek niyetiyle İsfahan'dan yola çıkan bu Ordubadlı (Nahçıvan) Safevî hanedanı mensubu hanım, Tebriz ve Nahçıvan üzerinden Anadolu'ya iner ve buradan Erzurum-Malatya-Halep-Şam istikametiyle Mekke'ye vâsil olur. Bu hanım, sade bir Farsça ile manzum olarak yaptığı bu seferi ve yolda başına gelen sıkıntıları anlatan bir sefîrname de kaleme almıştır (Bkz. Sefîrname-i Banu-yi İsfehani, Tashih: Rasul Caferiyan, İntişârât-ı Meşar, Tahran, 1374). Kaçarlar döneminde Nasreddin Şah'ın Fars hükümeti idareciliğine getirdiği Ferhad Mirza'nın kızı da, ordu vezirliği görevi yapan eşinin vefatı üzere, h. 1297 yılında Atabat yolu istikametiyle yaptığı hac seferi hikâyesini ayrıntılı bir şekilde kaleme almıştır (Bkz. Sefîrname-i Ferhad Mirza Mu'temedü'd-Devle, Tashih: İsmail Nevvab Safa, İntişârât-ı Zuvvar, Tahran 1366).

24 İtimadü's-Saltana, s. 87.

Hac rehberi hepsini götürmeye mükellefti. Bunların masrafı, Mekke'ye girene dek 100 tümen idi.

Mükerrem şevval ayının on birinde hacıların Şam şehrinde çıkması şarttı. Zira bununla ilgili bir kanun mevcuttu. Belirli bir günde Şam'dan hareket edilir ve belirli menzillerde konaklandıktan sonra tayin olunan günde Haremeyn'e dâhil olunurdu. Gecikmeye asla müsaade edilmezdi. Osmanlı hac emiri, surre emini ve kiler emirinin de Şevval ayının on beşinden sonra kesinlikle Şam'dan çıkmış olması gerekirdi. Bir iki gün gecikse bile hac hazerâtının, zikredilen ayın on yedisinden sonra Şam'da bir dakika bile kalmaları mümkün değildi. Kaldığı taktirde, Şam vâlisi onu zor kullanarak şehir dışı ederdi. Sadece köle, yetim ve mal bakıcılarına kalma izni verilirdi.

Şevval ayının yirmisinde ulema ve fuzela, daha önceden belirlendiği üzere hazır olurdu. Şam şehrinin ileri gelenleri ve halk büyük bir kalabalık ve izdiham hâlinde ilerlerken, bunların önünde ellerinde gündüzdən yakulup hazırlanmış meşaleler olan bir grup, saz ve sözle, ellerinde mumlar bulunan başka bir grup da dua ve zikirle yürüyerek Şam vâlisi olan Paşa'nın sarayına dâhil olurlardı.

Bu izdihamdan belki de daha büyüğü, şevval'in on üçünde meydana gelirdi. Diikkânlar kapanır, Şam'ın hükümet merkezi olan kalede toplanırdı. Bu kale, aynı zamanda devletin bir nevi silah deposu mahiyetinde idi. Muaviye'nin hükümet merkezi olarak şehrin orta yerinde yaptırdığı bu kale, bütünü ile yontulmuş taştan, çok sağlam bir şekilde inşa edilmişti. Dışarıdan bakıldığında bir mahfilden ibaret olan ve bir minare başına benzeyen Mahmil-i Şerif, yani Peygamber Efendimizin mahmili burada bulunuyordu. Sancak-ı Şerif, yani Hz. Peygamber'in bayrağı da bu kalede bulunuyordu. Her ikisi de mükemmel bir şekilde tezyin edilmişti. On üçüncü gün, Mahmil-i Şerif dışarı çıkarılır, on dördüncü gün de yine aynı saygı ve kalabalıkla birlikte birer birer sarayları dolaştırılırdı. Bu esnada bir saygı tezahürü olarak her bir saraydan birer kez top atılırdı. Sonra da vâlilik köşkiine dâhil edilirdi.

Şevval'in on beşinde ise bambaşka bir izdiham yaşanırdı. Şam'ın bütün kadın ve erkekleri, sevap kazanmak ve temaşa etmek için bu merasimde hazır bulunurlardı. Tophane ordusu da dâhil olmak üzere askerî birliklerin tamamı, Şam paşasının imareti olan sarayın kapısında kilometrelerce uzunlukta

düzenli bir tarzda dizilerek beklerlerdi. O gün hacılar, sırre ve kiler emini ve tören için çizme giymiş paşalar sarayda hazır olurlardı. Merasime iştirak etmesi gerekenler tamamlandıktan sonra, Şam paşası, bu topluluğun önünde, ulema, müftü ve kadı hazretlerinin zikir ve duaları ile Mahmil-i Şerif ve sancağı hac emirine verirdi. Bunun üzerine ordu mensupları ve tophane askerleri top atıp kırşın sıkarlardı. Paşa ve diğer hazretler, mahmil ve sancağı şerifin önünde, gösteriş ve fahr içinde yürüdüikten sonra atlarına binerlerdi. Bir grup yedek subay, Mahmil-i Şerif'in önünden hareket eder, tophane birliğiyle birlikte şehrin ahalisi ile vilayetin ileri gelenleri Muzeyreb menziline kadar Şam vâlisine eşlik ederlerdi. Bu çıkış merasiminin ve hareketin Şevval'in on beşinden sonrasına kalması mümkün değildi.”²⁵

Şam'dan bu şekilde yola çıkıldıktan sonra Medine'ye varmadan önce yol üzerinde bulunan Hediye menzili, hacıların karşılanmasında Şam kadar olmasa da özel bir konuma sahipti. Seyfü'd-Devle, bu menzile bu özel ismin verilmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: “Bu menzile Hediyeye menzili isminin konulmasının sebebi, Şam ve Cebel hacıları buraya ulaştıklarında, Medine halkının hediyeler ve bütün misafirperverlikleriyle hacıları burada karşılamaları ve dönerken de yine aynı yerde, yolluk ve hediyeler takdim ederek hacıları şenliklerle uğurlamalarıydı.”²⁶

Kervan

Kervanın hareket hazırlığını Eminü'd-Devle şöyle anlatmaktadır: “Develerin yüklerini bağlarken develere nasıl hâkim oldukları ve develerin bağrıışları, kendimi saatlerce bakmaktan bir türlü alamadığım hevdeclerin renkleri ve şaşaası, kecavelerin çeşit çeşit ve değişik modellerdeki örtüsü ve süsleri, kadımlı erkekli Sudanlı ve Faslı hacıların yaya olarak sıcakta çoluk çocukla birlikte yol almaları görülmeye değerdi doğrusu.”²⁷ Mahmilin hareket etmesi ile birlikte duyulan bir adet top atışı, kervana yürüme izni vermiş olurdu. Kecaveleri develere bağlamışlardır bile. Benim için hazırlanan

25 İtimadü's-Saltana, s. 93.

26 Seyfü'd-Devle, s. 147.

27 Mekke'den Medine'ye giderken, özellikle İranlı hacıların binmeyi tercih ettikleri şugduların teşhis edilmesi gayet kolaydı. Kecaveler, fikhen örtülü olmamaları gerektiğinden, hemen belli oluyorlardı. Eminü'd-Devle, s. 223.

tahttrevanıma (önden ve arkadan dört kolu iki katıra bağlanmış olan seyyar oda) binmiş olduğum hâlde, anlatılan meşhur Limon Vadisinden geçiyoruz. Araplar yol boyunca gah elleriyle develere ot yediriyorlar, gah durduğumuzda onları salveriyorlardı. Yolun darlığı ve biçimsizliği mahmilleri kafilenin düzenine göre hareket ettirmeyi engelliyordu. Deveciler ve tahttrevancılar, tıpkı at arabacıları gibi her dem yarış içinde idiler. Büyük bir inat ve ısrarla, katırlar ve develer nefes nefese kalıncaya kadar tahtları sürüyorlardı. Sonra bir saat dinleniyorlardı. Yerleşimin olmadığı ıssız, çakıl taşlı bir yerde hac ordusu, düzenli bir biçimde ağırlıkları indirip çadırları kurdular. Muhammed Şamil Paşa bu yolculukta bize eşlik etmek üzere görevlendirilmişti. Bu zât uzun boylu, güçlü kuvvetli, altmış yaşını geçkin biri idi. Tanıdık bir Türkistan siması vardı. Kızıl saçlı olup sık ve kısa sakalları vardı. Yıllarca Ruslarla savaştıktan sonra tutuklanıp Petersburg'a götürülen ve buradan İstanbul'a, oradan da Osmanlı yetkililerince arzu ettiği yer olan Medine'ye gönderilen ve bugün Bâki' Mezarlığı'nda gömülü bulunan Şeyh Şamil'in oğlu idi.”

Emniyet

İranlı hacı adayları, hac kervanlarının emniyetinin Osmanlılar tarafından mümkün olan en üst derecede sağlanmaya çalışıldığını, gerek okudukları sefernâmelerden gerekse kervanlara iştirak ederek bu yolculuğu tecrübe etmiş olan kimselerin anlattıkları müşahedelerinden bilmekte idiler. Bu sebeple, ekserisi hac yolculuğunu bir kervana katılarak yapmayı tercih etmekte idi.

El-Hac Seyfû'd-Devle, Osmanlı hac kervanının sunduğu emniyeti şöyle anlatır: “Hacıların ve mahmilin korunması ve hizmeti ile görevlendirilen piyade ve atlı birlikler ile tophane birlikleri Şam askerlerinden seçilirdi. Bu ordu büyük bir azamet ve debdebe ile hareket ederdi. Bu orduda 2 bin asker görev alırdı. Askerler, beyaz kumaşlı kecaverlerine silahlı olarak biner, hacıların önlerinde, arkalarında ve iki yanlarında sıralı olarak düzenli bir şekilde yürürlerdi. Bu sahne gerçekten de görülmeye değerdı.”²⁸

28 Seyfû'd-Devle, s. 167. Şam kervanına göre sayı bakımından daha mütevazı olan Necfe-Medine-Cebel istikametindeki kervanda, sabahları kafilenin hareketini bildirmek için zil çalınır, yüklerin yüklenmesi emri için ise davul vurulurdu. Bkz. Sefernâme-i Hayrat (Anonim), Mikat dergisi, Sayı 44, s. 14.

Hisâmu's-Saltana'nın bildirdiğine göre de kafilenin başı ile sonu arasında bir buçuk saatlik mesafe bulunan bu ağır Osmanlı kervanlarında emniyete azami derecede dikkat ediliyordu. Yine yolculuk esnasında yapılan top atışlarının da özel bir anlamı vardı: "Hacıların çadırlarını sırayla, tertip ve düzen içinde dikerler. Hiçbir menzilde, asla bir değişme olmaz. Herkesin yeri ve konacağı mekânı bellidir. Sabah iki top atılır. Biri kalk emri için, yani harekete hazırlanım emridir. Diğeri de hacıların, hareket etme anında, bineklerine binmeleri için. Öğle vakti ileri gelenler için güneşten koruyan gölgelikler dikerler. Menzile girmeden önce de bir el top atarlar ki, hacılar insinler. Yatsı namazı için de bir top atılır. Bu, namazdan sonra artık kimse kervandan ayrılmaması ve kervana dışardan kimse dâhil olmasını uyarısıdır. Kervanda sabaha kadar korucular nöbet tutarlar. Şam kervanına her bakımdan düzen ve sükûnet hâkimdir. Kervanın her bir ferdi, tam bir emniyet, rahatlık ve saygıyla bu kervanda hareket eder. Kervanda Araçlardan kiralanmış sıratlı giden 1.400 deve bulunur. Bu kervandaki 15 kişi, Şam vâlisi Said Paşa tarafından bize eşlik etmesi için görevlendirilmişti."²⁹

Eminü'd-Devle'nin anlattıklarından, kervandaki önemli yolcular için özel koruma sağlandığı anlaşılmaktadır: "Abdurrahman Paşa Mekke'den Medine'ye giderken, zahiren Şam zabtiyelerinden oluşan iki nöbetçinin çadırımızın önünde gece gündüz nöbet tutmalarını emretmişti. Bu kimseler, zaman zaman yüksek sesle birbirlerine şarkı ya da mani söylüyorlar, böylece hem uykularını dağıtıyor, hem de halkı ayakta tutuyorlardı."³⁰

Mirza Celayir ise bu seslere bir miktar daha açıklık getirir: "Jandarmalar, kafilenin sağından ve solundan giderek yabancı birinin giriş ve çıkışına izin vermiyorlardı. Eğer tanımadıkları biri kafileye girmek isterse, üç kere sesleniyorlar, cevap gelmediğinde ateş ediyorlardı. Bu Arapça bilmeyen bazı hacıların başına da geldi. Askerlerden biri "kerkük" diyerek parolayı soruyor, diğeri de "hazirûn" diye karşılık vererek cevabı söylüyordu. Askerler bütün geceyi uykusuz geçiriyorlardı."³¹

29 Hisâmu's-Saltana, s. 184.

30 Eminü'd-Devle, s. 224.

31 Mirza Celayir, Sefername-i Mekke, Tashih: Rasul Cafc-riyan, İntişârât-ı Meşar, Tahran, 1385, s. 122.

Mirza Celayir, h. 1262'de yaptığı bu yolculukla ilgili olarak: “Ali Paşa ve hac emiri, dünyanın bütün noktalarından gelmiş olan bu hac-ları, gece boyunca fanuslar ve bakırdan yapılmış kaplar içindeki mum ışığı vasıtası ile koruyorlardı. Geçilen her menzilde, bir önceki menzilin düzeni içerisinde hareket edilerek yola devam ediliyordu.”³² demektedir.

Cebel kervanıyla yapılan yolculukta namazları zamanında kılamama ihtimalinin bulunması, İranlı hacıların emniyetli Şam kervanını tercih etmelerinin bir başka sebebi olarak tezahür etmektedir.³³

Emniyetin Zayıflaması

Kaçarlar dönemine ait elimizdeki sefernâmelerin yazım tarihlerinin h. 1263 ile 1338 tarihleri arasında olması ve bu dönemin de Hicaz'daki Osmanlı hâkimiyetinin nispeten zayıfladığı bir döneme tekabül etmesi sebebiyle, eserlerin kervanların vurulduğu ve yol güvenliğinin olmadığına dair bir hayli şikâyet ve yakınma ile karşılaşırız. Mesela İ'timadü's-Saltana, Seyfü'd-Devle, Ferahanî ve Nâib-i Sadr Şirazî gibi müellifler kervanların durumunun gayet iyi olduğundan bahsederlerken, İsfahanî ve Kazerûnî gibi Eminü'd-Devle'den itibaren yazılan sefernâmelerde kafilelerin vurulma hâdiselerinin gittikçe çoğalmaya başladığını anlamak mümkündür. Bunun sebepleri üzerinde durmak konumuzun haricinde olsa da, Eminü'd-Devle'nin de işaret ettiği gibi artık merkezin emirlerinin eskisi kadar dikkatle uygulanmadığını ve şerif ile vâlinin kendi isteklerine göre hareket ettiklerini görürüz.

Sefernâme-i Atabat'taki ifadelere göre, artık Şam kervanının emniyeti, tehlikeli dağlar ve geçitlerden geçen Cebel kervanının emniyetinden bile daha kötü bir duruma düşmüştü. Cebel hac yolu için kullanılan “*Kerbala günleri*” ifadesi, artık Şam yolu için kullanılıyordu. Cebel (dağ) yolundan gelen hacılar, Şam yolundan gelenlere nispetle artık

32 A.g.c., s. 123.

33 Hacı Seyyah Muhammed Receb, *Sefernâme-i Atabat ve Mekkce*, Tashih: Rasul Caferiyan, *Mecelle-i Miras-i İslamî-yi İran*, Cilt V, Kum, 1376, İntişârât-ı Ayetullah Mar'âşi, s. 183. Tahran tacirlerinden olan müellif, h. 1317 yılında Irak üzerinden hacca gitmiştir.

büyük bir nimet ve rahatlık içinde yol alıyorlardı. Zira Şam kervanına katılanlardan otuza yakın kişi susuzluktan helak olmuştu. 100 kişi de çeşitli sebeplerle vefat etmişti. Üstelik bu biçare hacılar, haramiler ve hırsızların saldırısına uğramışlar, büyük zahmetler çekmişlerdi. Şamlılar, Mekke'den Medine'ye kadar on menzil çeken bu yolda başlarına gelen musibetlerden dolayı feryad ü figan ediyorlar ve durumlarını idarecilere anlatmaya çalışıyorlardı.³⁴

Değirmeye çalıştığımız bu hadiselerin dışında, Cidde ile Mekke arasındaki yolda ilerleyen kabileye gece baskını düzenleyen çöl Araplarını Osmanlı askerlerinin püskürtmeye çalışmasını, kendisi de üst düzey ordu mensubu olan Abdullah Han Karagözlü'nün Sefernâmesi'nde³⁵ ve Şeyh Ali menziline, içinde Hisamü's-Saltana'nın da yer aldığı Şam kervanının neredeyse helak olmasını, aynı kervanın Medine'ye giderken bir daha saldırıya uğramasını Ferhad Mirza'nın kızının kaleme aldığı Sefernâme'de bulmak mümkündür.³⁶

Hacılar, baskınların yanı sıra zaman zaman baş gösteren vebadan dolayı da muzdarip oluyorlardı. Karagözlü bu hususa şöyle değinir: “Bugün zilhiccenin altısı. Cebellilerin mahmili Mekke'ye girdi. Bir gün önce de Şam Mahmili, Mekke'ye giriş yapmıştı. Muayyenü'l-Mülk ve Yeminü'l-Mülk de bununla gelmişlerdi. Şu sıralar Medine'den Mekke'ye kadar veba salgını var. Şam hacılarının üçte biri bundan dolayı telef olmuş. Salgın Yenbuğ ve Medine arasına da yayılmış. Hacıların kırıldığı söyleniyor. Şam hacıları arasında ateşlenme ve veba alametleri görülüyordu.”³⁷

34 Sefernâme-i Atabat ve Mekke, s. 179.

35 Sefernâme-i Hac Abdullah Han Karagözlü, Âsâr-ı Mec-mu'a-i Hacı Abdullah Karagözlü, Tashih: İnaçtullah Mecidî, İntişârât-ı Miras-ı Mektub, Tahran, 1382, s. 307. Hemedan nizam komutanı olan müellif, h. 1319 yılının Zilkade ayında İstanbul yolu ile hacca gitmiştir.

36 Sefernâme-i Dohter-i Ferhad Mirza, Tashih: Rasul Cafê-riyan, Meccelle-i Miras-ı İslami-yi İran, 12. Defter, Kum, 1376, s. 283. Hicri 1297 yılında Buşehr'den yola çıkarak Arap Yarımadası'nı dolaşan müellif, nihayetinde deniz yolu ile Mekke'ye ulaşmış, dönüşü de Atabat yolu ile yapmıştır.

37 Karagözlü, s. 312.

Medine'ye Giriş

Naibü's-Sadr Şirazi³⁸ Şam Mahmili'nin Medine'ye giriş gününü şöyle anlatır: “Güneşin doğmasına bir saat kala şehirde ve şehrin dışında birer kez top atıldı. Şam Mahmili şehre giriyor dediler. Said Paşa devlet tarafından hac emiri olarak tayin edilmişti. Bir top arabası ve 100 atlı, 200 yaya ve cürde askeri ile birlikte bu kervanla gelmişti. Mekke Şerifi Avniü'r-Refik, kaymakam ve ileri gelenlerden bir grup, mahmili karşıladılar. Bu esnada sürekli top atışları yapılıyordu.”

Sefernâme-i Mekke'de³⁹ ise bugün şu şekilde tavsif edilmektedir: “Şam kervanı olağanüstü bir debdebe ile geliyordu. Yüz kişilik bir asker koruması ve üç dakika çalıp iki dakika dinlenen iki tabla ve bir borazanının eşliğinde ilerliyordu. Bütün üst düzey yetkililer ihrama girmiş vaziyette idiler. Ancak ihram elbiselerinin üstüne, silahlarını ve kılıçlarını kuşanmışlar ve katırlara binmişlerdi. Çoğu ihramlı olan 45 bin kişi arka arkaya yürüyordu. Aynı vaziyet Mısır kervanının tertibinde de mevcuttu. İntizam içinde yürüten karşılıklı iki mahmile, borazan çalarak resmigeçit yaptırıyorlardı. Işıl ışıl yanan gaz lambaları geceleyin kecaveleri parlatıyordu. Hareket hâlindeki bu kecavelerin önünde lambalar asılı idi.”

Vezir-i vezayif Mirza Davud da bu konuda şunları söyler: “Şam kecaveleri iki taraflı olarak tahtadan yapılmıştı. İki sıra hâlinde muntazaman dizilmiş olan hesapsız sayıdaki meşaleler ile bu kecaveler hareket hâlinde idiler. Bunların ardından ise nispeten daha fakir olan kesim geçiş yapıyordu. Ardi ardına hareket eden bu cemiyette kadınlar tekbir ve tesbihlerle yürüyor, şiir ve tasnipler okuyorlardı. Bu durum karşısında artık kendimi tutamayarak gözyaşlarımaya yenik düştüm.”⁴⁰

Şehirlere girilmesi esnasında yapılan karşılama törenlerinde, özellikle de Mekke'deki Kurban Bayramı kutlamalarında, halkın nispeten

38 Naib-i Sadr Şirazi, Sefernâme-i Mekke, Tashih: Harun Vehuman, İntişârât-ı Paniz, Tahran, 1383, s. 164. Meşhur sufi Zeynelabidin Şirvanî'nin torunlarından olan müellif, h. 1305 yılında İstanbul yolu ile hacca gitmiştir.

39 Sefernâme-i Mekke, Ano-nim, Tashih: Gazi Asker, İntişârât-ı Meşar, Tahran, 1382, s. 207. Hicri 1288 yılında meçhul biri tarafından yazılan bu eserin müellifi muhtemelen hükümet görevlilerinden biridir. Anlaşıldığı kadarıyla Necet'ten hareket ederek hacca gitmiştir.

40 Mirza Davud, s. 111.

aşırıya kaçan eğlenceli hâli⁴¹ ve müzik çalınması âdeti, İranlıların alışık olmadığı bir husustu. Bu sebeble bazı müellifler tahammül etmek zorunda kaldıkları bu âdeti eleştirmişlerdir. Hele hele bu eğlenceler, İranlı hacılar için özel bir önemi haiz olan aşura gününe rastladığında, onların gönüllerini yaralayan bir olguya dönüşmüştür.

Ferhad Mirza'nın kızı⁴² bu hassasiyetini şöyle ifade ediyor: “Medine yakınındaki Mescid-i Şecere’ye girildiğinde, bizi karşılamaya gelen atlılar ve askerî birliğin tamamı gayet muazzam bir müzik eşliğinde saf tutarak bizi karşıladılar. Halk ise zılgıt çekiyordu. Ancak bu gece, Aşura gecesi olduğu için, bu müziğin çalınması pek yakışık almadi. Keşke Hisâmu’s-Saltana Hazretleri bu müziğin terki için emir verselerdi.” Yine Eminü’d-Devle de kendisi adına yapılacak olan top atışlarını nazıkçe reddetmiş, oldukça mütevazı bir şekilde ve İranlı hacıların âdeti olduğu üzere yalınayak, başı açık, hakir bir kul gibi Medine’nin dışından Peygamber Mescidi’ne kadar yürümeyi tercih etmiştir.⁴³

Surrenin gemi ile gönderilmeye başlanmasının ardından ise karşılama töreni Cidde’de yapılmaya başlanmıştır: Zâhirü’l-Mülk:⁴⁴ “Ayın 25’inde, Çarşamba günü, Aîşe Mahmili Cidde’ye ulaştı. Mısır’dan şimendifer ile Süveyş’e, oradan da gemi ile Cidde’ye getirmişlerdi. Karşılama töreni için hem denizden, hem de Cidde sahilinden top atışları yapıldı.” derken Kazerûnî de bu merasimin müzik eşliğinde icra edildiğini ifade eder.⁴⁵

Mekke’ye Giriş

Gerek devlet yetkililerinin bizzat iştirak ettikleri seferlerde tuttukları notlarda gerekse diğer önemli kişilerin hatıralarında Mekke’ye giriş, karşılama ve Kurban Bayramı’nda yapılan muhteşem merasimler oldukça detaylı bir şekilde resmedilmiştir. Bunlardan biri olan İsfehanî’nin tuttuğu notlarda bu husus şöylece yer almıştır: “Biniş zamanı geldiğinde,

41 Mekke Şerifi, Şam ve Mısır hacıları ile bir olmuş, ateş oyunları ve eğlence içinde çalıp gülmeye meşguldüler. Bkz. Kazerunî, s. 366.

42 Sefernâme-i Dohter-i Ferhad Mirza, s. 286.

43 Eminü’d-Devle, s. 241.

44 Zahirü’l-Mülk, Sefernâme-i Mekke, Meccelle-i Miras-i İslamî-yi İran, Cilt V, Kum, 1386, s. 228-261. Kirmanşah ayanlarından ve dördüncü ordu komutanlarından olan mücllif, h. 1306 yılında Irak-Şam yolu ile hacca gitmiştir.

45 Kazerunî, s. 96.

top atışı ve icra olunan törenden gelen sesler duyuldu. Bu sesler, Arefe zamanını bildirmek için devletin mahmillerle birlikte gelen askerleri tarafından atılan toplardı. Hac kafile heyetinin ilk akşamı meşaleler ve azametli çadırlar altında geçti. Hac işine vâkıf Mekke şerifinin yönetici kadrosu bir tarafta, iki mahmili taşıyan askerler, top arabaları, müzik çalanlar ve mücevherat ve nefis parçalarla süslenmiş mükemmel mahmil bir tarafta, meşalelerin azameti bir tarafta. Bunlar insana çok garip bir duygu veriyordu. Öyle görünüyor ki, hem piyade gidenler, hem de ata binenlerin sayısı yüz bin kişiye ulaşıyordu.”⁴⁶

Ferhad Mirza da Şam Mahmili ile Medine'den Mekke'ye gidiş yolunu şöyle anlatmaktadır: “6 Zilhicce 1292 tarihinde Şerif Abdullah faytonla surre eminini karşılamaya gitti. Takiyüddin Paşa'nın Şam kervanını karşılamaya geldiği bu yerde, bir müddetliğine Şam askerlerinin ve hac emirinin beklemesi âdetti. Şerif'in, kendine devlet tarafından gönderilen hilati giyip böylece Mekke'ye girmesi gerekmektedir.”

Zâhirü'l-Mülk de manzarayı şöyle tasvir etmektedir: “Şam ve Mısır hac kervanının Mina'ya yaklaştığı bugün 34 defa top atışı yapıldı. Hiç durmaksızın kurşun boşaltılıyordu. Geniş ateş oyunları ile Şam ve Mısır ahalisinin büyüklerinin de katıldığı bir gösteri yapıldı. Bir grup asker hazırola bekliyor, bir grup da müzik eşliğinde gösterilerini sunuyordu. Sultana dua sözcükleri göğe yükseldi. Büyük bir kalabalık içinde Safa ile Merve arasında ibadetimizi yaptık, Mina'ya döndük. Biz gelirken Mekke'nin ileri gelenleri dönüyorlardı. Mekke şerifini yolda görmüştüm. Yanındaki üç kişi ile birlikte süslü bir atlı arabanın içinde idi. Altı da yedek atları vardı. Bütün at takımlarını altın ve gümüşten idi. Şerif, resmî kıyafet olarak sırmalı bir ceket giymişti. Ceketin üstünde de devlet nişanı ve hilat vardı. Hilat sırma ile işlenmişti. At arabasının yanında, iki sıra hâlinde, deveye binmiş korumalar vardı. İki küçük top arabası önde gidiyor, durmadan ateş sesleri geliyordu. Şaşaalı bir geçiş töreni idi. Görülmeye değer bir şekilde Mekke'ye girdiler.”⁴⁷

Eminü'd-Devle ise Mekke şerifinin geçişini şöyle anlatır: “Harem'den dönüşte, yolda durmuş ya da hareket hâlinde şugduflar gördük. Bunları

46 İsfahanî, s. 216.

47 Zâhirü'l-Mülk, s. 259.

bir deste tabur ve bir deste yedek süvari koruyordu. Müthiş bir şekilde süslemişlerdi. Bu şugdufların, Şerif hazretlerinin haremine ait olduğunu söylediler. Mina'ya gitmekteydiler.⁴⁸ Mina'ya büyük bir şaşaa ve bir hayli de gecikmeden sonra girebilmiştik. Askerlerin bizim çadırımızı nereye kurduklarını bilmiyorduk. Arapların ve Şamlıların develerinden nefes alacak yer kalmamıştı. Hizmetçilerimizin her biri bir yere dağılmıştı. Bizden sorumlu olan altı asker sağa sola koşuşup çadırımızı arıyordu.”⁴⁹

1338 (m.1920) yılında hacca giden Hidayetî, o yıl Şam Mahmili'nin gelemediğini yazar. “*Bugün öğlen ve güneşin batmasına yakın, birkaç kez top atıldı. Şerif Hüseyin, aşireti ve yakınlarından oluşan bir heyetle, ihrama girmiş olarak Mina'ya geldi. Aişe Mahmili'ni ve beraberindekileri, bir grup asker, muhafızlar ve muzıkacılar eşliğinde büyük bir azametle getirmişlerdi. Peygamber Mahmili'ni getirememişlerdi. Zira genellikle Şam'dan hareket eden bu mahmil, bu yıl Fransızların Şam'a asker çıkarması ve savaşın patlak vermesi üzerine bütün Şam hududu kapandığından gelememişti. Bu sene Şam'dan hiç hacı gelememiş, nerde kaldı Şam Mahmili gelsin.*”⁵⁰

Kurban Bayramı Törenleri

Hac kervanının Mina'ya girişini en güzel ve ayrıntılı olarak anlatan kişi Kazerûnî olmuştur. O vakayı şöyle tasvir etmektedir: “*Mısır ve Şam Mahmili'yle gelenlerle birlikte Mekke şerifi Avnî'r-Refik'in maiyyetinde Hicaz vâlisinin muhafazasında geldik. Herkes ihramlı bir vaziyette idi. Ard arda gelen dört kafile, müzik eşliğinde sırayla, düzenli bir vaziyette yol alıyordu. Top sesleri dinmiyordu. Müzik nâmeleri, hacıların telbiyeleri ve Arapların deve gütmeye sesleri bana ağlama hissi verdi. Bu sahneyi gören hiç kimse göz yaşlarını tutamazdı. Mina'ya girdiğimizde bu dört kervanın tamamı yirmi iki top atışında bulundu. Silah sesleri ise hac farızasının tamamlandığı âna kadar hiç susmadı. Müzdelife'de ilerlerken devlet askerleri de ihramlı idiler. Askerler sanki melekler gibi olmuşlardı. Dürmadan müzik çalıyor, top atışları yapılıyor ve ateş oyunları oynanıyordu.*”⁵¹

48 Eminü'd-Devle, s. 185.

49 Eminü'd-Devle, s. 188.

50 Mir Seyyid Ahmed Hidayetî, s. 154.

51 Kazerunî, s. 97.

Emînü'd-Devle de bu tasvire şöyle bir katkıda bulunur: “Mina’yı gözleri kamaştırarak şekilde ışıktandırmışlardı. Dükkânların ve kahvehanelerin önü şerbetçilerle doluydu. Mısırluların gül desenleri ile işlenmiş çadırlarını bu saate kadar görmemiştim. Şehirden çok sayıda sandalye getirmişlerdi.”⁵²

Farhad Mirza’nın müşahedeleri de aynı minval üzere idi: “Vakfede, bazen Şam Mahmili’nden, bazen de Mısır Mahmili’nden top atışlarında bulunuluyordu. Hz. Fatıma ve Aişe Mahmili, Arafat dağı yakınlarna götürülürken Araçlar helvele yapıyorlardı. Her iki mahmil, Arafat’ta sırt sırta vermiş bir şekilde tepenin eteğine yerleştirildi. Ateş oyunları, Mısır ve Şam Mahmili’nin top sesleri ve askerlerin kurşun sıkmaları birbirine karışıyordu. Haram yolunda da her mahmilin önünde kırk meşale yakılmıştı. Manzara görülmeye değeri.”⁵³

İsfahanî bu esnada Arafat’ta yapılan merasimi şöyle anlatır: “Dokuzuncu gün, öğleden sonra Hz. Peygamber Mahmili’ni ve Hz. Aişe Mahmili’ni getirdiler. Her iki mahmili de Cebelü’r-Rahme Dağı’nın yamacına yerleştirdiler. Hacılar bunların etrafında toplanarak izdihama sebebiyet vermişlerdi. İrice bir devenin üstünde, ayakta iki hutbe okundu. Ancak, kalabalıktan ve sestən dolayı ne dendiği mahum olmadı.”⁵⁴

Burada yapılan resmî törenin ayrıntılarını ise Eminü’d-Devle’de bulmak mümkündür: “Bugün Mısır Mahmili’nin Şam Mahmili ile karşılıklı olarak konulmuş olduğunu gördüm. İki mahmil de sırma ile işlenmiş Mescid-i Haram’ın örtüsüne benzer şekilde süslü bir kumaşla örtülmüştü. Halk arasında dolaşan söylentiye göre, bugün Kurban Bayramı idi,⁵⁵ yani törenlere bugün başlanacaktı. Ferman ve sultanın hilati bugün tebliğ edilecekti.

52 Eminü’d-Devle, s. 186.

53 Ferhad Mirza, s. 217.

54 İsfahanî, s. 248.

55 Tarih boyu Sünniler ile Şiiler arasında hilalin görülmesi ve bayramın ilan edilmesi hususu hem mezhebî hem de siyasi bazı meselelere yol açmıştır. Hilal, Şiilerce bir çok kişi tarafından görülmeliydi. Bir, iki kişinin şahitliği yeterli değildi. Hemen hemen her sene yaşanan bu kriz, Müslümanların bir araya gelmesini ve birleşmesini temsil eden böyle bir dini ibadete elbette gölge düşürüyordu. İranlıların hilalin görülmesi ile ilgili şüphelerini Nâibü’s-Sadr Şirazi, «birkaç surre kesesinin de Mekke kadısını, ayı gördüğünü ve buna şahitlik ettiğini ilan etmesi için, susturmak amacıyla gönderildiğini» söyleyerek dışa vurur (s. 225). İtimadü’s-Saltana ise her işi aynı anda yapmak zorunda kalan büyük kalabalığın, muazzam ve korkutucu izdihamın iki gruba ayrılması ile bir miktar rahatlamaya sebebiyet vermesi bakımından bu durumu, aslında mü’minler için bir rahmet olarak götür (s. 112).

Sefai'l-Memalik yanına gelerek, bizim de törene katılmamız gerektiğini söyledi. İki saat sonra kalkıp şerifin çadırına gittim. Vâli, eyalet üyeleri ve asker ve kalem erbabından oluşan kimseler, Şam ve Mısır Mahmili'nin maiyyet memurları ile resmî elbiseler içindeki Mekke ve Medine ayanlarından oluşan bir grupla birlikte hazır bulunuyorlardı. Girişimizle birlikte Şerif ayağa kalktı ve bizi karşıladı. Elini tutarak âdet olduğu üzere öptüm. Bana sağ yanında yer verdi. Müceddidü'l-Mülk ve Muayyini'l-Mülk de sandalyeye oturdular. Şam paşası, Şerif Abdurrahman, Surre Emîni Çalme Bey, Mısır Générâli, Şam ve Mısır Mahmili ile gelen askerî üyeler ve eski şerifle, yani kardeşinin oğlu Abdullah Paşa'nın hazır bulunduğu bu ortamda, Şerif herkesi bizimle tek tek tanıştırdı. İki mahmilin eşliğinde gelen bu memur tabakasının tümünün ipekten yapılmış renkli ciubbeleri vardı. Hilat olduğu anlaşılan kadife ve ipekten başka renkte işlenmiş bir giysileri daha vardı. Asıl elbiselerinin üstüne tören icabı giyilmişti. Harem görevlileri olan agavatlardan nişan sahipleri de gelmişti. Çay ve nargilenin gelmesinden sonra meclis daha da ısındı. Surre emîni sırma kadife işlemeli bohçayı getirip açtı. Sultan'ın fermanını çıkardı ve şerife verdi. Siyah, bolca kumaştan dikilmiş, sırma ile işlenmiş hilat, Şerif'in omuzlarına atıldı. Ferman-ı Şerif'i, özel sekreteri olup bizi konuk etmekte bulunan ev sahibimiz Ali Efendi'ye verdi. Hepimiz ayakta beklerken Muhammed Ali Efendi, Sultanın merhamet ve rızasının nişanı olan Arapça kaleme alınmış olan fermanı, mahirâne bir sesle şerife, kendilerine hilat verilenlere ve oradaki hazîrûna okudu. Fermanında Vâli Paşa'nın ismi de geçiyordu. Ayrıca kendisinden razı olunduğuna dair de bir ibare vardı. Ferman daha uzun ve tafsilatlı olmasına rağmen, Muhammed Ali Efendi çabucak sonunu getiriverdi. Bundan sonra Türkçe olarak yazılmış başka bir ferman okundu. Yarı resmî olan bir başka hilat ve yakalıklar da şerifin boynuna asıldı. Sultanın kendisine karşı göstermiş olduğu lütfu ve bu merasimi tebrik ettim. İki mahmilin bulunduğu taraftan top atışları yapılmaya başlamıştı. Askerî müzikacılar ve şerifin kendine âit Arap müzisyenleri nöbetleşe olarak çalmaya başladılar. .."⁵⁶

Kâbe Örtüsü

İtimadü's-Saltana, Kâbe örtüsünü şu şekilde tasvir eder: "Mısırın hac emiri, devlet tarafından gönderilen kadifeden yapılmış siyah ipek örtüyü getirir. Bu örtü, Kâbe'nin bütün duvarlarını kapatır."

56 Eminü'd-Devle, s. 193.

Özet olarak, Mısır'ın hac emiri Kırbân Bayramı günü yeni örtüyü ve Nâme-i Hümayun'u tören eşliğinde büyük bir ihtiram içinde Mescid-i Haram'a getirir. Mısır hac emirinin kervanındaki atlar, umumî olarak Şam hac emirinin kervanındakilerden daha bakımlıdır. Mısırın hac emiri, Kâbe'nin duvarlarına uygun düşecek şekilde saf ipekten dokunmuş dört parça kumaştan mürekkep olan Beytullah'ın kisvesini getirir. Kuşağında “Şehadeteyn” ibaresi yazılı olan bu örtü, Kâbe'nin her yerini örtecek şekilde dâimîleşmiş bir yuvarlakça bir örtüdür. Beytullah'ın özel hadimleri, merdivenle Kâbe'nin üstüne çıkararak o biçare eski örtüyü buranın hizmetinden nasipsiz ederler ve burayı yeni örtüyle müşerref kılarlar. Buradaki dâimi 20 zenci hâdime, aynı Medine-i Münevvere'deki gibi maaş verilir. Surre emini tarafından, makam ve derecelerine uygun olarak hilat giydirilir...⁵⁷

Seyfü'd-Devle ise Kâbe'nin iç örtüsünü ve bazı ayrıntıları şu şekilde anlatmaktadır: “Siyah ipekten dokunmuş, üstü sırma ile işlenmiş olan Kâbe örtüsü, her yıl Mısır'dan getirilir. Önceki yılın örtüsü de şerifler ve Kâbe hizmetçileri arasında pay edilir. Yine, ipekten dokunmuş, altın sırma ile işlenmiş olan Harem'in iç örtüsü de her yıl İstanbul'dan gönderilir. Önceki yılın örtüsü de sultanın iç hazinesini şerefleştirmek üzere geri götürülür. Hiç kimsenin bu örtü üzerinde herhangi bir hakkı yoktur.”⁵⁸

Eminü'd-Devle de şunları söylemektedir: “Eski siyah örtü, kilitdârın ve bazı Kâbe görevlilerinin inisiyatifine bırakılır. Etrafını çevreleyen sırma işli hat yazılı kuşak, Kâbe kapısına asılan sırma işlemeli perde ile Makam-ı İbrahim'deki perde şerifin payıdır. Şerif hazretleri, bu perde ve sırma işlemleri ne yapıyor diye sorduğumda: ‘Bazen bir iki vezire ya da devlet erkânına hediye olarak bahşeder. Ancak genellikle altın ve gümüşleri eritilerek şerif dairesini süslemekte kullanılır.’ diye cevap verdiler.”

Eminü'd-Devle, Şerif hazretlerinin, daha önce şerefine verilen bir yemek esnasında, kendisine Kâbe örtüsünün bir kısmını hediye olarak verdiğini söylemektedir. Bunun üzerine o, evvela hazırlıksız geldiği için özürlerini sunmuş, sonra da şerife çok değerli firuze taşlı bir yüzük,

57 İtimadü's-Saltana, s. 96.

58 Seyfü'd-Devle, s. 132.

memleketin iftiharını olan ipek bir halı ve Gilan dokuması gül desenli bir kumaş hediye etmiştir.⁵⁹ Kâbe'nin kilitdârı da, ona siyah kumaş üstüne işlenmiş bir parça Kâbe örtüsü ile bir şişe özel gül kokusu göndermişti. O, bunları da memnuniyetle karşılamış ve kilitdâra bahşişler yollamıştır. Yine adını vermediği biri de bu dokuma kumaştan bir parçayı kendisine getirmiş, o da bunu satın almıştı. Aldığı bu hediyelerden oldukça memnun kalan Eminü'd-Devle, "Tahran'a götüreceğim en değerli hediye olarak bunlarla kifayet ediyorum."⁶⁰ demektedir.

Osmanlı Padişahlarının Hizmetleri

İranlı hacılar içinden seyahatname yazarlar, Osmanlı sultanlarının Hicaz bölgesinde yaptırdıkları hayır kurumlarına da eserlerinde yer vermişlerdir. Harun Reşid'in idareci olarak Hicaz'ın hizmeti vazifesini üzerine aldığı günden itibaren halifeler ve sultanlar Haremeyn'e hizmet etmeyi bir şeref kabul etmişlerdir. Osmanlı sultanları da bu anlayış içinde hareket ederek gerek Haremeyn'de, gerekse hacıların yol güzergâhlarında pek çok hayır eserleri vücuda getirmişlerdir.

İ'timadü's-Saltana, Osmanlı sultanlarının Mekke ve Medine dışında, hacıların emniyeti sağlamak ve onlara hizmet vermek için yaptırdıkları kaleler ve kervansaraylardan şöylece bahseder: "*Hacılar, Şam'ın dışına çıkıp Han-ı Zunnun'a geldiklerinde, burada kendilerine çorba verilir. Sultan I. Selim, Senemeyn'de bir kale yaptırmış ve Kavasogullarını, su kıyusunu hacıların adına muhafaza etmeleri için buraya yerleştirmiştir. Ailenin geçimi, Han-ı Zunnun ve Senemeyn arasındaki köylerin mahsulünden alınan onda birlik paydan (öşür) sağlanır. Muzeyreb ile Senemeyn arasından Dicle suyunu geçip Muzeyreb'e giden hacıların, hac emirinin ardından grup grup burada toplanırlar. Muzeyreb'de bir çeşme vardır. Kanuni Sultan Süleyman, burada bir kale yaptırmıştır. Onun buraya yerleştirdiği korucuların evlatları, hâlâ bu kalede, bu görevle memurdurlar. Belka'dan yedi geçidi katettikten sonra Hadraney'e yetişirler. Kanuni Sultan Süleyman, İran'ın bugünkü parası ile 30 bin tümen harcayarak buradaki sarnıcı tamir ettirmiş ve bir tane de kale*

59 Eminü'd-Devle, s. 207.

60 Eminü'd-Devle, s. 201.

yaptırmıştır. Bazen bu sarnıçm suyu yeterli gelmediğinde, hacılar bir fersah batıya doğru giderler... Ma'an, küçük bir konaktır. Kanuni Sultan Süleyman, hacıların refahı için burada bir kale yaptırmış, su kuyuları kazdırıp suyunu çoğaltmıştır. Ayrıca etraftan bazı aileleri getirip buraya yerleştirmiştir... Hacılar, buradan Zâtü'l-Hacca varırlar. Kanuni Sultan Süleyman, burada da kale yaptırıp su akıttırmıştır. Kale ahali bu su ile ziraat yapar. Medine'de bulunan Uhud'da, taştan büyük bir kale yapılmıştır. Buranın harcı, İstanbul'da bile bulunamayacak mahiyette şehrin dışından getirilerek inşaatta kullanılmıştır.”

Kazerunî, söz konusu bu kalenin yanında, Abdülhamid Han tarafından başka bir kale daha yaptırıldığından bahseder: “Eski kalenin dışında, muhkem bir tarzda yaptırılan bu yeni kalenin kapıları ve karakolu, muazzam bir şekilde bina ediliyordu. Ancak henüz bitirilmemişti.”⁶¹

Seyfü'd-Devle, bu kalelere oldukça dikkat etmiş ve birçoğunu Sefernâmesi'ne kaydetmiştir: “Cedide menzîlinde, birkaç aile hem koruculuk hem de su havuzlarını doldurmakla görevlendirilmişti. Burada hurmalıklar da bulunur. Buranın sakinlerinin ve Şam'dan Mekke'ye kadarki kuyuların havuzlarını korumak ve doldurmakla görevli halkın yollukları ve geçimleri, her yıl devlet tarafından gönderilirdi.⁶² Medine'nin dışındaki kışlalar ve tophane, Osmanlı Devleti tarafından kurulmuştu. Devlet tarafından gönderilmiş olan askerler her daim orada görev yapıyorlardı.⁶³ Bi'r-i Abbas'da bir tophane ve muhafız askerler vardır.”⁶⁴ Seyfü'd-Devle'den yıllar sonra buraya gelen Ferahânî de bu kaleden bahsetmekte, fakat hâl-i hazırda buranın harabe hâlinde olduğunu söylemektedir.⁶⁵

Yine Seyfü'd-Devle, Bedir ve Huneyn'de de Osmanlı askerlerinin kale inşa ettiklerini ve buralarda da bir tophane ve askerî kışla bulundurdıklarını nakletmektedir.⁶⁶

61 Kazerunî, s. 112.

62 İtimadü's-Saltana, s. 101.

63 Seyfü'd-Devle, s. 141.

64 Seyfü'd-Devle, s. 138.

65 Ferahani, s. 218.

66 Seyfü'd-Devle, s. 138.

Bu gibi bilgilerin dışında, pek çok sefernâmede, Hz. Peygamber'in Mescidi ile ilgili bilgi verilirken Osmanlı padişahları da zikredilir. Seyfû'd-Devle: "Peygamber Mescidi'nin eski binasını Sultan Abdülme-cid Han yeniden yaptırmıştır. Tamirat, hakikaten de padişahlara yaraşır bir tarzda olmuştur.⁶⁷ Harem içindeki altın ve gümüş şamdanlar ve beyaz mumlar, İstanbul'dan sürre emini tarafından getirilirdi."⁶⁸ demektedir.

İtimadü's-Saltana: "Elli batmanlık kafurî mumu, ölü tabutuna benzer kutulara yerleştiriyorlar ve bunlardan ikisini, güçlü bir deveye yükleyip getiriyorlar. Bu mumların dördü Medine'ye, diğer dördü de Mekke'ye gönderilir. Şam'ın dışında üretilip getirilen 800 batman zeytinyağı, Şam'da hazırlanıp şişelere doldurulur, sonra bir deve sandığına bağlanarak gönderilirdi. Zira bu yağ Mekke ve Medine'nin ışıklandırılması için nezr edilmişti. Mumlar ve yağın her ikisi de Osmanlı padişahları tarafından hacılarla birlikte süreklilik olarak yollana gelmiştir." demektedir.

Seyfû'd-Devle, her yıl yanıp tükenen ve ertesi yıl yenileri gönderilen bu mumların sayısının 10 bin kadar olduğunu söyler. Nâyib-i Sadr Şirazî, sufilerin Mescid-i Nebevi'deki mum yakma merasimine diğer sufiler ve ağalarla birlikte katılma şansını yakalamıştır. O: "Kıyafet değiştirerek, güneş batarken Ravza'ya mum götürmeye, Şahların Şahına yüzümü sürmeye lâyık oldum." demekte ve bu merasimi ayrıntısıyla anlatmaktadır.

Nâib-i Sadr, Mescid'de on iki imamın isimlerinin celi sülüsle yazılı olduğunu gördüğünde, İstanbul'daki mescidlerde Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in isimlerinin yazılı olduğunu görüp taaccüp eden Ferahanî gibi, şaşkınlığını gizleyememiştir.⁶⁹

Mutemidü'd-Devle ise mumların yakılması törenine, Mescid-i Nebevi'nin Şeyhül-Haremi'nin davetlisi olarak, daha resmî bir şekilde katılmıştır. Hatta, ağaların kendisinden hoşnut kalmaları sebebiyle, sancak-ı şerif ile Babü's-Selam'a kadar da gitmiştir.

67 Seyfû'd-Devle, s. 142.

68 İtimadü's-Saltana, s. 89.

69 Ferahanî, s. 107; Nâibü's-Sadr Şirazî, s. 219.

Sefernâme-i Atabat'ın müellifi de: “Peygamber Mescidi’ne, normal ışıklandırma sisteminin dışında, hac günlerine mahsus olarak 300 kandil daha asmışlardı. Yirminci günün gecesi, her ışık kümesinden 30-40 yağ kesesi sallanıyordu. Yüz ağanın hepsi de tertemiz giysileri içinde, özel olarak dokunmuş halıların üstünde oturmuş, Ravza-yı Mutahhara’nın nizamını kontrol ediyorlardı.”⁷⁰ demektedir.

Necmü'l-Mülk ise bazı Osmanlı sultanlarının, Hz. Peygamberin ve Hz. Ali'nin Mekke’de doğduğu evleri tamir ettirdiklerini ve onlara mütevellî hâdimler tayin ettiklerini⁷¹ söylemektedir.

Eminü'd-Devle ise şöyle yazmaktadır: “Hakikaten, Sultan Abdülmecid Han, son yaptırdığı tamiratta Müslümanların üzerine çok büyük bir minnet koymuştur. Allah’ın şiarlarına tazime riayet olunan bu Mescid-i Mukaddese’deki ruh, hiç bir ibadetgâhta böylesine anlamlı değildir.”⁷²

Son olarak, İranlı hacıların Cennetü'l Baki ziyaretlerinde, Medine’de medfûn bulunan dört imamın kabirlerine gereken önemin verilmediğini görmeleri ve buradaki görevlilerin kendilerine kötü davranışları şikâyet konusu olmakta ve mümkün olduğunda mesele İstanbul’a kadar arz edilmektedir. Mesela Hisâmü’s-Saltana, bu meseleyi padişaha bizzat arz etmiş ve Baki’nin görevlilerinin Medine de yaşayan ve hurma ağacı işçileri olduklarından kendilerine “nahl” kelimesinden istikakle “nuhavile” denen Şiilerden seçilmesi ricasında bulunmuştur.⁷³

70 Sefernâme-i Atabat, s. 178.

71 Mirza Abdulgâni Necmü'l-Mülk Müneccimbaşı, Sefer-nâme-i Mekke Şirin ve Pormacera, Tashih: Gazi Asker, İntişârât-ı Mesar, Tahran, 1382, s. 105. Müellif, Nasreddin Şah’ın adamlarından olup h. 1296 yılında Bağdad yolu ile hacca gitmiştir.

72 Eminü'd-Devle, s. 248.

73 Hisâmü’s-Saltana, s. 225.

Hac Yolu Güzergâhı ve Masrafı (Kara Yolu, 1253/1837)

Münir ATALAR*

Başbakanlık Arşivinde mevcut bulunan ve surre emini tarafından hac yolculuğu esnasında, gidiş ve dönüşte vuku bulan yolculuk masraflarının kaleme alındığı bir deftere¹ dayanarak, Surre-i Hümayun Alayı'nın 1253/1837 yılına ait Mekke'ye gidiş ve dönüşteki yolculuk masraflarını ortaya koymaya çalışacağız. Sözüünü ettiğimiz masraf defteri, *Başbakanlık Arşivi, Hattı-ı Hümayûn* tasnifi, 48. 306/B'de kayıtlı olup 1253/1837 yılına aittir. Defter, 27x75 cm ölçüsünde ve 8 varak olup işlek bir rik'a ile yazılmıştır. Defterin başı ve sonu tam olup, şöyle başlamaktadır:

“*Surre-i Hümayun emâneti, uhde-i bendegâneme ihale ve ihsan buyrulduğu andan, Mekke-i Mükerreme'ye vusul ve Mahall-i Miübâreke'den Der-sââdet'e dıhûl-i ubeydâneme değin, bi'l-cüimle vukubulan Masârifât defteridir ki, bervech-i âtû zıkr olunur. Sene: 1253/1837.*”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Surre Emini olan kişi ismini mütevazı ifâdelerle gizlemiştir. Keza defterin sonunda da benzer ifâdeler kullanarak ismini belirtmemiştir. “*Uhde-i âcizânem, vusul-i çâkerîme*” gibi. Ancak, Dar-i Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî'nin; bu defterin tetkiki münasebetiyle tanzim ettiği, 1254 tarihli mazbatasını (tutanak) dikkatle incelediğimizde bu meçhul surre emininin tesbit etmek imkânına kavuştuk. Sözüünü ettiğimiz mazbatada surre emininin isminin geçtiği kısım şu şekildedir:

* Prof. Dr. Gaziosmanpaşa Üniv. Tarih Bölümü

1 BA., HH., No: 48306/B, (1253/1837).

“Ma'lûm-ı âlî buyurulduğu üzere geçende [1253 yılı kasediliyor] Surre-i Hümayun Emanetinin tevcihi istidâtına dâir Mâbeyn-i Hümayûn eminlerine ötedenberu i' tâ olunmakta olan harcırah, geçen sene 1000 kise akçeyle iblağ olunmuş ise de Halil Kâmilî Ağa bendelerinin ifadesine nazaran, harcırah-ı mezkurun vefa etmiyerek, ağa-yı mûmâ-ileyhinin masârifi biraz fazlalı vukû bulmuş ve keyfiyeti bilinmek üzere kendüsünden bir kut'a defter taleb olunmuş olduğundan bahisle, takdiminde mikdarı anlaşılaraq îcâb ider ise...”² Halil Kâmilî ismi, aynı mazbatanın başka bir yerinde daha geçmektedir. Böylece surre emininin ismi açıklık kazanmış olmaktadır.

Kartal'dan hareket edene değin yani Sirkeci-Üsküdar-Kartal arasında yapılan masrafların genel yekûnu:281.297,5 kuruştur. Bu yekûnu oluşturan masraf kalemlerinden bazılarını, yalnızca ismen şöylece sıralamak mümkündür: Çeşitli görevlilere verilen ücretler, hasırlı şişe, şem'(mum), şem-i asel (balmumu), fener, hediyelik çakı, bar-gîr (beygir), enfiye kutusu, şerif hazretlerine yelpaze, Urban çocuklarına verilmek üzere alınan yalancı yüzük, yazma yemeni, kelle şekeri, mathara, Der-i Aliyye'den hareket günü ber-mu'tâd tabh olunan pilâv ve zerde, hekim eczası (2 sandık), sabun, elbise, rahda verilmek için ihramlık alınan Amerikan bezi, tenbegü (nargile ile içilen nebat) kahve, duhân (tütün), na'l ve mih, çadır ve ester (katır), kaşar peyniri, sucuk, pastırma, hediyelik alınan saat, hil'at ve kürk, akkâmbaşidan ayrıca istikra (kira) olunan binek ve yol hayvanân ücreti, Der-i Saadet'den çıkıncaya kadar kayık ücretleri ve hamaliyeler ve saire.

“Kartal'dan hareket eden surre alayı, Şam'a kadar at, katır veya merkeplerle giderler, orada (Şam'da) deveye binerlerdi. İstanbul Mekke arasındaki yol, yayalar ve binek hayvanları için henüz bir güzergâh (pist, hat) hâlinde idi.”³

Kartal'dan hareket eden surre alayının, bir başka deyişle hac kervanının Mekke'ye gidişte, şu güzergâhı tâkip ettiğini görmekteyiz:

2 BA., HH., 48306/A (1254/ 1838).

3 Victor Berard, Le Sultan, L'Islam et Les Puissances (Constantinople- La Mecque-Bağdad). Paris, 1907, s. 98.

Kartal- Gekbûze (Gebze)- İznikmîd (İznik)- Sabanca- Akhisar- Lefke (Osmaneli)- Vezirhan- Söğüd- Eskişehir-Seyyidgâzi- Hüsrev Paşa Hanı- Bayat- Bolavadin- İshaklu-Akşehir- Ilgun- Lâdik- Konya- Şevmere- İsmail- Karapınar- Ereğli- Ulukışla- Nîkhan- Gülek Boğazı- Kuzulu Hanı- Kütüklü- Adana- Misis- Kurt Kulağı- Payas- Balan (Belen)- Antakya- Hacı Paşa Mezra'ası- Şuğul (Şuğur olması gerekir)

Madik Kal'ası- Hama- Hums- İki Kapulu Han- Nebk(Benik)- Kudeyfe- Şâm-ı Şerîf- Muzayrib- Ma'an- Âsî Hurma-Pulka-i Mu'azzama- Vâlîde Kuyusu- Fahleteyn- Hediye Eşmesi-Medîne-i Münevvere- Cudeyre-Bedr-i Huneyn- Râbiğ ve Mekke-i Mükerreme.⁴

Böylece Hac kafilesi Mekke'ye kadar 54 menzilde konaklamış, bunların altısında çeşitli sebeplerle kalınmıştır: İznikmîd, Konya, Adana ve Antakya'da ikişer gün; Şam'da 31 gün; Mekke'de 19 gün. Şam'da bu

4 Yeniçeri Ağası Kapukıran Mehmed Paşa (Bkz. Sicilli-i Osmani, c. IV, s. 254: öl. 1184/1770-71)'nın divan kâtip-lerinden Mehmed Emin isminde bir zât tarafından yazılmış olması muhtemel bulunan bir küçük risale, İstanbul'dan Şam'a ve oradan Medine'ye kadar olan menzilleri, saati mesafeleri ile kayıd ve zikretmektedir. Risalenin künyesi: Mehmed Emin, Mezâzil-i Hacc-ı Şerif, 1175/1762-63 (18x14 cm., divanı kırmızı ile, 10,5 cm uzunluğu, 11 str.), Türkçe 38 yk. (Bkz.: TSMK, Türkçe Yazmalar Katalogu, c.I, s.464, No:1405) Abdur-rahman Hibri Efendi (1012-1069/1604-1659), 1041/1632 yılında yaptığı Hac dolayısıyla, dönüşünde yolda gördükleriyle, haccın menasikini anlatmak için kaleme aldığı Menâsik-i Mesâlik, 10 Bâb ve 1 Tctimme ile tertip edilmiştir. Bu eserde: Hacca gidiş ve dönüşte yollar ve uğranılan yerler (Edirne-İstanbul-Şam-Mekke) hakkında geniş bilgi verilmekte ve hac menâsiki bütün teferruatı ile anlatılmaktadır. Bir seyahatname niteliğini taşımaktadır. İki menzil arasındaki mesafenin saat tutarı gösterilmiştir. Geniş bilgi için bkz.: Abdurrahman Hibri, Menâsik-i Mesâlik, Yayınlayan: Sevim İlgürel, 3 bölümde tamamlanmıştır: I- Tarih Enst. Der. Sayı: 6, Ekim 1975, s.111-128; II-Tar-Der., Sayı:30, Mart 1976, s. 55-72; III- Tar. Der., Sayı: 31, Mart 1977, s. 127-162. Eserin ash, İst. Süleymaniye Ktb., Lala İsmail hac yolu ve risalete geçen diğer yer isimlerini metnin sonuna eklediği bir harita üzerinde göstermiştir. Evliya Çelebi, 1058/1648 yılı sonundaki ilk Suriye seyahatinde Şam-İstanbul yolunu anlatmaktadır (Bkz.: E. Çelebi, Seyahatname, c. III). Ayrıca, Şam-Medine, Medine-Mekke arasındaki merhaleleri gösteren Cûdî'nin, bir Manzûme'si için bkz.: Süleymaniye Ktb. (Hacı Mahmud Efd.). No: 4886/2, 53-70 yk., 17 st., 208x140; 155x90 mm, Nesih, Hafız Osman, 1218/1803, Aynı risalenin 70/b yaprağından itibaren, İstanbul-Şam arasındaki konak yerleri ve ziyaretleri gösterilmiştir. Yine Şam-Medine-Mekke arasındaki konak yerlerinin isimleri ve mezilleri arasındaki mesafelerinin saat tutarları için bk.: E. Sabri, Mir'âtü'l-Haremeyn. (Ceziretü'l-Arab). c. III, s. 235-244. Medine'den Mekke'ye dört çeşit yol vardı: 1- Sultanî yolu, 2- Sofra yolu, 3- Fena Yolu, 4- Şark yolu, (Bkz. el-Hac Hafız Davud, Hac Rehberi, s. 27-28); eskiden Mekke'den Medine'ye deve ile giden hacıların genel olarak takip ettikleri yol ve duraklar için bkz. E. Sabri, Mir'âtü'l-Ceziretü'l-Arab, s. 223-227 ve Prof. Dr. Neşet Çağatay, İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ank. Ün. Basımevi, Ankara 1982 (4. bsm.) s. 96 (dipnot no: 170).

kadar kalış, Ramazan ayını orada geçirmek içindi. Mekke'de kalış ise, haccın edası için gerekli idi.

Dönüşte de takip edilen güzergâhın aynı olduğunu görüyoruz. Ancak beş menzile daha işaret edilmiştir: Hân-ı Kusayra, Hân-ı Karamut, İskenderun, RamazanOğlu Yaylası ve Tahta Köprü gibi. Ayrıca, dönüşte beytûbet olunan (oturulan, gecelenen) yerler ve günleri değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki: Medine'de 3 gün, Şam'da 17 gün, Hama, Antakya, Adana, Ereğli, Eskişehir ve İznik mid'de ikişer gün kalınmıştır. Böylece hacca gidiş ve dönüşte menzillerde kalınan gün sayısı: Gidişte 58 ve dönüşte 32 gün olmak üzere cem'an 90 günü bulmaktadır.

Bu defterde iki menzil arasındaki mesafenin saat tutarı gösterilmemiş, menziller arası hareket, vusul ve ayrılış tarihleri (saat veya gün olarak) maalesef verilmemiştir. Bu bakımdan, bu deftere göre, menziller arası mesafeler; gidiş,dönüş veya gidiş-dönüş süreleri hakkında bilgi vermek imkânından mahrumuz.⁵

Defter, Hac kafilesi için her konakta ne gibi yiyecek maddesi, hayvan yemi, hediyelik eşya ve zarurî ihtiyaç maddeleri satın alındığını, bunların miktarlarını, birim fiyatlarını ve harcanan paranın tutarını (yani kısmî yekûnleri) ihtiva etmektedir. Bu maddelerden bazıları şunlardır: Beksimed, beygir, hediyelik bogcalar, bulgur, çizme,

5 Ancak diğer bazı eserlere dayanarak, eskiden İstanbul-Mekke arasındaki mesafenin, ne kadar zamanda alındığı söylenebilir. Meselâ, Hacı Mehmed Edib'in 1093/1682'de yazmış olduğu Menâsik-i Hacc kitabı, Osmanlı'da çok popüler olan Türkçe kitaplardan birisidir. Bir çeşit pratik Hac Rehberi'dir. 1.000 adet basılmıştır. Joanne Rehberi gibi, hacılar bu kitabı, 1887 yılına değin İstanbul ile Kutsal Şehirler arasında rehber olarak kullanmışlardır. Bu esere göre İstanbul-Şam arası yaya olarak 333,5 saat olup, 37 menzil ve 6 gecelenen yer mevcuttur. Şam-Mekke arası: 490 saattir. İstanbul-Mekke (gidiş-dönüş) 823,5 saat 260 gün etmektedir ki, ay olarak 8,5 ay etmektedir. Bu sürenin içinde ibadet ve dinlenme için verilen duraklamalar vs. dahildir. (Bkz.: Victor Berard, a.g.e., s. 98-99).

Bianchi, Mehmed Edib'in Menâsik-i Hac'ının Fran-sızca bir tercümesini, Coğ-rafiya Cemiyeti'nin yayımladı-ğı «Recueil de Voyages et de Memoires»in 2. cildinde vermiştir. («Itinéraire de Constantinople à la Mecque» Rec. de Voyages et Mem. Soc. Geogr. Paris. 1825, p. 30).

Şam-Medine 247 saat (37-38 gün) ve Medine-Mekke 186 saattir. (Bkz. E. Sabri Ceziretü'l-Arabs. 242-244; Şam-Mekke 61 gündür. (Bkz. M.Z. Pakalın, OTDTS. c. II, s. 244), Ayrıca Yenbu-Medine, Medine-Mek-ke, Cidde-Mekke, Mekke-Taif arasındaki yollar üzerinde konak yerlerinin adları ile bu konak yerlerinin birbirlerine olan uzaklıklarının saat olarak karşılığı için Bkz. el-Hacc H. Davud, Hac Rehberi, 1317, s. 126-129.

erz (erüz: pirinç), ferace (kadınların çarşıftan önce sokakta giydikleri üstlük), hatab (odun), kandil, katran, kelle şeker, kömür, lahm (et), mahfe levâzimâtı, mercimek, mes pâbuş, nân (ekmek), nohud, pabûş, revgan(yağ), revgan-ı sâde, revgan-ı zeyt(zeytin yağı), saman, Sebzevât, soğan, su tulumu, şa'îr (arpa) tulum levâzimâtı. Farklı değerlerde hil'at ve kürkler.

Defterde, gidişin ve dönüşün ayrı ayrı harcamalarının yekûnu belirtilmemiş, her menzildeki günlük harcamaları gösteren kısmî yekûnlar verilmiş, defter sonunda da gidiş-dönüş masrafı bir yekûnda gösterilmiştir. Bizim hesaplarımıza göre bu kabile, Kartal'dan Mekke'ye varışına kadar 390.845 kuruş harcamıştır, ancak bu yekûna ber-mu'tâd Medîne ve Mekke'de verilmiş olan rub'iyelerin⁶ fiyatları dahil değildir. Bu verilen rub'iyelerin sayısı Medine'de 254 ve Mekke'de 874 olmak üzere toplam olarak 1128'dir.

Dönüşte ise, yine hesaplarımıza göre 208.870,5 kuruş harcanmıştır. Ancak, burada bir hususu gözden kaçırmamak gerekir ki, o da şudur: Konya'da masraf hanesi sıfırdır. Ayrıca, Konya ile Hüsrev Paşa Hanı arasındaki 6 menzilin (ki bunlar sırayla; Lâdik, Ilgın, Akşehir, İshaklû, Bolvadin ve Bayat'tır) zikredilmeyip masraflarının gösterilmeyişidir. Bu durumu defterdeki bir kayıt şöyle açıklığa kavuşturmaktadır:

“Konya'da hân-ı mezkûre (yani Hüsrev Paşa Hanı) na gelince masârifât-ı icâbiyye, Konya vâlisi devletlû Hacı Ali Paşa Efendimiz tarafından ve Karahisar mütesellimi tarafından rü'yet olunmuştur (karşılanmıştır).” (varak: 8a).

Bu duruma göre, bu 7 menzilde (Konya dâhil) parasız olarak sağlanan yiyecek ve yem miktarı hayli yekûn tutulabilir. Biz bu yekûnu, karîne ile, gidişteki aynı 7 menzilin kısmî yekûnlarının birleşmesi olarak düşünebiliriz. O zaman, gidişte bu 7 menzilin masraf toplamı olan 7913 kuruşun dönüş masrafına katılması uygun olacaktır. Böylece hem

6 Rub'iyec: Çeyrek altın demektir. Eskiden kullanılan bir altın liranın dörtte biridir.

dönüş masrafı bu nisbette yükselmiş olacak ki bu takdirde dönüş masrafı (216.783,5 kuruştur), hem de buna bağlı olarak genel yekûnun hakîkî veçhesi ortaya çıkmış olacaktır.

Gidiş-dönüş masraflarının toplamı: 599.715,5 kuruş olup buna Kartal'dan hareketten evvelki masrafları da eklediğimiz zaman ortaya çıkan rakam, defterin sonunda gösterilen genel yekûnu 294,5 kuruş aşmaktadır⁷. Şöyleki: 208.870,5+281.297,5=881.013; 881.013-718,5=284,5 kuruş.

Surre Emîni Halil Kamîli Ağa genel yekûnu defterin son varağında şöyle izah eder: “*Derun-ı defterde terkim olunduğı vechle kilâr-ı Şam'dan ber-mu'tad virile-gelen ma'lûmü'1-aded su tulumları ve beksîmad ve şa'irden başka masârifât-ı bendegânemün yekûn 8 yük 80.718,5 guruşa bâli olup, derûn-ı defterde 75.000 guruşluk gösterilen eşya ve hayvânat-ı mevcûddan ez-gayr-ı telefat el-hâlet hâzihi mevcut olanlardan ma'ada hedîyye olarak... Şimdi mevcud esb(at), ester(ester) ve eşyânun ve mubâya'a olunan eşya ve hayvanâtdan kezâlik bakiyyeleri bahâları 85.000 guruş tahmin olunmağla, yekûn-ı mezkûrdan meblağ-ı mezbûr furû-nihâde (çıkarılmış) olundukda, bakî Masârifâtûm yekûnu 7 yük 95.718,5 guruş kalmuş ve bu sene masârifâtı, sene-i mazîyeye kıyâs olmayûb, ötelede zehâ'irin fiyatı gâlî (pahalı) bulunmuş mu'tâd, gayr-ı mu'tâd bahşîşât dahi bi'1-icâb ziyâdece virülmüş ve hediyelik bogcalar ve hil'atler de a'lâca tanzîm olunmuş olmağın masârifât-ı ma'lûme ziyâdece görünmüş idüğü izâhen ifâdeye bâdî (sebe) olmuştur.”*

Surre-i Hümayun emaneti uhde-i bendegâneme ihale ve ihsan buyrulduğı andan, Mekke-i Mükerrreme'ye vusul ve mahall-i mübârekeden Der-sâ'âdet'e duhûl-ı ubeydâneme değîn bi'1-cümle vukûbuların masârifât defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur. Sene: 1253 (1837).

⁷ Hesaplama, genel yekûn ile mutabakat sağlanamaması, günlük hesaplarda bazı yanlışlıklar yapılmasından kaynaklanmıştır.

Ber-mu'tâd telhis ol tarafına	800 krş. ⁸
Bab-ı Âlîden gelen da'vetciye	1.600 krş. ⁹
Surre-i Hümayun kâtibi Efendi'ye	1.500 krş. ¹⁰
Dâhiliye kâtibi efendi yamaklarına	2.000 krş. ¹¹
Hazîne-i Âmireden alınan akçe için harc-ı vezne	317,5 krş.
Ber-mutâd vezâ'if defteriyçün virülen	250 krş. ¹²
Harameyn tercümanı Efendi'ye	1.500 krş. ¹³
ve etbâma	100 krş. ¹⁴
Bâ-pusula teşrifâtî Efendi tarafına	2.310 krş. ¹⁵
Akkambaşımın tûğ-ı avâ'idi	666,5 krş.
Zemzem-i şerif vazuyçün hasırlı şişe (4 adet)	80 krş.
Yol için alınan nühâs bâ-defter-i müfredat	5.337,5 krş.
Şem'-i asel	97 krş.
Şem'a	241,5 krş.
Yol için alınan fenar 650-300	350 krş. ¹⁶
Mikrâs-ı mum(mum makası) 130- 80	50 krş. ¹⁷
Sebîl için tas ve musluk	57,5 krş.
Bayağı fincan ve zarf	148 krş. ¹⁸
Hediyelik İngiliz-kâri çakı	452 krş. ¹⁹
Yol için alınan balta	96 krş.
Satır	30 krş.
Kır bar-gîr (beygir) : re's19a (adet)	552,5 krş.

8 Bu sene aldırılmamış olduğundan bundan böyle dahî iktizâ etmeyeceği.

9 Bu dahî

10 Sâye-i hazret-i mülûkâncede maaşı olduğundan bu sene aldırılmayarak ba'de-izin dahî icâb itmeyeceği.

11 Bu dahî

12 Kezâlik bunun dahî maaşı olmak cihetiyle i'tâsı iktizâ itmeyeceği.

13 Bu dahî

14 Bu dahî icâb itmeyeceği

15 Bu dahî

16 Ziyâde olduğundan 300 kuruş tenzil

17 Bunun dahî ziyâdeliğine binâ'cn 80 kuruş tenzil

18 Bi-lüzûm idüğü

19 Bu dahî zâ'id idüğü

19a- Re's= aded demektir.

Kevgir ve Kepçe	38 krş.
Enfiye Kutusu	450 krş.
Şerif hazretlerine yelpaze ve muhafaza	485 krş.
Urban çocuklarına verilmek üzere alınan yalancı yüzük	350 krş.
Sâbûn-ı misk	80 krş.
Üsküdar kâri yemeni	275 krş.
Yazma yemeni	1.250 krş.
Alınan al bâr-gîr, re's:l	1.500 krş.
Rahvar kır bâr-gîr, re's:l	2.400 krş.
Diğer kır bârgîr, re's:2	4.000 krş. ²⁰
Yaldızlı levha ve sâde	272 krş.
Hazine muşam'ası	60 krş.
Tori (doru) rehvar bar-gîr, re's:l	700 krş. ²¹
Al-bâr-gîr, re's:l	660 krş. ²²
Na'lbend (nalbant) takımına virilen	203 krş.
Kelle şekeri	185,5 krş.
Al-bâr-gîr, re's:l	450 krş.
Kağıd, mürekkebe ve kalem ve rîk ve defterler	810 krş.
Mısmârre	1.935 krş.
Sîm işlemeli ve bayağı mathara	420 krş.
Kebîr ve sagîr debba: 6 çift	1.200 krş.
Sofra-i meşin : 5 adet	15 krş.
Kebîr kahve kîsesi ve fincan kutusu	55 krş.
Der-i 'Aliyye'den hareket günü her mu'tâd tabh olunan pilav-zerde	2.750 krş.
Eğerlerin ta'mîriyçün alınan keçe	136 krş.
Kahve heğbesi, 1 adet	67 krş.
Sahara kilidi, 40 adet	145 krş. ²³

20 Bi lüzum idügi

21 Zâ'id idügi

22 Bu dahî

23 Zâ'id ve bî-lüzûm idügi

Yağz bar-gir, re's:l	644 krş. ²⁴
Diğer alınan yağz bar-gir, re's:l	945 krş.
Yol için alınan reçel ve şerbetlik şekeri, 135 kıyye	1.500 krş.
Hekim eczası sandık, 2 aded	1.264 krş.
Mutyab gündeliği	55 krş.
Yol için alınan sabun: 10 kıyye	750 krş. ²⁵
Al bar-gir re's:l	
Yol için alınan kahve, 62 kıyye	597 krş.
Zahme tabkîr kolanı kuskum dizgin İtrâk-ı tarak sik-ke sâde kolan ve bâ-defter ber-ez-i mubâya'ât	736,5 krş.
Tevâbiât-ı çâkeriyye ve çâkerlerine bi'l-îcâb tanzim olanan elbise bahâ	19.421 krş.
Etbâ ve kâtib ve âşçı ve sâyîsan ve harmendegân har-cırahı ve mahiyân ve ba'zı etbâ' ve katibinhanelerine mu'ayyen mâhiyetleri bâ-defter-i müfredat	33.415 krş.
Rabîk'da virilmek için ihramlık alınan Amerikan bezi, 15tob	1.950 krş.
Yol için alınan duhân, 59 kıyye	390 krş.
Kâv, 250 dirhem	767 krş.
Yol için alınan tenbegü, 13 kıyye	871,5 krş.
Cânib-i Mîri'den virilen kebîr çadıra yapılan tozluk ve kendü çadırlarımızın ta'mîrâtı ve arıtmalar ve mü-cedded sûtün ve sultâniyye bâdefter-i müfredat	2.578,5 krş.
İki aded taht-revân mevcudumuz olmağla çukaları tecdid ve boya ve yaldız ve ta'mîrât-ı sâ'ire ve kayış-lar ta'mîri ve halka ve çemberler, bâ-def-ter-i müfre-dat Masârifâtı	2.113krş.
Yol için alınan na'l ve mîh	580 krş.
Zarob şiş, bornoz ağacı, sancak çubukları, meş'ale temirleri (demirleri), katırlara zincir ve kasa takımı vesâ'ir levâzimat Akkamân ve Haremendegânun pe-rakende masârifî	968 krş.

24 Bu dahî

25 Zâ'id ve bî-lüzûm olduğu

Dâire-i çâkerînin eğerleri ve palan ta'mirleri ve dizgin ve başluk mübâya'ası. Bâ-defter-i müfredat	2.063 krş.
Cânib-i mûrîden virilen esterler ile mevcut esterânun semerleri ve çuka poşideleri ve levâzımatı sâ'ireleri bâ-defter-i müfredat	3.186 krş.
Kaşar penâ'iri (peynirleri), sucuk ve pasdırma	596 krş.
Yol içün alınan sa'ir, 340 kile	2.040 krş.
Saman, 1695 kantar	1.271 krş.
Revgan-ı sade, 51 kıyye	376 krş.
Beşiktaş'dan Surre-i Hümayun alındığı gün bâ-defter-i müfredat virilen avâ'idât-ı mu'tâdiyye ve iksâ olunan hil'atler bahâları	3.818 krş. ^{25a}
Hediyelik alınan saat, 44 aded	15.250 krş.
Mücevherli enfiye kutusu, 1 aded	5.850 krş.
Hediyelik mücevherli ve sâde zarf, 3 aded	6.850 krş.
Mücevherli imame, 3 aded	13.500 krş. ²⁶
Der-i Sa'âdet'den Şâm-ı Şerîfe kadar 'akkâmâna virilen harcırah nefer-i reusû, 47 aded	6.440 krş.
'Akkâmbaşıya ber-mu'tâd çâr-şâl-ı bahâ ve kundus kürk bedeli	1.250 krş.
Seferünnas günü 'akkâmbaşıya ve akkâmân ru'esısına ilbas olunan hil'at bahâsı	2.625 krş.
Aşçıbaşıya hil'at, 1 aded	295 krş.
Sâyis başıya hil'at, 1 aded	140 krş.
Üsküdar'da ber-mu'tâd ilbas olunan kukulata (başlık), 1 aded	320 krş.
Du'acı Efendi'ye ferace, 1 aded	320 krş.
Murad Molla Şeyhi Efendi'ye ber-mu'tâd	140 krş.
Der-i Sa'âdet'den Şam-ı Şerîfe kadar beğlik esterân ve mevcut-ı esb ve esterânımdan başka 'akkâmbaşıdan istikra (kira) olunan binek ve yük hayvanâtı ücreti, 93 aded	25.575 krş.

25a Masârîfi zâ'ide idügüncün i'tâsı icab etmeyeceği

26 Lüzumu yoktur.

Üsküdar'dan Şam-ı Şerîfe kadar binek hayvanların eğerleri ve semerleri ve palanları tahmil için istikra olunan bâr-kîr (beygir) re's:8	2.200 krş
Der-i Sa'âdet'den çıkıncaya kadar kayık ücret leri ve hamaliyeler ves'îr perakende Masârifât bi'1-hesâb	3.650 krş.
Mevcûd esterân ve esbâne ve hurc ve çadır ve garâr ve malzeme-i sâ'ire Kıyemi ber-vech-i tahmin	75.000-40.000
Cisr-i Derben'de virilen mu'tâdiyye	35.000 krş. ²⁷ 300 krş.
YEKÛN:	281.297,5 krş.

<i>- Der-merhale-i KARTAL:</i>	
Şa'îr (arpa) : 67 aded ikel (ölçek)	247 krş.
Nân (ekmek): 250 aded	41krş.
Erz (pirinç) : 29 kıyye ²⁸	87,5 krş.
Revgan-ı sâde (sâde yağ): 7 kıyye	56 krş.
Lahm (et): 7 kıyye	17,5 krş.
Masârifât-ı mütefarrika	65 krş.
Voyvoda ağaya hil'at: 1 aded	295 krş.
Nâib Efendi'ye hil'at: 1 aded	130 krş.
YEKÛN:	939 krş.

27 35.000 krş. ile idare olunacağına binâ'cn 40.000 krş.'ü tenzil

28 Okka, dört yüz dirhem. 1262 gramı karşılar. Aslı «ûkıyye» ve «vukyc»dir. Ferid Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ank., 1988, s. 621; Biz burada yeri gelmişken ağırlıkların ve ölçülerin topluca karşılıklarını vereceğiz, müteakib yerlerde bunlarla ilgili dipnotu düşmeyeceğiz:

Kantar= 180 okka= 230,922 kg

Katır yükü = 60-80 kg

Kile = Standart =25,659 kg

Kırat = 0,2232 g

Miskal = 1,5 Dirhem = 4,233 g

Mudd = 20 Kile = 513,160 kg

Kıyye = Vukıyye = Okka = 400 Dirhem = 1,2822945 kg

Rub' = Dörtte Bir= Çeyrek

Nısf = Yarım

Top= 20 Arşun = 13 m

Arşun = Zirâ = Duvarcı yada mimar arşunu = 0,758 m

Endeaze (Kumaşlar İçin) = 0,65 m

Yük = İpck(Bursa) = 405 lidre= 155,86 kg

Bkz. Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekono-mik ve Sosyal Tarihi,c.1, 1300-1600, İstanbul 2000, s. 441-448.

<i>-Der-merhale-i GEGBÛZE (Gebze):</i>	
Erz (aslı "Erüz"dür) :24 kıyye	122 krş.
Revgan-ı sâde. 8 kıyye Nân: 200 aded	48krş.
Lahm: 15,5 kıyye	40 krş.
Şa'îr. 59 kıyye	35 krş.
Saman: 241 kıyye	147,5 krş.
Hatab (odun)	40 krş.
Masârifât-ı müteferrika	200 krş.
Voyvoda ağaya hil'at: 1 aded	46 krş.
Nâ'ib Efendi'ye hil'at: 1 aded	350 krş.
	350 krş.
YEKÛN:	1.198,5 krş.

<i>-Der-merhale-i İZNIKİMİD (Eyyâm: 2):</i>	
Erz: 44,5 kıyye	123,5 krş.
Revgan-ı sâde: 12 kıyye	84 krş.
Lahm: 23,5 kıyye	48 krş.
Nân:554 aded	55,5 krş.
Şa'îr: 110 kile	247,5 krş.
Saman: 345 kıyye	67 krş.
Masârifât-ı Müteferrika	112 krş.
Mütessellim Ağaya bogca: 1 aded	650 krş.
A'yân Hacı Emin hane sahibine bogca: 1 aded	650 krş.
Mütessellim Beğden esb (at) getürene ber-kâ'ide (ka-ide üzere) hil'at: 1 aded	140 krş.
YEKÛN:	2177 krş.

<i>-Der-merhale-i SABANCA (Sapanca):</i>	
Erz: 8,5 kıyye	27 krş.
Revgan-ı sâde: 2,5 kıyye	25 krş.
Nân: 234 aded	23,5 krş.
Şa'îr: 50 aded (kile)	112,5 krş.
Saman: 172 kıyye	34 krş.
Masârifât-ı Müteferrika	15 krş.
YEKÛN:	237 krş.

<i>- Der-merhale-i AKHİSAR:</i>	
Erz: 8 kıyye	24 krş.
Revgan-ı sâde: 2 kıyye	16 krş.
Nân: 130 aded	26 krş.
Masârifât-ı Mütfefferika	13krş.
YEKÛN:	79 krş.

<i>-Der-merhale-i LEFKE (Osmaneli):</i>	
Erz: 8 kıyye	24 krş.
Revgan-ı sâde: 2,5 kıyye	22 krş.
Nân: 170 aded	36 krş.
Şa'îr	35 krş.
Saman: 220 kıyye	33,5 krş.
Masârifât-ı Mütfefferika	13 krş.
YEKÛN:	163,5 krş

<i>-Der-merhale-i SABANCA (Sapanca):</i>	
Bulgur: 10,5 kıyye	10,5 krş.
Revgan-ı sâde: 2,5 kıyye	22 krş.
Nân: 110 aded	22 krş.
Şa'îr 10 kile	70 krş.
Saman: 105 kıyye	15 krş.
Masârifât-ı Mütfefferika	17,5 krş.
YEKÛN:	157 krş

<i>- Der -merhale-i SÖĞÜD:</i>	
Bulgur: 15 kıyye	15.-krş
Revgan-ı sâde: 4 kıyye	30 krş.
Lahm: 3 kıyye	6 krş.
Nân: 165 aded	33 krş.
Şa'îr: 7,5 kile	52 krş.
Voyvoda ağaya bogca (bohça): 1 aded	650 krş.
Naib Efendi'ye bogca: 1 aded	195 krş.
Kavsî ağaya bohça: 1 aded	195 krş.
Hazreti Ertuğrul Türbe-i Şerîf'i türbedarlarına 2 adet biniş	260 krş.
YEKÛN:	1.436.-krş

- Der- merhale-i ESKİŞEHİR:	
Masârifâtı müteferrika 15 kuruş olub, küsur masârîfımız, mütesellim Hacı Mehmed Beg, kendi matbahından idare itmişdur.	15.-krş
Müsellim ağaya bogca: 1 aded	650 krş.
Naib Efendi'ye bogca: 1 aded	175 krş.
YEKÛN:	840 krş.

Der- merhale-i SEYİDGAZÎ:	
Bulgur: 12,5 kıyye	12,5.-krş
Revgan-ı sâde: 3 kıyye	19,5 krş.
Nân: 126 aded	31,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika	23 krş.
Voyvoda ağaya hil'at: 1 aded	140 krş.
Naib Efendi'ye biniş: 1 aded	130 krş.
Müderris Efendi'ye biniş: 1 aded	130 krş.
Sabık voyvodaya hil'at: 1 aded	130 krş.
Şücâ'uddin Şeyhi Efendi'ye biniş: 1 aded	130 krş.
Seyidgazi turbedârına biniş: 1 aded	130 krş
YEKÛN:	875,5 krş

- Der-merhale-i HÛSREV PAŞA HANI:	
Mahall-i mezbûrede masârîfun cümlesi KARA-HİSAR mütesellimi matbah ve anbarından rü'yet olunmuştur.	130 krş
Kaza ihtiyarına hil'at: 1 aded	130 krş.
YEKÛN:	

-Der- merhale-i BAYAT:	
Kezâlik mahall-i mezbûrede dahi masârîfun cümlesi mütesellim-i mûmâ-ileyh tarafından rü'yet olunmuştur.	
Naib Efendi'ye biniş: 1 aded	130 krş.
Karye ihtiyarına hil'at: 1 aded	130 krş.
Hâne sahibine hil'at: 1 aded	130 krş.
YEKÛN:	390 krş.

-Der- merhale-i BOLAVADİN:	
42 kuruş masârif olub, yine kezâlik kusur-ı masârif mutesellim-i mûmâ-ileyh tarafından rü'yet olunmuş-tur.	
Voyvoda ağa'ya hil'at: 1 aded	130 krş.
Naib Efendi'ye biniş: 1 aded	130 krş.
Müftü Efendi'ye biniş: 1 aded	130 krş.
Mütesellim Ağa'ya bogca: 1 aded	650 krş.
YEKÛN:	1.080 krş.
-Der- merhale-i İSHAKLU (İshaklı):	
30 kuruş masârif olub, kusûrını Hacı Ali Paşa Efen-dimuzun kethüdalari virmiştir.	
YEKÛN:	30 krş.
-Der- merhale-i ILGUN (İlgin):	
17,5 kuruş masârif olub kûsuru, kezalik kethüda-ı müşârün-ileyh tarafından virülmüşdür.	
YEKÛN:	17,5 krş.
- Der- merhale-i LADİK:	
Bulgur: 6 kıyye	6 krş.
Revğân-ı sâde: 3,5 kıyye	17,5 krş.
Nân: 200 adet	15 krş.
Lahm: kıyye	9 krş.
Masârifât-ı müteferrika	23 krş.
Konak sahibine hil'at: 1 aded	130 krş.
YEKÛN:	200,5 krş.
- Der- merhale-i KONYA (Beytütet eyyâm: 2):	
Lahm: 11 kıyye	15 krş.
Yol için alınan mum: 22 kıyye	66 krş.
Masârifât-ı müteferrika	37,5 krş.
(Kusur-ı Masârifât müşârün ileyh tarafından virül-müşdür). Müşârün-ileyhe ber-mu'tad takdim olunan bogca: 1 aded	3500 krş.

Mahdumları Beg Efendi'ye bogca: 1 aded	650 krş.
Kethüdaları Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	650 krş.
Diğer bogca: 1 aded	130 krş.
Müşârün ileyh tarafına gelen üç re's ester getüren mirahurlanna virilen hil'at: 1 aded	295 krş.
YEKÛN:	5343,5 krş.

<i>-Der- merhale-i ŞUMRA (Çumra):</i>	
Bulgur: 14,5 kıyye	14,5 krş.
Revgan-ı sâde: 4 kıyye	20 krş.
Nân: 282 aded	20 krş.
Masârifât-ı mütefferika	44 krş.
İhtiyarına hil'at: 1 aded	130 krş.
Küsûr-ı Masârifât müşârün-ileyh tarafından virül- müşdür.	
YEKÛN:	228,5 krş.

<i>-Der- merhale-i İSMİL:</i>	
Lahm: 8 kıyye	12 krş.
Bulgur: 4 kıyye	4 krş.
Revgan-ı sâde: 1,5 kıyye	9 krş.
Erz:1 kıyye	3 krş.
Saman	40 krş.
Karye ihtiyarına hil'at: 1 aded	130 krş.
Küsûr-ı Masârifât müşârün-ileyh tarafından virül- müşdür	
YEKÛN:	198 krş.

<i>-Der- merhale-i KARAPINAR:</i>	
Lahm: 8 kıyye	12 krş.
Bulgur: 4 kıyye	4 krş.
Revgan-ı Sade: 1,5 kıyye	9 krş.
Saman: 1 kile	40 krş.
Masârifât-ı mütefferika	44 krş.
Masârifât-ı sâire müşârün-ileyh tarafından virülmüş- dür	
YEKÛN:	109 krş.

<i>-Der- merhale-i EREĞLİ (Konya):</i>	
Nan: 424 aded	42,5 krş.
Bulgur: 27,5 kıyye	34,5 krş.
Revganı sade: 7,5 kıyye	45 krş.
Lahm: kıyye	9,5krş.
Akkâmâna ikâmet için lahm: 10 kıyye	16 krş.
Akkâmân için üç günlük hân-bâhâ	51 krş.
Masârifât-ı müteferrika	64,5 krş.
YEKÛN:	263 krş.

<i>-Der- merhale-i ULUKIŞLA:</i>	
Lahm: 12 kıyye	24 krş.
Şa'îr-bahâ	140 krş.
Saman: 1 aded:	34 krş.
Nân: 17 kıyye	17 krş.
Masârifât-ı müteferrika:	32 krş.
Müşârün-ileyh hazretlerinin terfik buyurdukları Süleyman Beg maiyyetinde olan başı bozuk başbuğ-larına hil'at: 5 adet	1.730 krş.
YEKÛN:	1977 krş.

<i>-Der- merhale-i NIKHAN (Çiftahan):</i>	
Şa'îr ve saman ve deve ücretleri ve nân ve bulgur ve soğan ve Masârifât-ı sâire	851 krş.
YEKÛN:	851 krş.

<i>- Der- merhale-i GÜLEK BOĞAZI:</i>	
Karantina mahallinde müddet-i ikâmetimizde olan Masârifât-ı mücmel an-bâ-defter	15.757 krş.
YEKÛN:	15.757 krş.

<i>-Der- merhale-i KUZULU HANI:</i>	
Şa'îr-bahâ:	180 krş.
Saman:	32,5 krş.
YEKÛN:	212,5 krş.

<i>-Der- merhale-i KÜTÜKLÜ:</i>	
Nân: 33 kıyye	33 krş.
Revgan-ı Sade: 8 kıyye	96 krş.
Şa'îr-bahâ	110 krş.
Saman	25 krş.
Hatab ve çıra ve Masârifât-ı müteferrika	322 krş.
YEKÛN:	586 krş.

<i>- Der- merhale-i ADANA (Eyyâm=2):</i>	
Nân: 247 kıyye	201,5 krş.
Lahm: 23 kıyye	54,5 krş.
Erz: 44 kıyye	132 krş.
Revgan-ı sâde: 6 kıyye	75 krş.
Şa'îr-bahâ	260 krş.
Saman	29 krş.
Katran: 52 kıyye	208 krş.
Yol için alınan lahm: 9 kıyye	21 krş.
Erz: 50 kıyye	150 krş.
Revgan-ı Sâde: 45 kıyye	540 krş.
Şem'i revgan: 20 kıyye	180 krş.
Sabun: 6,5 kıyye	52 krş.
Masârifât-ı müteferrika yevmiye: 2 aded	139,5 krş.
Hekim (Hakim) Efendi'ye bogca: 1 aded	650 krş.
YEKÛN:	2.692,5 krş.

<i>-Der- merhale-i MİSİS:</i>	
Bulgur: 31 kıyye	42,5 krş.
Lahm: 20 kıyye	40 krş.
Şa'îr-bahâ	102 krş.
Masârifât-ı müteferrika	54 krş.
YEKÛN:	238,5 krş.

- Der- merhale-i KURTKULAĞI:	
Şa'ir-bahâ	180 krş.
Masârifât-ı müteferrika	51 krş.
Adana'dan Kurt Kulağı'na delil başbuğuna hil'at 1 aded	295 krş.
YEKÛN:	526 krş.
- Der- merhale-i PAYAS:	
Bulgur: 19 kıyye	32,5 krş
Şa'ir-bahâ	180 krş.
Hatab ve Saman ve Masârifât-sâ'ire	94 krş.
Hızır Veli Efendi'ye hil'at: 1 aded	140 krş.
YEKÛN:	446,5 krş
- Der- merhale-i BELEN:	
Erz: 24 kıyye	63,5 krş
Revgân-ı sade: 6 kıyye	60 krş.
Hatab ve saman ve kömür ve Masârifât-ı müteferrika	39,5 krş.
YEKÛN:	163 krş
- Der-merhale- i ANTAKYA:	
Şa'ir-baha	300 krş
Nân: 150 kıyye	120 krş.
Erz: 55 kıyye	165 krş.
Mum:5 kıyye	45 krş
Masârifât-ı müteferrika	145 krş.
Konak sahibine bogca: 1 aded	650 krş.
Meczûb Efendi'ye ber-mû'tad hil'at: 1 aded	140 krş.
Mütesellim Çavuşuna bogca: 1 aded	75 krş.
Efendi mûmâ-ileyhe İngiliz Şalı: 1 aded	18 krş.
Mihmândara bogca: 1 aded	175 krş.
YEKÛN:	1.833 krş

<i>- Der- merhale-i HACI PAŞA MEZRA'ASI:</i>	
Şa'ir-baha	162 krş.
Saman	25 krş.
Masârifât-ı müteferrika	50,5 krş.
YEKÛN:	237,5 krş
<i>- Der- merhale-i ŞUĞUL:</i>	
Nân: 280 aded	70 krş
Erz.: 30 kıyye	90 krş.
Revgan-ı sâde. 15 kıyye	220 krş.
Şa'ir bahâ	230 krş
Lahm: 16 kıyye	56,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika	57 krş.
ANTAKYA'dan ŞUGUL'a kadar gelen mihmândara hil'at: 1 aded	155 krş.
Mütesellim vekiline bogca: 1 aded	275 krş.
YEKÛN:	1.153,5 krş.
<i>- Der- merhale-i HAMA:</i>	
Nân 10 kıyye	48 krş
Şa'ir-bahâ	170 krş.
Saman	40 krş.
Lahm: 5 kıyye	17,5 krş
Masârifât-ı müteferrika	65 krş.
Hama-i mezkûrede oturak günü alınan nân: 60 kıyye	57 krş
Erz: 116,5 kıyye	291,5 krş.
Lahm: 12 kıyye	42 krş.
Revgan-ı sade: 50 kıyye	375 krş.
Şa'ir bahâ	175 krş.
Saman	40 krş.
Masârifât-ı müteferrika	152 krş.
Mütesellim Ağa'ya bogca: 1 aded	650 krş.
Tüfenkibaşıya hil'at: 1 aded	295 krş.
Hâne sahibi Hacı Hasan Ağa'ya ber-mu'tâd bogca: 1 aded	175 krş.
Biraderine ber-mu'tâd bogca: 1 adet	175 krş.
YEKÛN:	2.768 krş.

- Der- merhale-i HUMUS:	
Nân: 60 kıyye	75 krş.
Lahm: 6 kıyye	20 krş.
Şa'îr-bahâ	250 krş.
Saman	27,5 krş.
Katran: 25 kıyye	125 krş.
Masârifât-ı müteferrika	111 krş.
Mütesellim Ağa'ya bogca: 1 aded	650 krş.
Tüfenkcibaşıya hil'at: 1 aded	295 krş.
YEKÛN:	1.553,5 krş.

- Der- merhale-i İKİ KAPULU HAN:	
Nân: 390 aded	95 krş.
Lahm: 4 kıyye	16 krş.
Şa'îr-bahâ	180 krş.
Saman:	34 krş.
Masârifât-ı müteferrika	28 krş.
Merhale-i mezbur ağası Saleh Ağa'ya hil'at: 1 aded	295 krş.
Biraderi Muhammed Ağa(ya) hil'at: 1 aded	295 krş.
YEKÛN:	943 krş.

- Der- merhale-i NİK:	
Nân: 64 kıyye	112 krş
Şa'îr-bahâ	220 krş.
Saman:	36 krş.
Masârifât-ı müteferrika	62,5 krş.
Nik-i mezbur Şeyh Efendi'ye hil'at: 1 aded	115 krş.
YEKÛN:	545,5 krş.

- Der- merhale-i KUDEYFE:	
Nân: 870 aded	87 krş
Lahm: 6,5 kıyye	20 krş.
Şa'îr-bahâ	245 krş.
Saman	48 krş.

Masârifât-ı müteferrika	59 krş.
Tarik-i kadriyye'den Şeyh Mehmed Efendi'ye biniş 1 aded	115 krş.
Kudeyfe Şeyhi Efendi'ye biniş: 1 aded	115 krş.
Şeyh-i Sani konak sahibine biniş: 1 aded	115 krş.
YEKÛN:	804 krş.
<i>- Der- merhale-i ŞAM-I ŞERİF: fî-15 N(Ramazan) sene 253 eyyâm:31</i>	
Nân: 450 kıyye	565,5 krş.
Lahm: 290 kıyye	870 krş.
Erz: 372,5 kıyye	1.077,5 krş.
Revgan-ı Sade: 84,5 kıyye	698 krş.
'Asel: 40 kıyye	183,5 krş.
Şem'-i revgan: 28,5 kıyye	205 krş.
Kömür: 5,5 aded kantar	141 krş.
Hatab	241 krş.
Şa'îr-bahâ	5.190 krş.
Saman	780 krş.
Sebzevât ve Masârifât-ı müteferrika	778 krş.
'An-gürre-i Şevval	
Nân: 5400 kıyye	779 krş.
Lahm: 91,5 kıyye	263,5 krş.
Erz: 225,5 kıyye	628,5 krş.
Revgan-ı zeyt: 17,5 kıyye	120 krş.
Şem'-i revgan: 12 kıyye	72 krş.
Dakik-i hâş: 30 kıyye	83,5 krş.
Hatab	191,5 krş.
Kömür: 898 kıyye	386 krş.
Konuk için alınan hasır	176 krş.
Şa'îr-bahâ	3.139,5 krş.
Saman	272,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika	566,5 krş.
Şam-ı Şerif de tarik-i çöl için alınan kahve: 94 kıyye:	1.225 krş.

Şerif Paşa Hazretlerine bogca: 1 aded	3.750 krş.
Mütesellim Hafız Beğ'e bogca: 1 aded	1.250 krş.
Molla Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	1.250 krş.
A'lâ şah: 2 aded tob	700 krş.
Müfti Efendi'ye bogca: 1 aded	1.050 krş.
Nakibü'l-Eşrâf Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	1.050 krş.
Defter-dâr Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	650 krş.
Kılar emini ağaya bogca: 1 aded	650 krş.
Rûznâme-i Efendi hazretlerine bogca: 1 aded	650 krş.
Mahkeme Başkatibi Efendi'ye bogca: 1 aded	650 krş.
Hazine Katibi zade Ali Ağa'ya bogca: 1 aded	775 krş.
Mûmâ-ileyhin yiğenlerine bogca: 1 aded	300 krş.
Şerif Paşa Hazinedarı Ağa hazretlerine bogca: 1 aded	650 krş.
Muavin Râşid Efendi'ye bogca: 1 aded	650 krş.
Vilayet tüfekçibaşısına bogca: 1 aded:	355 krş.
Kuş Başıya hil'at: 1 aded	500 krş.
Delil başıya hil'at: 1 aded	500 krş.
Surre tercümanı Seyyid Muhyiddin Efendi'ye bogca: 1 aded	255 krş.
Mûma-ileyhe hil'at: 1 aded	250 krş.
Def'aten hil'at-bahâ nâmıyle	610 krş.
Biraderi Efendi'ye hil'at: 1 aded	250 krş.
Kudeyfelî Şeyh Mehmed Efendi'ye hil'at: 1 aded	160 krş.
Camii-i Emeviyye muvakkitine biniş: 1 aded	110 krş.
Şeyh Ali Hızır Efendi'ye biniş: 1 aded	110 krş.
Mûmâ-ileyhe entari: 1 aded	87,5 krş.
Şeyh Süleyman Bağdadi Efendi'ye biniş: 1 aded	110 krş.
Kırklar şeyhi Efendi'ye biniş: 1 aded	110 krş.
Mevlevî Şeyhi Efendi'ye çuka ferace: 1 aded	150 krş.
İç çukadan Râşid Efendi'ye bogca: 1 aded	650 krş.
Kabâki-zâde'ye bogca: 1 aded	650 krş.
Huccac topçu başısı Hacı Mehmed Ağa'ya hil'at: 1 aded	310 krş.

Mûmâ-ileyhe Şam'da ve yolda ve Mina'da 1000 kuruşdan ziyâde atıyve virilur ise de burada tahrir olunmadı. Havai fişençki başıya hil'at: 1 aded	150 krş.
Bu mûmâ-ileyhe dahî yolda aralık aralık bahşiş virilir. Çıplak Şeyh Salih Efendi'ye biniş: 1 aded meşlah ²⁹ : 1	350 krş.
Tatar ağasına hil'at: 1 aded	500 krş.
Muhasebeci Efendi'ye hil'at: 1 aded	175 krş.
Şeyhu'l-Harem-i esbâk Amberağa tevâ-biinden Kayseriye'li Hacı İbrahim Efendi hizmette bulunmağla ber-mutâd virilen bogca: 1 aded	175 krş.
Ve Hil'at bahâ olarak mûmâ-ileyhe virilen	300 krş.
Alemdâr-ı Resul-ı Huda Turbedarı Naim Efendi'ye biniş: 1 aded	115 krş.
Esdakâ-yı duâ-guyân devlet-i aliyyeden Camii-i Emeviye'de dersiam Bülbül Efendi Hazretlerine bogca ve hil'at bahâ: 1 aded	600 krş.
Hüccac kılavuzuna biniş: 1 aded	115 krş.
Fenâr ağası çavuşuna hil'at: 1 aded	295 krş.
Konak Kapucusuna hil'at: 1 aded	115 krş.
Konak sahibi Rustem Efendi merhumun haremine ve tevâbiine hediyelik	1.450 krş.
Şâm-ı Şerif'ten hareketimizden baş mukavime konan surh samur kürk: 1 aded	1.200 krş.
Mukavvim-i Saniye hil'at: 1 aded	500 krş.
Mukavvim-i Sâlise hil'at: 1 aded	295 krş.
Mukavvim-i Erbaa hil'at: 1 aded	295 krş.
Baş mukavvim akkâmbaşına hil'at: 1 aded	150 krş.
Devecisine hil'at: 1 aded	115 krş.
Akkâmbaşıya çarşal ve kuntuş samur kürk bedeli	1.250 krş.
Mûmâ-ileyhe hil'at: 1 aded	500 krş.
Mehter başıya hil'at: 1 aded	295 krş.
Tahterevâncı başıya hil'at: 1 aded	295 krş.
Diğer tahterevâncı başıya hil'at: 1 aded	295 krş.

29 Meşlah, altı üstü bir olan ve kol yerine yarıkları bulunan bir çeşit giyecek (Maşlah). F. Develioğlu, Lügat, s. 754.

Hazineci başıya hil'at: 1 aded	295 krş.
Odacıbaşıya hil'at: 1 aded	140 krş.
Meşâleci başıya hil'at: 1 aded	140 krş.
Saka başıya hil'at: 1 aded	140 krş.
Ber-mûcib-i emr-i âli virülegelen 70 re's devenin ücreti (beheri: 350)	
YEKÛN:	24.500 krş.
Mahfe: 26 çift Bir mahfenin seferü'n-nâs 3000 kuruş ise de yük devesi mezkûr 70 deveden idare olunduğundan da beher mahfe için virilen ücret: 2.100	54.600 krş.
Akkâmânâ ve mahfe-keşân'a ve ruesân nefer: 90 aded ve harcırahları	15.350 krş.
Mahfelere ber-mûtâd parça dahi	640 krş.
Tarik-i çöl için alınan beksimet: 25. kantar	11.250 krş.
Has beksimet: 1,5 kantar	900 krş.
Dakik has: 50 kıyye	75 krş.
Erz: 2250,5 kıyye	6.297 krş.
Revğân-ı Sade:232,5 kıyye	1.918 krş.
Soğan: 309 kıyye	77 krş.
Revgan-ı zeyt: 142,5 kıyye	855krş.
Katran: 550 kıyye	1.650 krş.
Nohud: 50 aded (rub')	200 krş.
Mercimek: 50 aded (rub')	175 krş.
Tuz: 32 aded (rub')	56 krş.
Şem-i asel: 50 kıyye	1.166,5 krş.
Şem-i revgan: 126 kıyye	630 krş.
Çöl için alınan sefer-i arrâde: 10 aded	4.100 krş.
Şâm-ı Şerif'de mübâya'a olunan mahfe: 26 çift Mahfe örtüsü bahâsı: 26 aded	2.340 krş.
Mahfe örtüsü bahâsı 26 aded	2.015 krş.
Mahfe kayışı: 26 aded	260 krş.
Mahfe için kinnab: 26 aded	52 krş.
Mübâya'a olunan kırbe: 50 aded	1.950 krş.
Müsta'mel kırbe: 125 aded	1.500 krş.

Selâtin-i Acemiyye: 1 çift	122 krş.
Kırbe tuhfesi: 150 aded	37,5 krş.
Keçi tulumu: 14 aded	40 krş.
Çuval: 59 çift	1.642 krş.
Mahfeler için keçe: 49	52 krş.
Mübâya'a olunan kendir ve urgan ve sicim ve kınab 402,5 kıyye	1.888,5 krş.
Şam-ı Şerif'de alınan tori bârgir: 1 aded (re's)	850 krş.
Beytül-Mal'cıdan alınan tori bârgîr: 1 aded (re's)	1.550 krş.
Hazîne kâtibi zadeden alınan torî bârgîr: 1 aded (re's)	3000 krş.
Hacı Mansur'dan alınan bir bârgîr: 1 aded (re's)	500 krş.
Medine'li Hacı Mehmed Efendi'den alınan kır bârgîr 1 aded (re's)	625 krş.
Kabakî-zâdeden alınan esb: 1 aded (re's)	3000 krş.
Mumâ-ileyh yediyle Abdullah Beg'den alınan kır bârgîr: 1 aded (re's)	3.500 krş.
Palanıyla alınan al bârgîr: 1 aded (re's)	850 krş.
Çöl için alınan kandil: 250 aded	150 krş.
Tulumlar için alınan meşin: 10 deste (100 aded):	600 krş.
Cedîd tulumların ağızlarını (n) dikilmesine	225 krş.
Şam'da terk olunan hareminde me'kûlât, meşrubat bahâları	1.100 krş.
Nuhâs hûnî ve saplı tas	100 krş.
Tulumlar için ıhlamur ipleri sagir ve kebir. 195 aded	306 krş.
Şam'da 31 gün ikâmedde hayvânâtun âhur kiralari ve konakdan başka etbâ'un konak icârı	297 krş.
Şam'da terk olunan za'if hayvânâtun 5 günlük yem bahâsı	290 krş.
Şam'da alınan kebir müsta'mel sahan: 3 çift	200 krş.
Şam'dan Muzeyrib'e kadar hâricden deve kirası	960 krş.
YEKÛN:	206.122 krş.

<i>-Der- merhale-i MÜZEYRİB:</i>	
Alınan kıvrâ'l aded (re's)	600 krş.
Şamdan Müzeyrib'e kadar 4 gün zarfında me'külât, meşrubat ve şa'ir ve saman: 4 aded	1.575 krş.
Müzeyrib'den 7 gün ikâmetimizde ekser zehâ'ir mevcut olmağla masârifât-ı müteferrika	350 krş.
Benî Sencer şeyhlerine ez-gayr-i 'atiyye iksâ olunan hil'at ve ba'zı eşya bahâ	1.882 krş.
YEKÛN:	4.607 krş.
<i>-Der- merhale-i MA'AN:</i>	
Kal'â-i mezbûr İsa'ya şemseli al çuka kerâke ve biraderine vesâirine iksâ olunan hil'at bahâları (ez-gayr-ı 'atiyye)	616,5 krş.
Müzeyrib'den Ma'an'a kadar her bir zehâ'irimiz mevcûd olmağla Masârifât-ı müteferrika	270 krş.
YEKÛN:	886,5 krş.
<i>-Der- merhale-i HURMA:</i>	
Mahalli mezbûr şeyhine ve biraderine virilen hil'at ve eşyâ-ı sâire bahâ (ez-gayr-ı 'atiyye)	637 krş.
Egre şeyhlerinden şeyh Mahmud'a virilen hil'at: 1aded	500 krş.
Ma'an'dan Âsî Hurma'ya kadar 8 günün zarfında her bir zehâ'irimiz mevcut olmağla masârifât-ı müteferrika	350 krş.
YEKÛN:	1.487 krş.
<i>-Der-merhale-i PULKA'-İ MUZZAMA:</i>	
Revgan-ı sâde: 9,5 kıyye	190 krş.
Kezâlik Âsî Hurma'dan mahall-i mezkûre kadar me'külât, meşrubat	133,5 krş.
YEKÛN:	323,5 krş.
<i>-Der- merhale-i VÂLİDE KUYUSU:</i>	
Şa'ir: 7 aded (irdeb)	1.204 krş.
YEKÛN:	1.204 krş.
<i>- Der- merhale-i HEDİYYE EŞMESİ:</i>	
Mahalli mezbûrede Medine-i Münevvere'den istikbâle gelen iki nefer Efendilere ve beraber gelen 38 nefere virilen 'atiyyeden mâ'âda iksâ olunan hil'at	590krş.
YEKÛN:	590 krş.

<i>-Der-merhale-i MEDİNE-İ MÜNEVVERE:</i>	
Mahall-i mezbûrede sarf ve tarîk-ı çöl için alınan revgan-ı sâde: 174 aded (batman)	1.044 krş.
Erz:400 kıyye	966 krş.
Şa'îr: 19 aded (irdeb)	32.172 krş.
Mahall-i mezbûrede 3 gün ikametimizde Masârifât-ı müteferrika	232 krş.
Şeyhü'l-Harem-i Nebevî Devletlu Paşa hazretlerine a'lâ bogca ve ilâve olunan hediyenin bahâsı	6.690 krş.
Delîl başı Şeyh Mustafa Efendi'ye bogca ve çuka ferace bahâsı ve atıyye-i mu'tâdîyesi	613 krş.
Müftî-zâde Mehmed Emin ve Satı Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	
Mûmâ-ileyhe a'lâ çuka ferace: 1 aded Vesâir ilâve olunan eşya bahâsı	776 krş.
Vesati-zâde Ahmed Efendi'ye 50 aded (rubiiyye) ³⁰ Mahkeme Başkatibi Efendi'ye çuka ferace: 12 aded	140 krş
Kâtib-i sultanı Efendi'ye bol yenli kakume kürk: 1 aded (ez-gayr-ı 'atıyye)	500 krş.
Cevâli Katibi Efendi'ye bogca: 1 aded	250 krş.
Mûmâ-ileyhe çuka ferace: 1 aded (ez-gayr-ı 'atıyye)	140 krş.
Muhammed Şeref İbn Zeyn en-Neccar'a: 1 aded biniş,	
15 aded (rubiiyye) Semâverî-zâde Seyyid Ahmed Efendi'ye ferace: 1 aded,	130 krş.
20 aded (rubiiyye) Dağistanî-zâde Seyyid Ahmed Efendi'ye: Çuka ferace 1 aded,	130 krş.
20 aded (rubiiyye) Hazinedâr-ı Harem-i Nebevî Ağa Hazretlerine bogca vesair	300 krş.
Sayretî-zâde reis İbn.Ömer Efendi'ye çuka ferace: 1 aded,	130 krş.
10 aded (rubiiyye) Şemâî-zâde Muhammed Emin Efendi'ye bogca vesair	297 krş.
Haremeyn Müdür-ü Devletlû Şerif Bey Hazretlerine virilen hediyenin bahâsı	5.590 krş.
Sabıkan Reisü'l-hatîb-i Harem-i Nebevi Ebu'n-Nasr Efendi'ye ferace: 1 aded,	130 krş.
10 aded (rubiiyye) Şeyhü'l-Ferraşın Ber'i-zâde İsmail Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	350 krş.
Çuka ferace: 1 aded	130 krş.

30 Rubiiyye. (a.i) Çeyrek altın, (eskiden) kullanılan bir altın liranın dörtte biri. (F. Develi-oğlu. Lügat, s. 1076); Ayrıca Bkz. s.11, Dipnot 28.

30 aded (rubîyye) Biraderlerine: 20 aded (rubîyye)	
Şeyh Abdü'l-Hasan Ker'i Efendi Hazretlerine: Ferace 1 aded,	130 krş.
14 aded (rubîyye) Fer' yolu Şeyhi Muhammed Nasur Efendi'ye Hil'at: 1 aded	1.295 krş.
Arz Katibi Efendi'ye Çuka Ferace: 1 aded	130 krş.
Saretî-zâde Ahmed Efendi Müezzîn-i Harem-i Nebevî'ye biniş: 1 aded,	130 krş.
10 aded (rubîyye) Müderris'in den faziletlü Kınmî Hoca Ömer Efendi'ye bogca: 1 aded ve eşyâ-ı Sâire bahâsı	794 krş.
YEKÛN:	26.219 krş. ³¹
<i>-Der- merhale-i CUBEYRE:</i>	
Mahalli mezbur şeyhi Efendi hazretlerine ber-mutâd çuka ferace: 1 aded	250 krş.
Boyama: 10 aded	80 krş.
Cedid pabuç: 1 çift	22 krş.
Çizme: 1 çift	23 krş.
YEKÛN:	375 krş.
<i>-Der- merhale-i BEDR-Î HÛNEYN:</i>	
Şeyh-i cedd el-makâmîye ednâ çukâ, kerake: 1 aded	140 krş.
Boyama: 10 aded	80 krş.
Çizme: 1 çift	23 krş.
Rub'îyye: 50 aded (rubîyye)	
Medine'den Mekke-i Mükerrreme'ye kadar me'kûlât, meşrubat bâ-cem'ihim olan masârifât	2.748 krş.
YEKÛN:	2.991 krş.
<i>-Der- merhale-i RÂBIK:</i>	
Mahall-i mezbûrede tekrûnî Arablar için tekrar alınan ihramluk: 540 aded (tob)	540 krş.
YEKÛN:	540 krş.
<i>-Der- merhale-i MEKKE-Î MÛKERREME: (İkâmet-i ey-yâm: 19)</i>	
- Şerif-i Mekke-i Mükerrreme seyâdetlu Efendi hazretleri için virilen bogca ve eşya-i mu'tade-i sâ'ire bahâları	2.671 krş.

31 Ber-Mutâd virülmüş olan rub'iyelerin fiyatları iş bu yekûne dahil olmamıştır.

Mekke muhâfızı hazretleri için bogca ve hediye-i mu'tâde-i sâire bahâsı	3.146 krş.
Muhâfız vekili Emin Beg hazretlerine bogca ve eşyâ-i sâire bahâsı	1.600 krş.
Molla Efendi Hazretlerine bogca ve eşyâ-i sâ'ire bahası	1.620 krş.
Nâ'ibü'l-Harem-i Mekke-i Mükerrerme Efendi Hazretlerine a'la sof ferace: 2 adet	300 krş.
Bogca: 1 adet	690 krş.
Şâlî: 1 adet (tob)	280 krş.
Bol yenli kâkum ³² kürk: 1 adet	550 krş.
Taam kaşığı: 1 adet (deste)	130 krş.
Hoşâb ^{32a} kaşığı: 1 adet (deste)	140 krş.
Mahdumları Şeyh Osman Efendi'ye: 25 adet rub'iyye Kerimesi Rukiyye'ye: 25 adet rub'iyye saat bedeli diyerek	300 krş.
Hane kirası	2.500 krş.
Fâtîh-i Beyt el-Harem Şeyhî-zâde Efendi Hazretlerine Kâkum kürk: 1 adet	650 krş.
Beyt-i şerif ziyaret olduğu gice: 100 adet rub'iyye	
Bogca: 1 adet	650 krş.
Saat: 1 adet	300 krş.
Kaşuk: 2 adet (deste)	260 krş.
Terlik ve Pâpûş: 1 adet (çift)	
Kûçek (küçük) biraderlerine 14 adet (rub'iyye) Adamlarına 20 adet (rub'iyye)	17krş.
Tercüman Efendi'ye şali: 1 adet (tob)	180 krş.
Çizme: 1 adet (çift)	23 krş.
Mes-Pâpûş: 1 adet (çift)	22 krş.
30 adet (rub'iyye) Refî'-zâde Cemâlüd-din Efendi Hazretlerine Çuka Biniş: 1 adet	30 krş.
50 adet (rub'iyye)	
Bogca: 1 adet	250 krş.
Şâlî: 1 adet (tob)	280 krş.
Mes Pâpûş: 1 adet (çift)	22 krş.

32 Kâkum: Kuzey bölgelerde yaşayan sansara benzer, siyah kuyruklu, derisi çok makbul bir hayvan; bu hayvanın postundan yapılan kürk. (F. Develioğlu, Lügat, s. 580)

32a Hoşaf

Çank pâpûş: 1 aded (çift)	40 krş.
Seybî-zâde Efendi'nin adamı, Kisve-i Beyt-i Şerif'i götürdükte virilen ferace: 140 aded	140 krş.
Beraber gelen harem-i Şerif Ağalarına. 50 aded (rub'iyye)	
Hatib-i evvel Efendi'ye kâkum kürk. 1 aded	450 krş.
Hatib-i sâni Efendi'ye sof ferace: 1 aded	90 krş.
Hatib-i sâlis Efendi'ye sof ferace: 1 aded	75 krş.
Şerif Hazretlerinin baş çavuşuna hil'at bahâ: 1 aded	90 krş.
Seyyid Ali Efendi Ammi-zâde-i nâib el-Harem'e çuka ferace: 1 aded	130 krş.
Abdülkadir bin Efendi kâyn Nâib el-Hareme çuka ferace: 1 aded	140 krş.
Şeyh Ömer İmam-ı Hanefi Efendi ammi-zâde-i mûmâ-ileyhe: 20 aded (rub'iyye)	
Hatib-i mescid İbrahim Müfti-zâde Muhammed Efendi'ye çuka ferace: 1 aded	140 krş.
Şer-saka-i zemzem Efendi hazretlerine bogca: 1 aded	255 krş.
Şâlî 1 aded (tob)	230 krş.
Mes pâpûş: 1 aded (çift)	22 krş.
20 aded (rub'iyye) Enfiye: 1 kıyye	40 krş.
Zemzem-i şerif şeyhi Efendi'ye çuka ferace: 1 aded	140 krş.
40 aded (rub'iyye) Cevâlî kâtibi Yegânî Efendi'ye bogca: 1 aded	320 krş.
Şeyh Süleyman Mîr-dâr Efendi'ye çuka ferace: 1 aded 140 krş. Mîr-dâr el-müfahhir Şeyh Mustafa Efendi'ye sof ferace 1 aded	80 krş.
Delil başı Efendi hazretlerine bol yenlü kâkûm kürk 1 aded	550 krş.
Bogca: 1 aded	650 krş.
Şâlî tob: 1 aded	280 krş.
Terlik-pâpûş: 1 aded (çift)	36 krş.
Kaşuk: 1 aded (deste)	
50 aded (rub'iyye) Delilbaşı Efendi-zâde Abdurrahman Efendi Hazretlerine bogca: 1 aded	275 krş.
Çuka ferace: 1 aded	140 krş.
Terlik pâpûş: 1 aded (çift)	18 krş.
Şâlî: 1 aded (tob)	280 krş.

100 aded (rub'iyye) Mûmâ-ileyh hazretlerinin biraderlerine çuka ferace 1 aded	140 krş.
Mahdumlarına: 30 aded (rub'iyye)	
Şafii İmam Efendi'ye: 15 aded (rub'iyye) Ömer Abdurresûl Efendinin kebir mahdûmları Abdurresûl Efendi'ye kâkûm kürk: 1 aded	450 krş.
Çuka ferace: 1 aded	140 krş.
Bogca: 1 aded	250 krş.
Mürşid başıya hil'at bahâ: 1 aded	140 krş.
Hanbelî müftisi ve imamı Efendi'ye sof ferace: 1 aded	75 krş.
20 aded (rub'iyye) Ömer b. Abdurresûl Efendinin küçek mahdumları Abdülkerim Efendi'ye çuka ferace: 1 aded	140 krş.
Hanefî İmâmı Efendi'ye çuka ferace: 1 aded	140 krş.
20 aded (rub'iyye) Mina'da hatîb Seyyid Yahya Efendi'ye çuka ferace 1 aded	140 krş.
40 aded (rub'iyye) Mahdûmları Seyyid Ahmed Efendi'ye: 1 aded (biniş)	95 krş.
Şeyh Ömer Feyzi-zade imâm ve hatîb-mescid el-Harem Efendi'ye çuka ferace: 1 aded	140 krş.
Hadîdî-zâde hatîb ve imâm Mescid el-Haram Şeyh Abdul-Vehhâb Efendi'ye: 20 aded (rub'iyye)	
Çâvûş el-Harem Şeyh Hüseyin b. Ah'a hil'at: 1 aded	140 krş.
Beher yevm zemzem-i şerif getüren Efendi'ye:	
30 aded (rub'iyye) Halebî mücâvir-i Şerif ağma Efendi'ye 1 aded (biniş) 95 krş.	95 krş.
20 aded (rub'iyye) Şeyh Ali Mu'allim-i sıbyan-ı Halebî: 1 aded (biniş)	95 krş.
20 aded (rub'iyye) Bevvâb Hacı Ömer Çelebi ve Halebî el-mücâvîr. 1 aded (biniş)	95 krş.
10 aded (rub'iyye) Hacı Muhammed sancak-dar Halebî: 1 aded (biniş)	95 krş.
20 aded (rub'iyye) Tab'hânevî Muhammed Çelebi ve Halebi: 20 aded (rub'iyye)	95 krş.
10 aded (rub'iyye) Ders-i'âmdan faziletlü Amâbut Ömer Efendi'ye Çuka ferace: 1 aded	140 krş.
20 aded (rub'iyye) Ders-i âmdan faziletlü Hoca Uşakî Efendi'ye: 1 aded bogca	175 krş.
1 aded (biniş)	130 krş.

Tâlâm kuşağı: 2 aded (deste)	30 krş.
Şâlî: 1 aded (tob)	180 krş.
Mes pâpûş: 1 aded (çift)	22 krş.
50 aded (rub'iyye) Muhammed Emin Abdullah Refi' Efendi'ye: 10 aded (rub'iyye)	
İhlâs-zâde Şeyh Ahmed Efendi'ye: 1 aded (biniş)	130 krş.
10 aded (rub'iyye) Abdullah ibn Ahmed Refi' Efendi'ye: 1 aded biniş	130 krş.
20 aded (rub'iyye) Müddet-i merkûmede mübâya'a olunan nân-ı aziz: 3593 aded	1.796,5 krş.
Dakîk-i hâs-bahâ	85 krş.
Mekke-i Mükerrerme'de ve yol için mübâya'a olunan sucuk, kahve: 50 kıyye	698,5 krş.
Mekke-i Mükerrerme'de sarf ve yol için mübâya'a olunan erz: 700 kıyye	1400 krş.
Revgan-ı sâde: 504 batman	2,076 krş.
Mekke-i Mükerrerme'de sarf ve yol için mübâya'a olunan nan şa'ir: 1534 aded (rub')	639,5 krş.
Hayvanlar için 19 gün zarfında mübâyâğa olunan Kiyâh bahâ	1,150 krş.
Müddet-i merkûmede sepzevât ve masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekillharc bâ-defter	678 krş.10 para
Mekke-i Mükerrerme'den Şâm-ı Şerife hîn-i 'avdetde bermu'tâd virilü gelen 70 aded deve ücretleri	24.500 krş. ³³
Cidde tarafından gönderilen âdemlerin ve bâzı eşya tahmillerine istikra olunan binek ve yük hayvanları ücretleriyle harcırah ve masârifât-ı sâire bâ-defter	20.750 krş.
Mekke-i Mükerrerme'den hin-i 'avdetde Şâm-ı Şerife kadar akkâmân ücretleri	6.540 krş.
Mekke-i Mükerrerme'den hin-i 'avdetde istikra olunan mahfe ³⁴ : 5 çift, beheri 2.980 krş.' (dan):	14.900 krş.
Mekke-i Mükerrerme'den hin-i 'avdetde Râbık'da mübâya'a olunan şa'ir-bahâ	1.500 krş.
Bedr-i Hüneyn'de mübâya'a olunan şa'ir-bahâ	1450 krş.

33 Beheri üçer yüz ellışer kuruşdan.

34 Mahaffe: Deve, katır gibi hayvanların sırtına konulan ve içine iki kişi oturabilen vâsıta F. Develioğlu. Lügat, s. 673.

Ber-minvâl-i muharrer mübâya'a olunan erzâk-irâhi-yemizden başka, beynel-Harameyn vâki olan Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	485 krş.10 para
YEKÛN:	94.313,5krş. ³⁵

<i>-Der- merhale-i MEDİNE-I MÜNEVVERE: (İkâmet-i ey-yâm:3)</i>	
Medine-i Münevver'e de mübâya'a olunan erz: 54 kıyye.	648 krş.
Medine-i Münevver'e de mübâya'a olunan revgan-ı sâde 171 kıyye	722,5 “
Medine-i Münevver'e de mübâya'a olunan şa'îr: 27 irbeb	4.454 krş.
Medine-i Münevver'e de mübâya'a olunan saman bahâ	144 krş.
Medine-i Münevver'e de müddet-i merkûmede vâki olunan Masârifât-ı müteferrika ba-yed-i vekilharc bâ- defter	985,5 “
Medine-i Münevver'den hîn-i 'avdetde Haydar Kal'a-sı'nda mübâya'a oluna şa'îr	1.000 krş.
Ma'ân'da mübâya'a olunan şa'îr-bahâ	1.400 krş.
Aynâzârika'da (Ayn-ı Zerka'da) mübâya'a olunan şa'îr-bahâ	664 krş.
Müzeyrib'e mübâya'a olunan şa'îr-bahâ	460 krş.
Medine-i Münevver'den Şâm-ı Şerife gelince dört merhalede mübâya'a olunan şairden başka erzâk-ı mütenevvi'a-ı sâ'ire, Mekke-i Mükerrreme'den ve Medine-i Münevver'den bi'l-mübâya'a beytûted olunan merhalelerde sarf olunan ise de nân ü sepevât vesâir erzak-ı mütenevvi'a ve perakende Masârifât bâ-yed-i vekilharc bâ-defter-i müfredat	1.835 krş.10 para
Şam-ı Şerif'den Mekke-i Mükerrreme'ye ve Mekke-i Mükerrreme'den Şâm-ı Şerife gelince Şam yolu kasabbaşı-sından mübâya'a olunan lahm-ı ganem: 469 kıyye	1.641.5 krş.
YEKÛN:	13.950 krş.10 para

<i>-Der- merhale-i ŞÂM-I ŞERİF: (İkâmet-i eyyâm:17)</i>	
Müddet-i merkûmede mübâya'a olunan nân-bahâ	580,5 krş.
Lahm: 202 kıyye	456 krş. 10 para
Hatâb-bahâ	212 krş.
Erz: 207 kıyye	621 krş.
Şeker: 25,5 kıyye	189 krş. 10 para

35 Ber-mu'tâd virülmüş olan RUB'İYYE'lerin fiyatları işbu yekûne dâhil olmamıştır.

Yol için mübâya'a olunan beksimâd: 80 kıyye	280 krş.
Şam-ı Şerif de sarf ve yol için mübâya'a olunan revgan-ı sâde: 75 kıyye	622,5 krş.
Şam-ı Şerif de sarf ve yol için mübâya'a olunan kahve: 45,5 kıyye	500 krş.
Şam-ı Şerif de sarf olunan şa'îr: 130 kile	2.145 krş.
Saman-bahâ	14 krş.
Çayır-bahâ	1.380 krş.
Sepzevât ve Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekîlharc bâ-defter	898 krş. 5 para
Şam-ı Şerif'den Mekke-i Mükerrime'ye ve Mekke-i Mükerrime'den Şam-ı Şerif'e gelinceye değin istikra olunan su develeri ücretleri	9.695.- krş
Şam-ı Şerif'den Der-i Saâdet'e avdet için akkâmbaşından istikra olunan yol hayvanatı ücretleri: beheri: 390 krş.	13.650 krş.
Akkamân, rü'esâ harcırahları: 32 nefer	4.190 krş.
Akkamânbaşıya hil'at	1.500 krş.
Mehterbaşıya hil'at	1.295 krş.
Tahterevancı başıya hil'at	1.295 krş.
Diğer taht revâncıbaşıya hil'at	1.295 krş.
Hazineci başıya hil'at	1.295 krş.
Obacı başıya hil'at	1.140 krş.
Meş'aleci başıya hil'at	1.140 krş.
Saka başıya hil'at	1.140 krş.
Katırcı Şeyhine hil'at	1.140 krş.
Üryan Şeyh Sâlih'a hil'at	1.140 krş.
Müddet-i merkûmede beytütet olunan hâne ücreti	1.500 krş.
YEKÛN:	39.445,5 krş.
<i>- Der- merhale-i HAN-I KUSAYRA VE KUDEYFE:</i>	
Nân: 44 kıyye	64 krş.
Lahm: 23 kıyye	57,5 krş.
Şa'îr: 51kile	204 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekîlharc bâ-defter	154,5 krş.
YEKÛN:	480 krş.

<i>-Der- merhale-i NEBA (BENİK):</i>	
Şa'ir: 54 kile	270 krş.
Lahm: 10 kıyye	25 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	170 krş.
YEKÛN:	465 krş.
<i>- Der- merhale-i İKİ KAPULU HAN:</i>	
Şa'ir: 45 kile	360 krş.
Lahm: 12 kıyye	27,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	220 krş.
Mihmândar Abdî Ağ'a'ya hil'at ve Ali Ağ'a'ya hil'at	1.295 krş.
YEKÛN:	1.197,5 krş.
<i>-Der- merhale-i HAMÛS: (HUMUS, HIMS)</i>	
Nân: 45 kıyye	81 krş.
Lahm: 8,5 kıyye	25,5 krş.
Şar: 50 kile	225,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	175 krş.
YEKÛN:	507 krş.
<i>- Der- merhale-i HAMA: (Eyyâm:2)</i>	
Nân: 42+95=137 kıyye	203 krş.
Lahm: 10,5+10,5=21 kıyye	51,5 krş.
Erz: 60 kıyye	170 krş.
Revgan-ı Sâde: 20 kıyye	175 krş.
Şa'ir: 140 kile	455 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	196 krş.
Hama tüfenkcibaşısına hil'at	1.295 krş.
Şam'dan mahall-i mezkureye deġin gelen mihmân-dara hil'at	1.500 krş.
YEKÛN:	2.045,5 krş.
<i>- Der- merhale-i ŞU'UR:</i>	
Nân: 27 kıyye	55 krş.
Lahm: 12 kıyye	24 krş.
Şa'ir: 56 kile	260 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	116 krş.
YEKÛN:	455 krş.

- Der- merhale-i HACI PAŞA:	
Nân: 50 kıyye	60 krş.
Lahm: 10,5 kıyye	23,5 krş.
Şa'ir: 51 kile	153krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	89 krş.
YEKÛN:	325 krş.
- Der- merhale-i ANTAKYA:(Eyyâm:2)	
Nân: 135 kıyye	135 krş.
Lahm: 17 kıyye	43 krş.
Erz: 50 kıyye	150krş.
Şa'ir: 28 Erdeb	350 krş.
Revgan-ı Sâde: 20 kıyye	160 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	402 krş.
YEKÛN:	1.240 krş.
- Der- merhale-i HAN KARAMUT:	
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	40 krş.
YEKÛN:	40 krş.
- Der- merhale-i İSKENDERUN:	
Nân: 60 kıyye	94,5 krş
Lahm: 12,5 kıyye	37,5 krş.
Şa'ir: 83 kile	186 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	77 krş.
YEKÛN:	395 krş
- Der- merhale-i PAYAS:	
Erz: 10 kıyye	33 krş
Lahm: 13 kıyye	28,5 krş.
Şa'ir: 80 kile	240 krş.
Masârifât-ı Müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	58,5 krş.
YEKÛN:	360 krş

<i>-Der- merhale-i KURTKULAĞI:</i>	
Nân: 60 kıyye	90 krş.
Lahm: 12 kıyye	24 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc bâ-defter	20 krş.
YEKÛN:	134 krş.
<i>-Der- merhale-i MİSİS:</i>	
Nân:20 kıyye	41 krş.
Ganem:l aded	44 krş.
Şa'îr:50kile	100 krş.
Revgan-ı Sâde: 4 kıyye	22 krş.
Masârifât-ı Müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	101 krş.
YEKÛN:	308 krş.
<i>-Der- merhale-i ADANA: (Eyyâm:2)</i>	
Nân: 200 kıyye	200 krş.
Erz: 80 kıyye	280 krş.
Şa'îr:4 kile	200 krş.
Revgan-ı sâde: 19,5 kıyye	107,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	178 krş.
YEKÛN:	965,5krş.
<i>-Der- merhale-i RAMAZANOĞLU YAYLASI:</i>	
Ber-mûcib-i defter masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh	290 krş.
YEKÛN:	
<i>-Der- merhale-i TAHTA KÖPRÜ:</i>	
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	175 krş.
YEKÛN:	175 krş.
<i>-Der- merhale-i ULUKIŞLA:</i>	
Nân: 25 kıyye	37,5 krş.
Lahm: 20 kıyye	40 krş.
Şa'îr:20 kile	200 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	71,5 krş.
YEKÛN:	349 krş.

<i>-Der- merhale-i EREĞLİ: (Eyyâm: 2)</i>	
Nân: 170 kıyye	136 krş.
Erz: 40 kıyye	120 krş.
Revgan-ı sâde: 24,5 kıyye	96 krş.
Kuzu:2aded	48 krş.
Şa'îr:52kile	338,5 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	101,5 krş.
YEKÛN:	840 krş.
<i>- Der- merhale-i İSMİL:</i>	
Şa'îr: 2 kile	100 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	60 krş.
YEKÛN:	160 krş.
<i>-Der-merhale-i HUSREV PAŞA HANI:</i>	
Konya'dan hân-ı mezkûre gelince masârifât-ı icâbiyye, Konya Vâlisi Devletlû Hacı Ali Paşa Efendimiz tarafından ve Karahisar mütesellimi tarafından rü'yet olunarak ba'zı masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i vekilharc	750 krş.
YEKÛN:	750 krş.
<i>-Der- merhale-i SEYİDGAZİ:</i>	
Nân: 41 kıyye	42 krş.
Lahm: 25,5 kıyye	45 krş.
Revgan-ı sâde: 7 kıyye	42 krş.
Şa'îr: 96 kile	99 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter:	62,5 krş.
YEKÛN:	291,5 krş.
<i>-Der-merhale-i ESKİŞEHİR: (Eyyâm: 2)</i>	
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	123 krş. ³⁶
YEKÛN:	123 krş.

36 Kûsûr-ı masârifât mütesellim tarafından rü'yet olunmuştur.

<i>- Der-merhale-i SÖĞÜD:</i>	
Nân: 60 kıyye	36 krş.
Lahm: 28,5 kıyye	62 krş.
Şa'îr: 78 kile	195 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	203,5 krş.
YEKÛN:	496,5 krş.

<i>-Der -merhale-i HÂN-I VEZİR:</i>	
Nân: 170 kıyye	42,5 krş.
Lahm: 12 kıyye	30 krş.
Şa'îr: 16 kile	128 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh ba-defter	120 krş.
YEKÛN:	341 krş.

<i>- Der-merhale-i LEFKE:</i>	
Nân: 30 kıyye	20 krş. 10 para
Lahm: 21,5 kıyye	53,5 krş.
Şa'îr: 16 kile	128 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	152,5 krş.
YEKÛN:	344 krş. 10 para

<i>- Der-merhale-i AKHİSAR:</i>	
Nân: 60 kıyye	40.- krş
Lahm: 20 kıyye	50 krş.
Şa'îr: 16 kile	128 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	116,5 krş.
YEKÛN:	334,5 krş.

<i>- Der-merhale-i SABANCA:</i>	
Nân: 50 kıyye	37,5 krş.
Lahm: 17 kıyye	38,5 krş.
Şa'îr: 16 kile ³⁷	128 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	150 krş.
YEKÛN:	349 krş.

37 Şa'îrin miktarı verilmemiştir. Ancak karine ile diğer yerlerdeki miktar ve tutarlardan yararlanarak 16 sayısı tarafımızdan tesbit edilmiştir.

-Der- merhale-i İZNİKİMÎD: (Eyyâm: 2)	
Nân bahâ	73 krş.30 para
Lahm: 28 kıyye	61,5 “
Şa’îr: 32 kile	228 krş.
Saman: 340 kıyye	128 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	347,5 “
YEKÛN:	901 krş. 30 para

-Der-merhale-i GEGBÛZE (GEBZE):	
Nân: 200 kıyye	40 krş.
Lahm: 16 kıyye	40 krş.
Şa’îr: 16 kile	138 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	151 krş.
YEKÛN:	369 krş.

- Der- merhale-i KARTAL:	
Nân: 40 kıyye	30 krş.
Lahm: 19,5 kıyye	49 krş.
Şa’îr: 17kile	110,5 krş.
Saman: 200 kıyye	45 krş.
Kuzu: 1 aded	24 krş.
Masârifât-ı müteferrika bâ-yed-i mûmâ-ileyh bâ-defter	138 krş.
YEKÛN:	396 krş.

Esnâ-yı râhda bâzı bahşîşât ve zuhuratı suresiyle yazmış iken zeyl-i defterine baş-kaca gösterdiğinden tenzîlî iktizâ ideceği.

Üsküdar’dan bi-inayet-i’ilahi te’âlâ Mekke-i Mükerreme’ye ve mahall-i mübârekeden bi’1-avdet Der-i Sa’adet’e gelinceye değin merhale ve merhale gönderilen konakçının posta ve bar-girleri ücretleri ve Şam’dan Der-i Saadet’e gelince ekser tevabi’at-ı çâkerlerinin bar-girlerinin ücretleri ve esnâ-yı râhda hayme(çadır) ta’mîrâtları ve yük semerleri ta’mîr ve müceddeden mübâya’aları ve tahtrevanların ta’mîr ve müceddeden eski kolanları ve tevâbi’atlar eğerleri ta’mirleri ve bi’1-icâb müceddeden mübaya’aları ve kolan-ı kuşakdan ve şâir levâzimât-ı râhiyye ber-mücib-i defter-i müfredat sarf olunan mebalîğ: 15.229 krş.

Surre-i Hümayun emaneti uhde-i âcizâneme ihale buyurulduğu andan Der-i Sa'âdet'de ve Mekke-i Mükerreme'ye gidüb bi'l-avde Der-i Saâdet'e vusûl-ı çakerime değın reh-i rastda vulât ve mütesellimin ve voyvodagân ve ağayânân dâireleri ve beytütet olunan fi-râd-ı merâhil ihtiyarı ve derbendân bekçileri ve mîhmândârân âdemleri bahsîşâtı ve Arab ve Urban şeyhleri ve bazı meşâyih ve haremeyn-i muhteremeyn ahâlisi ve mu'tâd gayr-i mu'tâdları ve etbâ' ü müsafirîn harçlıklarıyçün ve akkâmân bahsîşâtiyçün sâye-i hazret-i şahânedede yed-i bendegânemle virilen mebâligün yekûnu: 125.000 krş. YEKÛN 880.718,5 Kuruş 85.000. - Mevcûd eşya ve hayvanât kıymeti tenzil 795.718,5

Derûn-ı defterde terkîm olunduğı vechle kilâr-ı Şam'dan ber-mu'tâd virile gelen ma'lûmü' 1-aded su tulumları ve beksimâd ve şa'irden başka masârifât-ı bendegânemün yekûnu 8 yük 80.718,5 guruşa bâliğ olub, derûn-ı defterde 75.000 guruşluk gösterilen eşya ve hayvânât-ı mevcûddan ez-gayr-i telefat el-hâletü hâzihi mevcûd olanlardan ma'ada hediyye olarak sâye-i hazret-i şahânedede: Konya müşiri Devletlü Hacı Ali Paşa hazretleri virmiş aldığı 3 re's ester ve 'avdetde 2 re's esb ile Karahisar mütesellimi, mürûr u ubûr-ı âcizîye i'tâ eylediğı 3 re's esb ve bargir; ve Niğde mütesellimi virdiğı 1 re's esb; ve Karahisar vüicûlundan Hacı Hasan Ağâ virdiğı 1 re's bargir; ve Ma'den baş ummâlu virdiğı mercanlı tüfenk; ve Ilgın müftisi virdiğı 1 re's tay; ve Eskişehir mütesellimi virdiğı 1 re's esb ile Şimdi mevcûd esb, ester ve eşyanun ve mubâyâ'a olunan eşya ve hayvânâtdan kezâlik bakiyyeleri bahâları 85.000 guruş tahmin olunmağla yekûn-ı mezkûrdan meblağ-ı mezbûr fîrû-nihâde olundukda, bakî masârifâtun yekûnu 7 yük 95.718,5 guruş kalmış ve bu sene masârifâtı, sene-i mâzîyeye kıyas olmayub ötelerde zehâ'iriün fiyatı gâli bulunmuş ve mu'tâd-gayr-i mu'tâd bahsîşat dahî bi'l-îcâb ziyâdece virilmüş ve hediyyelik bogcalar ve hil'atler de a'lâca tanzim olunmuş olmağın, masârifât-ı ma'lûme ziyâdece görünmüş idiğı izâhen ifâdeye bâdi olmuştur.

Ma'lûm-ı âli buyurulduğu üzre geçende Surre-i Hümayun emaneti-nin tevcihi istidâtına dâir Mabeyn-i Hümayûn-ı şâhânîye yazılan tezkire-i sâmiye-i meâlînin bir fıkrasında Surre-i Hümayun eminlerine öteden berü i'ta olunmakda olan harcırah geçen sene bin kise akçeye iblâğ olunmuş ise de Halil Kâmili Ağâ bendelerinin ifadesine nazaran harcırah-ı mezkûrun vefa

etmiyerek ağa'yı mûmâ-ileyhin masârifî biraz fazlalı vuku' bulmuş ve keyfiyeti bilinmek üzere kendüsünden bir kut'a defteri taleb olunmuş olduğundan bahisle takdiminde mikdârî anlaşılaraq icâb eder ise harcırah-ı mezkûrın sâye-i ihsan vâye-i cenab-ı mülükânede biraz daha kabardılması hususu istizan olunmuş ve hâmiş-i tezkere-i mezkûreye muharrer cevab-ı âlide dahi bu bâbda ihsân-ı şahâne deriğ buyurulmayacağı beyanıyla Surre-i Hümayun eminlerinin avdetlerinde ber-mu'tâd hâkî pâ-yı me'âli ihtivâ-yı hazret-i şahâneye ve mahâl-i sâireye takdim ve i'tâ eyledikleri hediyeleri lütfen ve keremen geçen sene afv ve ihsan buyurulmuş işar kılınmış ve mûmâ-ileyhin Halil Kamili Ağa bendeleri dahi masârifât-ı mezkûre defterini takdim eylemiş olduğundan takımıyla

Dâr-ı Şurâyı Bâb-ı Aliye gönderilmiş olmağla cümlesi yegân bâ'de-l kırâ'e defter-i mezkûr me'âline nazaran ağa'yı mûmâ-ileyhin Masârifât-ı vakası yedi yük doksanbeşbin şu kadar kırışa bâliğ oluyor ise de geçen sene ihsân-ı şahâne buyurulmuş olan beş yük gırış harcırah-ı mezkûr bi't-tenzil fazlası üç yüke karib mebâliğ olub bunun dahi birazı zata mahsus denilürise de müfredât-ı deftere ve bazı erbâb-ı vuk'ûfun ifadesine göre defter-i mezkûrde muharrer olan hilatlıkların bahâsında ve saire de biraz ziyadeliik anlaşılmuş ve beyandan müstağni olduğu üzere sâye-i şevketvâye-i Cenâb-ı mülükânede cemi'i memur-in Devlet-i Aliyye'ye müstevfi maaşlar ihsan-ı şahâne buyurulduğuna binâ'en Surre-i Hümayun umenâsmın hin-i nasbinde Dersaadet'de i'tâsi mutad olan bazı da'vine ve avaid misillû şeylerin dahi fima-bâd tayy-ü ilgası lazım gelmiş ve bu sene-i mübarekede aldrılmamış olduğu misillû defter-i mezkûrde muharrer bâzî âidat-ı kadîme denilen şeyler memurlarına muahharan müstevfi maaşlar tertib ve tahsisi cihetiyle lağv olmuş ve mücevher-i çubuk ve zarf gibi şeyler dahi hediyelek demek ise de bu makule hedâyâ dahi metruk bulunmuş olduğundan defter-i mezkûrde gösterilen bu misillû zâ'id masârif ve sâir tenzili icab eden şeyler bi'l-müzâkere defter-i mezkûrede sîirhle işaret olunarak tenzili tensib olunan masârifât yetmişbeşbin dokuzyüzotuziki defter-i mezkûrın zeylinde bahşiyat ve zuhurat olarak gösterilen yüzymibeşbin gırış ki cem'an iki yük dokuzyüz şu kadar gırış raddesine reşide olduğuna ve hediye-i Hicâziyye dahi fîmâ bâd afv ve ihsân-ı şahâne buyurulmuş idiğine ve emin-i mûmâ-ileyhin defter-i mezkûr

zirinde ziyâde sarf etmiş olduğuna işar eylediğine nazaran geçen sene ihsân-ı şâhâne buyurulmuş olan bin kise akçe harcırah derece-i kifayede olacağı derkâr ve şimdiki hâlde pek de zam ve ilâvesi iktizâ etmiyeceği aşikâr ise de bu senenin zammından sarf-ı nazâr olunmuş veyahud Rabbimiz teâlâ hazretleri ömr-ü şevket-i cenâb-ı şâhane-yi müzdâd buyursun mücerred-i inâyet-i şâhâne kabilinden olarak meselâ kırk iki bin guriş dahi i' tâ buyurulması hususu irâde-i mekkar-ı meâlî-i hazret-i şehin şahîye mânût-ı mevâdden idiüğü kaldı ki iş bu Surre-i Hümayun emâneti hidmeti Devlet-i aliyye-i ebediyye devamın mu'tenâ ve şeref ve iftiharî zahir ve huyeyda olan bir me'muriyet-i celilesi olub bu hususa dahi sâye-i şevket vâye-i cenab-ı şehin şahide bir hüsn-i suret ve nizâm verilmek yani gerek harcırahın müstefir olarak tanzimi ve gerek memur ve tayin buyurılacak ümenânın bendegân saltanat-ı seniyyeden kesb-i haysiyet ve i'tibâr eylemiş olanlara tahsisi ve murûr-i ezman ile nizâmından çıkmış olan sakabaşı ve müjdeci ve memurîn-i sâiresi yoluna konulması lâzimededen ise de bu sene-i mübârekede vakt geçmiş olduğuna binâen muvâfık irade-i seniyye-i şâhâne buyurulduğu hâlde bi-mennihi teâlâ sene-i âyinesi verilerek nizâm veçhile icra buyurulmak üzere husus-i mezkûrın ricâl-i saltanat-ı seniyyeden Surre-i Hümayun eminliği etmiş ve tahsil-i vukuf eylemiş zevât ile bundan böyle bi'l-müzâkere ilâ maşâllah-i teâlâ müesses ve müstekarr olacak vechile bir taht-ı nizâm ve rabetaya tevsiki sureti dahi mütebâdir ezhân-ı acz-i beyân-ı kemterânemiz olduğu ve zikr olunan tezkire ve defter irsal kılındığı muhât-ı ilm-i âlileri buyurulduk da ol babda ve her hâlde emr-ii ferman hazret-i men-lehü-emrindir.

Bende	Bende	Bende	Bende
es-Seyyid	Reis- Umur-ı	Muhammed	Râif
Ahmed Allah	Vakf	Abdullah	
Akif	Muhammed		
	Nasır		

Bende	Bende	Bende	Bende
es-Seyyid Arif	Arif	Muhammed	'Amele tâki
Muhammed		Rafi	Muvaffak ola
Salih			

Son Söz Yerine

Mahmil-i Şerif'in Dönüşü ve Mevlit Alayı

Surre-i Hümayun'un Hicaz'dan İstanbul'a dönüşü de en az gidişi kadar ilgi çekici, bir o kadar da müjdelerle dolu bir manzara arz eder.

Surre ile hac vazifesini yerine getirmeye giden anneler, babalar, dostlar, komşular, akranlar, akrabalar yurtlarına sevgi dolu bir kalp ve Mekke-Medine hatıralarıyla dönerler ve onları hasretle bekleyenler için bitmek bilmez bir güzelliğe, sevinçli kavuşmalara vesile olurlardı. Bu bereketli ve rahmet dolu buluşmalar, Şam'dan İstanbul'a kadar bütün şehirleri sevince boğardı.

İşte tam da bu güzel kavuşma günlerinde müjdecibaşı, padişaha surre alayının ve alayla giden tebaanın selametle dönüşünü müjdeler ve bu müjdeli haberden az zaman sonra 12 Rebiyülevvel gününün gecesinde Mevlit Kandili vesilesiyle Peygamber Efendimiz için dualara ve selamlara çıkılırdı. Haccın kabulü için de huzurda bulunan sadrazamlar, Mekke ve Medine'den gelen mühim misafirler, şeyhler, âlimler, müezzinler ve daha birçok mü'min hep bir yürek olup Sultanahmet Camii'nde dua ya dururlardı. Sonra mevlit alayı ihtişamlı bir şekilde tamam edilir ve Cennet suyu zemzemlerin içildiği, tadını göklerin maviliğinden, çölün sakinliğinden almış hurmaların yenildiği bir muhabbet pazarı kurulmuş gibi kubbeler çın çın çınılardı.

Surre'nin İstanbul'a dönüşü hem saray halkı, hem de hacıların yolunu aylarca gözleyen hane halkları için tam bir bayram havası oluşturur ve birbirinden heyecanlı karşılaşmalara, kavuşmalara vesile olurdu.

Darüssaade ağası Mekke Şerifi'nin hediyelerini ve Name-i Hümayun'a verdiği cevabı getirenleri usulünce ağırlar ve onlara hil'atlar giydirip, hediyelerle karşılık verirdi.

Bir de Mekke'den Medine'den getirilen hediyeler ve o kutlu beldeleden gelen misafirler şehre ayrı bir güzellik, ayrı bir manevi hava katardı.

Surrenin dönüş yolunda taşıdığı emanetler, Kâbe'nin kapı perdesi, kisve-i şerif parçaları, Medine'den gönderilen örtüler, göz yaşlarıyla süslenmiş mektuplar daima birer mukaddes emanet gibi karşılık görür ve Peygamber Efendimizin şehit komutanı Eyüp Sultan Hazretlerinin huzuruna çıkılarak dualar, tekbirler ve ilahilerle bu dönüş, bu muhteşem buluşma taçlandırılırdı.

Bugün ülkemizdeki bazı selâtin camilerinde Kâbe örtülerinin bulunması, saraylarımızda ve evlerimizde bu mukaddes örtülerden parçalar saklanması hep Hicaz'a, Kâbe'ye, Ravza-i Mutahhara'ya duyulan özlemin, sonsuz hürmet ve sevginin birer küçük nişanesidir.

Surrenin dönüşte sevinçli kavuşmalara sahne olması kadar dikkat çeken yanlarından biri de hiç şüphesiz Evkaf Nezareti'nin himmetiyle dağıtılan feraşet çantaları olmuştur. Bu çantalardan saraylara, konaklara; sultanlara, paşalara; annelere, çocuklara bin bir hediyeler çıkmış; kokuların, tespihlerin, mektupların, baharatların, hurmaların, kınaların, bol hayırlı duaların, incik boncuk hayallerin her biri şehrin sokaklarına doğru elden ele dağılıp gitmiştir.

Bir de surre alayının yükünü büyük bir sükûnetle yüzyıllardır taşıyan develerin "Fâilâtün, Fâilâtün, Fâilâtün, Fâilün" ahenginde çalkalana çalkalana kıvama getirdikleri mum islerinin bitmek bilmez hikâyeleri dillerden dile dolaşmış ve bu simsiyah mürekkepler, hattatların aharlı kâğıtlarında kemiş kalemleri tutan marifetli ellerin inceliğinde benzersiz yazılara, serlevhalara dönüşmüştür.

İlk surrenin Payitaht'tan Hicaz'a doğru yola çıktığı zamanlardan, Medine'nin işgal edildiği son surre alayına kadar Devlet-i Aliyye-i

Osmaniye topraklarında tebaa; Mahmil-i Şerife, surre alayına ve hacılara daima büyük bir hürmet, sevgi ve saygı ile karşılama yapılmıştır.

Osmanlı Hanedanının ilk İslam halifesi Yavuz Sultan Selim'den Abdülmecid Efendi'ye kadar surre âdetlerine, surre alaylarına Müslümanlar daima katılmış; himmet, gayret ve dualarını bu Kâbe yolcularından, yeryüzü misafirlerinden asla esirgememişlerdir.

Doğrusu Surre-i Hümayun'un İstanbul'dan gönderilmesi kadar dönüşü için de yazılıp çizilecek çok şey vardır. Bu kitap bu yazılardan yalnızca bir tanesi olmuştur... Sonsöz yerine bu kitabın satırları arasında gezinip durduğumuz mukaddes beldelere bir an önce kavuşmak isteyen âşıkları hürmetle selamlıyor; yeryüzünün en büyük himmet kervanı olan Surre-i Hümayun'un bugün de dünyayı güzelleştirmek isteyenlere iyi bir model olacağı ümidini taşıyor esere emeği geçenleri sevinçle tebrik ediyoruz.

Genel Kaynakça

Yayımlanmamış Hatıratlar

Kethüdâ Selahaddin'in 1939 yılında Osmanlıca ve el yazısıyla kaleme aldığı 217 sayfalık Surre Hatıratı, Yusuf Çağlar Arşivi

Emin Yüce, Meslek Hayatım, Deniz Müzesi İhtisas Ktp., El Yazmaları Bölümü

Sefernameler

Sefernâme-i Ferhad Mirza Mu'temedü'd-Devle, Tashih: İsmail Nevvab Safa, İntişârât-ı Zuvvar, Tahran 1366, (1947)

Sefernâme-i Hacı AliHan İ'timadü's-Saltana, Tashih: Gazi Asker, İntişârât-ı Mesar, Tahran, 1379, (1960)

Sefernâme-i Muhammed Hüseyin Ferahanî, Tashih: Hafız Ferman Fermaniyan, Tahran, 1342

Sultan Murad Hisamu's-Saltana, Sefername-i Mekke, Tashih: Rasul Caferiyan, İntişârât-ı Mesar, Tahran 1374 (1955)

Sefernâme-i Sultan Muhammed Seyfü'd-Devle, Tashih: Ali Ekber Hudaperest, İntişârât-ı Mey, Tahran, 1364, (1945)

Sefernâme-i Hacı Mirza Alihan Sadrazam Eminü'd-Devle, Tashih: İslam Kazımiye, Tahran, 1376. (1957)

Sefername-i Melik'ü-l Kelam Mecdi, Tashih: Muhammed Tâhir Hâşimi, İntişârât-ı Tevekkül, Tahran, 1382 (1962)

Sefername-i Mirza Davud Vezir-i Vezayif, Tashih: Gazi Asker, İntişârât-ı Mesar, Tahran, 1379

Sefernâme-i Banu-yi İsfahanî, Tashih: Rasul Caferiyan, İntişârât-ı Meşar, Tahran, 1374)

Sefernâme-i Hayrat (Anonim), Mikat dergisi

Mirza Celayir, Sefername-i Mekke, Tashih: Rasul Caferiyan, İntişârât-ı Meşar, Tahran, 1385, (1965)

Hacı Seyyah Muhammed Receb, Sefernâme-i Atabat ve Mekke, Tashih: Rasul Caferiyan, Mecelle-i Miras-i İslamî-yi İran, Cilt V, Kum, 1376 (1957)

Sefernâme-i Hac Abdullah Han Karagözlü, Âsâr-ı Mecmu'a-i Hacı Abdullah Karagözlü, Tashih: İnaletullah Mecidî, İntişârât-ı Miras-ı Mektub, Tahran, 1382 (1962)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, İ.MMS, Belge No: 29/1248

BOA, Y.PRK.ASK., Belge No:233/56; İ.DH., Belge No:65425

BOA, Y.PRK.MM, Belge No:1/10

BOA, İ.DH, Belge No:65425

BOA, MU, Belge No:13/74.

BOA, İ.DH, Belge No:70633;

BOA, İ.DH, Belge No: 65629

BOA, Y. PRK. ASK, Belge No:188/52.

BOA, DH. İD, Belge No: 53/5;

BOA., Ev.d. No: 20149

BOA., Ev.d.No: 25971

BOA., HMH.d. NH: 152

BOA, Mad.d.1/4973

BOA,C.ML. 20/920 (1215. B.15)

BOA, Y.A. Hus. 393/17 (1316. N.18)

BOA, İ. ML 1315. Ra 10-7

BOA, İ. EV. 23 -1317 .C.29-14

BOA, Y.A. RES.127/102 (1322. B.25)

BOA, ML. 5 - 1310/N-02 (1310. N.5)

BOA, (Cevdet Dahiliye) C.D, 18624

BOA, EV.HMK. SR. No: 1

BOA, EV. HMK. SR. No: 2422

BOA, Ev. (d) .No: 16317

BOA, HR, MKT, 6 – 6012-N-1260 tarihli belge

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Kütüphanesi

TSMA. D. 4051 III. Ahmed (1703–1730) devri; D. 7995 H.1273 (M.1856); D. 8076 H.1275–1292 (M.1858–1875) D.9787 tarihsiz

TSMA D.12 B H.1092(M.1680), Yp.64a

TSMA D. 12B H.1092 (M.1680) tarihli Hazine Defteri, ypr. 59A

TSMK, M.R. 587 numaralı Surrename

TSMK, 17/610 numaralı tablo

Şerh-i Şeceret el iman ve ihya el-hac, Kurret el uyûn, (1540-1545 tarihli), s.65b, TSMK. A.3547.

Mustafa b. İbrahim (Safi), Zübdetü't Tevarih TSMK, R. 1304, ypr. 123a vd.;

Makaleler- Bildiriler

Abdurrahman Şeref. “**Topkapı Sarayı Hümayunu**”, TOEM I. İstanbul 1329/-1905

Altındağ, Ülkü “**Sarayın Ana Yerleşim Düzeni ile Kara ve Deniz Surları Arasında Kalan Yer**” Sanat 7 (1982)

Ateş, İbrahim, **“Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”**, Vakıflar Dergisi 13 (1981),

Bayram Sadi. **“Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde Bulunan Kendinden Desenli Üzeri Yazılı İki Kumaş”**, Vakıflar Dergisi, 1982

Beyoğlu, Süleyman, **Osmanlılar ve Mukaddes Emanetler**, Osmanlı Ansiklopedisi: C.IX. Ankara 1999

Cezar, Mustafa, **“Türk Tarihinde Kervansaraylar”**, VIII. Türk Tarih Kongresi.Ank., 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildirimler, c. II, Ankara 1981

Çığ Kemal, **Osmanlı Padişahlarının Medine’ye Gönderdikleri Hediyeler ve Surre-Hümayun Tarih Dünyası**, s.16 Aralık 1960 s.671-673

Derman, M. Uğur, **“Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar)”**, Atatürk Konferansları V (1971-1972), Ankara: TTK, 1975

Develioğlu, Ferit **“Sikkeken”** Mad. Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara 1982

D’Ohsson, **“XVIII. yy.’ın Sonlarında Türkiye’de Dinî Bayramlar”** Hayat Tarih Mecmuası, C. I. 2 (1968)

Ekinci, İlhan, **“Yabancı Vapur Kumpanyaları ve İmajları Hakkında”**, Kebikeç, S.21, 2006,

Erdoğdu, A. **“Topkapı Sarayı Müzesi 2. Avlu Darüssaade Ağası Yazıcılar Dairesi Araştırma Kazısı”**, 12. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu (Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 25–27 Nisan 2001), Ankara 2002

Erken, Sabih, **“Türk Çiniciliğinde Kâbe Tasvirleri”**, Vakıflar Dergisi, IX. C., Ankara, 1971,

Görgün Hilal, **“İbrahim Rifat Paşa”** Md, TDV. İslam Ansiklopedisi, c. 21 İstanbul 2000

Gülen, Salih, “**Surre Alayları**” Keşkül, 10, 2006 Güz

Halaçoğlu, Yusuf “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkil Hakkında Bazı Mülahazalar**”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, II, İstanbul, 1981

İpek Selin, “**16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar Kâbe-i Şerif (iç) ve Ravza-ı Mutahhara Kumaşları**”, Filiz Çağman’a Armağan–Uluslararası Sempozyum, Topkapı Sarayı Müzesi, 7–11 Şubat 2005.

-----, **Ottoman Ravza-ı Mutahhara Covers Sent from Istanbul to Medina with the Surre Processions**, Muqarnas, V. 23, (Edited by Gülru Necipoğlu), 2006

-----, “**Osmanlı’da Sandukalara Örtü Örtme Geleneği ve Eyüp Sultan Haziresi’ndeki Taş Lahit**”, Tarihî, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IX, (13-15 Mayıs 2005), Aralık 2005

-----, “**Kâbe Örtülerinin İkinci Kullanımları**”, Toplumsal Tarih Dergisi 2003,

-----, “**Topkapı Sarayı Müzesindeki Mekke ve Medine’ye gönderilen Dinî Kumaşlar**”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE. Türk İslam Sanatları Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mart 2003

Öztuna, Yılmaz, “**Surre Alayı**” Büyük Osmanlı Tarihi, c.10 İstanbul 1994 s.391-392

Rizk, Yunan Labib, **Epoch Making Incident**, Cairo, Al Ahram Weekly 28 June - 4 July 2001, Issue:540

Sertoğlu, Midhat, “**Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Mevlid Alayı**” Hayat Tarih Mecmuası sy.4 Nisan 1976 s.45-49

Silâhdar Mehmet Ağa, “**Nusret-nâme**” (Sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu) c.1-2 İstanbul 1963-1969

-----, “**Silâhdar Tarihi**” XVII ncı Asır Saray Hayatı Hızr: M. N. Özön, Ankara (Tarihsiz)

Şanîzade Mehmed Ataullah, **Şanîzade Tarihi**, c.1-4 İstanbul 1290-91

Talu, Ercüment Ekrem, “**Surre Alayı**” Resimli Tarih Mecmuası, c.3 sayı29, Mayıs 1952 s.1480-1482

Yazıcı, Tahsin; İpşirli Mehmet, **Ferraş Md**, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 12 İstanbul 1995

Kitaplar

Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, Yay. Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980

Ahmed Rasim, **Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi** c.1-4 İstanbul 1328-30

Ahmed Vâsîf Efendi, **Mehâsinü'l- Âsar ve Hakâikü'l- Ahbar-Vâsîf Tarihi**, Yayınlayan: Mücteba İlgürel, İstanbul 1978

And, Metin, **Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları**, Ankara 1982

Ali Seydi Bey, **Teşrifat ve Teşkilât-ı Kadimemiz**, Haz. N.A.Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, No.17 (Tarihsiz)

Aşçıdede Halil İbrahim, **Hâtıralar**, İstanbul 1960

Atalar, Münir, **Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları**, Ankara, 1999

Barışta, Örcün H. **Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemleri**, Ankara 1999

Bahriye Mirlivalarından Eyüb Sabri; **Mirat-ül Haremeyn**, Kostantiniye, 1304,(1887)

Baker, Patricia L., **İslamic Textiles** London 1995

Behrens - Abousseif, Doris, **The Mahmal Legend and the Pilgrimage of the Ladies of the Mamluk Court**, Mamluk Studies Review, Vol. 1, 1997

Cevdet Paşa, **Tezahir**. Haz: C. Baysun, Ankara 1986

Çoşkun Menderes, **Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l Haremeyn'i** Ankara 2002

Çağman Filiz - Aksoy Şule, **Osmanlı Sanatında Hat**, İstanbul 1988

Danışmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, c. 2, İstanbul 1947.

D'Ohsson, **Tableau Genera de L'empire Othoman**, Paris 1790

Dördüncü, Mehmet Bahadır, **II. Abdülhamid Yıldız Albümleri Mekke Medine**, İstanbul 2006

-----, **II. Abdülhamid Devri Osmanlı Coğrafyası**, İstanbul 2006

el-Belazuri, **Futuhu'l Büldan**, Ankara 1987

el-Ezrakî, Eb'ul Velîd Muhammed, **Kâbe ve Mekke Tarihi**, Tercüme: Y. Vehbi Yavuz, İstanbul 1980,

el-Mekni **Muhammedü'l-Emin**, **Büyük Osmanlı Halifelerinin Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsâr-ı Mabrûre ve Meşrûke-i Hümayunları**, Dersaadet, 1318 (1900)

Esad Efendi, **Teşrifat-ı Kâdîme (Osmanlılarda Töre ve Törenler)**, İstanbul 1979,

Esin, Emel, **Mecca the Blessed Madinah the Radinat**, Novara 1963

Ettinghausen, **Richard**, **Die Kunstschatze Asiens Arabische Malerei**, Genève 1962

Evliya Çelebi, **Seyahatname**, c.1-10 1314-18; 1928-38

Faruoqhi, Suraiya, **Hacılar ve Sultanlar (1517- 1683)**, Çev. G.Ç. Güven, İstanbul 1995

Gaudefroy - Demombynes, Maurice, **Le Pelerinage a la Mekke**, Paris, 1923, Librairie Orientaliste Paul Geuthner

Gökay, Orhan Şaik, “**Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmed Ağa Eserleri**”, İ.H. Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara 1976,

Gürkan, Ahmet, **Kâbe Tarihi**, Ankara, Emel Matbaası

Hammer, **Osmanlı Tarihi** (Ata Bey çevirisi) C. VIII, İstanbul, 1335/1911

Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, İstanbul, 1980

İbrahim Peçevi, **Peçevi Tarihi**, İstanbul H. 1283/ M.1866,

İbrahim Rifat Paşa, **Miratü'l Haremeyn**, Beyrut (tarixsiz)

İhsanoğlu Ekmelettin (Editör) **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1994

İnalçık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ**, İstanbul, 2004

-----, “**The Ottomans and the Caliphate**”, The Cambridge History of İslam, I. Cambridge, 1970

Jomier, Jacques, **Le mahmal et la caravane Egyptienne des Pelerins de la Mecque**, Caire, 1953, Imprimerie de l'institut Français d'Archeologie Orientale

-----, “**Le Mahmal du Sultan Qansuh Al – Ghurri**”, Annales Islamologiques, 11 (1972)

Lane, E. W., **Manners and Customs of the Modern Egyptians**, London, 1895, Alexander Gardner

Marie de Carcaradec, “**Les Mahmûls du Palais de Topkapı**”, Revue D'etudes Turques, Tome 13 (1981) Paris,

Mehmed Raif, **Mir'at-ı İstanbul** (1314/1898); Yeniden basımı İstanbul 1996,

Mirza, Mirac Nevab; Savuş, Abdullah Salih, **el- Atlasü'l Musavver li Mekketi'l- Mükerrerme ve'l Meşairi'l Mukaddese**, Riyad 1424 (2004)

Musahipzade Celal, **Eski İstanbul Yaşamı**, Devlet Tiyatroları, Ankara, 1988

Mustafa Naima, **Tarih-i Naima**, C. I-IV, İstanbul 1281–1283 / 1864–1866,

Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi (Sad. Neşet Çağatay)**, c. I-II, Ankara 1992.

Osmanoğlu, Ayşe, **Babam Abdülhamid**, İstanbul 1960

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1993

Parker, Ann and Neal, Aaron, **Hajj Paintings: Folk Art of the Great Pilgrimage**, Washington, 1995, Smithsonian Institution Press

Peters, F. E., **The Muslim Pilgrimage to Mecca and the Holy Places**, New Jersey, 1994, Princeton University Press

Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608–1619), çev. Hrand Andreasyan, İstanbul 1964

Ramber, Lui, **Gizli Notlar**, çev. Niyazi Ahmed Banoğlu, İstanbul (tarihsiz), Tercüman 1001 Temel Eser No. 75

Rene, Tresse, **Le Pelerinage Syrien aux Villes Saintes de L'Islam**, Paris, 1937, Imprimerie Chaumette

Sadik Pasha, **Muhammad, Al Rahalat al Hijaziyya**, 1999, Beirut, Badr Lil Nashr

Selaniki Mustafa Efendi, **Tarih-i Selaniki**, Haz. Mehmet İpşirli, cilt II (H.1003 – 1008 / M.1595 - 1600), İstanbul 1989,

Solak-zâde, Mehmed Hemdemî Çelebî, **Solak-zâde Tarihi**, Haz. Vahid Çabuk, c. II, Ankara 1989.

Süleyman, Mihr Ali, **Kutlu Şehir Medine-i Münevvere**, İstanbul 2002

Süleyman Nutkî, **Kâmûs-ı Bahrî**, Bahriye Matbaası, 1918

Şehsuvaroğlu, Haluk, **Tarihî Odalar**, İstanbul 1954

Tahsin Öz, **“La Broderie Turque”**, La Turquie Kemaliste, 44 (1941)

Tezcan Hülya, **Estarül Haremeyn-i Şerifeyn** İstanbul 1996

Tezcan, Hülya-Turgay, **Türk Sancak Alemleri**, Ankara 1992

Tutel, Eser, **Seyr-i Sefain Öncesi ve Sonrası**, İstanbul 2006

Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi, İstanbul 1933

Ubucini M. A., **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, Çev. Cemal Aydın, İstanbul 1999

Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul 1994

Uşaklıgil, Halit Ziya, **Saray ve Ötesi**, c.3 İstanbul 1942

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, Ankara 1945

-----, **Mekke-i Mükerreme Emirleri**, Ankara 1972,

Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi, **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, İstanbul 1984

Yunus Vehbî, **Esrar-ı Menasık-ı Hacc-ı Şerif**, Dersaadet 1318 (1900)

İNDEKS

A

Abdülaziz, 57, 84, 98, 103, 126, 127,
166
Abdülaziz İbn Suud, 126, 127
Abdullah Han Karagözlü, 211, 272
Abdullah Paşa, 202, 217
Abdülmecid Han, 221, 222
Abdurrahman Paşa, 45, 143, 209
Abdülmecid Efendi, 30, 269
Abidin Kasrı, 136
Able Kasrı, 147
Acem, 69, 205
Acıbadem, 79
Adana, 4, 160, 225, 226, 241
Ağa Vekili Bahçesi, 156
Ahırkapı, 38
Ahmed Cevdet Paşa, 85, 276
Ahzâb Suresi, 175, 182, 184, 185
Akabe, 44, 49, 108
Akabe Körfezi, 49
Akdeniz, 20, 21, 39, 83
Akhisar, 225
Akkam, 92, 159
Aksaray, 101
Akşehir, 160, 225, 227
Alay Köşkü, 159
Alay Meydanı, 157
Albay Muhammed Sadık Paşa, 125

Âl-i İmrân Suresi, 165
Ali Seydi Bey, 81, 159, 276
Altınoluk, 22, 72
Amman İstasyonu, 6, 47, 48
Ammu'z-Ziya, 62
Anadolu, 15, 17, 22, 30, 31, 38, 73,
80, 85, 95, 103, 196, 199, 204,
205
Anadolu Demiryolu Kumpanyası,
103
Anberiyiye Kapısı, 145, 146
Aneza Kalesi, 108
Aneze İstasyonu, 48
Ankara, 61, 74, 84, 86, 96, 102, 128,
155, 156, 161, 162, 166, 167,
187, 225, 274, 275, 276, 277,
278, 279, 280
Antakya, 225, 226
Antalya, 86
Arabalar Bölümü, 158
Arafat, 7, 8, 9, 15, 64, 66, 67, 68, 69,
77, 120, 125, 127, 140, 148,
161, 203, 216
Arap, 22, 53, 66, 107, 115, 130, 134,
136, 137, 138, 139, 140, 148,
171, 197, 200, 204, 211, 217,
225
Arapça, 57, 58, 129, 141, 144, 162,
200, 209, 217

- Arap Yarımadası, 115, 130, 197, 211   Bağçekapısı, 82
Arnavut Salim Bey, 92   Bağdat, 79, 80, 113, 120, 197, 199
Asakir-i Şahâniyye, 143   Bağdatlı Faruki Sami Paşa, 90
Âsî Hurma, 225, 249   Bağdat Seferi, 79
Asir, 88   Bahre, 75, 138
Âsitane-i Âliye, 101   Bakara Suresi, 165, 182
Asr-ı Saadet, 16   Bakü, 197, 204
Aşura, 204, 213   Balan (Belen), 225
Asvan Vapuru, 75   Bânû-yî İsfehani, 197
Atabat, 205, 210, 211, 222, 272   Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 9, 99
Atabat-ı Aliyye, 205   Basra Körfezi, 197
Atik, 157   Batanuni, 121
Avadancı, 186   Batı, 20, 164, 166, 170
Avâf, 51, 52   Batum, 197, 204
Avusturya Lloyd Şirketi idi, 83   Bayat, 225, 227
Ayasofya Camii, 35   Baybars, 116, 119, 120, 126
Ayete'l Kürsi, 169   Bedeviyye, 125
Aynü'z-zerka İstasyonu, 47   Benha, 136
Ayrılık Çeşmesi, 8, 25, 31, 79, 80   Benî Atiyye, 54
Ayşe Hatun, 23   Beşike Limanı, 38
Ayşe Mahmili, 199   Beşiktaş, 35, 81, 83, 87, 157, 232
Ayşe Sultan, 157, 158   Beşiktaş Sahil Sarayı, 157
Ayzab Çölü, 116   Beşiktaş Yalısı, 157
Azerbaycan, 197, 198, 202   Besmele, 80
Aziz Mahmud Hüdai, 80   Bevvabetü'l-Mütevelli, 135
B   Beyoğlu, 34, 274
Bab-ı Ali, 143   Beyrut, 6, 8, 17, 30, 33, 36, 40, 61, 75,
Bab-ı Hümayun, 159, 171   81, 84, 85, 86, 89, 90, 91, 92,
Bâb-ı İbrahim, 71   93, 94, 95, 98, 103, 113, 130,
Bâb-ı Züveyle, 136   190, 278
Bâbü'l-umre, 70   Beyt-i Haram, 138
Bâbü's-safâ, 70   Beyt-i Muazzam, 65, 74
Babü's-şâmî, 59   Beytullâh, 71, 73, 165
Bâbü's-selâm, 59, 66, 70   Bikre, 144
Bâbü'z-ziyâde, 70   Bilâd-ı Selâse, 101
Bilâl-i Habeşî Hazretleri, 70

Birecik, 197, 204
Bi'r-i Ali, 62
Bir-i Cedid Kalesi, 56
Bi'r-i Osman, 59
Birke, 108
Birket-el Hac, 125
Bi'rü'l Cedid, 108
Bi'rü'l-Maşi, 62
Birü'z-zümrüd Kalesi, 56
Biyar-ı Ganem Boğazı, 56
Boğaz, 38, 83, 84, 138
Bolavadin, 225
Borazânî Ali Baba, 39
Bozcaada, 38, 87, 92
Burnaz Köprüsü, 85
Bürud Kuyusu, 144
Buşehr, 199, 211
Büyük Marsilya Oteli, 40

C

Cami-i Emeviye, 44
Cebel, 41, 66, 70, 196, 197, 198, 199,
207, 208, 210
Cebel-i Kubeys, 66, 70
Cebel-i Lübnan, 41
Cebelü'r-Rahme Dağı, 216
Cennet, 180, 267
Cennetü'l Baki, 21, 144, 222
Cennetü'l Mualla, 21
Cezayir-i Bahr-i Sefid, 39
Cidde, 8, 9, 20, 33, 75, 116, 125, 127,
132, 137, 138, 148, 197, 199,
204, 211, 213, 226, 255
Cönk, 77
Cudeyre-Bedr-i Huneyn, 225
Cüneyh, 149, 190

Ç

Çağman Kalesi, 108
Çanakkale, 22, 38, 86, 87, 91
Çelebi Mehmed, 17
Çemberlitaş, 46
Çırağan Sarayı, 157
Çürük akçe, 106
Çamlıca, 25
Çinili Köşk, 156

D

Dağistan, 89
Dar-el Kisve, 121, 124
Darü'l-Fünûn, 202
Daru'l Hamra Kalesi, 108
Darü'l-hamre, 55, 56
Darüssaade ağası, 158, 268
Davudiye Medresesi, 65
Der'a İstasyonu, 47
Derbü'l-Ahmer, 135
Dersaadet, 23, 33, 45, 59, 65, 83, 85,
101, 103, 104, 105, 108, 109,
133, 139, 142, 143, 162, 163,
179, 190, 191, 217, 221, 225,
265, 277, 280
Devlet-i Âliyye, 20
Deyrüzur, 197
Doğancılar Parkı, 80
Doğu Anadolu, 196
D'Ohsson, 155, 159, 274, 277
Dolmabahçe, 36, 157, 163
Dua-i Surre-i Hümayun, 8, 77
Düreru'l Feraid, 113
Düreru'l-Feraid, 114
Dureybe, 144

- Dürriye Sultan, 80
Dusukkiye, 125
Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi, 46
- E**
- Ebiverdi, 197
Ebu Hammed, 136
Ebu Said b. Harbendâ, 113
Ebussuûd Efendi, 22
Ecyad, 21
Edirne, 30, 225
Edirnekapı, 171, 186
Ege, 21
El Azhar Camii, 124
El Hakim Camii, 124
Elhasa İstasyonu, 48
El Mütevekkil, 19
el-Reyyan, 62
Emanet Hazinesi, 156, 187
Emeviler, 29
Eminü'd-Devle, 202, 203, 207, 209,
210, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 219, 222, 271
Emin Yüce, 90, 91, 92, 93, 271
Emir Şerif Ali Paşa, 74
Emir-ül Hac, 124, 125, 160
Enderun Avlusu, 157
Ereğli, 225, 226
Erzurum, 198, 205
Esad Efendi, 83, 277
Eskişehir, 225, 226, 264
Esmâ-i ilâhiye, 71
Esra Doğan, 25, 195
Eşref İnal, 116
Es-Seyyid Mehmed Hasib Paşa, 110
- Esyut, 129
Evkaf Defterleri, 102
Evkaf-ı Hümayun, 102, 108, 109, 110
Evkâf-ı hümayûn Nezâreti, 44
Evkâf Nezâreti, 5, 31, 34, 35, 36, 61
Evliya Çelebi, 22, 121, 128, 155, 160,
225, 277
Eyüp Sabri Paşa, 129
Eyüp Sultan, 188, 268, 275
Eyüp Türbesi, 171
Eyyubi, 119, 156
- F**
- Fahleteyn, 107, 108, 225
Fars, 200, 205
Farsça, 196, 205
Fas, 95
Fatih, 17, 20, 101, 106
Fatih Sultan Mehmed, 17
Fatimi, 119, 156
Fayed, 136
Fenarbahçe Vapuru, 36
Fera, 62
Ferahani, 196, 198, 199, 200, 204,
210, 220, 221, 271
Ferhad Mirza, 196, 198, 205, 211,
213, 214, 216, 271
Ferik Bedirhani Ali Şamil Paşa, 90
Ferman, 141, 199, 216, 217, 271
Fetih Suresi, 121, 168, 179
Fevaid-i Osmaniye İdaresi, 83
Fırat Nehri, 58, 197
Fuad Paşa, 85
Fukayyir, 147
Füstât, 116

G

Gaffar, 181
Gafur, 181
Galata, 101, 104
Galib Bey, 92
Gavriyye, 136
Gayer, 62
Gebze, 160, 225, 234
Gekbûze (Gebze), 225
Girit, 21
Gök Meydanı, 205
Gülele Boğazi, 225
Gürcistan, 198

Ğ

Ğadir, 144
Ğarabe, 144

H

Habeş, 35
Habeşistan, 116
Hac, 5, 8, 11, 21, 23, 24, 25, 29, 45, 79,
80, 95, 116, 121, 124, 125, 131,
137, 138, 148, 160, 165, 195,
198, 200, 206, 208, 211, 214,
215, 223, 225, 226, 272, 277
Haccac b. Yusuf es-Sekafi, 113
Hacc-ı ekber, 73
Hacer-i Esved, 65, 72
Haceriye, 144
Hacı Ali Paşa, 227, 237, 261, 264
Hacı Hasan Ağâ, 264
Hacı Paşa, 225
Hacı Paşa Mezra'ası, 225
Hadimül Haremeyn-iş Şerifeyn, 19
Hakanî, 197

Hâkim-i Haremeyn-iş Şerifeyn, 19
Haleb, 41, 106, 197
Halife Mustansır billah Ebû Temim
Muid b. Zahir, 116
Halit Ziya Uşaklıgil, 158
Hama, 160, 225, 226, 242, 258
Hamidiye Hicaz Demiryolu, 6, 46, 49
Hamiü'l Haremeyn, 20
Hamsü's-Sarâyat, 148
Hanefî, 63, 72, 105, 177, 253
Hân-ı Karamut, 226
Hân-ı Kusayra, 226
Han-ı Zunnun, 219
Harem, 7, 8, 19, 21, 30, 59, 60, 61, 62,
64, 65, 70, 71, 72, 74, 75, 81,
86, 87, 89, 96, 102, 105, 106,
107, 121, 125, 127, 133, 156,
157, 158, 204, 214, 217, 218,
246, 250, 251, 252, 253, 254
Haremeyni Muhteremeyn, 109, 110
Haremeyn Muhasebesi Kalemi, 102
Harem-i Şerif, 7, 19, 21, 30, 59, 60,
61, 62, 64, 65, 70, 71, 72, 74,
75, 96, 105, 121, 125, 127, 133
Haricî, 199
Harun Reşid, 219
Hasselquist, 121
Hattı-ı Hümâyûn, 223
Havtele, 147
Haydarpaşa, 30, 31, 37, 86, 87, 90
Hays, 160
Hazine-i Celile-i Hazret-i Nebeviye,
110
Hazine-i Celile-i Nebeviyye, 110
Hazine-i Hassa-i Padişahî, 102
Hazine-i Hassa-i Şahane, 108

- Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi, 83
Hazine Kethüdası, 186
Hazret-i Halid, 186
Hazret-i İbrahim Makamı, 72
Hazreti Nasûhî Dergahı, 37
Hediye Eşmesi, 7, 56, 57
Hediyye, 117, 207, 225
Hereke Fabrika-i Hümayunu, 182
Hicaz Demiryolu, 6, 46, 49, 96, 97,
280
Hicaz Emiri Şerif Ali Paşa, 59
Hicaz Telgraf İşaretleri, 139
Hidap, 144
Hidiv, 134, 135, 140
Hilat, 214, 217
Hindistan, 21, 47, 71, 127, 200
Hisâmü's-Saltana, 200, 222
Hizbu'l-A'zam, 68
Hırka-i Saadet, 21, 156, 186, 187
Hırka-i Saadet Dairesi, 156, 187
Hollanda, 95
Horasan, 200, 203
Hoyoya, 75
Hücre-i Muattara, 60
Hücre-i Nebeviyye, 149
Hüdavendigâr, 103
Hudayrî, 136
Hülâsatü'l-Kelâm, 114
Hülya Tezcan, 24
Hums, 225
Hurma, 225, 249
Hüseyin Özdemir, 24, 99
Hüsni Efendi, 44, 75, 90, 92
Hüsrev Paşa Hanı, 225, 227
Hz. Âdem, 140
Hz. Aişe (r.anha), 142
Hz. Ebubekir, 144
Hz. Hamza Türbesi, 145
Hz. Havva, 140
Hz. Hüseyin (r.a.) Mescidi, 134
Hz. Ömer, 142, 144
Hz. Osman, 142
Hz. Peygamber, 20, 21, 22, 137, 144,
145, 155, 174, 179, 181, 204,
206, 216, 221
- I**
- Irak, 9, 113, 114, 115, 119, 195, 196,
197, 210, 213
Isfahani, 210, 216
- İ**
- İbnü'r-Reşid, 7, 57
İbnü's-Suûd, 7, 57
İbrahim Ağa Çayırı, 87
İbrahim aleyhi's-selâm, 66, 71, 72
İbrahim Rifat Paşa, 24, 113, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 137, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 146,
148, 151, 190, 274, 278
İdare-i Aziziye, 84, 88
İdare-i Mahsusa, 84, 88, 89, 90, 91
İhlâs Suresi, 180, 183, 184, 185
ihram, 212
İki Kapulu Han, 225
İlhanlılar, 203
İmaret-i Âmiresi, 109
İmrahor Ağa, 81
İngilizler, 115
İshaklu, 225
İskenderiye, 86
İskenderun, 89, 226

- İsmail, 77, 155, 186, 196, 205, 225,
250, 271, 277, 280
- İsmailî, 199
- İsmailiyye, 136
- İsmâiliyye, 76
- İsnaaşerî, 199
- Istablianter, 57, 58
- İstanbul Arkeoloji Müzesi, 156
- İ'timadü's-Saltana, 196, 210, 216, 219,
271
- İran, 25, 49, 62, 96, 200, 204, 210,
211, 213, 219, 272
- İstanbul, 5, 16, 19, 20, 24, 29, 30, 31,
32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 49,
58, 64, 69, 71, 73, 74, 76, 79,
80, 81, 83, 84, 85, 90, 92, 95,
96, 99, 101, 120, 121, 128, 129,
140, 141, 149, 155, 156, 157,
159, 160, 161, 170, 173, 174,
178, 181, 186, 187, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 208, 211, 212, 218,
220, 221, 222, 224, 225, 226,
233, 267, 269, 273, 275, 276,
277, 278, 279, 280
- İzmir, 4, 85, 86
- İznicmîd (İznic), 225
- K**
- Kâbe, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 22, 31, 65,
66, 70, 71, 72, 73, 74, 82, 95,
114, 115, 116, 120, 121, 123,
127, 133, 134, 135, 139, 142,
155, 156, 160, 161, 165, 170,
171, 173, 174, 186, 187, 188,
190, 203, 217, 218, 219, 268,
269, 274, 275, 277, 278
- Kâbe Örtüsü, 8, 11, 73, 217
- Kâbetullâh, 65
- Kaçar Dönemi, 11, 25, 195
- Kaçarlar, 196, 203, 205, 210
- Kadem-i Şerif, 43, 46, 47
- Kadem-i Şerif İstasyonu, 43
- Kadiriyye, 125
- Kadıköy, 79, 80
- Kahire, 10, 20, 95, 116, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 127, 129,
133, 136, 138, 140, 146, 148
- Kale-i Muazzama, 108
- Kale Meydanı, 124, 134
- Kamil Paşa Vapuru, 89
- Kansu el Gavri, 156
- Kansuh el Gavri, 162
- Kanuni Sultan Süleyman, 22, 23, 161,
219, 220
- Kaplan, 88, 89
- Karacaahmet, 33
- Karadeniz, 83, 197
- Karahisar, 33, 227, 261, 264
- Karantina, 94, 147, 239
- Karantina Müfettiş-i Umûmisi, 94
- Karapınar, 225
- Kartal, 224, 225, 227, 228
- Kasas Suresi, 184
- Katrani, 47
- Kaymakam Halid Bey, 138
- Kazerûnî, 210, 213, 215
- Kazımeyn, 197
- Kâzım Paşa, 46, 49
- Kelime-i Şehadet, 121
- Kelime-i Tevhid, 162, 167, 170, 174,
176, 177, 178, 179, 180, 182,
183, 184, 185

Kerbala günleri, 210
Kerbela, 196, 197, 205
Kerim, 121, 125, 173, 174, 181, 188
Keşmirî, 197
Kethüda Mehmed Bey, 187
Kevser Suresi, 183
Kireç İskelesi, 81, 82
Kisve-i Saadet, 73
Kisve-i Şerif, 16, 120, 121, 123, 133,
187
Kıbrıs, 21, 87, 92, 93, 187
Kızıldeniz, 20, 21, 63, 76, 137
Kızlarağası Ahmed Ağa, 80
Kızlarağası Gazanfer Ağa, 79
Konya, 88, 94, 160, 225, 227, 239,
261, 264
Konya Vapuru, 94
Kubbealtı, 81, 157
Kubbe-i Hadrâ, 61
Kudeyfe, 225, 244
Kudüs, 17, 99, 101, 104, 109, 110, 160
Kur'an-ı Kerim, 121, 125, 173, 174,
188
Kurban Bayramı, 10, 11, 16, 73, 142,
212, 213, 215, 216, 218
Kurşunlu Camii, 166
Kurt Kulağı, 225, 241
Kus, 116
Kusva, 16
Kütüklü, 225
Kuzulu Hanı, 225

L

Lefke (Osmaneli), 225
Livâ-i Şerif, 59, 66
Lübnan, 41, 93

M

Maan, 6, 46, 48, 49, 50
Mabeyn, 8, 34, 89, 95, 157, 264
Mabeyn-i Hümayûn, 8, 89, 95, 264
Madik Kal'ası, 225
Mağrib, 116
Mahfe, 45, 247
Mahmil-es Sultani, 123
Mahmileyn-i Şerifeyn, 143
Mahmil-i Hays, 160
Mahmil-i Mısri, 161
Mahmil-i Şami, 161
Mahmil-i Şerif, 5, 9, 10, 11, 15, 16,
17, 20, 24, 25, 29, 119, 120,
121, 122, 123, 125, 127, 133,
149, 155, 156, 157, 158, 159,
160, 161, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 169, 170, 171, 206,
207, 267, 269
Mahmil-i Yemeni, 161
Makam-ı Cibrîl, 72
Makam-ı İbrahim, 8, 72, 121, 123,
127, 133, 163, 218
Maksura, 145
Maliye, 36, 44, 102, 103, 104, 108,
109, 148
Maliye Hazine-i Celilesi, 102, 109
Maliye Nezâreti, 44
Malumiye, 102
Marmara, 38
Ma'rûzât, 85, 276
Maşaallah, 121
Matâf, 72
Matar, 147
M.Carcaradec, 161
Meclisî, 197

- Meclis-i Vükela, 89
Medâyin-i Sâlih, 56
Medine, 7, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 19,
20, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 31,
32, 33, 37, 42, 43, 44, 51, 52,
58, 59, 60, 61, 62, 63, 67, 80,
99, 101, 102, 104, 105, 106,
108, 109, 115, 121, 122, 132,
137, 142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 155, 156, 160,
163, 170, 173, 174, 177, 185,
186, 187, 196, 197, 201, 202,
203, 204, 207, 208, 209, 211,
212, 213, 214, 217, 218, 219,
220, 221, 222, 225, 226, 227,
248, 249, 251, 256, 267, 268,
274, 275, 277, 279
Medrese-i Vâlide Sultan, 106
Meferraka Kalesi, 108
Mehdi Ulya, 205
Mehmed Ali Caddesi, 135
Mehmed Ali Meydanı, 136, 148
Mehmed Ali Paşa, 140
Mehmed Reşad, 163
Mehter, 135, 143, 246
Mekke, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 17, 19,
20, 21, 22, 23, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 37, 42, 43, 44, 45, 46,
49, 55, 61, 62, 63, 64, 66, 67,
68, 69, 70, 73, 74, 75, 80, 84,
85, 87, 95, 96, 99, 101, 102,
104, 108, 109, 110, 113, 115,
116, 121, 122, 124, 125, 127,
128, 129, 132, 134, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144,
146, 148, 149, 155, 156, 160,
163, 165, 170, 173, 174, 185,
186, 187, 196, 197, 199, 200,
202, 203, 205, 206, 207, 209,
210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 227, 228,
251, 252, 255, 256, 257, 263,
264, 267, 268, 271, 272, 274,
275, 277, 278, 280
Mekke emiri, 34, 62, 96, 102, 139, 186
Mekke Emiri Şerif Ali Paşa, 64
Mekke kadısı, 68, 96
Mekke Şerifi, 170, 212, 213, 268
Mekle, 147
Melalih, 147
Melike Şeceretü'd-Dürr, 203
Melik-i zahir Baybars el-Bundükdâri,
116
Melikü'l-Kelam Mecdî, 196, 203
Memlûk, 19, 20, 120, 161, 173, 175,
177, 189
Menaha Meydanı, 62
Mercidabık, 19
Merkad-i Nebevî, 60
Meşâleci, 247
Meş'arü'l-harâm Mescidi, 68
Mescid-i Haram, 137, 139, 142, 182,
192, 216, 218
Mescidü'l-Harâm, 71
Meşizî, 197
Meslek Hayatım, 90, 271
Mesture, 63
Mevlid-i Nebevî, 146
Mevlit Alayı, 11, 267
Meyadin, 197
Mezze, 41

- Midilli, 38, 87, 92, 104
Mihrâb-ı Nebî, 60, 174, 176, 177, 178
Mihrâb-ı Osman, 60
Mina, 8, 15, 66, 67, 68, 69, 70, 77,
125, 126, 127, 140, 142, 214,
215, 216, 246, 254
Mirahur Ağa, 158
Miratü'l Haremeyn, 24, 113, 129, 130,
132, 138, 142, 151, 278
Mirza Celayir, 209, 210, 272
Mirza Davud, 204, 212, 271
Mirza Davud Huseynî, 204
Misis, 225
Mizab, 71
Mısır, 8, 9, 16, 24, 67, 68, 70, 73, 85,
86, 101, 113, 114, 115, 116,
117, 119, 120, 121, 123, 125,
126, 127, 129, 132, 133, 134,
135, 136, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149,
151, 156, 160, 161, 162, 163,
189, 192, 195, 197, 198, 199,
201, 202, 203, 204, 212, 213,
214, 215, 216, 217, 218
Mısır Mahmili, 8, 9, 24, 67, 115, 116,
117, 119, 125, 126, 129, 140,
143, 144, 146, 147, 148, 161,
162, 163, 203, 216, 217
Mısır Şimendiferi, 85
Mısır Suresi, 133, 134, 142, 151
Mösyö Kolas, 97
Mösyö Zarifi, 104
Muayyenü'l-Mülk, 211
Müceddidü'l-Mülk, 217
Müdevvere Kalesi, 49, 50, 51
Müezzîn, 39, 251
Muhammed Ali Efendi, 217
Muhammed Şah, 205
Muhammed Şamil Paşa, 208
Muharrem Hamûde, 192
Mühr-i hümayûn, 36
Mukavvim, 246
Münir Atalar, 23, 102
Muradâbâdî, 197
Murad Reis, 39, 91
Murat Kargılı, 24, 119
Muslih Bey, 114
Mustafa Paşa, 114, 160
Musul, 197
Mutasarrıflık Dairesi, 87
Mutemidü'd-Devle, 221
Müzdelife, 66, 68, 77, 125, 140, 215
Muzeyreb, 207, 219
N
Nahl Suresi, 176
Nâib-i Sadr, 210, 221
Nâibü'l-Harem, 74
Nâibü's-Sadr Şirazî, 203, 216, 221
Namaz, 38
Namazgâh, 79
Name-i Hümayun, 15, 17, 268
Namık Paşa, 205
Napolyon, 121
Nâsırıyye, 148
Nasır-ı Hüsvrev, 197
Nasreddin Şah, 197, 205, 222
Nasuhi Efendi, 80
Necef, 196, 197, 205, 208, 212
Necile Vapuru, 147
Nehrü'l-Kelb, 41
Nevşehir, 166

Nihavend, 201
Nil, 116
Nisa Suresi, 176
Nöbet ehli, 141
Nüfeyse, 136

O

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti,
104
Orta Kapı, 171
Osman Paşa, 58, 59, 145, 146, 196

Ö

Ömer Faruk Şerifoğlu, 25
Ömerü'l-Faruk, 42, 60

P

Paşakapısı, 36, 43
Payas, 85, 225
Payitaht, 16, 268
Portekiz, 20
Port Said, 76
Pulka-i Mu'azzama, 225

R

Rabbü'l-Beyt, 77
Rabig, 62, 63
Rahim, 181
Rah-ı Cebel, 198
Rahman Suresi, 180
Ramadi, 197
Ramazan, 37, 40, 101, 149, 226, 244
Râtib Paşa, 8, 34, 59, 64, 74
Ravza-i Mutahhara, 156, 183, 186,
268

Resuli, 119, 120
Reyyâk Kavuşak İstasyonu, 41
Rodos, 5, 6, 17, 21, 39, 40, 87, 91, 92,
93
Rükn-i Hacerü'l-esved, 71
Rükn-i Şâmî, 71
Rükn-i Yemânî, 71
Rüme Kuyusu, 147
Rumeli, 38, 199
Rum Mahmili, 114
Rüsumat Emaneti, 104
Rusya, 47, 95

S

Sadiyye, 125
Sadık Efendi, 202
Safa, 66, 142, 196, 205, 214, 271
Safa ile Merve, 66, 214
Safeviler, 196, 203
Saf Suresi, 168, 175, 176
Said Paşa, 199, 201, 209, 212
Saka, 247, 257
Sakarya, 88
Sakız adası, 38
Sâlih Efendi, 39
Salih Eyyubî, 203
Salihîye, 41
Sâlih Şibi Efendi, 74
Samarra, 197
Sami Paşa, 90, 92
Sancak Alayı, 6, 42
Sancakdâr Camii, 42
Sancak-ı Şerif, 16, 67, 206
Saray-ı Hümayun, 16, 101
Sa'y, 7, 66, 69
Sefâü'l-Memalik, 217

- Sefernâme, 196, 197, 199, 201, 202,
203, 204, 205, 208, 210, 211,
212, 213, 222, 271, 272
- Sefernâme-i Atabat, 210, 211, 222,
272
- Sefernâme-i Mekke, 212, 213
- Sefername-i Melik'ü-l Kelam Mecdi,
203, 271
- Sefername-i Mirza Davud, 204, 271
- Sehlü'l-Matran Ovası, 56
- Selâhaddin Eyyûbi, 44
- Selahâddin Meydanı, 134
- Selam Kapısı, 145
- Selânikî, 186
- Selâtin-i Acemiyye, 248
- Selin İpek, 25, 173
- Selman Reis, 20
- Senâ Zübeyde, 67
- Senemeyn, 219
- Seyfûd-Devle, 196, 201, 207, 208,
210, 218, 220, 221, 271
- Seyyid, 105, 110, 181, 192, 202, 215,
245, 250, 253, 254, 266
- Seyyide Zeyneb, 136
- Seyyidgâzi, 225
- Seyyid Hanevi, 192
- Seyyid Mehdi, 202
- Seyyid Veled Adnan, 181
- Sikke, 105, 106, 167
- Silah Çarşısı, 135
- Silahdar Hazinesi, 156, 187
- Sina Çölü, 20
- Sisam, 38, 87, 92
- Sığrı feneri, 38
- Sirkeci, 90, 159, 224
- Söğüd, 225
- Sufeyne, 144
- Süleybe, 136
- Suleybe Caddesi, 148
- Süleymâniye Camii, 39
- Sultân, 62
- Sultan İbrahim, 177, 178
- Sultan Zahir Çakmak, 116
- Sünni, 199, 203
- Suriye, 36, 44, 48, 103, 119, 120, 225
- Surre, 5, 8, 9, 10, 11, 15, 16, 17, 19,
20, 23, 24, 25, 29, 30, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 44,
45, 50, 59, 65, 75, 77, 79, 80,
81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 101, 102, 103, 104,
105, 107, 108, 109, 128, 133,
134, 138, 139, 141, 142, 143,
146, 149, 155, 156, 157, 159,
160, 162, 163, 168, 173, 174,
177, 179, 186, 190, 191, 196,
200, 217, 218, 221, 223, 224,
225, 228, 229, 232, 245, 264,
265, 266, 267, 269, 271, 274,
275, 276
- Surre defterleri, 23
- Surre Emimi Halil Kamili Ağa, 228
- Surre-i Hümayun, 5, 8, 20, 23, 24,
29, 30, 33, 36, 37, 44, 45, 59,
65, 75, 77, 81, 85, 94, 98, 101,
102, 103, 104, 105, 108, 109,
128, 133, 139, 142, 143, 162,
163, 173, 179, 190, 191, 196,
217, 221, 223, 224, 225, 228,
229, 232, 264, 265, 266, 267,
269, 276

- Surre-i Hümayun emâneti, 223, 266
Surre-i Hümayun Emini İzzetlü
    Mehmet Bey, 109
Surre kâtibi, 35
Suud el-Vahhabi, 117
Suud Kralı Abdülaziz İbn Suud, 127
Süveyş, 8, 9, 20, 21, 76, 85, 116, 125,
    127, 132, 134, 136, 137, 147,
    148, 213
Süveyş İstasyonu, 137
Süveyş Kalesi, 137
- Ş**
- Şafî, 105, 199
Şakir Batmaz, 24
Şam, 6, 9, 15, 16, 17, 19, 30, 32, 33,
    37, 41, 43, 45, 46, 48, 67, 68,
    79, 80, 83, 84, 85, 86, 92, 94,
    95, 97, 98, 101, 103, 109, 113,
    114, 115, 117, 140, 141, 142,
    143, 144, 160, 162, 175, 190,
    195, 196, 197, 198, 199, 200,
    201, 202, 203, 204, 205, 206,
    207, 208, 209, 210, 211, 212,
    213, 214, 215, 216, 217, 218,
    219, 220, 221, 224, 225, 226,
    228, 232, 233, 244, 246, 248,
    256, 257, 258, 263, 264, 267
Şam vâlisi Said Paşa, 209
Şark, 62, 225
Şeceretü'd-Dür, 115
Şehadeteyn, 218
Şerif Ali Paşa, 34, 59, 64, 74
Şerif Berekât, 115
Şerif Hüseyin b. Ali, 115
Şevmere, 225
Şeyh Abdullah Caddesi, 136
Şeyh Ali, 105, 211, 245, 254
Şeyh Cebel Âmulî, 197
Şeyh Diyab, 58
Şeyh Şamil, 208
Şeyh Sinkâti, 143
Şeyhü'l-harem, 58, 59, 60, 61, 62
Şeyhü'l Harem, 102, 107
Şeyhü'l-harem-i nebevî, 61
Şii, 62, 68
Şirket-i Hayriye, 83
Şirket-i Mecidiye, 83
Şirket-i Osmaniye, 83
Şıhr, 144
Şuğur, 225
Şiraz, 203
- T**
- Tahran, 195, 196, 197, 199, 200, 201,
    202, 203, 204, 205, 209, 210,
    211, 212, 219, 222, 271, 272
Tahta Köprü, 226
Tahtirevan, 33
Taif, 8, 88, 90, 91, 226
Tâif vapuru, 38
Tanzimat, 85, 97
Tarih-i Lûtfî, 82
Tarsus, 86
Tatarlar, 114
Tavâf-ı kudûm, 65
Tavh, 136
Tebük, 54
Tedmur, 197
Tersane-i Amire, 86, 88

- Teşrifat-ı Kâdîme, 82, 277
Testereci, 114
Tevbe Kapısı, 133
Tevbe Suresi, 177, 178
Tiflis, 197, 204
Tophane, 87, 206
Tophane-i Amire, 87
Topkapı Sarayı, 11, 23, 24, 133, 155,
156, 157, 161, 163, 169, 173,
174, 178, 187, 273, 274, 275,
280
Trabzon, 104, 199
Tünel, 34
Turhan Paşa, 34
Türkistan, 208
Tur Tahaffuzhânesi, 8, 76
Türkçe, 77, 129, 134, 139, 140, 141,
142, 144, 146, 167, 196, 217,
225, 226, 274
- U**
- Uhut Şehitliği, 145
Ukle, 147
Ulukışla, 225
Ulu Menelik, 35
Urban, 9, 107, 224, 230, 264
Urfa, 197
- Ü**
- Üsküdar Mutasarrıfı, 87
Üsküdar, 4, 15, 17, 30, 33, 36, 37, 43,
80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 90,
170, 186, 224, 230, 232, 233,
263, 269
- V**
- Vâdi-i Fatıma, 63
Vadiü'l-Leymun, 144
Vak'ânüvis Ahmed Lûtfi Efendi, 82,
280
Vakıf Hat Eserleri Müzesi, 187
Vakıflar Başmüdürlüğü, 187
Vakıflar Genel Müdürlüğü, 156, 187,
274
Vâlide Kuyusu, 225
Vâlide Sultan, 101, 106
Vech, 147
Ve lâ sivâ, 181, 185
Verdu, 34
Vezirhan, 225
Vezir Mustafa Paşa, 160
Voynuk Ahmed Ağa, 101
- Y**
- Yahya Aleyhi's-selâm, 6, 40
Yavuz Sultan Selim, 17, 19, 20, 23, 81,
120, 269
Yemen, 9, 80, 96, 113, 114, 116, 119,
120, 160, 161
Yemen Mahmili, 9, 114, 160, 161
Yeminü'l-Mülk, 211
Yenbu, 132, 148, 149, 197, 226
Yeni Saray, 82
Yeşil Kubbe, 127
Yezidi, 199
Yitik Hazine Yayınları, 4, 129
Yıldırım Bayezid, 17
Yıldız Albümleri, 277
Yıldız Sarayı, 34, 157
Yusuf al-Mansur, 120
Yusuf Çağlar, 17, 24, 29, 269, 271

Z

Zahru'l Akabe, 108

Zatü'l-hac, 51

Zerka, 108, 256

Zeydi, 199

Zeytinburnu, 38

Zuayni Kuyusu, 147

Zükâzik, 136

bu tıklamaların kaynağı

www.kitapkaynagi.com

"kitaba ulaşmanın en hızlı yolu"